

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

YİRMİNCİ YÜZYILDA SUUDİ ARABİSTAN'DA ROMANCILIK

(DOKTORA TEZİ)

Davut ORHAN

BURSA – 2019

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

YİRMİNCİ YÜZYILDA SUUDİ ARABİSTAN'DA ROMANCILIK

(DOKTORA TEZİ)

Davut ORHAN

Danışman:

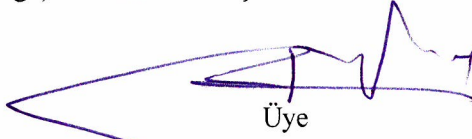
Prof. Dr. Mehmet YALAR

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 711423015 Numaralı Davut Orhan'ın hazırladığı "YIRMİNCİ YÜZYILDA SUUDİ ARABİSTAN'DA ROMANCILIK" konulu Doktora Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 09/08/2019 günü 10.00 - 12.00 saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin... başarılı(başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

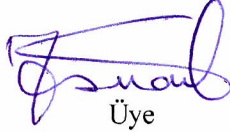

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Mehmet YALAR

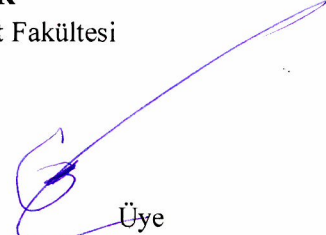
Bursa Uludağ Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Üye

Prof. Dr. İsmail GÜLER

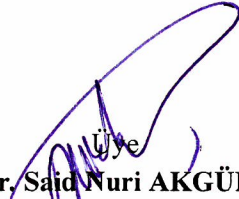
Bursa Uludağ Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Üye

Doç. Dr. İbrahim GÜRSES

Bursa Uludağ Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Üye

Doç. Dr. Said Nuri AKGÜNDÜZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Üye

Doç. Dr. Ömer ACAR

Ankara Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Tarih
09/08/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/07/2019

Tez Başlığı: **YİRMİNCİ YÜZYILDA SUUDİ ARABİSTAN'DA ROMANCILIK**
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 180 Sayfalık kısmına ilişkin, 12/07/2019 Tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dâhil

3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Tarih ve İmza)

12/07/2019

Adı Soyadı: **Davut Orhan**

Öğrenci No: **711423015**

Anabilim Dalı: **Temel İslâm Bilimleri**

Programı: **Doktora**

Statüsü: **Doktora**

Danışman

12/07/2019

Prof. Dr. Mehmet YALAR

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum *“Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan’da Romancılık”* başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

(Tarih ve İmza)
09/08/2019

Adı Soyadı: **Davut Orhan**
Öğrenci No: **711423015**
Anabilim Dalı: **Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı**
Programı: **Doktora**
Statüsü: **Doktora**

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: **Davut Orhan**
Üniversite: **Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü: **Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim Dalı: **Temel İslâm Bilimleri**
Bilim Dalı: **Arap Dili ve Belagati**
Tezin Niteliği: **Doktora Tezi**
Sayfa Sayısı: **XII + 208**
Mezuniyet Tarihi: **09/08/2019**
Tez Danışman(lar)ı: **Prof. Dr. Mehmet Yalar**

YİRMİNCİ YÜZYILDA SUUDİ ARABİSTAN'DA ROMANCILIK

Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan'da Romancılık adlı bu çalışmada ilk olarak Batı kaynaklı edebî bir tür olan roman genel çerçevesiyle incelenmiş ardından modern Arap romanının tarihsel gelişim süreci ve özellikleri ele alınarak tartışılmıştır. Çalışmanın esas gövdesini teşkil eden ikinci bölümde ise ilk olarak Suudi Arabistan tarihine değinilerek çalışmanın arka planı oluşturulmuş, modern Suûdî edebiyatı ana hatlarıyla anlatıldıktan sonra da Suûdî romanının doğuş ve olgunlaşma süreçlerine etki eden faktörler detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Doğuş, gelişim ve olgunlaşma devri şeklinde üç dönem halinde ele alınan Suûdî romanının günümüze ulaşıncaya kadar katettiği mesafe ve dönüm noktaları ilk bölümde detaylı olarak anlatılmıştır. Doğuş Döneminin anlatıldığı bölümde ilk olarak modern Suûdî edebiyatının ilk romanı kabul edilen *et-Tev'emân'a* değinildikten sonra bu dönemde yayımlanan eserler ve bu yöndeki tartışmalar aktarılmıştır. Modern Suûdî romanının gerçek miladı olarak kabul edilen ve Hâmid Demenhûrî'nin *Semenu't-tadhiye* adlı eseriyle başlayan ikinci evrede de romanın yaşadığı yapısal değişim süreci el alınmış ve bu sürece katkı sağlayan yazar ve eserlerine değinilmiştir. 1980'den başlayıp günümüze kadar devam eden üçüncü aşamada ise Suûdî romancılığının yaşadığı değişim ve dönüşüm süreci kendi içinde üç alt başlık halinde ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Suûdî romanının sanatsal özelliklerine ve ön plana çıkan yönlerine değinilerek çalışmanın daha kapsayıcı olmasına çalışılmıştır. Son bölümde ise Suûdî romancılığının temel taşlarından addedilen veya yayımladıkları eserlerle ön plana çıkan yazarların biyografileri aktarılmış ve söz konusu yazarların kaleme aldıkları romanlar yapı ve tematik bakımından kısaca incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Edebiyat, Roman, Modern Arap romanı, Suudi Arabistan romanı.*

ABSTRACT

Name and Surname: **Davut Orhan**
University: **Bursa Uludag University**
Institution: **Social Sciences Institute**
Field: **Basic Islamic Sciences**
Branch: **Arabic Language and Literature**
Degree Awarded: **Thesis of Doctora**
Page Number: **XII + 208**
Degree Date: **09/08/ 2019**
Supervisor (s): **Prof. Dr. Mehmet Yalar**

NOVEL IN SAUDI ARABIA AT TWENTIETH CENTURY

This study, which is titled *Novels in Twentieth Century Saudi Arabia*, firstly examines novel as a West originated literary genre in general framework, then deals with the historical developing process of Arabian novel and its basic features. The second part, forming the main body of this study, mentions the history of Saudi Arabia and Saudi literature's major lines, then focuses on reasons which effected the processes of emergence and maturation of Saudi novels. The first part dedicates to describe in details the distance covered and turning points passed by Saudi novels which handled in three periods: Emergence, progress and maturation. The part contains the emergence period, firstly mentions al-Tawaman, accepted as the first novel of Saudi literature, then speaks of Works published in this era. The second period started with Hamid Damanhuri's *Saman al-Tadhiya*, considered as the real birth date of Saudi literature, is criticised in the context of Saudi novel's structural transformation process, also authors and their books contributed to this process. As for the third stage, which started in 1980 and have been going on today, the change and transformation process which Saudi novels underwent is dealt with by three subtitles. The second part of study touches the artistic features of Saudi novels and its outstanding aspects. Finally, the biographies of notable authors of Saudi literature who have the famous works and are respected the cornerstones of Saudi literature are narrated, and their novels briefly analyzed in terms of structure and theme.

Keywords: *Literature, Novel, Modern Arabic novel, Saudi Arabia novels.*

ÖNSÖZ

Bir toplumun edebiyatını tanımak, aynı zamanda o toplumun dünyasını, toplumsal yapılarını, hayatı algılayışlarını, değerlerini ve hayat biçimlerini tanımak anlamına gelmektedir. Binaenaleyh, modern dönemin edebiyat dünyasında öne çıkan roman, içinde yazıldığı toplumun ahlakî, psikolojik ve siyasal atmosferinin ipuçlarını barındırmasıyla ön plana çıkmış, felsefi ve ideolojik akımların en güçlü ve etkili bir biçimde akis bulduğu bir ayna olmuştur. Nitekim bu gerçeği keşfeden sosyologlar araştırmalarında, toplumun yazılı vesikası niteliğinde gördükleri romandan önemli ölçüde yararlanmışlardır. Ünlü Alman filozof Karl Marks'ın (ö. 1883) Fransız tarihinin gerçek adresi olarak roman ve oyun yazarı Honore de Balzac'ın (ö. 1850) romanlarını göstermesi bu gerçeği pekiştirmektedir. Ancak tarih ile romanı birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü kişilerin tercih ve niyetlerine göre değişmez, değiştirilemez, vakalar manzumesinden teşekkül eden tarihin aksine roman, temel niteliği itibarıyla kurmaca bir özellik taşıdığından dolayı, hayattan aldığı kendi mantığına göre kurmaktadır. Bu bağlamda hayat ile edebiyatın sentezinden doğan roman, hayata kattığı yorumla roman olur. Kısaca romanın görevi, sadece hayatı anlatmak değil; hayatı yeniden yorumlamaktır.

Modern anlamda ilk olarak Batıda görülen roman, Arap edebiyatındaki varlığını XIX. yüzyıldan itibaren Mısır, Beyrut ve Suriye gibi modern Arap edebiyatına öncülük eden ülkelerde hissettirmeye başlamış ve yaşanan sosyo-kültürel ve ekonomik değişim ve dönüşümlerle giderek yayılmıştır. Arap dünyasının farklı alanlarında yaşanan hareketlilik ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok edebiyatçının dikkatini celbederek, değişim sürecini ve topluma yansımalarını ele alan birbirinden farklı yüzlerce çalışma yapılmasına yol açmıştır. Ülkemizde de modern Arap edebiyatının farklı yönlerini ele alan akademik araştırmalar yapılmakla birlikte konu Suûdî edebiyatı özelinde düşünüldüğünde yapılan çalışmaların bir elin parmak sayısını geçmediği görülmektedir. Suûdî edebiyatının henüz tam anlamıyla tanınmadığının bir göstergesi olan bu durumdan hareketle doktora tezi kapsamında kaleme alınan “*Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan'da Romancılık*” başlıklı bu çalışmanın Suûdî edebiyatına ve Suûdî romancılık serüvenine ışık tutması ve bu yönde yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi en büyük hedefimizdir.

Son olarak böyle bir çalışmayı yapabilecek ilmî ve akademik donanımı kazanmama vesile olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Yalar Beyefendi başta olmak üzere tezime katkı sağlayan kıymetli hocalarım Prof. Dr. İsmail Güler ve Doç. Dr. Hasan Taşdelen'e; son okumayı yaparak, konuya ilişkin akademik tecrübe ve düşüncelerini paylaşan değerli hocam Doç. Dr. Said

Nuri Akgündüz'e; çalışmanın uluslararası düzeyde olması hususunda kültürel birikimlerini paylaşma nezaketinde bulunup, vizyon kazandıran, şahsımı Suudi Arabistan'a davet ederek gerekli kaynakların temini noktasında yardımlarını esirgemeyen, kitaplığındaki eserlerden yararlanmamı sağlama inceliğini gösteren Sayın Dr. Huseyn el-Menasra'ya (Modern Edebiyat Eleştirmeni ve Kral Suûd Üniversitesi Öğretim Üyesi); yapıcı eleştirileri, destekleyici ve geliştirici geri bildirimleriyle çalışmaya katkı sağlayan, Prof. Dr. Sâlih el-Gâmidî (Kral Suûd Üniversitesi Suudi Arabistan Edebiyatı Kürsüsü Başkanı), Dr. Hâlid el-Hâfî (Kral Suûd Üniversitesi Arap Dili Bölümü Başkanı) ile Dr. Abdullah el-Münîf'e (Kral Suûd Üniversitesi Kütüphaneler Müdürü); Riyad'da bulunduğumuz sıralarda maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen Mehmet Necib Görgün Beyefendi (T.C. Riyad Büyükelçiliği Eğitim Müşaviri) ile Sayın Mehmet Bilici'ye (T.C. MEB-Riyad Uluslararası Türk Okulu Müdür Yardımcısı); yaşamım boyunca her daim duâlarıyla manevî desteklerini yakinen hissettiğim, muvaffakiyetimin en büyük vesilesi olduklarına inandığım, varlıklarıyla hayatıma anlam katan ve bana güç veren değerli annem ve babam başta olmak üzere her zaman destekçim olan eşime, çocuklarıma ve tüm aileme medyun-u şükran olduğumu belirtmek istiyorum.

Davut ORHAN

2019-BURSA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ	ii
YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
ARAŞTIRMANIN YÖNTEM KAPSAM VE SINIRLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

YIRMİNCİ YÜZYILDA SUUDİ ARABİSTAN ROMANCILIĞI

1.1. ROMANIN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	6
1.2. ARAP EDEBİYATINDA ROMAN	7
1.2.1. Modern Romanın Arap Edebiyatına Girişi	10
1.2.2. Modern Romanda İlk Deneme ve Telifler	12
1.2.3. Modern Arap Romanının Gelişimi ve Bu Süreçteki Başlıca Faktörler	14
1.3. SUÛDÎ ROMANINA YANSIMALARI BAKIMINDAN SUUDİ ARABİSTAN'IN BAZI YAPISAL ÖZELLİKLERİ.....	20
1.3.1. Tarihi.....	20
1.3.2. Coğrafyası	24
1.3.3. Devlet Yapısı.....	25
1.3.4. Sosyo-Ekonomik Yapısı	28
1.4. SUÛDÎ EDEBİYATINDA ROMANCILIK	32
1.4.1. Modern Suûdî Edebiyatı	33
1.4.2. Suûdî Romanının Oluşumuna Etki Eden Faktörler	36

1.4.2.1. Eğitim-Öğretim	36
1.4.2.2. Matbaacılık	38
1.4.2.3. Basın-Yayın Araçları.....	39
1.4.2.4. Kültürel ve Edebî Meclisler	43
1.4.2.5. Kütüphaneler.....	45
1.4.2.6. Edebî Tenkit.....	46
1.4.2.7. Modern Arap Edebiyatının Öncü Edebiyatçıları	48
1.4.2.8. Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler	50
1.4.3. Suûdî Edebiyatında Romanın Ortaya Çıkışı	52
1.4.4. Suûdî Romancılık Tarihine İlişkin Başlıca Çalışmalar.....	53
1.4.5. Suûdî Romancılığının Dönemleri.....	56
1.4.5.1. Doğu Dönemi (1930-1959)	56
1.4.5.2. Gelişim Dönemi (1959-1979).....	62
1.4.5.3. Olgunlaşma Dönemi (1980 - ...)	69

İKİNCİ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN ROMANCILIĞININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

2.1. SUÛDÎ ROMANININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ	83
2.1.1. Suûdî Romanlarında Öne Çıkan Başlıca Temalar	83
2.1.1.1. Kadının Toplumsal Yeri, Kadın Hakları ve Cinsiyet Ayrımcılığı	84
2.1.1.2. Dinî Kurumlara Dönük Eleştiriler.....	88
2.1.1.3. Siyaset.....	91
2.1.1.4. Köy ve Şehir Hayatına Bakış.....	93
2.1.1.5. Cinsellik.....	94
2.1.1.6. İntihara Teşebbüs	95
2.1.1.7. Doğu-Batı Sorunsalı.....	96
2.1.1.8. Filistin Meselesi	97
2.1.1.9. Şiddet/Terör	97
2.1.2. Olay Örgüsü	99
2.1.3. Şahıs Kadrosu.....	100
2.1.4. Zaman	101
2.1.5. Mekân	102
2.1.6. Anlatıcı Figürü ve Bakış Açısı	106
2.1.7. Dil ve Üslûp	108

2.1.7.1. Fushâ Arapçayı Tercih Edenler.....	109
2.1.7.2. Âmmiceyi Tercih Edenler.....	110
2.1.7.3. Karma Dili Tercih Edenler	111
2.2. SUÛDÎ ROMANLARINDA ANLATIM TEKNİKLERİ.....	113
2.2.1. Diyalog Tekniği.....	113
2.2.2. İç Monolog Tekniği	114
2.2.3. Mektup Tekniği	114
2.3. SUÛDÎ ROMANLARINDA BAŞLICA TÜRLER.....	116
2.3.1. Didaktik/Eğitici Roman	116
2.3.2. Tarihi Roman.....	117
2.3.3. Sosyal Roman.....	118
2.3.4. Otobiyografik Roman	119
2.3.5. Polisiye Roman.....	120
2.3.6. Gerilim Romanı	120
2.3.7. Siyasî Roman.....	121
2.3.8. Tahlilî Roman.....	123
2.3.9. Sembolik Roman	123
2.3.10. Romantik Roman	123
2.3.11. Realist Roman	124
2.4. SUÛDÎ ROMANCILIĞINA İLİŞKİN İSTATİSTİKLER.....	125
2.4.1. Yazar Sayısı ve Meslekleri.....	125
2.4.2. Yayımlanan Romanların Sayısı.....	126
2.4.3. Romanların Basım Yeri	126
2.4.4. Romanların Başka Dillere Tercümesi.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN ROMANCILIK TARİHİNDE ÖNE ÇIKAN YAZARLAR VE ROMANLARI

3.1. ABDULKUDDÛS EL-ENSÂRÎ (1906-1983).....	129
3.2. HÂMİD DEMENHÛRÎ (1922-1965).....	132
3.3. AHMED ES-SİBÂ'Î (1905-1984).....	135
3.4. SEMÎRA HÂŞİKCÎ (1935-1986).....	138
3.5. MUHAMMED ALİ MAĞRİBÎ (1914-1996)	141
3.6. ABDÛLAZÎZ MEŞRÎ (1953- 2000)	143

3.7 ABDURRAHMÂN MÜNÎF (1933-2004).....	146
3.8. GÂZÎ ABDURRAHMÂN EL-KUSAYBÎ (1940-2010)	153
3.9. İBRÂHİM EN-NÂSİR (1931-2013)	157
3.10. TÛRKÎ EL-HAMED (1952 - ...)	160
3.11. HİND BÂGAFFÂR (1954-...).....	164
3.12. ABDUH HÂL (1962-...)	166
3.13. RECÂ 'ÂLİM (1956 -...).....	168
3.14. BEDRİYE EL-BİŞR (1965-...).....	171
3.15. LEYLÂ EL-CUHENÎ (1969 -...).....	174
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	176
KAYNAKÇA.....	180
EKLER.....	201
ÖZGEÇMİŞ.....	207

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
a.g.t.	Adı geçen tez
a.s.	Aleyhi's-selam
b.	Bin / İbn.
bs.	Baskı/Basım
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	Bakınız.
C.	Cilt
c.c.	Celle Celâluhu
CEDAW	Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlemesi Sözleşmesi
çev.	Çeviren
d.	Doğum/doğum tarihi
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör/ Yayına hazırlayan
m.	Milâdi
m.ö.	Milâttan önce
m.s.	Milattan sonra
md.	Madde
No.	Numara
ö.	Ölümü/ ölüm tarihi
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
ty.	Basım tarihi yok
nşr.	Neşreden
vb.	Ve benzeri
vdğ.	Ve diğerleri (Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler)
yy.	Yayın yeri yok/Yayımcı yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bir toplumun edebiyatını tanımak, aynı zamanda o toplumun dünyasını, toplumsal yapılarını, hayatı algılayışlarını, değerlerini ve yaşam biçimlerini tanımak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda toplumların düşüncelerini, ruh dünyalarını, kültürlerini, tarihlerini ve estetik algılarını öğrenmek veya bunlar hakkında ipuçları elde etmek için başta edebiyatçılar olmak üzere, sosyolog ve psikologlar, edebî türler arasında topluma ayna tutan en güzel tür olan romana ciddi bir önem vermişlerdir. Ülkemizde de bu düşünceden hareketle pek çok ülke edebiyatının farklı yönlerini ele alan yüzlerce çalışma yapılmıştır. Ancak konu Suûdî edebiyatı özelinde düşünüldüğünde yapılan çalışmaların bir elin parmak sayısını geçmediği görülmektedir. Binaenaleyh doktora tezi kapsamında kaleme alınan “*Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan’da Romancılık*” başlıklı bu çalışmanın ülkemiz edebiyatında bir boşluğu doldurarak, Suudi Arabistan halkının siyasi, sosyal ve kültürel gerçeklerini yansıtan Suûdî edebiyatına ve romancılığına ışık tutması ve bu yönde yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi öncelikli hedefidir. Araştırmanın birincil hedef kitlesi olan Türk okurunun henüz tam anlamıyla Suûdî edebiyatını tanımadığı ve bu yönde ciddi bir eksiklik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın önemi ve edebiyat camiasına sağlayacağı katkı daha iyi anlaşılacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEM KAPSAM VE SINIRLARI

Suudi Arabistan romancılık serüvenine projeksiyon olması düşünülen bu çalışma, ilk Suûdî romanının yayın tarihi olan 1930'dan başlayarak 2010 yılına kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışma, konuya ilişkin yüzlerce eserin sistematik bir biçimde tasnif edilmesi ve elde edilen bilgilerin titiz bir şekilde analiz edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın, *Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan Romancılığı* adlı birinci bölümü, dört ana başlığa ayrılmıştır. Yapılan literatür taraması neticesinde birinci bölümün “*Romanın Tanımı ve Tarihsel Gelişimi*” adlı ilk başlığında Mustafa Ayyıldız'ın *Roman, tanım-tarihçe-teknik*, Emin Özdemir'in *Yazınsal türler*, E. M. Forster'in *Roman sanatı*, Roland Bourneur ile Réal Quillet'in *L'univers du roman (Roman dünyası ve incelemesi)* gibi eserlerinden yararlanılarak Batı menşeli edebi bir tür olan romanın kavramsal yönü ve tarihsel gelişimi kısaca ele alınmıştır. Birinci ana başlığın *Arap Edebiyatında Roman* adlı kısmında ise ‘Umar ed-Dusûkî'nin *Fi'l-edebi'l-hadîs*, Semer Rûhî el-Faysal'ın *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve mesâdiru dirâsetihâ ve nakdihâ*, Rahmi Er'in *Modern Mısır Romanı-I* ve Ahmed Kâzım Ürün'ün *Modern Arap Edebiyatı* gibi eserlerden istifade edilerek modern Arap romanının tarihi serüveni özet halinde sunulmuştur.

Birinci bölümün *Suudi Arabistan* başlıklı kısmında ise Suûdî romanına yansımaları bakımından Suudi Arabistan'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına değinilerek Suûdî romancılığının doğduğu fiziki ve fikrî arka plan irdelenmiştir. Birinci bölümün diğer kısımlarında ise Suûdî romancılığının doğuşuna, gelişimine ve olgunlaşmasına etki eden faktörler ele alındıktan sonra Suûdî romanının geçirdiği evreler detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Suûdî romanının temel özelliklerinin ana hatları ile ortaya konulduğu ikinci bölümde, romanların tasnifi yapılmış, ele alınan başlıca temalar anlatılarak Suûdî romanları ve romancılığı farklı açılardan irdelenmiştir.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde, başta Muhammed Abdurrahmân Şâmih'in *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* (1975), Muhammed Sâlih eş-Şantî'nin *Fennu'r-rivâye fi'l-edebi'l-'Arabiyyi's-Su'ûdiyyi'l-mu'âsır* (1990),

İbrâhim b. Fevzân el-Fevzân'ın *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-hadîs beyne't-taklîdi ve't-tecdîd* (1981), Bekri Şeyh Emin'in, *el-Hareketu'l-edebîyye fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* (1972), Mansûr İbrâhim el-Hâzimî'nin *Fennu'l-kıssa fi'l-edebî's-Su'ûdiyyi'l-hadîs* (1981), Sehmî Mâcid el-Hâcirî'nin *el-Kıssatu'l-kasîra fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* (1987), es-Seyyid Muhammed Dîb'in *Fennu'r-rivâye fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye beyne'n-neş'eti ve't-tetavvur* (1989), Sultân Sa'd el-Kahtânî'nin *er-Rivâyetu fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye neş'etuhâ ve tetavvuruhâ 1930-1989 m.* (1997) ve Hasen en-Ne'mî'nin *er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye vâki'uhâ ve tahavvulâtuhâ* (2009) adlı eserleri başta olmak üzere Abdurrahmân el-Vehhâbî'nin *er-Rivâyetu'n-nisâiyyetu's-Su'ûdiyye ve'l-mutegayyirâtu's-sekâfiyye: en-neş'etu ve'l-kadâyâ ve't-tetavvur* ile Filistinli edebiyat eleştirmeni Huseyn el-Menasra'nın (d.1958) *Zâkiratu rivâyeti't-tis'iniyyât* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Çalışmanın, “*Suûdî Romancılık Tarihinde Öne Çıkan Yazar ve Romanları*” adlı son bölümünde, Suudi Arabistan romancılığının öncü şahsiyetleri ile ünlü simalarının kısa biyografilerine ve yayımlanmış romanlarına yer verilmiştir. Bu yazarların mensup olduğu aile, toplumsal sınıf, yetişme şartları gibi hususlara değinilerek, eğitim-öğretim hayatları ile ürettikleri düşünceler arasındaki irtibat noktalarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bölümde Fârûk Sâlih Bâselâme'nin *Min ruvvâdi'l-edebî's-Su'ûdi* ile *Udebâ mâ ba'de'r-ruvvâd fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* adlı eserleri başta olmak üzere Hamdî es-Sekkût'un *The Arabic novel*, Abdullah Nâsır ed-Dâvûd'un *Tukûsu'r-rivâiyyîn* ve Hasen Hicâb el-Hâzimî ile Hâlid Ahmed el-Yûsuf tarafından ortaklaşa kaleme alınan *Mu'cemu'l-ibdâ'i'l-edebî fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* gibi pek çok kaynaktan istifade edilmiştir.

Çalışmada genel olarak birincil ve ikincil kaynak eserler kullanılmakla beraber, çalışmaya teknik ve fikrî açıdan katkı sunması gayesiyle Erdoğan Baysal'ın *Roman nasıl yazılır* adlı çalışmasının yanı sıra <http://www.marefa.org>, <http://www.kataranovels.com> gibi üçüncül kaynaklardan da yararlanılarak çalışmanın şekil ve kapsam açısından daha nitelikli ve anlaşılır olmasına gayret edilmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında ise ulaşılan sonuçlar özetlenmiştir. Ayrıca öneriler sayfasında çalışma boyunca karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik tavsiyelerin yanı sıra Suûdî edebiyat çalışmalarının daha sağlıklı yürütülmesine ilişkin öneriler

sunulmuştur. Çalışmanın daha kapsayıcı olması gayesiyle ek kısmında da Suûdî edebiyatının gelişmesine katkıda bulunan başlıca gazete, dergi ve edebiyat meclisleri liste halinde sunulmuştur.

Çalışma aşağıda belirtilen teknik ve üsuller çerçevesinde kaleme alınmıştır:

- ❖ Çalışmanın şekil ve biçimi açısından *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu* esas alınmıştır.
- ❖ *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu*'nda bahsi geçmeyen hususlarda *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin (DİA) yazım şekli esas alınmıştır.
- ❖ Çalışma metninde geçen Arapça kökenli özel adların (kişi, kurum, eser ve yer adları) yazımında, *TDK Yazım Kılavuzu* başta olmak üzere *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin (DİA) uyguladığı usul takip edilmiştir. Ayrıca eser adlarından sonra parantez içinde Türkçe karşılıkları verilmiştir: *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra*, (Metruk sokakların hayaletleri), *Hikâyetu Hub* (Bir aşk hikâyesi) vb.
- ❖ Latin yazı sistemini kullanan dillerdeki özel adlar özgün biçimleriyle yazılmıştır: *Cervantes*, *Fénélon*, *Sky News* vb. Ancak Türkçe biçimleriyle yaygınlık kazanmış özel adların Türkçe söylenişleri, orijinallerine tercih edilmiştir: *Napolyon*, *Cenevre*, *Londra* vb.
- ❖ Batı dillerinde yazılmış eserler özgün şekilleriyle yazıldıktan sonra Türkçe karşılıkları veya Türkçe okunuşları ayrıç içinde verilmiştir: *Trois mousquatairs* (Üç silahşör) gibi.
- ❖ Arap yazarlardan vefat tarihleri, miladi 1800 yılı öncesine tekabül edenlerin vefat tarihleri hicrî/miladi takvime göre, 1800 yılından sonrakiler ile Arap olmayanların da sadece miladi takvime göre parantez içinde gösterilmiştir. Ölüm tarihleri bilinmediği takdirde soru işaretiyle gösterilecektir. Sehl b. Hârûn (ö. 215/830), Selîm el-Bustânî (ö. 1884), Miguel de Cervantes (ö. 1616), Walter Scott (ö. 1832), Ceblete b. Sâlim (ö. ?) gibi.
- ❖ Çalışmanın "*Suûdî Romancılık Tarihinde Öne Çıkan Yazarlar ve Romanları*" adlı üçüncü bölümünün yazar adlarının yer aldığı başlıklarda parantez içinde sözü edilen şahsiyetlerin doğum ve vefat tarihlerine yer verilmiştir. Halen hayatta olan

yazarların ise doğum tarihleri zikredilmiştir. Ahmed es-Sibâ'î (1905-1984), Bedriye el-Biştir (1965-...) gibi.

- ❖ Çalışmada sıkça kullanılan “*Suûdî*” sözcüğüyle “Suudi Arabistan”, “*Suudlu/Suudlular*” sözcüğüyle de “Suudi Arabistanlı/Suudi Arabistanlılar” kastedilmiştir.
- ❖ Çalışma metninde geçen eser ve kurum adlarının ilk kelimesinin baş harfi büyük diğer harfleri küçük ve italik biçimde yazılmış ayrıca eser yayım yılı parantez içinde verilmiştir. Basım tarihi tespit edilemeyen eserlerde ise soru işaretiyle gösterilmiştir. *Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî* (1990), *Atyâfu 'l-ezikkati 'l-mehcûra* (1996), *Dâimen yebka 'l-hub* (?) gibi.
- ❖ Harf-i tarifile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Harf-i tarifler cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. *el-Cem 'iyetu 's-Su 'ûdiyye*, *el-'Uşfûriyye* gibi.
- ❖ Arap harfleriyle yazma ihtiyacı duyulan yerlerde, bu tür çalışmalarda genel olarak kullanılan *Adobe Arabic* font tercih edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YİRMİNCİ YÜZYILDA SUUDİ ARABİSTAN ROMANCILIĞI

Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan Romancılığı adlı çalışmanın bu bölümünde genel olarak Suudi Arabistan edebiyatı, özel olarak ise Suûdî romancılığı irdelenecektir. Bu çerçevede Suudi Arabistan edebiyatının en gelişmiş türlerinden biri olan romanın doğuşu ve gelişiminde belirleyici rol oynayan etmenlerden yola çıkılarak ülkedeki romancılık çalışmalarının yaşadığı değişim ve dönüşüm sürecine detaylı bir şekilde ışık tutulacaktır. Ancak konuya geçmeden önce ilk olarak Batı kaynaklı edebî bir tür olan romanın genel bir tanımı ve gelişim süreci incelenecek ardından Arap edebiyatında romanın tarihi serüveni kısaca aktarılacaktır. Ayrıca Suûdî romanına yansımaları bakımından Suudi Arabistan'ın siyasi ve kültürel tarihi yanı sıra bazı yapısal özellikleri de ele alınacaktır.

1.1. ROMANIN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Tanımlanması en güç edebî tür olan roman'ın, çok sayıdaki tarif ve izahlardan yola çıkarak “insanların serüvenlerini, iç dünyalarını toplumsal bir olayı ya da durumu şahıs, zaman ve mekân göstererek ayrıntılarıyla öykülemeyi amaçlayan, gerçek hayata ve kurguya dayanan, çok çeşitli anlatım tekniklerinin kullanıldığı nesir biçiminde yazılmış eserdir.” şeklinde tanımlanabilir.¹ Ancak nevi şahsına münhasır modern bir tür olan romanı² ifade etmek için çeşitli dillerde kullanılan terimler (İngilizcede, novel; Arapçada, rivâye) her ne kadar türün kökenleri ve kapsamına ilişkin bir fikir verse de, onu tam olarak tanımlayamadığı göz ardı edilmemelidir. Nitekim dinamik bir tür olarak her yolu izleyen

¹ Emin Özdemir, *Yazınsal Türler*, 5. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s. 248; Mustafa Ayyıldız, Hamdi Birgören, *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2009, s. 67; Mustafa Ayyıldız, *Roman, Tanım-Tarihçe-Teknik*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2011, s. 16.

² es-Seyyid Muhammed Dîb, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye Beyne'n-Neş'eti ve't-Tetavvur*, 2. bs., Kahire, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1995, ss. 15-19; Kerime Gayterî, *Tedâhulu'l-Envâ'i'l-Edebiyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra Kırâatun fi Nemâzic*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatu Ebî Bekr Belkayd Külliyyetu'l-Âdâb ve'l-Lugât, Tilimsân, 2017, ss. 26-27.

ve her biçime bürünen romanın kavramsal gelişimi de bunu göstermektedir.³ Roman üzerine çalışmalarıyla tanınan Rus edebiyat kuramcısı Mikhaıl Bakhtin'in de (ö. 1975) dediği gibi: “modern edebî türler içinde gelişmeye devam eden ve henüz tamamlanmamış tek tür romandır.”⁴

Batı kaynaklı edebî bir tür olan romanın ilk olarak nerede ve nasıl başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, edebî sahada görüldüğü ilk günden beri sürekli bir değişim ve gelişim göstererek günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır. Orta Çağ'da koşuklu (nazım) ya da düz yazı (nesir) halinde kaleme alınmış, gerçek ya da kurgulama bir olayı anlatan, halk diliyle yazılmış eser anlamına gelen “roman”, XV. ve XVI. yüzyıllarda geçmiş ya da geçmesi mümkün bir olayı ayrıntılarıyla betimleyen, bunu yaparken de ahlâkı, töreleri, duyguları ve olasılıkları göz önüne alan yapıtlara ad olarak verilmiş ve zamanla bazı modern diller tarafından benimsenerek günümüze kadar gelmiştir. Modern anlamıyla romanın başlangıcı sayılan bu dönemde roman, destandan ve Orta Çağ öyküsünden sıyrılarak şiirin egemenliğinden kurtulmuştur.⁵ Bu anlamda roman denilebilecek ilk edebî ürünlerin hangileri oldukları hususunda tartışmalar olmakla beraber, ilk yetkin örneğin Rönesans döneminin ünlü İspanyol yazarı Miguel de Cervantes'in (ö. 1616) *Don Quijote (Don Kişot)* adlı eseri olduğu ve bu yapıttan itibaren gelişerek XIX. yüzyılda doruğa ulaştığı kabul edilmektedir.⁶

1.2. ARAP EDEBİYATINDA ROMAN

Arap edebiyatında roman, رواية (rîvaye), roman yazarı da راوي (râvî) ve كاتب الرواية (Kâtibu'r-rivâye) ifadeleriyle karşılanmıştır. Bu anlamda rivâye kelimesinin ilk defa kimin tarafından kullanıldığına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu terimin ilk dönemlerde hikâyeleri ve benzeri haberleri nakleden kişilerle ilişkili olduğu ve zamanla evrilerek nesir formundaki edebî türleri ifade eden bir kavram olarak kullanıldığı

³ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Emin Özdemir, *Yazınsal Türler*, 5. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s. 248; Ayyıldız, Birgören, age., s. 67; Ayyıldız, age., s. 16; Latîf Zeytûnî, *Mu'cemu Mustalahâti Nakdi'r-Rivâye*, Beyrut, Mektebetu Lübnân Nâşirûn-Dâru'n-Nehâr li'n-Neşr, 2002, s. 99.

⁴ Humeydân Aktîş eş-Şerefât, *Şahsiyetu'l-Mer'e fî Rivâyât Gazî el-Kusaybî*, Riyad, Camiatu'l-Yemâme, Kursî Gâzî el-Kusaybî li'd-Dirasâti't-Tenmeviyye ve's-Sekâfiyye, 2016, s. 5; Mikhaıl Bakhtin, *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, (çev. Cem Soydemir), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 20.

⁵ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 131; Emin Özdemir, *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s. 229.

⁶ M. Orhan Okay, Âlim Kahraman, “Roman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C. XXXV, Ankara, 2008, ss. 160-161.

anlaşılmaktadır. Arap toplumunda görülen sözlü hikâye anlatıcılarının “قال الراوي” (Kâle’r-râvî) ifadeleriyle anlatıya başlamaları da bu iddiayı desteklemektedir.⁷ Batı edebiyatından yapılmış roman tercümelerinin de bir anlatı türü olması hasebiyle Arap edebiyatında rivâye kelimesiyle karşılanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim edebî faaliyeti Mısır’da geçen Lübnanlı Necîb el-Haddâd (ö. 1899), Fransız yazar Alexandre Dumas’ın *Trois mousquetaires* (Üç silahşör) adlı romanına yaptığı çeviride (*Rivâyetu’l-fursânî’s-selâse*-1888) rivâye terimini kullanmıştır.⁸ Ayrıca Tânyûs Abduh (ö. 1926) XX. yüzyılın başında kurduğu, Batı edebiyatından tercüme edilmiş romanları yayımladığı dergisine *Mecelletu’r-râvî* adını vermiştir. Bununla beraber ilk örnekleri X. yüzyılda görülen makâmât türü⁹ eserlerde bir kahraman etrafında gelişen olayları izleyip aktarana râvî, yaptığı işe de rivâye denildiğinden “roman” anlamında rivâye teriminin doğuşunu bununla irtibatlandırmak da mümkündür.¹⁰

Arap edebiyatı bağlamında roman türüne ilişkin yapılan çalışmalar, nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşan klasik anlatı türlerinin,¹¹ hem hikâye hem de romanın gelişiminde etkili olduğunu göstermektedir.¹² Aralarında Abdullah b. el-Mukaffâ‘ (ö. 142/759), Ebân el-Lâhikî (ö.200/816), Ceblete b. Sâlim (ö.?) ve Sehl b. Hârûn (ö. 215/830) olduğu pek çok Arap yazar, *Rustem ve İsfendiyâr*, *Behramşûs*, *Hezâr efsâne*,¹³ *el-Kernâmicu fî sîreti Enûşirevân* gibi Fars edebiyatının ünlü birçok eseri ile

⁷ Muhammed el-Kâdî vdğ., *Mu‘cemu’s-Serdiyyât*, Tunus, Dâru Muhammed Ali li’n-Neşr, 2010, s. 205.

⁸ Necîb el-Haddâd, *Rivâyetu’l-fursânî’s-selâse*, 3. bs., Mısır, Matbaâtu’l-Hilâl, 1913, s. 1.

⁹ Asıl anlamı “meclis” olan ve daha sonraları mecliste anlatılanlara itlak olunan makâme, hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden meydana gelen edebî tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı olmuştur. Bu tanımla Makâme (çoğulu makamât) ilk defa Bedi’uzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1007) tarafından ortaya konmuş sonra da giderek yaygınlaşmıştır. Hemedânî’nin makâmelerinde râvî İsa b. Hişâm, olayların kahramanı da Ebu’l-Feth el-İskenderî’dir. Hemedânî’den sonra bu türün en ünlü temsilcisi olan Ebû Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122) *Makâmâtu’l-Harîrî* adı verilen eserinde ise râvî Hâris b. Hemmâm, Ebû Zeyd es-Surûcî adlı birisinin başından geçenleri anlatmakta ve bu bağlamda sosyal sıkıntılar edebî bir üslûpla dile getirilmektedir. Bkz. Erol Ayyıldız, “Makâme”, *DİA*, C. XXVII, Ankara, 2003, ss. 417-419; Ebu’l-Fadl Ahmed b. Huseyn b. Yahyâ, *Makâmâtu Bedi’uzzamân el-Hemedânî*, (thk: Muhammed Abduh), 3. bs., Lübnan, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2005.

¹⁰ Rahmi Er, “Roman”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 164.

¹¹ Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu’l-‘Arab Kable’l-İslâm*, Beyrut, Dâru’n- Nefâis, 2009, ss. 152-155.

¹² Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Lügati’l-‘Arabiyye*, C. IV, Kahire, Dâru’l-Hilâl, ty., ss. 208-209.

¹³ Arap bibliyografya âlimi İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist* adlı ünlü eserinde *Elfu leyletin ve leyle* (Binbir Gece Masalları) olarak Arapçaya tercüme edilen hikâyeler koleksiyonunun ilk çekirdeğinin Fars edebiyatının ünlü yapıtı *Hezâr Efsâne* olduğunu dile getirmektedir. Bkz. İbnu’n-Nedîm Ebu’l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist li-İbni’n-Nedîm*, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, ty. ss. 422-423.

Kelîle ve Dimne, Kitâbu Sindibâd,¹⁴ *Edebu'l-Hind* gibi aslı Hintçe olan onlarca edebî yapıtı Arapçaya çevirmeleri, köklü bir geleneğe sahip olan anlatı türünün gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.¹⁵ Ayrıca tercümelemlerle yetinmeyen Arap edebiyatçıların, *Kıssatu 'Antare b. Şeddâd, Ebû Zeyd el-Hilâlî, ez-Zeybek, Seyf b. zî Yezen, el-Meliku'z-Zâhir Baybars, Benû Hilâl, ez-Zîr Sâlim, Risâletu'l-ğufrân, Hayy b. Yekzân* gibi özgün eserler de ortaya koymaları, anlatı türüne daha da ivme kazandırmıştır.¹⁶ Romanı andıran söz konusu eserleri ele alan kaynaklar incelendiğinde pek çok edebiyatçının, bunları modern roman türünün kadim örnekleri olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Türk Yazar ve şâir Ferit Kam'ın (ö.1944):

*“Tekâmül-i edebileriyle nazım ve nesirlerinde mühim inkılâbât
vücûda getirmiş olan Araplar, roman vâdisini de ihmâl
etmemişler, secâyâ-yı milliyelerinin ma'kesi hükmünde bulunan
birçok roman yazmışlardır.”*

şeklindeki sözleri de Arap romanına ilişkin söz konusu düşünceleri teyit etmektedir.¹⁸

Ancak her ne kadar modern Arap romanının kökenlerine ilişkin genel kanaat bu yönde ise de klasik Arap edebiyatında modern romana zemin oluşturan herhangi bir eserin olmadığını ve modern romanın tamamen Batı kaynaklı olduğunu savunan birçok edebiyatçı ve eleştirmen de vardır.¹⁹

¹⁴ Ebu'l-Hasen Alî b. el-Huseyn el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, Beyrut, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2005, s. 201.

¹⁵ İbnu'n-Nedîm age., ss. 424-425.

¹⁶ Ahmet Kâzım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2015, ss. 13-14.

¹⁷ Nevin Karabela, Fezzettin Ekşi, “Arap Edebiyatında Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, Isparta, S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 22, 2015/2, 2015, s. 194; Abdulmelik Murtâd, *Fî Nazâriyyeti'r-Rivâye*, Kuveyt, el-Meclisu'l- Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1998, s. 25; Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *DİA*, C. XVII, İstanbul, 1998, ss. 479-485; İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, İstanbul, İsam Yayınları, 2013, ss. 54-55; Sultân Sa'd el-Kahtânî, *er-Rivâyetu fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Su'ûdiyye Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ 1930-1989 m.*, 2. bs., Bureyde, Nâdi'l-Kasîmi'l-Edebî, 2009, s. 106.

¹⁸ Ferîd Kam, “Arap Romanları”, *Mahfil*, İstanbul, Matbaâ-i Osmaniyye, S. 2, 1920, ss. 28-29.

¹⁹ Dîb, age., ss. 21-23; Er, a.g.md., s. 164.

1.2.1. Modern Romanın Arap Edebiyatına Giriş

Modern roman türünün Arap edebiyatına giriş sürecini ele almadan önce Modern Arap edebiyatının doğuşunu hazırlayan sürece kısaca değinmek yararlı olacaktır. Modern Arap edebiyatının hiç şüphesiz ki genelde Arap âleminin özelde ise Mısır'ın siyasî, sosyal ve kültürel gerçekleriyle direkt bir ilişkisi bulunmaktadır. Napolyon Bonapart'ın (ö.1821) 1798-1801 yılları arasında Mısır'a gerçekleştirdiği işgal hareketi, Mısır'ı olduğu kadar Arap dünyasını da etkilemiş, pek çok Arap ülkesini siyasi ve sosyal değişimlere maruz bırakmıştır. Napolyon'un bu hareketi Arap dünyasının Batı ile direkt ve yoğun temaslara başlamasının ilk adımı olmasının yanı sıra Arap edebiyat tarihi için de bir dönüm noktası olmuş ve Modern Arap edebiyatının başlangıcı sayılmıştır. Çünkü bu süreç modern Arap edebiyatının fikrî zeminini oluşturan Batı medeniyetini ve edebiyatını daha yakından tanıma fırsatını doğurmuştur. Genelde Arap tarihinde özelde de Mısır tarihinde modernleşmeye doğru somut gelişmelerin kaydedildiği dönem ise işgalin sona erdiği yılı takip eden Kavalalı Mehmet Ali Paşa²⁰ dönemi (1805-1848) olmuştur. Mısır'ın işgal edilmesiyle başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca devam eden modernleşme sürecinin, Mısır'ın yanı sıra Suriye, Lübnan ve Irak'ta da siyasal ve sosyal etkileri olmuş, fikir ve edebiyat alanında ciddi değişimler meydana getirmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Arap ülkelerindeki politik ve kültürel hayatın hızlı, derin ve etkili değişimi ile bu değişime bağlı yeni fikirlerin ortaya çıkması, Arap edebiyatını önceki yüzyıldan daha da hızlı bir şekilde dönüştürmüştür.²¹

Modern roman anlayışının Arap edebiyatına girişi, Mısır Hidivi İsmail Paşa (ö. 1895) döneminde (1863-1879) Batı edebiyatından yapılan çeviri hareketiyle başlamış ve zamanla Batı menşeli çalışmaları örnek alıp orijinal edebî eserler kaleme alan yazarlarla daha özgün hale gelmiştir. Ancak romanın edebî bir tür olarak değer kazanması XX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra söz konusu olmuştur. Nitekim ilk dönem eserleri incelendiğinde, içeriksel dönüşümünü sürdüren romanın, ilk olarak eğitici/didaktik

²⁰ Mısır'ı, Fransızlardan kurtarmak için Bâbüâli tarafından gönderilen deniz gücünün rütbeli bir askeri olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa (ö. 1849), sahip olduğu üstün askeri ve siyasi manevra kabiliyeti sayesinde, Fransızların Mısır'dan çıkarılmasının ardında dört yıl zarfında ortaya çıkan bir hayli kargaşaya rağmen bütün rakiplerini tasfiye etmeyi başarmış ve Temmuz 1805'te padişah fermanıyla Mısır valiliğine atanmıştır. Bkz. *Mehmet Yalar, Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Bursa, Emin Yayınları, 2009, s. 70.

²¹ Jacop M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. Yüzyıl)*, (çev. Bedrettin Aytaç), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 1; Yalar, age., s. 52.

akımlarla başlayarak romantik ve gerçekçi akımlarla devam ettiği görülmektedir. Modern Arap romanının gelişim sürecinde en büyük rolü, Mısır'da yayınlanan ve hızla çoğalan gazete ve dergilerin yanı sıra Fransa ve Amerika gibi ülkelerde eğitim almış ve pek çoğu yabancı dil bilen Hristiyan Araplardan²² oluşan edebiyatçılar oynamıştır.²³

Bu dönemde, Arap sanat ve edebiyatında oluşan birikim Batı'dan alınan bazı değerlerle buluşturularak seçkin edebiyat örnekleri verilmeye başlanmıştır. Nitekim Mısırlı dil, edebiyat ve coğrafya âlimi Rifâ'a Râfî' et-Tahtâvî'nin (ö. 1873), Fransız papaz ve yazar *Fénélon'un* (ö. 1715), *Les Aventures de Télémaque* (Telemakhos'un Serüvenleri-1699) adlı eserine, *Mevâki'u'l-eflâk fi vekâi'i Telîmâk* (1867)²⁴ adıyla yaptığı çevirinin ardından, Molière (ö. 1673), Jean de La Fontaine (ö. 1695) ve Jean Racine (ö. 1699), Walter Scott (ö. 1832), Balzac (ö. 1850), Aleksander Dumas (ö. 1871), Victor Hugo (ö. 1885) ve Jules Verne (ö. 1905) gibi ünlü Avrupalı edebiyatçıların romanları da Arapçaya çevrilmiş veya uyarlanmıştır. Özellikle entelektüel kesimde büyük ilgi uyandıran bu tercüme ve adaptasyon sürecini, birbirinden farklı temalarda yazılmış özgün eserler takip etmiştir.²⁵

Hamdî es-Sekkût'un, Arap romanına ilişkin bibliyografya çalışmasında 4648 eseri,²⁶ Semer Rûhî el-Faysal'ın ise 5710 romanı ele aldığı göz önünde bulundurulduğunda,²⁷ süreç içinde gerek içerik ve gerekse biçim açısından sürekli gelişen Arap romanının katettiği mesafe daha iyi anlaşılmaktadır.

²² Hristiyan Araplar Katolik Kilisesiyle sıkı ilişki içinde bulunmaları nedeniyle, kültürel ve edebî faaliyetlerde Müslümanlara oranla Batı'dan daha fazla etkilendiler. Bu etkileşim XIX. yüzyılda Protestan misyonerlerin gelmesiyle daha da arttı. Bu ortamda yetişen Hristiyan Arapların, Batı edebiyatından alınan nesir türlerinin gelişmesinde ciddi katkıları olmuştur. Bkz. Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, s. 112.

²³ Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı-I*, Ankara, Hece Yayınları, 2015, s. 55; 'Umar ed-Dusûkî, *Fi'l-Edebi'l-Hadîs*, C. I, Kahire, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ty., s. 69.

²⁴ Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, Riyad, Dâru'l-'Ulûm, 1981, s. 41.

²⁵ Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir fi Misr*, 12. bs., Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, 1961, s. 208; Roger Allen, "Neş'etu'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye", *Târîhu Kembric li'l-Edebi'l-'Arabî*, C. I, (ed. Muhammed Mustafa Bedevî), Cidde, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfî, 2002, ss. 269-270; Câbir Ahmed 'Usfûr, "İbtidâu Zemânu'r-Rivâye", *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye*, C. I, Kuveyt, el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûni ve'-Âdâb, 2008, ss. 158-159; Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-'Arabiyye*, C. IV, Kahire, Dâru'l-Hilâl, ty., ss. 208-209; Yalar, age., s. 176.

²⁶ Hamdî es-Sekkût, *The Arabic Novel*, Kahire, The American University in Cairo Press, 2000.

²⁷ Semer Rûhî el-Faysal, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve Mesâdiru Dirâsetihâ ve Nakdihâ*, Dımaşk, Menşûrât el-Hey'etu'l-'Ammes-Sûriyye li'l-Kitâb, 2009.

1.2.2. Modern Romanda İlk Deneme ve Telifler

Arap edebiyatında Batılı tarzda roman türündeki ilk denemeler daha çok Mısır ve Lübnan'da görülmüş ve bunlar klasik anlatı türü olan makâmeyi canlandırma girişimi şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî'nin, Paris'e ilişkin izlenimlerini aktardığı *Tahlîsu'l-İbrîz fi Telhîs-i Bâriz*'i (1834), Ali Mübârek'in (ö. 1893) '*Alemu'd-dîn*'i (1882), Abdullah Fikrî'nin (ö. 1890) *el-Makâmâtu'l-fikriyye fi'l-memleketi'l-bâtıniyye*'si (1873-1874), 'Âişe et-Teymûriyye'nin (ö. 1902) *Netâicu'l-ahvâli fi'l-akvâli ve'l-ef'âl*'i (1887-1888), Muhammed İbrâhim el-Muveylihi'nin (ö. 1930) *Hâdisu İsâ b. Hişâm*'ı (1898-1902), Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın (ö. 1887) *es-Sâku 'ale's-sâk fi mâ huve'l-fâriyâk*'ı (1855), Nâsif el-Yâzicî'nin (ö. 1871) *Mecma'u'l-bahreyn*'i (1856), Fransîs el-Marrâş'ın (ö. 1873) *Durru's-sadev fi garâibi's-sudev*'i (1861) ve Nu'mân el-Kasâtîlî'nin (ö. 1920) *el-Fetâtu'l-emînetu ve ümmuhâ* (1880) gibi daha çok bilgilendirme ve eğitime amacıyla kaleme alınan çalışmaları²⁸ değerlendiren edebiyatçılar, modern Arap nesrinin oluşumuna ciddi katkı sağlayan bu eserlerin yer yer roman unsurları barındırmalarından dolayı klasik edebî kıssa ile roman türü arasında bir konumda roman denemeleri olduklarını belirtmişlerdir.²⁹

Genelde kısa olan ilk telif eserler evvelâ, romanda Batı tarzını benimsemiş olan Suriyeli Fransîs el-Marrâş ile Lübnanlı Selîm el-Bustânî (ö. 1884) gibi yazarlar tarafından ortaya konmuş, daha sonra da onları diğer yazarlar takip etmiştir. Nitekim Marrâş'ın, *Gâyetu'l-hâk* (1865) adlı eseriyle Bustânî'nin, 1870'li yıllarda *el-Cinân*³⁰ dergisi için yazdığı tarihî ve sosyal içerikli romanlarla telif döneminin başladığını kabul eden edebiyatçılar,³¹ özellikle Bustânî'nin tarihle romantik zevki mezceden eserlerinin Arap edebiyatında tarihî roman türünün de ilk örnekleri olduğunu belirtmişlerdir. Lübnan kökenli Mısırlı yazar Corci Zeydân da 1891-1914 yıllarında yayımladığı, Arap ve İslâm tarihinin çeşitli dönemlerini kapsayan yirmiyi aşkın romanıyla modern Arap romanının

²⁸ Başta Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî ve Ali Mübârek'in, Arap edebiyatında roman türünün habercisi olarak değerlendirilen öncü eserleri yazarları tarafından roman veya hikâye olsun diye ele alımadıklarını belirtmek gerekir. Nitekim bu eserler incelendiğinde, bunların genelde öğretmek ve eğlendirmek olmak üzere iki amaçla ortaya konmuş oldukları görülür. (Bkz. Er, age., s. 56).

²⁹ Er, age., ss. 59-67; <http://www.alriyadh.com/779124> (Erişim tarihi: 24.09.2016).

³⁰ Siyasî, ilmî, edebî ve tarihî bir dergi olup on beş günde bir yayımlanan *el-Cinân* dergisi, Arap edebiyatının gelişimine büyük katkısı olmuştur. 1870 yılında, Butrus el-Bustânî (ö. 1883) ve oğlu Selîm el-Bustânî'nin tarafından çıkarılmıştır. (Bkz. Yalar, age., s. 52.)

³¹ Allen, a.g.md. s. 267; Heyet, "*er-Rivâyetu'l-Hadîse fi'l-Karni'l-İşrîn*", *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-Âlemîyye*, 2. bs., C. XI, Riyad, Müessesetu A'mâli'l-Mevsû'a li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1999, ss. 306-308.

doğuşu ve gelişiminde önemli bir yer edinmiştir. Zeydân'ın edebiyatçı kimliğinden çok tarihçi kimliğini öne çıkararak oluşturduğu eserleri, roman türüne itibar kazandıran ilk ürünler olmalarının yanı sıra Zeydân'la tamamen didaktik olmaktan çıkan romanın hedefleri arasına okuyucuyu eğlendirmek gibi bir unsur daha katıldığı görülmektedir.³²

İlk deneme ve telif eserler çerçevesinde yapılan incelemede, modern Arap romanının, I. Dünya Savaşı'nın öncesine kadar edebî değerden ziyade halkın zevkini esas alan, sanatsal kurallardan uzak, tam olarak ne yapacağını bilmeyen bir görüntü sergilediği görülmekte ve bu sürecin Muhammed Huseyn Heykel'in (ö. 1956) 1913'te yayımlanan *Zeyneb* adlı romanına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.³³ Arap edebiyatına dair çalışmalarıyla tanınan Luvîs Şeyho'nun (ö. 1927), XIX. yüzyılın sonlarından 1918'e kadar geçen süre içinde yayımlanan romanların yaklaşık %90'nının ahlâka aykırı, aşk maceralarının hâkim olduğu Avrupa çevirilerinden oluştuğunu ifade etmesi de bu iddiayı pekiştirmektedir.³⁴

Dünya edebiyatları açısından roman çağı olarak kabul edilen XX. yüzyıl, Arap edebiyatında da ciddi anlamda bir evrilmeye neden olmuş ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından sonra Modern Arap edebiyatında hikâye ve roman alanındaki çalışmalar, Arapların divanı olarak kabul edilen şiirle boy ölçüşecek seviyeye ulaşarak hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır.³⁵ Hatta 1960'lı yıllardan sonraki Arap edebiyatını değerlendiren Filistinli edebiyat eleştirmeni Huseyn el-Menasra, V. yüzyıldan beri Arapların sicili olarak kabul edilen şiirin XX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla hâkimiyetinin zayıfladığını ve yerini romana bıraktığını³⁶ dile getirmektedir.³⁷ Sosyal ve siyasal görüşleri edebî sanatlarla ifade etmenin en popüler aracı olan romandan yararlanma eğilimi, özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ciddi bir ivme kazanmıştır.

³² Fazlıoğlu, age., s. 116; Ürün, age., s. 22; es-Sekkût, age., ss. 33-34; Allen, age., ss. 274-275.

³³ Roger Allen, *er-Rivâyetu 'l-'Arabiyye*, (çev. Hıssa İbrâhim el-Münîf), yy., *el-Meclisu 'l-A'lâ li's-Sekâfe*, 1997, s. 60.

³⁴ Luvîs Şeyho, *Târîhu 'l-Âdâbi 'l-'Arabiyye fi 'l-Karni 't-Tâsi ' 'Aşer ve 'r-Rub 'i 'l-Evvel mine 'l-Karni 'l-'İşrîn*, 3. bs., C. III, Beyrut, Dâru'l-Meşrik, 1991, s. 398.

³⁵ Ürün, age., s. 19.

³⁶ Modern Arap romanının şiirin önüne geçerek Arapların divanı olma meselesine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Seyyid el-Bahrâvî, *el-Envâ 'in-Nesriyye fi 'l-Edebi 'l-'Arabiyyi 'l-Mu'âsir*, Kahire, Mektebetu'l-Enclû el-Mısriyye, ty. ss. 12-15.

³⁷ Edebiyat eleştirmeni ve akademisyen Huseyn el-Menasra ile Melik Suûd Üniversitesi'ndeki bürosunda 01.08.2017 tarihinde yapılan mülakat.

1.2.3. Modern Arap Romanının Gelişimi ve Bu Süreçteki Başlıca Faktörler

Modern Arap romanını etkileyen ve gelişimini sağlayan siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok faktör vardır. Bu faktörlerin başında ise kadın hakları ve özgürlüğü meselesi gelmektedir. Kadınları iyi eğitilmiş toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik olarak büyük gelişme gösterdiğini ve kadın özgürlüğünün, toplumsal gelişmenin ve ilerlemenin ana unsuru olduğu kadar Arap dünyasındaki edebî yeniliğin de bir anahtarı olduğunu savunanlar, toplumda kadın aleyhine oluşan yanlış ve olumsuz imajın yok edilmesi gerektiğini sıklıkla dile getirmişlerdir. Kadın özgürlüğünün, kültürel sınırları kaldırarak edebiyatı sıkıştığı dar kalıbindan kurtaracağını ve daha özgün eserlerin kaleme alınmasına önemli katkı sağlayacağını savunan aydınlar, kadını sosyal hayatın çeşitli alanlarında aktif olarak görme arzularını olabildiğince eserlerine yansıtmışlardır. Bu bağlamda, kadının sosyal statüsüne ve gelenekleşmiş ahlâk anlayışına karşı ciddi manifestolar ilk olarak Lübnanlı yazar ve ressam Cubrân Halîl Cubrân'ın (ö. 1931) hikâyelerinde ve *el-Ecnihatu'l-mütekessire* (Kırık kanatlar-1912)³⁸ adlı romanında görülmüştür.³⁹ Kadının toplumsal konumu, modernlik, dinî ve ahlâkî değer yargıları gibi konular daha sonraları Mısır'da Mustafâ Lutfî el-Menfelûtî'nin (ö. 1924) hikâyelerinde aynı romantik yaklaşımla fakat daha çok geleneği koruyabilme gayreti içinde kurgulanmıştır. Roman kahramanı olarak kadınların tercih edildiği ilk döneme ait eserler incelendiğinde hem roman kahramanının hem de romandaki olayların, yazarların buldukları ülke dışından veya toplumun gelenek ve görenekleriyle ters düşmeyen çevreden seçildiği görülmektedir. Örneğin; *el-Fetâtu'l-Yâbâniyye* (Japonyalı Kız-1905) adlı eserin çatısını bir işçi ile fakir bir kız arasında geçen aşk ilişkisi üzerine kuran Huseyn Riyâd (ö. 1965), roman mekânı olarak Japonya'yı seçmiştir.⁴⁰ Fakat eleştiriye hedef olmaktan çekinmeyerek cüretkâr davranan bazı yazarlar da olmuştur. Nitekim Mahmûd Hayret'in (ö. 1948) kaleme aldığı *el-Fetâtu'r-rîfiyye* (Köylü Kız-1903) ardından

³⁸ Hayatı boyunca kadınlara yapılan haksızlıkların karşısında duran ve kadınların maruz kaldığı sıkıntıları edebî bir üslupla dile getiren Cubrân Halîl Cubrân, 1906'da yazmaya başladığı ve 1912'de tamamladığı *el-Ecnihatu'l-mütekessire* (Kırık kanatlar-1912) adlı romanında sevmediği erkeğe verilen kadının trajik hayat hikâyesini çarpıcı bir şekilde aktarmış ve kadının toplumdaki yerini ve önemini vurgulamıştır. Bkz. Cubrân Halîl Cubrân, *el-Ecnihatu'l-Mutekessire*, Beyrût, Dâru'l-Cîl, 2005.

³⁹ Er, a.g.md., s. 165.

⁴⁰ Er, a.g.md., ss. 164-165; Aida İmanquliyeva, *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri*, (çev. Reşad İlyasov ve Qiyas Şükürov), İstanbul, İq Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 77.

el-Fetâ'r-rîfî (Köylü Delikanlı-1905) adlı eserlerle Arap romanı, ilk kez Mısır köylüsünün duygularıyla vasıtasız bir şekilde tanışmıştır.⁴¹

Mısırlı şair ve romancı Mahmûd Hâyret'in, romantik üslûbuyla ele aldığı *el-Fetâtu'r-rîfiyye* ve *el-Fetâ'r-rîfî* adlı eserleri, modern anlamda ilk Arap romanı olarak kabul edilen *Zeyneb*'in⁴² ortaya çıkışını hazırlayan gerçek bir başlangıç olarak kabul edilmiştir.⁴³ Heykel'in sanatsal roman öğelerinin (zaman, mekân, olay, kahraman gibi) tamamına yakını bünyesinde barındıran, realist, romantik, sosyal, psikolojik, trajik ve pastoral unsurlar bulunan bu romanında, entelektüel çevrenin roman türüne bakışı olumsuz olduğundan 1913 yılında yapılan birinci baskısında yazar adı olarak "*Mısrî fellâh*" (Çiftçi bir Mısırlı) müstear ismi kullanmıştır ve eseri *Zeyneb* olarak değil de *Menâzıru ve ahlâk rîfiyye* (Köy Ahlakı ve Manzaralar) adıyla yayımlanmıştır.⁴⁴ *Zeyneb*'in o zamana kadarki ürünlerden farklı yapısı, önemli sosyal temaların sağlam kurgusu ve trajik sonuyla dikkatleri üzerinde toplaması ve olumlu tepkiler almasıyla, ikinci baskısı (1929) Heykel'in gerçek kimliğiyle ve *Zeyneb* adıyla yapılır. Modern Arap romanının gerçek anlamda miladı kabul edilen *Zeyneb*'in ikinci baskısıyla başlayan modern Arap roman süreci, sonraki kuşak yazarları tarafından gerek şekil gerekse içerik açısından giderek geliştirilmiştir.⁴⁵

I. Dünya Savaşının ardından Arap ülkelerindeki siyasi ve kültürel hayatın hızlı, derin ve etkili değişimi ve bu değişimlere bağlı yeni fikirlerin ortaya çıkışı, Arap edebiyatını modern bir karaktere büründürdüğü gibi Arap hikâyeciliğine ve romancılığına da yeni bir boyut kazandırmıştır.⁴⁶ 1920'li yılların ortalarında, Mahmûd Teymûr (ö.

⁴¹ Şevkî Bedr Yûsuf, *er-Rivâyetu ve'r-Rivâiyûn*, İskenderiyye, Müessesetu Huvrusi'd-Devliyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006, s. 57.

⁴² Heykel'in *Zeyneb* adlı romanının modern anlamda ilk Arap romanı olmadığını savunan, Lübnanlı Halil Hûrî (ö. 1907), Suriyeli Fransis Marraş (ö. 1874) ve Tunuslu Sâlih es-Suveysi gibi birçok edebiyatçı, Heykel'in *Zeyneb*'inden önce yayımlanmış (modern anlamda) romanlar olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Modern edebiyat eleştirmeni Buseynâ Şa'bân, modern anlamda ilk Arap romanının *Zeyneb Fevvâz* (ö. 1914) tarafından kaleme alınan ve 1899'da yayımlanan *Husnu'l-'avâkib* (Sonuçların Güzelliği) adlı eser olduğunu dile getirmiştir. Bkz. Abdurrahmân b. Muhammed el-Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyetu's-Su'ûdiyye ve'l-Mutegayyirâtu's-Sekâfiyye en-Neş'e ve'l-Kadâya ve't-Tetavvur*, 3. bs. Cidde, Kunûzu'l-Ma'rife li'n-Neşri ve'Tevzî', 2015, s. 23; el-Kâdî vdğ., age., s. 206.

⁴³ Roger Allen, "*Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı*", (çev. Faruk Çiftçi), *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, 2005, s. 134; Yûsuf, age., s. 57. Er, age., ss. 89-90.

⁴⁴ Roger Allen, *The Arabic Novel An Historical And Critical Introduction*, Syracuse University Press, Syracuse, 1982. ss. 31-32.

⁴⁵ Er, a.g.md., s. 165; Allen, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye*, s. 67.

⁴⁶ İlknur Emekli, *Abdurrahmân Munîf (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve en-Nihâyât Adlı Romanının İncelenmesi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006, s. 16.

1973), Huseyn Fevzî (ö. 1988), Yusûf İdrîs (ö. 1991), Yahyâ Hakkî (ö. 1992) ve Arap hikâyeciliğinde Heykel'den sonra ikinci önemli şahsiyet olarak kabul edilen Mahmûd Tâhir Lâşîn (ö. 1954) gibi modern düşünceye sahip genç yazarlar tarafından kurulan *el-Medresetu'l-hadîse* (Modern ekol) üyelerinin, 1925-1927 yıllarında kendi gazeteleri *el-Fecr*'de neşrettikleri nitelikli telif ve çeviri hikâyelerle, hikâye ve roman yazarlığına ilgi giderek artmıştır.⁴⁷ Ayrıca daha çok eleştirmen kimlikleriyle tanınan Tâhâ Huseyn (ö. 1973), 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö. 1964), Abdülkadir el-Mâzînî (ö. 1949) ve Tefvik el-Hakîm (ö. 1987) gibi yazarların öncü ürünleri, her ne kadar kullanılan teknik ve kurgulama açısından başarıyı yakalamada birbirinden farklı olsalar da iki dünya savaşı arasında roman türünün öne çıkmasını sağladı.⁴⁸ Modern Arapça'nın ilk romancı grubunu oluşturan Huseyn Heykel, İbrahîm Abdülkadir el-Mâzînî (ö. 1949) ve kuşağın diğer üyeleri, toplumsal ve siyasal alana ilişkin fikirlerini, çoğunlukla mecmualarda yayımlanan makalelerde bazen de roman ve oyunlarında imâ etmeleri, toplumun problemlerine ışık tutan romanı gündün güne daha popüler hale getirmiştir.⁴⁹

Tâhâ Huseyn'in çağdaş Arap nesrinin zirvesi kabul edilen üç ciltlik *el-Eyyâm* (Günler-1929) adlı otobiyografik eseri, Mısır'da roman yazmayı düşünen entelektüellerin birtakım çekincelerini iyiden iyiye ortadan kaldırarak, *Zeyneb*'in ikinci baskısıyla kısmen yerleşen roman anlayışının tam olarak yerleşmesine büyük bir katkıda bulunmuştur.⁵⁰

II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen siyasî bağımsızlıklar, Filistin topraklarının işgal edilerek İsrail'in kurulması (en-Nekbe), radikal milliyetçiliğin yükselişi ve Arap yenilgisinin (en-Neksa) yanı sıra eğitim ve öğretimin yaygınlaşması ve hayat standardının yükselmesi gibi köklü siyasal ve sosyal değişimler roman türünün gelişim ve dönüşümünde ciddi bir rol oynamıştır.⁵¹

1945-1960 yılları arasında gelişim sürecine giren Modern Arap romanı, kemiyet bakımından olduğu gibi içerik itibarıyla da çeşitlenerek, Filistin meselesi, Arapların birliği, sosyal adalet, geçim sorunu, hürriyet mücadelesi ve dünya barışı gibi konuları ele

⁴⁷ Mehmet Hakkı Suçin, *Yahya Hakki ve Kisasuhu'l-Kasira*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara, 1998, ss. 25-26.

⁴⁸ Er, a.g.md., s. 165.

⁴⁹ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, (çev. Lâtif Boyacı, Hüseyin Yılmaz), İstanbul, İnsan Yayınları, 1994, s. 351.

⁵⁰ Ürün, age., s. 68; Er, a.g.md., s. 165.

⁵¹ Er, a.g.md., s. 164.

almıştır. Özellikle Arap dünyasında yaşanan olumsuz gelişmeler realist romana merkezî bir yer kazandırmıştır. Nitekim XX. yüzyılın en ünlü Arap yazarlarından olan Necîb Mahfûz (ö. 2006), konusunu eski Mısır tarihinden alan romanlarla başladığı yazarlığını II. Dünya Savaşı'nın ardından toplum gerçeklerini konu edinen *el-Kâhiretu'l-Cedîde* (1945), *Hânu'l-Halîlî* (1946) ve *Zükâku'l-Midakk* (1947) gibi romanlarla sürdürdü. Her ne kadar Abdulhamîd Cûde es-Sahhâr (ö. 1974), Yûsuf es-Sibâ'î (ö. 1978) ve İhsân Abdulkuddûs (ö. 1990) gibi dönemin öncü romancıları, idealize edilmiş veya popüler romantizm geleneklerini sürdürdüyse de onlar da en azından realizmin formel ilkelerine uydular. Özellikle Mısır ve Suriye gibi sosyalizmin geliştiği ülkelerde romanda toplumcu gerçekçilik âdeta moda akım haline geldi. Mısır'da Abdurrahmân eş-Şerkâvî (ö. 1987) ve Yûsuf İdrîs (ö. 1991), Suriye'de Edîb Nahvî (ö. 1998) ve Abdüsselam el-Uceylî (ö. 2006), Cezayir'de Tâhir Vattâr (ö. 2010); Irak'ta Gaib Tu'me Fermân (ö. 1990) ve Filistin'de Gassân Kenefânî (ö. 1972) gibi yazarlar tarafından benimsenen toplumcu gerçekçiliği Suriyeli Hannâ Mîna Arap milliyetçiliği ile örtüşür hale getirdi.⁵²

1960'lardan itibaren Filistin topraklarında kurulan İsrail'e karşı duyulan öfke ve işgal nedeniyle yerlerinden yuvalarından edilen Filistinlilerin dramatik durumu, olabildiğince edebiyata yansımış ve yaşanan trajedi başta Gassân Kenefânî, Cebrâ İbrâhim Cebrâ (ö. 1994) ve Emîl Habîbî (ö. 1996) olmak üzere pek çok yazar tarafından birbirinden farklı ve özgün bir üslûpla kaleme alınmıştır.⁵³ Özellikle 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sebebiyle yaşanan hezimetin, Arap edebiyatının geliştirmeye ve yaygınlaştırmaya çalıştığı tüm politik kurumları ve sosyal temelleri darmadağın eden bir etken olarak ortaya çıkması edebiyatçıların yaygın olan edebî akımları ciddi bir şekilde gözden geçirmelerine ve çeşitli roman biçim ve stratejilerini denemelerine sebep oldu.⁵⁴

Arap romanının yeniden doğuş süreci olarak kabul edilen 1960-1970'li yıllarda çok sayıda kadın edebiyatçı da, roman ve kısa hikâye yazarları arasında boy göstererek toplumun sıkıntılarını birbirinden farklı şekillerde dile getirmiş, ihmal edildiğine inandıkları kadın sorunlarına özel bir yer ayırmışlardır. Aralarında Mısırlı Lâtîfe ez-Zeyyât (ö. 1996), Nevâl es-Sa'dâvî, Elife Rif'at (ö. 1996), Selvâ Bekr (ö. 1949); Iraklı

⁵² Er, a.g.md., ss. 164-165; Ürün, age., s. 84.

⁵³ Ürün, age., s. 120; Roger Allen, "er-Rivâyetu'l-'Arabiyyetu'n-Nâdicetu Hârici Mısır", *Târîhu Kembric li'l-Edebi'l-'Arabî*, (ed. Muhammed Mustafa Bedevî), Cidde, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfi, 2002, ss. 288-289.

⁵⁴ Allen, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye*, ss. 94-95; Allen, *Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı*, s. 136.

Deyzî el-Emîr; Lübnanlı Leylâ Ba'lebekkî, Emîlî Nasrullah, Hanân eş-Şeyh ve Hüdâ Berekât; Suudlu Semîra Haşıkî (ö. 1986); Filistinli Seher Halîfe, Liyâne Bedr; Suriyeli Gâde es-Semmân (ö. 1942) ve Cezayirli Asiye Cebbâr (ö. 2015) gibi simaların bulunduğu pek çok kadın yazarın eserleri, kadın hakları ve kadının toplumsal kimliği çerçevesinde gelişmiştir.⁵⁵

1970'li yıllardan sonra Arap dünyasının tümünü kuşatan modernizm hareketinden ciddi anlamda etkilenen yeni bir kuşağın ortaya çıkması da⁵⁶ modern Arap romanını ciddi anlamda etkilemiştir. Geleneksel roman anlayışına ve tekniklerine karşı çıkan bu grubun öncülerinden olan Sun'ullah İbrâhim, Edvar el-Harrât (ö. 2015), Cemâl Ahmed el-Gıtânî (ö. 2015), Tayyib Sâlih (ö. 2009), Tâhir Vattâr (ö. 2010) ve Abdurrahmân Münîf (ö. 2004) gibi şahsiyetler sayesinde farklı modern unsurlar içeren yeni bir romancılık anlayışı doğmuş, böylece roman geleneksel anlayışı aşarak daha modern bir tarza bürünmüştür.⁵⁷

Modern Arap edebiyatında önemli bir dönüm noktası olan, 1980'den sonra ise Mısır ve Doğu Akdeniz ülkeleri dışında yaşayan Arap yazarların da katkılarıyla roman yazımında âdeta bir patlama yaşandı ve edebi değeri yüksek romanlar kaleme alındı. Özellikle Fas, Tunus ve Cezayir'de, eserlerini Fransızca'dan ziyade Arapça yazan edebiyatçıların sayısındaki artış, modern Arap romanının gelişimine yeni bir boyut kazandırmış ve Şubat 1998'de Kahire'de 1. Arap Romanı Konferansı gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Ayrıca Necîb Mahfûz'un 1988'de Nobel Edebiyat Ödülü ile taltiflendirilmesi⁵⁹ yanı sıra 1987-1993 yılları arasında Filistin'de gerçekleşen İntifada (direniş hareketi), I. Körfez Savaşı (1990), ABD'nin Irak'ı işgali (2003) ve son olarak 2010 yılında birçok Arap ülkesinde başlayan halk hareketleri, siyasi ve sosyal hayat başta olmak üzere, sanat ve edebiyat alanlarını derinden etkilemiştir.⁶⁰ Toplumun, dünya görüşünü ve hayat algısını değiştirmeye yol açan bu olaylar, edebî eserlerde kendini

⁵⁵ Cemâluddîn b. Şeyh, *Mu'cemu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye ve'l-Edebi'l-Frenkfunî el-Megâribî*, (Çev. Misbâh es-Samed), Beyrut, el-Müessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2008, , ss. 251-257; Er, a.g.md., s. 165; Ürün, age., s. 132;

⁵⁶ Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, *el-Vehmu ve Mehâviru'r-Ru'ya*, Riyad, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000, s. 72-73.

⁵⁷ Er, a.g.md., s. 165; Robert b. Campbell, *A'lâmu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, C. 1, Beyrut, eş-Şeriketü'l-Muttehidetu li't-Tevzî', 1996, ss. 80-81.

⁵⁸ Er, a.g.md., s. 166.

⁵⁹ Kâzım Ürün, *Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2002, s. 165.

⁶⁰ Muhammed Sâlih eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Hâil, Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013, ss. 9 -10.

göstererek, hürriyet, siyaset, ulusal aidiyet ve sınıfsal çatışma gibi temaların ön plana çıkmasını sağlamıştır.⁶¹

Sonuç olarak XIX. yüzyılda Batı dillerinden yapılan tercüme ve uyarlamalarla Arap edebiyatına giren modern romanın Muhammed Huseyn Heykel ile başlayan özgünleşme süreci, Cubrân Halil Cubrân ve Tâhâ Huseyn gibi Modern Arap edebiyatının öncü isimlerinin gayretleriyle yerel edebiyatın sınırlarını aşmış ve özgünlüğünü kazanma yolunda ciddi bir mesafe katetmiştir. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha çok ilgi uyandırmaya başlayan modern Arap romanı, hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girerek, önemli bir ivme kazanmıştır. XX. yüzyılın son çeyreğinde ise uluslararası alanda adını duyurmayı başaran Necîb Mahfûz, Cebrâ İbrâhim Cebrâ, Tayyib Sâlih ve Abdurrahmân Münîf gibi seçkin yazarların eserleriyle rüştünü ispat eden modern Arap romanı, Emîn Ma'lûf, Abduh Hâl, Ahlâm Mustagânimî ve Yûsuf Zeydân gibi yazarlarla edebiyat dünyasına katkısını halen sürdürmektedir.

⁶¹ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 111.

1.3. SUÛDÎ ROMANINA YANSIMALARI BAKIMINDAN SUUDÎ ARABİSTAN'IN BAZI YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Suûdî romanına yansımaları bakımından Suudi Arabistan'ın bazı yapısal özelliklerini hatırlamak yararlı olacaktır. Bilindiği gibi Akdeniz ve Güneydoğu Asya arasındaki kadim ticaret yolları üzerinde bulunan Suudi Arabistan Krallığı'nın toprakları İslâm dininin doğum yeri olması hasebiyle tüm Müslümanlar için önemli bir bölgedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını geçirdiği, tevhit inancını yerleştirmek için mücadele ettiği Mekke ve Medine (Haremeyn) bu ülkededir.⁶²

1.3.1. Tarihi

Üç ana kıtanın kesiştiği bir noktada bulunmasıyla stratejik bir konuma sahip olan Arap Yarımadası (Ceziretu'l- 'Arab) tarih boyunca birçok medeniyete ve semavî dine ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin eski devirlerde Sâmî ırkının anavatanı olduğu ve verimli topraklarının kuraklık nedeniyle çöllere dönüşmesi ile bölgedeki halkın kuzeye doğru göç ettikleri yaygın kanaatlendendir. Göçebe kabilelerin yaşamını sürdürdüğü bu bölgede, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İslâm dinini yaymaya başlamasıyla, dünya tarihinde yeni bir çağ başlamış ve Arabistan'ın dinî ve siyasî açıdan önemi artmıştır. 661'de Emevîlerin Şam'ı başkent yapması üzerine, İslâm dünyasının ağırlık merkezi Arabistan'dan Suriye'ye kaymasına rağmen Mekke ile Medine dini ehemmiyeti olan yerler olarak varlığını sürdürmüştür. Haremeyn'i de içine alan Hicaz bölgesi, XIII. yüzyılda Mısır Memlükleri tarafından kontrol altına alınsa da, XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun eyaletlerinden biri haline gelmiştir. Ancak ne Memlüklerin ne de Osmanlıların etkisi Arap Yarımadasının merkezi olan Necd'e kadar tam anlamıyla uzanabilmiştir. Necd yüzyıllarca bedevî aşiretlerin hâkimiyetinde kalmıştır.⁶³

XX. yüzyılın başında ise Necd Suûdîler, Hâil Reşîdîler, Hicaz, Ahsâ ve Asîr de Osmanlı Devleti tarafından idare edilmekteydi. 1932 yılına gelindiğinde de bütün bu bölgeler Abdülazîz b. Suûd tarafından birleştirilerek Suudi Arabistan Krallığı

⁶² Münîr el-'Acelânî, *Târîhu'l-Bilâdi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, 2. bs, Riyad, Dâru'ş-Şibl, 1993, ss. 17-18; <http://www.marefa.org/index.php/السعودي> (Erişim tarihi: 23.05.2016).

⁶³ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *DİA*, C. III, Ankara, 1991, s. 252; Tuba Erdoğan, *Modern Suudi Arabistan Devleti'nin Doğuşu (1914-1932)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2006, ss. 1-2; <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121147> (Erişim tarihi: 24.05.2016).

kurulmuştur.⁶⁴ Resmî adı *el-Memleketu'l-'Arabiyyetu's-Su'ûdiyye* (المملكة العربية السعودية) olan devletin kurucusu Suûdî ailesinin Orta Arabistan'daki varlığı XV. yüzyıl ortalarından itibaren bilinmektedir. XVII. yüzyılın ortalarına kadar bölgede ciddi bir siyasal etkinliği olmadan varlığını sürdüren ailenin reisi Muhammed b. Suûd b. Muhammed (ö. 1765) ile 1730'larda ortaya çıkan ve dinî düşünceleriyle bölgede etkin olan Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1792) arasında yapılan Dir'îye İttifakı (1744) hem Suûd ailesi açısından hem de bölgenin dinî ve siyasî tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁵ Bu tarihten itibaren Vehhâbîlik hareketi'nin hâmilğini üstlenen Suûd ailesi, nüfuz alanlarını sürekli biçimde genişleterek, bölgenin siyasî, dinî ve sosyal yapısındaki değişimin öncüsü olmuştur.⁶⁶

Suûd ailesinin XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede üç ayrı yönetim tesis ettiğini kabul eden tarih kaynakları,⁶⁷ 1744'de yapılan Dir'îye İttifakı'nı Arap yarımadasının birçok yerini içine alan I. Suûdî hâkimiyetinin (Dir'îye Emirliği) başlangıcı olarak görürler. Suûdî Hanedanlığı'nın kurucusu kabul edilen Muhammed b. Suûd'un,⁶⁸ Muhammed b. Abdülvehhâb'ın dini görüşleri çerçevesinde tesis ettiği Dir'îye Emirliği, Abdulaziz b. Muhammed'ten⁶⁹ itibaren geniş sınırlara ulaşarak, Osmanlı Devletine karşı ciddi bir tehdit oluşturması nedeniyle, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından yıkılmış⁷⁰ ve aralarında Dir'îye Emirliğinin son imamı Abdullah b. Suûd'un da (ö. 1918) olduğu Suûd aile fertleri Necd bölgesinden çıkarılarak, Mısır ile İstanbul'a gönderilmiştir.⁷¹ 1818 yılında ortadan kaldırılan I. Suûdî Devleti'ne nazaran daha dar bir

⁶⁴ Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih, *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye 1900-1945*, 3. bs, Riyad, Dâru'l-'Ulûm, 1983, s. 7.

⁶⁵ Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, *el-Îmâm Muhammed b. Suûd Devletü'd-Da've ve'd-Du'ât*, Riyad, Matâbü'u Câmiati'l-Îmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1982, s. 24, 39.

⁶⁶ Zekerîya Kurşun, "Suudi Arabistan", *DİA*, C. XXXVII, 2009, ss. 581-584.

⁶⁷ 'Umar et-Tayyib es-Sâsî, *el-Mûcez fi Târîhi'l-Edebî'l-'Arabiyyi's-Su'ûdî*, Cidde, Tihâme, 1986, s. 12.

⁶⁸ Kendisine ve haleflerine devletin siyaseti ve dini lideri anlamında "Îmâm" ünvanı verilen Muhammed b. Suûd b. Muhammed b. Mukrîn'dan önce "*Âl-Mukrîn*" namıyla bilinen aile onun ölümünden sonra *Âl-Suûd* lakabıyla anılmaya başlamış ve "*Âl-Suûd*" ünvanı, ailenin yönetici kadrosunun soyadı haline gelmiştir. Bkz. Kurşun, a.g.md., ss. 581-584.

⁶⁹ Vehhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın damadı olan, İmâm Abdulaziz b. Muhammed, 1803 yılında bir suikast sonucu ölmesi üzerine oğlu Suûd b. Abdulaziz yönetime geçmiştir. İmâm Suûd b. Abdulaziz (ö. 1814) Dir'îye Emirliğini en geniş sınırlarına ulaştırmasından dolayı "*Suûd el-Kebîr*" lakabıyla anılmıştır. Bkz. Lutfullah b. Ahmed Cehhâf, *Duraru Nuhûri'l-Hûri'l-'În bi-Sîreti'l-Imâmî'l-Mansûr 'Ali ve A'lâm Devletihi'l-Meyâmîn*, (thk: İbrahim Ahmed el-Makhafî), San'a, Mektebetu'l-İrşâd, 2004, s. 549.

⁷⁰ Bekrî Şeyh Emîn, *el-Hareketu'l-Edebîyye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, 5. bs., Beyrut, Dâru'l-'Îlm li'l-Melâyîn, 1972, ss. 19-23.

⁷¹ et-Türkî, a.g., ss. 21-26.

alandaki etkili olan ve 1824'te Türkî b. Abdullah (ö. 1834) tarafından Riyad'da kurulan II. Suûd Hâkimiyeti de (Necd Emirliği), Cebelşemmer bölgesinde hüküm süren Reşîdîler ile yapılan Muleyde Savaşı (1891) ile son bulmuştur. 1902'de Abdülazîz b. Abdurrahmân Âl-Suûd'un (ö. 1953) girişimleriyle kurulan III. Suûdî Devleti ise 1932'de Suudi Arabistan Krallığına dönüşmüştür.⁷²

Siyasal etkinliklerini Orta Arabistan'da hissettiren Suûdîlerin, Irak ve Suriye vilayetleri sınırlarına uzanan nüfuzlarını, XIX. yüzyılın başında Hicaz bölgesine kadar uzatma girişimleri, Osmanlı Devleti tarafından engellenmiştir. Suûdî ailesi, Osmanlı Devleti'nin desteklediği Reşîdîler tarafından Riyad'dan çıkarılarak Kuveyt'e yerleşmek zorunda bırakılmıştır (1891). Babası Abdurrahmân b. Faysal (ö. 1928) ile Kuveyt'e iltica eden Abdülazîz b. Suûd, Kuveyt emîri Mübârek b. Sabâh (ö. 1915) ile Reşîdîler arasında yaşanan sürtüşmelerden istifade ederek Riyad'a dönmenin ve yeniden siyasi birlik kurmanın yollarını araştırır. Emîr Mübârek'ten ve ailesine bağlı kabilelerden aldığı yardımla güçlü bir silâhlı kuvvet oluşturan İbn Suûd, 15 Ocak 1902'de Reşîdîler'in kontrolündeki Riyad Kalesini ele geçirerek 30 yıl sürecek Arap yarımadasındaki dağınık feodal yapıyı birleştirme hareketini başlatır.⁷³ İbn Suûd'un 1904'te Kasım bölgesini ele geçirmesiyle harekete geçen Osmanlı Devleti bu fiili durum karşısında Abdurrahmân b. Faysal ile anlaşış itaatini sağlar ve bir çözüm olarak onu Riyad merkez olmak üzere 'Arıd, Veşm ve Sudeyr ile civarlarının kaymakamlığına tayin eder.⁷⁴

Balkan Harbi'nin (1912-1913) sürdüğü sıralarda bölgede meydana gelen askerî boşluğu fırsat bilen Abdülazîz b. Suûd, Osmanlı Devletinin idarî merkezlerinden Ahsâ'yı ele geçirip (1912) İngilizler ile görüşmelere başlar.⁷⁵ Bu durum karşısında yabancı müdahalelere meydan vermemek için orta bir yol arayışına giren Osmanlı Devleti, Mayıs 1914'te İbn Suûd ile bir anlaşma yaparak kendisine paşalık rütbesiyle Necd Valisi unvanını verir ve Necd bölgesinin hâkimiyetinin saltanat ile babadan oğula geçişini kabul eder. Ancak I. Dünya Harbi (1914-1918) bölgedeki dengeleri alt üst edince Abdülazîz b.

⁷² Medihe Ahmed Dervîş, *Târîhu'd-Devleti's-Su'ûdiyye*, Cidde, Dâru'ş-Şurûk, 1980, ss. 19-22; Kurşun, a.g.md., s. 581; Fûad Hamza, *el-Bilâdu'l-'Arabiyyetu's-Su'ûdiyye*, Riyad, Mektebetu'n-Nasrî'l-Hadîse, 1968, s. 73.

⁷³ A. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004, s. 146.

⁷⁴ Sehmî Mâcid el-Hâcirî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, 1987, ss. 23-24; Şeyh Emîn, age., s. 32.

⁷⁵ Hâfız Vehbe, *Cezîretu'l-'Arab fi'l-Karni'l-'İşrîn*, 2. bs., Kahire, Matbaâtu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1946, s. 238.

Suûd ile anlaşılan (2 Aralık 1915) İngilizler, Suûdî yönetiminin bağımsızlığını tanıyarak, ona silah ve maddi yardım sağlamışlardır.⁷⁶

1902-1932 yılları arasındaki süreçte Arabistan yarımadasının kontrolünü ele geçirmek için birçok harekât düzenleyerek bütün muhaliflerini saf dışı etmeyi başaran Abdülazîz b. Suûd, 1921’de kendini Necd Sultanı, ertesi yıl da *Necd ve Civarının Sultanı*, Hicaz’a hâkim olduktan sonra da “*Hicaz Kralı, Necd ve bağlı eyaletlerin Sultanı*” olduğunu ilan eder. Ocak 1927’de de Riyad’da yapılan toplantıda verilen kararla unvanı, “*Hicaz, Necd ve Bağlı Eyaletlerin Kralı*” şeklinde değiştirilir.⁷⁷ Abdülazîz b. Suûd ele geçirdiği toprakların tümünü birleştirip 23 Eylül 1932’de Suudi Arabistan Krallığını ilan etmesiyle de unvanını *Suudi Arabistan Kralı* şekline dönüştürür.⁷⁸

Abdülazîz b. Suûd’un Arap yarımadasında kurduğu rejim, 16 Şubat 1926 tarihinde SSCB ve aynı yılın Mayıs ayında Türkiye ve takip eden dönemde Avrupalı devletlerin bir kısmı tarafından tanındı. Diğer Batı ülkeleri de izleyen dönemde Suudi Krallığını tanıdılar. Müslüman ülkelerin Suudi Krallığını tanımaları ise daha yavaş ve gönülsüz olmuştur.⁷⁹ XX. yy. Arap coğrafyasında en önemli siyasi güç haline gelen Abdülazîz b. Suûd, hâkimiyetini devletin kilit noktalarına aile bireylerini yerleştirerek sağlamlaştırmış ve yaptığı evliliklerle kabilelerin devlete bağlılığını geliştirmeye çalışmıştır.⁸⁰

Günümüzde geniş aile fertleriyle varlığını devam ettiren Suûdî hanedanlığının kurucusu Abdülazîz b. Suûd’un ölümünden sonra vâliht olan en büyük oğlu Suûd b. Abdülazîz (ö. 1969) kral oldu. Ancak 1964’te Suûdî aile meclisinin kararıyla tahttan indirildi ve yerine ulema, danışma konseyi ve kabile reislerinin desteklediği Faysal b. Abdülazîz (ö. 1975) geçirildi.⁸¹ Filistin meselesine en fazla destek veren Arap lideri olarak tanınan Kral Faysal,⁸² 5 Haziran 1967’de İsrail’in saldırısıyla başlayan Arap-İsrail Savaşı’nda ılımlı bir siyaset izlemesine rağmen, İsrail’in eline geçen Sina Yarımadası ve

⁷⁶ Vehbe, age., ss. 306-307; Şeyh Emîn, age., ss. 32-34.

⁷⁷ Şeyh Emîn, age., ss. 34-40; Vehbe, age., ss. 258-259, 279-289.

⁷⁸ el-Hâcirî, age., ss. 23-25.

⁷⁹ Pehlivanoglu, age., s. 147.

⁸⁰ Kurşun, a.g.md., ss. 581-582; Zekerîya, Kurşun, “Suûdîler”, DİA, C.XXXVII, 2009, ss. 585-587; el-‘Acelânî, age., s. 23; <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121147> (Erişim tarihi: 24.05.2016); Hamza, age., ss. 11-28, 85-86; İbrâhim b. Fevzân el-Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadis Beynet-Taklîdi ve't-Tecdîd*, C. I, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1981, s. 401.

⁸¹ Şeyh Emîn, age., s. 41

⁸² Abdullah Suûd el-Kabbâ‘, *el-Memleketu'l-'Arabiyyetu's-Su'ûdiyye ve'l-Munazzamâtu'd-Devliyye*, Riyad, Mektebetu 'Ukâz, 1980, s. 38.

Golan Tepeleri'ni geri almak için Mısır ile Suriye'nin 6 Ekim 1973'te düzenlediği askerî harekâtta İsrail'i destekleyen Batılı ülkelere karşı petrol boykotu başlatılmasına öncülük etmiştir. Mısır ile İsrail arasında imzalanan ve Arap dünyasının Filistin sorunu karşısında bölünmesine yol açan Camp David Antlaşması'na (1974) şiddetle karşı çıkmıştır. Yetmişli yıllarda İslâmî siyasetin sembolü haline gelen ve ülkesini modernleştirme girişimlerine başlayan Faysal b. Abdülazîz'in 1975'te yeğenlerinden biri tarafından öldürülmesinden sonra yerine üvey kardeşi Hâlid b. Abdülazîz (ö. 1982) ülkenin kralı olmuştur. Batı ile daha samimi ilişkiler kuran Hâlid b. Abdülazîz'in ölümünün ardından Fahd b. Abdülazîz (ö. 2005) tahta geçmiştir. Kral Abdülazîz b. Suûd'un en gözde eşi Hassâ binti Ahmed es-Sudeyrî'den doğan yedi prens'in (السديريون السبعة/Sudeyrî Yedilisi) en yaşlısı olan Kral Fahd,⁸³ Suûdî krallarına verilen “*Sahibu'l-Celâle*” lakabı yerine “*Hâdimu'l-Haremeyni's-Şerifeyn*” sıfatını kullanan ilk Suûdî hanedan üyesi olup, 1995'te kısmi felç geçirmesi üzerine Ocak 1996'da ülke yönetimini kardeşi Veliht Prens Abdullah'a (ö. 2015) devretmiştir. Kral Abdullah veliahtlığı döneminde başlattığı ancak söylem düzeyinin ötesine pek geçmeyen reform sürecini krallığı döneminde ilerletmeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilk somut adım olarak, anayasal monarşiye geçilmesini öngören siyasi reform yanlısı, hüküm giymiş üç Suûdî vatandaşı affetmiş ve İnsan Hakları Komisyonu'nu kurmuştur. Kral Abdullah, tahta geçmesinin ardından, kilit noktalara yaptığı yeni atamalar ve aldığı bazı kararlarla devlet mekânizması üzerindeki etki ve kontrolünü güçlendirmiştir. 2015'te ölen Kral Abdullah'ın ardından ise kardeşi Salmân b. Abdülazîz tahta geçmiştir. Günümüzde Suudi Arabistan'ın VII. kralı olan Salmân b. Abdülazîz, ülkeyi idare etmektedir.⁸⁴

1.3.2. Coğrafyası

Asya ve Afrika kıtaları arasında yer alan ve 2,149.690 km² yüzölçümüyle Arap Yarımadasındaki en büyük toprak parçasına sahip olan Suudi Arabistan Krallığı, kuzey ve kuzeydoğusunda Irak; kuzeybatısında Ürdün; doğusunda Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Basra Körfezi; güneyinde Yemen; güneydoğusunda Umman

⁸³ <http://www.saudiaffairs.net/webpage/sa/issue13/article131/issue131t9.htm> (Erişim tarihi: 05.10.2018).

⁸⁴ Kurşun, “*Suudi Arabistan*”, ss. 581-584; <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-Suudi-arabistan> (Erişim tarihi: 16.06.2016).

ve batısında Kızıldeniz ile çevrilidir. Ayrıca ülkenin kuzeyinde Nüfûd çölü, güneyinde ise Arabistan yarımadasının en geniş çölü olan Rub'ulhâlî yer almaktadır.⁸⁵

Çöl özellikleri taşıyan iklim koşullarının hüküm sürdüğü Suudi Arabistan'ın genelinde, 75 mm. civarında olan yıllık ortalama yağış miktarı doğu ve batı kıyılarında nispeten artarak 250-350 milimetreyi bulur; çöl sahalarına ise bazı yıllar hiç yağış düşmez. Ülke genelinde ılık geçen kış mevsiminde ortalama sıcaklık 14°C-23°C arasında değişirken yaz mevsiminde ülkenin hemen her yanında 38°C'yi geçen sıcaklığın gölgede 50 °C'ye çıktığı görülür. Doğal bitki örtüsü kuraklığa dayanıklı dikenli otsu bitkilerle çalılardan meydana gelen ülkede çöl ağaçları olan hurma ve palmiye ağaçları da bulunmaktadır. Yemen sınırına yakın Asîr bölgesinde yer yer ağaçlık sahalara rastlanır. Vahalarda görülen ağaç toplulukları hurma ve akasyadan ibarettir. İklim şartları sebebiyle sürekli akan ırmakların bulunmadığı Suudi Arabistan'da ani sağanaklardan sonra sel rejimli geçici akarsular ortaya çıkar. Ülkenin su ihtiyacı yer altı suları ve arıtılmış deniz suyundan karşılanır. Yer altı sularının bir kısmı vahalarda kendiliğinden yüzeye çıkar, bu sebeple vahalar önemli yerleşme alanlarıdır.⁸⁶

1.3.3. Devlet Yapısı

Abdülazîz b. Suûd tarafından kurulan Suudi Arabistan Krallığı, yönetim açısından Ulema ve Ümera (Prensler) adı verilen iki sınıftan oluşmaktadır. Ulema sınıfını Şeyh ailesi (Âl eş-Şeyh), Ümera sınıfını ise Suûd ailesi (Âl-Suûd) temsil etmektedir.⁸⁷ Devletin modern anlamda bir anayasası yoktur. 1933'te çıkarılan temel yasa ile şeriatın bu ülkenin anayasası olduğu kabul edilmiştir. Ancak geleneksel Arap uygulamaları ve toplumsal yapının bazı yerleşmiş ilişkileri devlet yönetimini etkilemektedir. Kralın sınırsız bir iktidarı var gibi görünmesine rağmen kraliyet ailesinin öteki nüfuzlu üyeleri, ulema ve kabile reisleri yönetim üzerinde etkili olabilmekte ve kralın iktidarını sınırlayabilmektedir. Daha önce de değinildiği üzere 1964'te Kral Suûd b. Abdülazîz kraliyet ailesi tarafından tahttan indirilmiş ve yerine ulema, danışma konseyi ve kabile

⁸⁵ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar*, İstanbul, Öz Eğitim Yayınları, 1997, s. 95; <http://www.marefa.org/index.php/السعودية> (Erişim tarihi: 23.05.2016); Halil Kurt, "Suudi Arabistan", *DİA*, C. XXXVII, 2009, s. 580.

⁸⁶ Kurt, a.g.md., s. 580; Mustafa Bostancı, *Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s. 17.

⁸⁷ Bostancı, a.g.t., s. 10.

reislerinin desteklediği Faysal b. Abdülazîz geçirilmiştir. Geleneksel yönetim usulüne göre kabilelerin başında şeyhler bulunur. Kral da şeyhlerin şeyhi durumundadır. Ülkedeki her idarî kademedede bir meclis ya da kurul görev yapar. Ayrıca hükümetin 1954'te kurduğu şikâyet dairesi bulunmaktadır. Şikâyet dairesi doğrudan krala karşı sorumludur. Suudi Arabistan'da siyasi parti ve yasama organı bulunmamakla birlikte, her yurttaş, dinî ve toplumsal ihtiyaçlar sebebiyle, yöneticilerin hatta kralın bile huzuruna çıkabilmekte, dileğini, şikâyetini iletebilmekte ve yardımını isteyebilmektedir.⁸⁸ Ülkede, dört yıl için tayin edilen kabinenin önemli bakanları Suûdî ailesine mensuptur. Hem yürütme hem de yasama gücünü elinde bulunduran kral, Bakanlar Kurulu'nu kendi atar ve kararlarını veto etme hakkına sahiptir. Ayrıca Kral Fahd, 1993'de iç politikada, bir anlamda yönetim erkinin paylaşılması anlayışını getiren bir değişiklikle yürütme kararlarının danışılacağı bir organ olan Şûrâ Meclisi'ni kurmuştur. Kral tarafından atanan 60 üyeden oluşan Meclis'in yetkileri yıllar içerisinde arttırılmış ve üye sayısı günümüzde 150'ye çıkmıştır.⁸⁹

Resmî dili Arapça olan ülkenin, para birimi olarak Suudi Arabistan Riyali (SAR) kullanılmaktadır. Yüzölçümü 2.149.690 km² olup, başkenti Riyad'dır. Hicri takvim kullanılan ülkede cuma ve cumartesi günleri haftalık tatil günleridir. Ülke, Riyad, Mekke, Medine, Kasîm, eş-Şarkiyye, Ebhâ, el-Hudûdu's-şemâliyye, el-Cevf, Asîr, Câzân, Hâil, Necran ve Tebük olmak üzere 13 idari bölgeye (Emirlik), bölgeler de toplam 134 valiliğe ayrılmıştır. Her bölgenin başında, kraliyet ailesine mensub bir emîr⁹⁰ bulunmaktadır.⁹¹ Suudi Arabistan Krallığı'nın değişim politikası çerçevesinde gerçekleştirilen yerel yönetim reformu ile 2005 yılından itibaren Belediye meclis üyeleri seçimle belirlenmeye başlanmıştır.⁹² Dört yılda bir yapılan belediye seçimlerinde meclis üyelerinin yarısı seçimlerde aday olanların arasından belirlenirken diğer yarısı da Belediye ve Köy İşleri Bakanı'nın uygun gördüğü kişiler arasından atanmaktadır. Daha önce yirmi bir olan oy

⁸⁸ Yıldızhan Yayla, "Anayasa", *DİA*, C. III, 1991, s. 188.

⁸⁹ <http://www.marefa.org/index.php/السعودية> (Erişim tarihi: 23.05.2016);

<http://www.mofa.gov.sa/ServicesAndInformation/aboutKingDom/SaudiGovernment/Pages/BasicSystemOfGovernance24887.aspx> (Erişim tarihi: 15.06.2016).

⁹⁰ Suudi Arabistan Devleti kanunlarınca I. Suudi Devletinin kurucusu Muhammed b. Suûd ve üç kardeşinin soyundan gelen çocuklar emîr kabul edilir ve kendilerine belirlenen maaşı alırlar.

⁹¹ <http://mafhome.com/ال-مملكة-العربية-ال-محافظات-في> (Erişim tarihi: 10.08.2017).

⁹² <http://www.riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx> (Erişim tarihi: 14.06.2016);

saudi.gov.sa/wps/portal/saudi/aboutKingdom/factsKingdom (Erişim tarihi: 16.06.2016).

kullanma yaşı 12 Aralık 2015 tarihinde yapılan yerel seçimlerde on sekize indirilmiş ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.⁹³

1990'lı yıllar boyunca hükümetin politikalarına ve yabancı güçlerin Suûdî toprakları üzerindeki varlığının devam etmesine karşı muhafazakâr kesimin tepkileri sürmüş ve kraliyet ailesi ile halk arasındaki gerilimin kaynağı olmuştur. Bu durum zaman zaman ABD ve Suudi Arabistan arasında da gerginliğe yol açmış ve ABD güçlerinin 2003'te ülkeden ayrılmasına kadar devam etmiştir. Ekim 1994'te, ulema içerisindeki radikal eğilimlerin engellenmesi amacıyla hanedan mensuplarının üye olarak atandığı bir Yüksek İslâm İşleri Konseyi kurulmuştur. Ayrıca birçok kurumdaki yöneticiler görevlerinden alınarak yerlerine daha ılımlı kabul edilen isimler atanmıştır.⁹⁴

Yasama ve Yürütme: Krallıkla yönetilen Suudi Arabistan'da, kral aynı zamanda devlet ve hükümet başkanıdır. Hükümetin icraatı kralın başkanı olduğu Bakanlar Kurulu aracılığıyla yürütülmektedir. Yasama çalışmalarında ise Şûra Meclisi de rol üstlenmektedir. Üyelerinin Kral tarafından 4 yıl süreyle atandığı Şûra Meclisi'nde görüşülen yasa tasarıları, Bakanlar Kurulu'nca kabul edildiği ve Kral tarafından onaylandığı takdirde yürürlüğe girmektedir. Bakanlar Kurulu bu nedenle yasama yetkisine de sahiptir. Şûra Meclisi'ne, 2003'te yasa önerme yetkisi tanınmış ve 2005'te üye sayısı 150'ye yükseltilmiştir. Ayrıca 2013 yılında Şûra Meclisi kanununda yapılan reformla kadınlara %20'lik kontenjan ayrılması kabul edilmiştir.⁹⁵

Yargı: Suudi Arabistan'da hukuk sistemi, Şeriat hükümleri üzerine kuruludur. Yargının temel ilkeleri, İslâm şeriatı hükümlerine göre faaliyet gösteren yüksek adalet konseyi tarafından belirlenmektedir. Yargının bağımsız kabul edildiği ülkede, şer'î yargı sistemi Faysal b. Abdülazîz döneminde tesis edilen Adalet Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. "Mahkemetu'l-Umûri'l-Müsta'cele" olarak adlandırılan yerel mahkemeler birinci derece, "el-Mahkemetu'l-'Ulyâ" isimli yüksek şeriat mahkemesi ise ikinci derece yargı organlarıdır. Daha sonraki aşamalarda, dava sırasıyla Temyiz Mahkemesi'ne, Yüksek Yargı Konseyi'ne ve Divânu'l-Mezâlim'e taşınabilir. Tüm bu yargı kademeleri, Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı'nın teşkilat yapısı içerisinde yer almaktadır.

⁹³ <http://www.saudi.gov.sa/wps/portal/saudi/aboutKingdom/electionsSaudi> (Erişim tarihi: 16.06.2016).

⁹⁴ <http://www.satark.gov.tr/images/pdf/stur/sarabistan.pdf> (Erişim tarihi: 16.06.2016).

⁹⁵ <http://www.alarabiya.net/articles/2013/01/11/259877.html> (Erişim tarihi: 20.12.2016).

Yargı kararlarının uygulanması ise ilgili hükümet birimlerinin sorumluluğundadır. İşçi-işveren uyuşmazlıkları ile ticarî anlaşmazlıklara ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Ticaret Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren kurullar bakmaktadır. Mahkeme niteliğine haiz söz konusu kurulların üyeleri ilgili Bakanlık tarafından atanmaktadır. Kurulların kararları ise Adalet Bakanlığı'nın temyiz sürecine tabidir. Davalı ya da davacı Divanu'l-Mezâlim'den de adil bir kararın çıkmadığına kanaat getirdiği takdirde, dava son aşamada Kral ya da Veliht Prens'e götürülebilir. Bu durumda Kral ya da Veliht Prens ya davaya ilişkin nihai kararı kendisi bizzat vermekte ya da davayı Bakanlar Kurulu Hukuk Bürosu'na havale etmektedir. Kral tarafından imzalanan Bakanlar Kurulu kararı kesin ve nihaidir.⁹⁶

Üye olunan uluslararası kuruluşlar: Suudi Arabistan'ın üye olduğu uluslararası kuruluşlar içinde Arap Birliği, İslâm İşbirliği Teşkilâtı, Dünya Müslüman Birliği, İslâm Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, Arap Ülkeleri Para Fonu, Körfez İşbirliği Konseyi ve Milletlerarası İslâm Hilâl Komitesi, Dünya Ticaret Örgütü, OPEC, BM, UNESCO ve G-20 sayılabilir.⁹⁷

1.3.4. Sosyo-Ekonomik Yapısı

1936'da ilk petrol yatağının bulunmasına kadar ekonomisi Mekke ve Medine'yi ziyarete gelen hacılara ve hurma ihracatına bağımlı olan Suudi Arabistan'ın bu gelirleri günümüzde de sürmekle birlikte ekonomisinin temeli petrole dayanır. II. Dünya Savaşı'na kadar ciddi bir kuyu açma çalışması yapılmamasına rağmen 1939'dan itibaren petrol yataklarının işletilmeye açılmasıyla güçlü bir ekonomik yapıya kavuşmaya başlamıştır. Dünyanın en zengin ham petrol rezervine sahip ikinci ülkesi olması bakımından⁹⁸ Ortadoğu ve dünya dengeleri açısından büyük önem kazanmıştır. Petrol rezervleri ülkenin doğusunda Basra körfezi kıyılarında ve kıyı açıklarında bulunur. el-Huber, eş-Şarkiyye, Zahrân, Demmâm, Katîf ve daha başka birçok şehirde petrol çıkartılmaktadır.⁹⁹

Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'nda (OPEC) en büyük ihracatı yapan ülke olan Suudi Arabistan, dünya petrol üretiminin yaklaşık %13'ünü tek başına gerçekleştirmektedir. Petrol ve petrol ürünleri ülkenin toplam ihracatının %90'ını

⁹⁶ <https://www.moj.gov.sa/ar/Ministry/Courts/Pages/default.aspx> (Erişim tarihi: 16.06.2016).

⁹⁷ <http://www.stats.gov.sa/ar> (Erişim tarihi: 23.05.2016); Kurşun, "Suudi Arabistan", s. 583.

⁹⁸ Mahfi Eğilmez, *Değişim Sürecinde Türkiye*, 8. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2018, s. 86.

⁹⁹ Kurt, a.g.md., s. 581.

oluşturur; bu sebeple petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ekonomiyi doğrudan etkiler.¹⁰⁰ Doğalgaz rezerviyle de 6. sırada yer alan Suudi Arabistan, petrol ve doğal gaz dışında da pek çok doğal kaynağa sahiptir. En önemli yer altı kaynakları altın, bakır, kükürt ve gümüştür.¹⁰¹

Suûd yönetimi petrolden elde edilen gelirleri Suudi Arabistan'ı çok çeşitli bir sanayi ülkesine dönüştürmek üzere gerekli altyapıyı oluşturmak için kullanmıştır. Ham petrol ve petrol ürünlerinin, devlet gelirlerinin %90'dan fazlasını oluşturduğu ülkede, petrolün büyük bölümünü çıkaran ARAMCO (Arab-American Oil Company) şirketinde Suûd ailesinin payı 1973'te %25 iken, 1974'te %60'a, 1980'de de %100'e yükselmiştir. Basra Körfez'i kıyısındaki Jubail ve Kızıldeniz kıyısındaki Yanbu'da kurulan yeni ve büyük sanayi merkezlerinde, enerji kaynağı olarak petrol yataklarından borularla getirilen doğalgaz kullanılmaktadır. Ülkede, petro-kimya endüstrisinin yanı sıra demir-çelik, çimento, besin vb. sanayi dalları da hızla gelişmektedir.¹⁰²

2011 tahminlerine göre milli geliri yaklaşık 676,7 milyar dolar olan Suudi Arabistan, dünyada ekonomik büyüklük bakımından 24. sırada yer almaktadır.¹⁰³ Çalışan işgücünün yaklaşık %93'nü Suûdî vatandaşlarının oluşturduğu ülkede oranın %66'sı erkek %34'ü de kadınlardan oluşmaktadır. Savunmasına en çok harcama yapan ülkeler sıralamasında ilk beş sırada olan Suudi Arabistan'da¹⁰⁴ işsizlik oranı yaklaşık %11 civarındadır.¹⁰⁵

Suudi Arabistan'da tarım alanları, ülke yüzölçümünün ancak %3'ü kadardır. Şehirlerin çevresindeki sulanabilen alanların bir kısmında sebze ve meyve yetiştirilse de üretim iç tüketimi karşılamamaktadır. Dünyada Irak'tan sonra en çok hurma yetiştiren ülke olan Suudi Arabistan'da, başlıca kültür bitkileri, tahıl, hurma ve kahvedir. Yarı kurak iklimin görüldüğü geniş alanlarda da step formasyonuna bağlı olarak göçebe hayvancılık yaygındır. Bu bağlamda küçükbaş hayvancılığının yanı sıra deve besiciliği de önemli bir

¹⁰⁰ Kurt, a.g.md., s. 581. Erdoğan, a.g.t., ss. 145-149.

¹⁰¹ Ferec, age., s. 11.

¹⁰² <http://www.riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121147> (Erişim tarihi: 24.05.2016); Kurt, a.g.md., s. 581.

¹⁰³ <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-Suudi-arabistan> (Erişim tarihi: 16.06.2016).

¹⁰⁴ <https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1490409-infografik-dunyanin-13-basamakli-savunma-harcamasi> (Erişim tarihi: 19.12.2018).

¹⁰⁵ <http://www.saudi.gov.sa/wps/portal/saudi/aboutKingdom/employment> (Erişim tarihi: 16.06.2016).

yer tutar. Ortadoğu'da deve sayısı bakımından ilk sırayı bu ülke alır. Ancak Basra Körfezi ve Kızıldeniz'de uzun kıyıları bulunmasına rağmen balıkçılık fazla gelişmemiştir.¹⁰⁶

Ülke sanayisi büyük ölçüde petrol ve doğalgaza bağlı olan Suudi Arabistan'da petrol rafinerisi, petrokimya, plastik, demir çelik, gübre, çimento başlıca sanayi dallarındandır.¹⁰⁷ Ülke, Arap yarımadasını Basra körfezi üzerinden Kızıldeniz'e bağlayan gelişmiş bir karayolu ağına sahiptir. Ayrıca Riyad-Demmâm, Amman-Tebük-Medine arasında 1400 km. uzunluğunda bir demiryolu hattı ile Riyad, Demmâm, Medine ve Cidde uluslararası havalimanları da ulaşım hizmet vermektedir. Ülkede, 2018 yılı itibarıyla 6'sı uluslararası olmak üzere otuz civarında havalimanı bulunmaktadır.¹⁰⁸ En büyük limanı ve dışarıyla ana bağlantı noktası ise Cidde'dir.

Suudi Arabistan'a hac ve umre için gelen ziyaretçiler önemli bir turizm potansiyeli oluşturur ve ülkeye büyük gelir sağlar. Ortadoğu'daki bütün körfez ülkelerinde olduğu gibi, hızla gelişmekte olan ülkede yabancı işçilerin sayısında son yıllarda bir azalma olmakla birlikte, ekonomi yabancı işgücüne bağımlı durumdadır. Arap ülkelerinin toplam gayrisafi milli hasıllarının yaklaşık %25'ni elinde bulunduran Suudi Arabistan, bugün Ortadoğu bölgesinin en büyük ve en önemli ekonomilerinden biridir. Genel hatlarıyla bakıldığında, Suûdî ekonomisinin %61,8'ini sanayi sektörü, %35,2'sini hizmet sektörü, %3'ünü ise tarım sektörü oluşturmaktadır.¹⁰⁹

Suudi Arabistan'ın nüfusu 1950'de 3.201.000 iken 1975'te 7.251.000'e, 2000'de 21.484.000'e, 2008'de 25.000.000'a, günümüzde ise yaklaşık 30.000.000 kişidir. Bunun paralelinde şehirleşme oranı da 1950'de %21,3 iken 1970'te %48,7'ye ve 2006'da %81'e ulaşmıştır. Ayrıca ülkede petrokimya ve hizmet sektörlerinde çalışan 5 milyondan fazla Afrika ve Asya kökenli işçi bulunmaktadır. Yüzölçümünün büyüklüğünden dolayı nüfus yoğunluğu azdır ve kilometrekareye ortalama on üç kişi düşmektedir. Etnik yapıyı %90 oranında yerli kabilelerin soyundan gelen Araplar, geri kalan %10'unu Afrikalı ve Asyalılar oluşturmaktadır.¹¹⁰ Ayrıca Basra Körfezi kıyısında bir İranlı azınlık yaşamaktadır. Nüfusun büyük bölümü Riyad, Cidde, Mekke, Tâif, Medine, Zahran,

¹⁰⁶ Kurt, a.g.md., s. 581.

¹⁰⁷ Abdullatîf Hasen Ferec, Nizâmu't-Terbiyyeti ve't-Ta'lim fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, Amman, Dâru Vâil li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2009, s. 11

¹⁰⁸ <https://gaca.gov.sa/web/ar-sa/page/airports> (Erişim tarihi: 05.02.2019).

¹⁰⁹ Kurt, a.g.md., s. 580.

¹¹⁰ Pehlivanoglu, age., s. 160.

Demmâm, Huber ve Hufûf gibi büyük kentlerde toplanmıştır. Kırsal kesimde, göçebe bedevilerin sayısı, yerleşik çiftçilerin sayısından fazladır.¹¹¹

Rub‘ulhâlî ve Nüfûd çölleri bütünüyle ıssızken, öteki yörelerde de çoğunlukla nüfus yoğunlukları düşüktür. Batı kıyısında, Riyad çevresinde ve doğudaki petrol alanlarındaysa kısmen daha yüksektir. Resmî dil olan Arapça’nın çeşitli lehçeleri, bütün nüfus tarafından konuşulmaktadır. Nüfusun %97’si Müslüman olan ülkede pratikte Vehhâbî mezhebi uygulanmaktadır. Ayrıca doğu bölgesinde kendi geleneklerini kapalı bir biçimde sürdüren önemli sayıda Şîî bir topluluk da bulunmaktadır.¹¹² Öteden beri kadınların otomobil kullanmalarına müsaade edilmeyen Suudi Arabistan’da, 2017’de çıkarılan Krallık Kararnamesi’yle gerekli düzenlemelerden sonra kadınların otomobil kullanmalarına izin verileceği ilan edilmiştir.¹¹³

Eğitim: Kurulduğu ilk dönemde eğitim ve öğretim faaliyetleri önceki dönemlerden intikal eden küttâblar ve birkaç okul ile sınırlı olan Suudi Arabistan, düzenli eğitime Hicaz’ın Necd bölgesiyle birleştirilmesinin ardından geçmeye başlamıştır. Ağırlıklı olarak dinî eğitim veren önceki okullar yerlerini tadrîcen başka eğitim kurumlarına bırakmıştır. Bu bağlamda 1926 yılında eğitim ve öğretim alanında yapılması düşünülen reformları gerçekleştirmek, okul sayısını artırmak, eğitim sistemini denetlemek ve gerekli düzenlemeleri yapmak üzere Maârif Müdürlüğü kurulmuş ve buna bağlı olarak 1927’de toplam dokuz üyeden oluşan Maârif Meclisi oluşturulmuştur. Suudi Arabistan Eğitim Bakanlığı’nın ilk nüvesini teşkil eden Maârif Müdürlüğü, toplumun eğitim hizmetlerine erişimi kolaylaştırma adına ülkenin değişik bölgelerinde farklı seviyelerde yüzlerce okul açmış ve bu okullarda eğitim verecek öğretmenlerin yetişmesini sağlamıştır. İlk zamanlarda ilkokul seviyesinde olan söz konusu okullara bir süre sonra lise ve meslek okulları da eklendi. 1938’de petrolün getirdiği ekonomik canlılıkla modern eğitime geçen Suudi Arabistan, ilerleyen süreçte eğitim faaliyetlerini daha da artırdı.¹¹⁴

1953’te Suûdî eğitim sisteminin ilk temel taşı olan Maârif Müdürlüğü’nün Maârif Bakanlığı’na dönüştürülmesi ve petrol gelirlerine bağlı olarak kaynakların artması eğitime önemli bir ivme kazandırdı. Kadınlara resmî olarak eğitim hakkının tanındığı

¹¹¹ Kurt, a.g.md., ss. 580-581.

¹¹² Kurt, a.g.md., ss. 580-581.

¹¹³ <http://makkahnewspaper.com/article/614228> (Erişim tarihi: 27.09.2017).

¹¹⁴ Süheyl Sapan, “Tâlim ve Terbiye”, *DİA*, C. XXXIX, İstanbul, 2010, ss. 534-535.

1959 yılından sonra, ülkede kız çocuklarının eğitimden sorumlu bağımsız bir birim (Kız Eğitimi Genel Başkanlığı) kurularak kız çocukları da eğitim kapsamına alındı.¹¹⁵

Suudi Arabistan'da üniversite düzeyindeki eğitim, 1930'lu yıllardan itibaren ihtiyaç duyulan alanlarda yurt dışına öğrenci gönderilmek suretiyle başlatıldı. Mekke'de açılan bir hazırlık okulunda kısa bir eğitimden geçirilen öğrencilerin büyük çoğunluğu başlangıçta Mısır'a gönderilirken, daha sonra ihtiyaca göre diğer ülkelere de gönderilmeye başlandı. 1932-1933'te sınırlı sayıda da olsa mühendislik, tıp ve pilotluk eğitimi için Türkiye'ye öğrenci gönderen Suudi Arabistan, günümüzde de yurtdışına öğrenci göndermeyi sürdürmektedir.¹¹⁶ Ülkede ilk üniversite 1957'de Câmîatu'l-Melik Suûd adıyla açıldı,¹¹⁷ bunu 1961'de Medine'de kurulan İslâm Üniversitesi takip etti. 1974 yılında da İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi açıldı.¹¹⁸

Suudi Arabistan'ın ilk ve orta öğretimde kız ve erkek öğrenciler ayrı okullarda eğitim görürken tıp, mühendislik gibi uygulamalı yükseköğretim kurumlarında karma, dinî ve sosyal bilimlerde ise ayrı ortamlarda eğitim uygulanmaktadır.¹¹⁹ İlk ve orta öğrenim düzeyindeki erkek öğrencilerin devam ettiği okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na, kız öğrencilerin devam ettiği okullar da Kız Eğitimi Genel Başkanlığı'na bağlı iken 14 Mart 2002'de Kız Eğitimi Genel Başkanlığı, Maarif Bakanlığı bünyesine alınarak Milli Eğitim Bakanlığı adıyla yeni bir bakanlık kurulmuştur.¹²⁰ Kamu ve özel olmak üzere 2017 itibarıyla sayıları 38'e ulaşan üniversiteler, 2015 yılına kadar Yüksek Öğretim Bakanlığı'na bağlı iken 2015'te yayımlanan krallık kararnamesiyle Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Bakanlığı birleştirilerek ihdas edilen Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.¹²¹

1.4. SUÛDÎ EDEBİYATINDA ROMANCILIK

Suudi Arabistan'da romancılık serüvenine geçmeden önce ülkedeki modern edebiyat tarihi ve özellikleri kısaca anlatılacaktır.

¹¹⁵ Kurşun, "Suudi-Arabistan", s. 584.

¹¹⁶ Kurşun, "Suudi Arabistan", s. 584.

¹¹⁷ Abdullah b. 'Akîl el-'Akîl, *Siyâsetu't-Ta'lim ve Nizâmuh fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Mektebetu'r-Rüşd, 2005, ss.139-140.

¹¹⁸ Erdoğan, a.g.t., s. 146-149; Kurşun, "Suudi-Arabistan", s. 584.

¹¹⁹ Sapan, a.g.m., s. 535.

¹²⁰ http://www.mohamoonksa.com/Default.aspx?Action=PREVIEW_CONTENT&DirID=14034&Status=4&Page=1 (Erişim tarihi: 15.03.2017).

¹²¹ <https://www.moe.gov.sa/ar/HighEducation/Government-Universities/Pages/default.aspx> (Erişim tarihi: 23.11.2017).

1.4.1. Modern Suûdî Edebiyatı

Genel olarak modern Arap edebiyatının karakteristik özelliklerine sahip olmakla beraber kendine has yönleri de olan modern Suûdî edebiyatının hangi tarihlerde başladığı hususunda birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır.¹²² Bazı tarihçiler I. Suûdî Devletinin kuruluşunun ilk basamağı olan Dir'îye İttifakı'nı (1744), modern Suûdî edebiyatının başlangıç tarihi olarak benimserken,¹²³ diğer bazıları ise modern Suûdî edebiyatının Osmanlı'nın Hicaz hâkimiyeti sonlarında (1908-1916) veya Hicaz Haşimi Krallığı döneminde¹²⁴ (1916-1925) başladığını belirtmişlerdir.¹²⁵ Suudlu edebiyat tarihçisi 'Umar et-Tayyib es-Sâsî ise modern Suûdî edebiyatının her ne kadar kendine özgü karakteristik özelliği olsa da, modern Arap edebiyatının bir parçası olması hasebiyle onun da Napolyon'un Mısır'a düzenlediği işgal hareketiyle başlatılması gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁶ Bununla birlikte, Suûdî edebiyatının başlangıç tarihine ilişkin yaygın olan kanaat, 1924'te Abdülazîz b. Suûd'un Hicaz'a hâkim olmasıyla beraber başladığı ve 1924-1945 tarihleri arasında giderek geliştiği yönündedir. Nitekim konuya ilişkin kaynaklar incelendiğinde, Hicaz merkezli Arap yarımadasının XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ciddi bir edebî hareketliliğe sahip olduğu görülmektedir.¹²⁷ Ayrıca Suudlu edebiyat tarihçisi İbrâhîm el-Fevzân'ın Modern Hicaz edebiyatının, Mısır ve Beyrut gibi ülkelerdeki modern Arap edebiyatı ile eş zamanda doğduğunu ve aynı özelliklere sahip olduğunu belirterek Hicazlı edebiyatçılar tarafından kaleme alınan pek çok eserin henüz gün ışığı görmediğini dile getirmesi, bölgedeki modern edebiyat izlerinin zannedildiğinden daha köklü olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.¹²⁸

¹²² Mansûr el-Hâzîmî, *el-Vehmu ve Mehaviru'r-Ru'ya*, s. 27; el-Hâcîrî, age., ss. 43-45.

¹²³ Abdülazîz el-Hîdîr, *es-Su'ûdiyye: Sîretu Devletin ve Mucteme'*, 2. bs., Beyrut, eş-Şebeketu'l-'Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2011, s. 451.

¹²⁴ I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin, Şerif Hüseyin'e Ortadoğu'da kurulacak büyük Arap devletinin liderliğini vaat ederek isyana teşvik etmeleri neticesinde, Mekke Emiri Şerif Hüseyin, 10 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı hükümetine karşı ayaklanarak kendisini "*Arap Memleketlerinin Kralı*" olarak ilan eder. Ancak İngiltere ve müttefikleri bu unvanı uygun görmeyerek, onu bağımsız bir yönetici ve "*Hicaz Kralı ve Otoritesi*" olarak tanırlar (3 Ocak 1917). TBMM'nin 3 Mart 1924'te hilafeti ilgasının ardından ise Şerif Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesine rağmen, Hicaz otoritesi başarısız olmuş, muhalifi Abdülazîz b. Suûd ile girdiği savaştan mağlup çıkarak, kurduğu Hicaz Hâşimi Krallığı'nı 1925'te kaybetmiştir. Bkz. Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, 2014, ss. 128-132; Erdoğan, a.g.t., s. 110.

¹²⁵ Mansûr İbrâhîm el-Hâzîmî, "Me'âlimu't-Tecdid fi'l-Edebi's-Su'ûdî Beyne'l-Harbeyn el-'Alemyeteyn", *Mecelletu'd-Dârâ*, S. 2, 1975, s. 13.

¹²⁶ es-Sâsî, age., ss. 11-13.

¹²⁷ el-Fevzân, age., ss. 32-33, 262.

¹²⁸ el-Fevzân, age., ss. 32-33, 255.

İbrâhim el-Uskûbî (ö. 1913),¹²⁹ ‘Usmân er-Râdî (ö. 1925), Abdulvahâb Âşî (ö. 1985), Ahmed en-Neccâr (ö. 1929) gibi şahsiyetlerle başlayan modern Hicaz edebiyatının, Hicaz Haşimi Krallığı döneminde Abdulmuhsîn es-Sahhâf (ö. 1931), Muhammed ‘Umar ‘Arab (ö. 1955) ve Muhammed et-Tayyib es-Sâsî (ö. 1959) ile devam ettiği, Suûdiler döneminde ise Muhammed Surûr es-Sabbân (ö. 1972), Muhammed Hasen ‘Avvâd (ö. 1980), Abdulkuddûs el-Ensârî (ö. 1983) ve Huseyn Serhân (ö. 1993) gibi edebiyatçılarla geliştiği görülmektedir.¹³⁰

Hicazlı edebiyatçılar, şiir, nesir ve tenkitten oluşan çalışmalarını ilk olarak edebî kimliği olan *el-Kible*, *el-Menhel*, *Savtu'l-Hicâz*, *el-İslâh* gibi gazete ve dergilerde neşrederek, Hicaz içinde ve dışında tanıtırlar.¹³¹ Modern unsurlar da ihtiva eden söz konusu çalışmalar, müstakil bir eser olarak, ilk defa Muhammed Surûr es-Sabbân tarafından derlenerek *Edebu'l-Hicâz* adıyla yayımlanır. *Edebu'l-Hicâz*'ı, es-Sabbân'ın derlediği bir diğer eser olan *el-Me'rad* izler.¹³² Sabbân'ın bu iki eserini Muhammed Hasen ‘Avvâd'ın *Havâtru musarraha* adlı eseri takip eder.¹³³ 1937'de de Muhammed Sa'îd Abdulkudsûd (ö. 1941) ile Abdullah ‘Umar Belheyr (ö. 2002), modern Hicaz edebiyatçılarından nazım ve nesir türündeki çalışmalarından derledikleri ve Muhammed Huseyn Heykel'in bir mukaddime yazdığı *Vahyu's-sahrâ* (Çölün İlhamı-1937) adlı eser yayımlanır.¹³⁴

Bununla birlikte bu dönemde yayınlanan çalışmalar, modern tenkit süzgecinden geçirildiğinde söz konusu yazarların modern edebiyatın teknik ve usullerine tamamen vâkıf olmadıkları, çalışmalarını klasik edebiyatı canlandırma ve ülke insanını siyasî,

¹²⁹ Modern Hicaz edebiyatının en ünlü temsilcilerinden kabul edilen İbrâhim el-Uskûbî, aynı zamanda kendi adıyla anılan el-Medresetu'l-Uskûbiyye adlı ekolün de kurucusudur. Bkz. el-Fevzân, age., s. 224.

¹³⁰ el-Fevzân, age., s. 255.

¹³¹ el-Fevzân, age., ss. 32-33.

¹³² Abdurrahmân b. Sâlih eş-Şubeylî, *A'lâmun Bilâ İ'lâm*, C. I, Riyad, Matbaâtu Sefir, 2007, s. 199; Yûsuf Abdurrahmân el-Mer'aşlî, *Nesru'l-Cevâhir ve'd-Dürer fî 'Ulemâ'i'l-Karni'r-Rabi' Aşer*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2006, ss. 1184-1186; Mansûr el-Hâzimî, *el-Vehmu ve Mehaviru'r-Ru'ya*, s. 54.

¹³³ eş-Şâmih, *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye 1900-1945*, s. 98; Fahd b. Muhammed b. Hâmîd eş-Şerîf, *el-Hareketu'n-Nakdiyye fi's-Sihâfeti's-Su'ûdiyye min 1343 h. İlä 1383*, Câmîiatu Umî'l-Kurâ Külliyyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 2002, s. 281; Mansûr el-Hâzimî, *el-Vehmu ve Mehaviru'r-Ru'ya*, s. 56.

¹³⁴ Muhammed Sa'îd Abdulkudsûd ve Abdullah ‘Umar Belheyr, *Vahyu's-Sahrâ*, Mısır, Matbaâtu 'İsâ el-Bâbî el-Halebî, h. 1355.

içtimaî ve fikrî bakımdan bilinçlendirmeye ek olarak ülkelerinin modern edebiyattaki varlığını ispat etme kaygısıyla ele aldıkları anlaşılmaktadır.¹³⁵

Netice olarak: XIX. yy.'ın sonlarından itibaren Arap yarımadasının en önemli bölgesi olan Hicaz'da modern edebiyatın zeminini oluşturan bir hareketlilik bulunduğu ve bu edebî hareketliliğin Haşimî hâkimiyeti döneminde önemli bir ivme kazandığı, Suûdî dönemde de gelişerek devam ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁶

Suudî Edebiyatının Dönemleri

Modern Hicaz edebiyatının devamı olan ve Abdülazîz b. Suûd'un 1924'te Hicaz'a hâkim olmasıyla beraber başlatılan Suudî edebiyatının başlıca dönemleri şunlardır:

1. Dönem: Değişimi ve yenilikçiliği hedefleyen birinci evre 1924-1950 yıllarını kapsamaktadır.

2. Dönem: 1950-1960 yıllarını içine alan bu dönemde çoğunlukla ele alınan temalar ön plana çıkmış, bazen de eserlerin sanatsal özelliklerine önem verilmiştir.

3. Dönem: 1970'li yıllardan başlayarak günümüze kadar devam eden bu dönemin en bariz özelliği, biri modernizm hareketi diğeri de İslâmî edebiyat hareketi olmak üzere iki zıt kutup yönünde ilerlemesidir.¹³⁷

¹³⁵ Ahmed es-Sibâ'î, *Târîhu Mekke: Dirâsetun fi's-Siyâseti ve'l-İlmi ve'l-İctimâ'î ve'l-Umrân*, C. II, Riyad, yy., 1999, s. 699; el-Fevzân, age., ss. 136-137.

¹³⁶ eş-Şâmih, *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye 1900-1945*, ss. 63-64, 263.

¹³⁷ Mansûr el-Hâzimî, *el-Vehmu ve Mehâviru'r-Ru'ya*, s. 51.

1.4.2. Suûdî Romanının Oluşumuna Etki Eden Faktörler

Suudi Arabistan edebiyatı, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede yaşanan siyasî, dinî, kültürel ve edebî hareketlilikle başlamış, bugünkü Suudi Arabistan krallarının mensup olduğu hânedan olan Âl-Suûd'un (Suûdîler) bölgeye hâkim olmalarıyla giderek gelişmiştir. Ülke edebiyatının gelişmesine neden olan faktörler genel olarak Arap edebiyatının gelişimine neden olan faktörlerle aynı olmakla beraber bazı noktalarda kendine has yönleri de bulunmaktadır.

Genelde Suûdî edebiyatının özelde ise Suûdî romanının doğuşuna ve gelişimine etki eden başlıca faktörler şunlardır:

1.4.2.1. Eğitim-Öğretim

Suûdî edebiyatının gelişiminde en belirleyici rol oynayan etmenlerden biri şüphesiz ki eğitim-öğretim faaliyetleri olmuştur. Özellikle birinci kuşak roman yazarlarının çoğunun eğitim-öğretim camiasına mensup şahsiyetlerden oluşması bunun açık bir göstergesidir.¹³⁸

Hicaz merkezli Arap yarımadasının son iki asırlık eğitim tarihine bakıldığında, ilk dönemlerde ağırlıklı olarak dinî eğitim veren, *el-Ketâtîb* adlı okulların olduğu görülmektedir.¹³⁹ Sistemli ve yaygın eğitimin ise Osmanlı döneminde Mekke, Medine ve Cidde gibi Hicaz şehirlerinde, *el-Medresetu's-Savliye* (1875), *el-Medresetu'l-Fahriyye* (1879), *el-Medresetu'r-Reşidiyye* (1884), *el-Medresetu'l-Felâh* (1905) ve *el-Medresetu'l-Hayriyye* (1908) gibi daha çok ilköğretim seviyesinde eğitim veren okullarla başlayarak,¹⁴⁰ Hâşimî Krallığı döneminde (1916-1924) açılan *el-Medresetu'r-Râkiye* ile devam etmişse de eğitim-öğretim faaliyetleri ciddi anlamda yaygınlaştırılamamıştır. Al-Suûd döneminde ise eğitimin sistemli ve yaygın hale getirilmesi amacıyla ilk olarak 1926'da eğitimden sorumlu Maarif Müdürlüğü kurulmuş, ardından mevcut okulların yeniden düzenlenmesi ve yeni okullar açılması yönünde önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede 1927'de *el-Medresetu'l-Mes'â*, *el-Medresetu'l-Mu'allâ* ve *el-Medresetu'l-Muhammediyye* gibi birçok ilkokul ile günümüz eğitim sisteminde liseye tekabül eden *el-Ma'hedu'l-islâmî* adlı bir enstitü açılmıştır. 1938 yılından itibaren modern eğitim

¹³⁸ el-Kahtânî, age., s. 47.

¹³⁹ Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih, *et-Ta'limu fî Mekkete ve'l-Medine: Âhire'l-'Ahdi'l-'Usmânî*, Riyad, Dâru'l-'Ulûm, 1973, ss. 37-39.

¹⁴⁰ eş-Şâmih, *et-Ta'lim fî Mekkete ve'l-Medine: Âhire'l-'Ahdi'l-'Usmânî*, ss. 39-53; Şeyh Emîn, age., ss. 145-149.

çalışmalarına hız verilen Suudi Arabistan'da, modern anlamda ilk eğitim kurumu ise 1944'te Tâif'te açılan ve orta öğretim düzeyinde eğitim veren Dâru't-tevhîd'tir.¹⁴¹

Suudi Arabistan'da 1952 yılına kadar, Maârif Müdürlüğü tarafından açılan ilkokul sayısı 306'yı, öğrenci sayısı da 39.920'yi bulmuştur. Üç yılı hazırlık, dört yılı ilkokul olan bu okullarda 1472 öğretmen görev yapıyordu. Ayrıca bu tarihe kadar on lise ve lise seviyesinde bir enstitü kuruldu. Bu on bir okulun öğrenci sayısı 1650, öğretmen sayısı da 175 idi.¹⁴² Daha sonraki süreçte de başta Mekke, Medine, Tâif, Ahsâ olmak üzere ülkenin pek çok yerinde ilköğretim ve lise düzeyindeki okullar yaygınlaştırılmış ve söz konusu okullardan mezun olan pek çok öğrenci yükseköğretim amacıyla yurt dışına gönderilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından ise yurt dışına gönderilen ilk öğrenci kafilesinin eğitimlerini tamamlayarak yurtlarına dönmeleriyle birlikte eğitim faaliyetleri daha da hızlanmıştır.¹⁴³

Suudi Arabistan'da yükseköğretim süreci, 1949 yılında Mekke'de açılan Şeriat Fakültesi'yle başlamış ardından farklı kentlerde kurulan fakülte ve enstitülerle devam etmiştir.¹⁴⁴ Devletin önceki dönemlere nispeten eğitime daha fazla önem verdiği Kral Suûd döneminde (1953-1964), Maarif Müdürlüğü, Maarif Bakanlığı'na (1953) dönüştürülmüş ve eğitim sisteminde ciddi reformlar gerçekleştirilmiştir. 1957'de Suudi Arabistan'ın ilk üniversitesi olan Melik Suûd Üniversitesi,¹⁴⁵ 1961'de de Medine'de İslâm Üniversitesi açılmasıyla da,¹⁴⁶ ülkenin eğitim ve kültür hayatında yeni bir dönem başlamıştır.¹⁴⁷

Katı gelenek ve göreneklerden dolayı eğitimden yoksun bırakılan kızlara yönelik ciddi bir adımın atılmadığı ülkede Kral Suûd b. Abdülazîz duruma müdahale ederek 22 Ekim 1959 tarihinde yayımladığı krallık kararnamesiyle bazı esas ve kurallar çerçevesinde kızlara yönelik bir okul tesis edilmesini emretmiştir. Söz konusu kararnameye istinaden 1960'ta kızlara yönelik 15 okul açılmış ve bu okullara kadın

¹⁴¹ Ali b. Sâlih el-Mugannem, *Vizâretu'l-Maârif fi 'Ahd Melik Suûd*, Riyad, yy., 2009, ss. 29-30; Abdullatîf b. Abdullah b. Duheys, "el-Ma'hedu'l-İlmiyyu's-Su'ûdi bi-Mekketel-Mükerreme", *ed-Dir'iyye*, Yıl: 9, S. 34-35, 2006, s. 311; Sapan, a.g.m., s. 534.

¹⁴² Sapan, a.g.m., s. 534.

¹⁴³ el-Kahtânî, age., ss. 52-53.

¹⁴⁴ el-Kahtânî, age., ss. 52-53.

¹⁴⁵ el-Kahtânî, age., s. 52.

¹⁴⁶ el-Hâcirî, age., ss. 29-30; Şeyh Emîn, age., s. 162.

¹⁴⁷ el-Mugannem, age., ss. 23-29.

öğretmen yetiştirecek kız öğretmen enstitüsü kurulmuştur. İlk açıldığı yıl 127 sınıf ve 5180 kız öğrencisiye sahip olan bu okullar süreç içinde giderek gelişmiştir.¹⁴⁸

Siyasi ve ekonomik istikrarla birlikte gelişen ve yaygınlaşan eğitim-öğretim faaliyetleri, ülkenin gelişmesine ciddi bir katkı sunarak, Suudi Arabistan tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Söz konusu eğitim kurumları, farklı alanlarda yüzlerce ilim ve devlet ricalinin yanı sıra Abdulkuddûs el-Ensârî, Ahmed es-Sibâ'î ve Muhammed Abduh Yemânî (ö. 2010) gibi Suûdî edebiyatına yön veren onlarca şahsiyetin yetişmesini de sağlamıştır. Pek çok sosyal ve kültürel çalışmaya önyak olan bu eğitim kurumları, edebiyat başta olmak üzere farklı konularda yüzlerce edebî çalışmanın basımını da gerçekleştirmiştir.¹⁴⁹

1.4.2.2. *Matbaacılık*

Matbaa faaliyetlerinin Suûdî kültürünün ve edebiyatının gelişiminde ciddi bir rolü bulunmaktadır. Ülkede kurulan ilk matbaa, Osmanlı Devletinin Hicaz valisi Osman Nuri Paşa'nın (ö. 1900) teşebbüsüyle hayata geçen *Matbaâtu'l-Vilâye*'dir (el-Matbaâtu'l-Mîriyye). 1883'te Mekke'de kurulan söz konusu matbaa ile başlayan basın-yayın süreci daha sonraki yıllarda gerek merkezi yönetim ve gerekse şahıslar tarafından kurulan *el-Matbaâtu'l-Mâcidiyye* (Mekke-1909),¹⁵⁰ *Matbaâtu Şemsi'l-Hakîka* (Mekke-1909), *Matbaâtu'l-islâhi'l-ehliyye* (Cidde-1909), *el-Matbaâtu'l-ilmîyye* (Medine-1910), *Matbaâtu'l-Hicâz* (Medine) ve *Matbaâtu Taybete'l-Feyhâ* (Medine-1927) gibi matbaalarla devam etmiştir.¹⁵¹ Matbaaların çoğalmasıyla birlikte birçok yayınevi de açılmıştır. Suudi Arabistanda ilk yayınevi ise Suudlu öncü edebiyatçı ve düşünür Muhammed Surûr es-Sabbân tarafından *el-Mektebetu'l-Hicâziyye* adıyla Mekke'de açılmıştır.¹⁵² Ülkedeki kültürel ve edebî hareketliliğin gelişimine ciddi katkıları olan söz konusu yayınevi, ilk olarak Muhammed Surûr es-Sabbân'ın manzum ve mensur çalışmalarından derlediği *Edebu'l-Hicâz* (Hicaz edebiyatı-1925) ile *el-Me'rad* (Sergi-

¹⁴⁸ Muhammed b. Abdullah el-'Uveyn, *Kadâya'l-Mer'eti's-Su'ûdiyye min Hilâli's-Serd*, Riyad, Matâbî'u'ş-Şarkî'l-Evsat, 2009, ss. 22-24.

¹⁴⁹ Muhammed Celâ İdris, *el-Edebu's-Su'ûdiyyu'l-Hadîs*, Riyad, Mektebetu'r-Rüşd, 2006, s. 410; el-Kahtânî, age., s. 48.

¹⁵⁰ Abdullatîf Abdullah b. Duheys, *el-Mektebâtu'l-Hâssa fî Mekkete'l-Mükerrreme*, Mekke, Mektebetu'n-Nahdati'l-Hadîse, 1988, s. 25.

¹⁵¹ eş-Şâmih, *et-Ta'limu fî Mekkete ve'l-Medine Âhire'l-'Ahdi'l-'Usmânî*, s. 111.

¹⁵² Hasen en-Ne'mî, "Muhammed Surûr es-Sabbân", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 929-930.

1926) adlı antolojileri, ardından da Muhammed Hasen ‘Avvâd’ın *Havâturu musarrahâ* (Açıklanan düşünceler-1926) adlı eserini yayımlar.¹⁵³

Ülkenin farklı bölgelerinde kurulan matbaalar ve açılan yayınevleri eski ve yeni eserlerin tanınmasını sağladığı gibi matbuatın en verimli ve önemli iki kolu olan gazetecilikle dergiciliğin önünü açarak, kültürel hayata ciddi bir dinamizm kazandırmıştır.¹⁵⁴

1.4.2.3. Basın-Yayın Araçları

Suûdî edebiyatının gelişmesinde belirleyici rolü olan bir diğer faktör de basın-yayın araçlarıdır (gazete, dergi, radyo ve televizyon). XX. yy.’ın sonlarına doğru kitle iletişim araçları listesine internet de eklenmiştir. Çağdaş toplumlarda dördüncü erk (kuvvet-güç) sayılan ve toplumun aydınlanmasında ve olaylara reaksiyon gösterilmesinde ciddi bir rolü olan basın-yayın araçlarının ve basın müesseselerinin, her ne kadar Suudi Arabistan’ın siyasi ve dini hayatı üzerinde ciddi tesiri olmamışsa da edebiyat bağlamında önemli etkileri görülmüştür. Basın-yayının her türlü imkânından yararlanan Suûdî halkı, hem ülke içinde hem de ülke dışındaki sosyal, kültürel ve edebî hayatı tanıma ve katılma fırsatını, Suudî edebiyatı da toplumun tüm katmanlarına ulaşma imkânını elde etmiştir.

a) Gazete–Dergi

1883 yılında Arap yarımadasında tesis edilen ilk matbaa ile birlikte giderek yaygınlaşan gazete ve dergilerde, dinî ve ahlakî yozlaşmanın önüne geçilmesini salık veren makaleler başta olmak üzere siyasî, içtimaî ve modern edebiyat örneklerinden sayılan çeviri ve telif çalışmaları önemli bir yer kaplamıştır.¹⁵⁵ Ülkelerin kalkınma hamlesinin önemli unsurlarından sayılan gazete ve dergilerin yaygınlaşmasıyla, ilim ve kültür dili olan fasih Arapça yaygınlık kazanmış, ilmî, edebî, siyasî, tarihî ve içtimaî araştırmalar hem sayı hem de kalite bakımından artmıştır. Gazetecilik ve dergicilikle birlikte yaşanan bu hareketlilik zamanla nesrin, şiirin baskıcı gücünün önüne geçmesine

¹⁵³ es-Sâsî, age., ss. 57-58.

¹⁵⁴ Fâtima Abdulkasûd, *Eseru’s-Sihâfeti’s-Su’ûdiyye fi’l-Hareketi’l-Edebiyye*, Mekke, Câmîiatu Umî’l-Kurâ Külliyyetu Lugati’l-‘Arabiyye, 1985, ss. 73-75; Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmîh, *Neş’etu’s-Sihâfe fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, yy., Dâru’l-‘Ulûm, 1982. s. 12.

¹⁵⁵ Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, “Hamza b. Muhammed Bûkarî”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab’a Hâssa bi-Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-İ’lâm, 2013, s. 150; eş-Şubeylî, age., C. I, ss. 205-206.

de sebep olmuştur. Modern roman çalışmalarının da yaşanan hareketlilikten doğrudan etkilendiği bu süreçte, gazetelerde veya dergilerde neşredilen tefrika romanlar geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.¹⁵⁶

el-Menhel dergisinin 3. sayısından itibaren her sayıda asgari bir adet olmak üzere hikâye yayımlamayı kendine ilke edinerek, edebiyatı teşvik amacıyla ilk defa ödüllü bir yarışma düzenlemesinin yanı sıra Suudlu ünlü yazar Abdullah el-Cefrî'nin (ö. 2008) 1957'de Cidde'de yayımlanan *el-Advâ* gazetesinin *Dünye't-Talebe* (Öğrencilerin dünyası) adlı kültür köşesinde, şiir ve hikâye yarışması düzenleyerek kazananları ödüllendirmesi, gazete ve dergilerin edebî çalışmalara yönelik teşvik edici faaliyetlerini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁵⁷ Özellikle ilk yayımlandığı tarihten itibaren Suûdî edebiyatının gelişmesi ve yaygınlaşması için ciddi çaba harcayan *el-Menhel* dergisinde, roman yazımını teşvik edici pek çok makale yayımlanması dikkat çekmiştir. Nitekim söz konusu derginin 5. yılında yayımlanan *er-Rivâyetu'l-edebyye ve hâcetunâ ileyhâ* adlı makalede; roman yazmaya sevkeden nedenler anlatıldıktan sonra toplumun yararlı programlara yönlendirilmesinde ve toplumsal sorumluluk bilincinin artırılmasında ciddi etkileri olduğu belirtilmiş ardından kötülükle mücadele araçlarının en önemlisi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca pek çok yazarın, romanı, ilim ve edebiyat erbabının uğraşmaması gereken bir tür olarak kabul etmesi, şaşkınlıkla karşılandığı ifade edilerek söz konusu menfi tutum eleştirilmiştir.¹⁵⁸

Arap yarımadasında ilk gazete, Osmanlı Devleti'nin Hicaz hâkimiyeti döneminde Mekke'de yayın hayatına başlayan *Hicâz* (1908) gazetesidir. Devletin resmi yayın organı olan söz konusu gazetenin iki sayfası Türkçe iki sayfası da Arapça olmak üzere haftalık bir gazete şeklinde yayımlanmıştır.¹⁵⁹ Halkın büyük ilgisini çeken *Hicâz* gazetesini *el-İslâhu'l-Hicâzî* (Cidde-1909), *Şemsu'l-hakîka* (Mekke-1909), *Safâ el-Hicâz* (Mekke-1909), *er-Râkîb* (Medine-1909) ve *el-Medînetu'l-Münevvere* (Medine-1916) adlı gazeteler takip etmiştir. Ancak, Hicaz bölgesinde yayımlanan bu ilk gazeteler, her ne kadar iç ve dış gelişmelere ek olarak edebî çalışmalara da yer vererek, edebiyata katkıda

¹⁵⁶ el-Kahtânî, age., s. 58.

¹⁵⁷ Muhammed Abdurrezzâk el-Kaş'emi, "er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke.. Ve Hiddetu'n-Nakdi't-Tev'emân ve Merhemi't-Tenâsî li'l-Ensârî ve Fikretî's-Sibâ'î Nemûzecen", *Multeka'n-Nakdi'l-Edebî ed-Devretu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Su'ûdiyye Havle'r-Rivâye*, Riyad, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2015, ss. 11-15.

¹⁵⁸ Dîb. age., ss. 29-30.

¹⁵⁹ eş-Şâmih, *Neş'etu's-Sihâfe fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, ss. 39-46.

bulunmuşlarsa da, uzun soluklu olamamış, kısa bir süre sonra yayın hayatları sona ermiştir.¹⁶⁰

Şerîf Hüseyin'in dönemine (1916-1924) gelindiğinde, ilk olarak Arap milliyetçiliği kimliğiyle öne çıkan ve "devrim şairi" olarak tanınan Lübnan asıllı Fuâd el-Hâtîb'in (ö. 1957) baş editörlüğünü yaptığı, *el-Kıble* (Mekke-1916) gazetesi, daha sonraları da *el-Felâh* (Mekke-1919) ile Cidde muhasarasının devam ettiği sıralarda *Berîdu'l-Hicâz* (Cidde-1924) adlı gazeteler çıkarılmıştır. Ayrıca bu dönemde Hicâz'ın yanı sıra Arap yarımadasının ilk dergisi sayılan *Mecelletu medreseti cerveli'z-zirâ'iyye* de (1919) yayımlanmıştır.¹⁶¹ Şerif Hüseyin yönetiminin resmî yayın organı olan *el-Kıble* gazetesi, her ne kadar modern edebî türlere çok fazla yer vermemişse de, *es-Sevretu'l-'Arabiyyetu'l-kübrâ* (Büyük Arap Devrimi) olarak adlandırılan dönemde, Hicaz, Mısır, Şam ve Mehcer edebiyatçılarının en güçlü sesi olmuştur. Ancak Şerîf Hüseyin hâkimiyetinin bitmesiyle *el-Kıble* gazetesinin ömrü de sona ermiştir. Bununla beraber pek çok edebiyatçı, devrimci bir ruh barındırmasını ve hamâsî ifadelerle dolu olmasını göz önünde bulundurarak *el-Kıble* gazetesini, çağının tanığı ve modern Hicaz edebiyatının rönesansı olarak kabul etmiştir.¹⁶²

Suûdî döneminde ise devletin resmi yayın organı olmasına rağmen edebî, tarihî ve içtimaî makaleler de yayınlayan *Ummu'l-kurâ* gazetesi (Mekke-1924) ile 1928'de yayın hayatına başlayan *el-İslâh* gazetesiyle birlikte ülkedeki basın hayatı yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁶³ Daha sonraları hızlı bir şekilde gelişen basın faaliyetleri listesine gençlere yönelik bir edebî yayın olan *Savtu'l-Hicâz* (1932) gazetesi, şiir ve tenkid başta olmak üzere genel olarak edebî mevzuları ihtiva eden *el-Medîne* (Medine-1937) gazetesi ile *el-Menhel* (1937) ve *en-Nidâu'l-İslâmî* (1937) dergileri de eklenmiştir.¹⁶⁴ Bu dönemde yayın hayatına başlayan süreli yayınlardan, *Savtu'l-Hicâz*, *el-Medîne* ve *el-Menhel* üçlüsü ilk dönem Suûdî edebiyatının ana kaynaklarından olmaları nedeniyle ön plana

¹⁶⁰ Şeyh Emîn, age., ss. 106-107.

¹⁶¹ Şeyh Emîn, age., ss. 107-109.

¹⁶² el-Hâcirî, age., ss. 32-33.

¹⁶³ Şeyh Emîn, age., ss. 109-111; el-Hâcirî, age., s. 33.

¹⁶⁴ İdrîs, age., ss. 27-28; eş-Şâmih, *Neş'etu's-Sihâfe fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 12; <http://nashiri.net/articles/general-articles/3597.html?task=view> (Erişim tarihi: 02.10.2016).

çıkıştır. ¹⁶⁵ Özellikle *Savtu'l-Hicâz* gazetesi 1940'lı yıllarda yaşanan edebî hareketliliğin bir anlamda tanığı olarak, modern Suûdî edebiyatının en önemli simgesi olmuştur. ¹⁶⁶

1916'da gerçekleşen ve bütün Arapları temsil eden milliyetçi bir ayaklanma olarak yansıtılan Şerîf Hüseyin isyanından itibaren Mekke, Medine ve Cidde'de çıkarılan dergi ve gazetelerde zaman zaman çalışmaları yayımlanan Mustafâ Sâdık er-Râfî'î (ö.1937), Ahmed Emîn (ö. 1954), Muhammed Huseyn Heykel (ö. 1956), 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö. 1964), Ahmed Hasen Zeyyât (ö. 1968) ve Tâhâ Huseyn (ö. 1973) ve gibi modern Arap edebiyatının ünlü simalarının üslûbu, Muhammed 'Umar 'Arab (ö. 1955), Muhammed Hasen 'Avvâd (ö. 1980) ve Ahmed es-Sibâ'î (ö. 1984) gibi pek çok Suudlu edebiyatçıyı ciddi anlamda etkilemiştir. ¹⁶⁷ Ayrıca Mısır ve Lübnan gibi ülkelerdeki *el-Hilâl*, *er-Risâle* ve *es-Sekâfe* gibi süreli yayınlar da Suûdî edebiyatının gelişimine ciddi katkı sunmuştur. Başta modern çalışmalar olmak üzere edebiyatın yaygınlaşmasında önemli etkileri olan söz konusu gazete ve dergiler, Hamza Bûkârî (ö.1983), Abdullah el-Cefrî (ö. 2008) gibi Suudi Arabistanın eğitim, kültür ve edebî hayatında iz bırakmış pek çok aydının da fikri anlamda olgunlaşmasını sağlamıştır. ¹⁶⁸

b) Radyo–Televizyon

Basının önemli bir unsuru olan radyo ve televizyonun Suudi Arabistan'daki serüveni 1949'da yayın hayatına başlayan Mekke radyosu ile başlamıştır. ¹⁶⁹ Yönetimi modern Suûdî edebiyatının öncülerinden Muhammed Surûr es-Sabbân (ö. 1972) ile Şair İbrâhim Fûde'ye (ö. 1994) tevdi edilen söz konusu radyo, ilk kurulduğu dönemlerde edebî ve kültürel faaliyetlere sınırlı vakit ayırırken ülkenin gelişmesine paralel olarak kendini geliştirmiş ve edebî faaliyetlerini arttırmıştır. ¹⁷⁰ Ülkede, 1962 yılında Enformasyon Bakanlığı kurulmuş, 1965'te de Riyad Televizyonu yayın hayatına başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ise radyo ve televizyon istasyonlarının sayısı ve programları giderek yaygınlaştırılmıştır. Söz konusu radyo ve televizyon kanallarında dinî, kültürel ve sosyal

¹⁶⁵ el-Hâcirî, age., s. 34.

¹⁶⁶ el-Kahtânî, age., s. 35.

¹⁶⁷ el-Hâcirî, age., ss. 46-47.

¹⁶⁸ el-Kahtânî, age., s. 58.

¹⁶⁹ Şeyh Emîn, age., ss. 135-136.

¹⁷⁰ Âmâl Yûsuf Seyyid Yûsuf, *Fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi's-Su'ûdî*, ed-Demâm, Mektebetu'l-Mutenebbî, 2012, s. 14.

programlara ek olarak edebî faaliyetlerin de yer alması, modern Suûdî edebiyatının geniş kitlelere ulaşmasını sağlayarak, gelişim sürecine önemli katkı sunmuştur.¹⁷¹

c) İnternet ve Sosyal Medya

Suûdî edebiyatının gelişiminde önemli rol oynayan basın araçları listesine XX. yüzyılın sonlarından itibaren internet de dâhil olmuştur. XXI. yüzyılın en popüler iletişim kanallarından olan ve dünya çapındaki yüz milyonlarca bilgisayarı tek bir ağa bağlayan internetle birlikte Suûdi halkı, daha önce bilmediği veya ulaşamadığı eser ve çalışmaları tanımış, ülkedeki sosyal, kültürel, edebî, fikrî ve ticari faaliyetler artmıştır. Suûdî edebiyatı ve edebiyata ilişkin eserler de, gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında daha önce hiç görülmemiş bir hızla geniş kitlelere ulaşmış ve farklı toplum kesimlerince değişik açılardan değerlendirilmiştir. Özellikle her geçen gün gelişen sosyal medya (facebook, twitter, youtube ve diğer digital platformlar) ile birlikte sosyal, kültürel ve edebî alanda yaşanan hareketlilik doruğa ulaşmıştır.¹⁷²

1.4.2.4. Kültürel ve Edebî Meclisler

Arap Edebiyatı tarihinde sıklıkla karşılaşılan edebî meclislerin bir nevi uzantısı kabul edilen kültür ve edebiyat salonları,¹⁷³ pek çok ülkede olduğu gibi¹⁷⁴ Suudi Arabistan'da da edebiyatın gelişiminde ve toplumun her katmanına ulaşmasında etkin bir rolü olmuştur.¹⁷⁵

Suudi Arabistan'ın kültürel ve edebi tarihi incelendiğinde, Mekke, Medine, Riyad ve Cidde başta olmak üzere pek çok şehrinde, *el-Cem'iyetu's-Su'ûdiyye li'l-edebi ve'l-udebâ*, *Nâdi'l-Vahde*, *Nâdi Tâifi'l-edebî*, *Nâdi Kasîmi'l-edebî*, *Nâdi-r-Riyâdi'l-edebî*, *Nâdi Cidde'l-edebî*, *Nâdi Mekke'l-edebî*, *Nâdi Cazâni'l-edebî* gibi onlarca kültürel ve

¹⁷¹ İdrîs, age., ss. 26-27.

¹⁷² eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 9.

¹⁷³ Ahmed Abdullah et-Teyhâni, *Neş'etu ve Tetavvuru Funûni'l-Edebi fî Mntikati 'Asîr*, Beyrut, *Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî*, 2015, s. 70-79.

¹⁷⁴ XX. yüzyıl Arap dünyasındaki en ünlü edebiyat salonlarının başında, Filistin asıllı kadın edebiyatçı Mey Ziyâde'nin (ö. 1941) 1913 yılından itibaren Kahire'de Salı günleri tertiplelediği ve Tâhâ Huseyn, Ahmed Şevkî, 'Abbas Mahmûd el-'Akkâd, Halil Mutran, Hafız İbrâhim ve İsmail Sabrî gibi öncü şahsiyetlerin iştirak ettiği edebiyat salonu gelmektedir. Bkz. Nevâf Nassâr, "Sâlûn Edebî", *el-Mu'cemu'l-Edebî*, Amman, Dâru Verdin li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2007, s. 114.

¹⁷⁵ Hayrî Şelebî ve dğr., "es-Sâlûnâtu'l-Edebiyye", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 2015, ss. 387-388.

edebî kulüp¹⁷⁶ ile *el-İsneyniyye*,¹⁷⁷ *Humâsiyye*, *Sülâsiyye*, *Ahadiyetu'l-Mübârek ve Salûn Abdullah 'Arif* gibi çeşitli tarihlerde kurulan edebiyat salonları olduğu görülmektedir. Ülkenin kültürel ve edebî yönden gelişimine önemli katkıları olan söz konusu meclislerde katılımcılar, klasik edebî türlere ek olarak modern edebî örnekler de okuyor, böylece dünya edebiyatıyla tanışma imkânı elde ediyorlardı. Ayrıca bu meclisler, kütüphaneler açarak, eserler yayımlayarak ve farklı dallarda edebiyat yarışmaları düzenleyerek her geçen gün daha fazla önem kazanıyordu.¹⁷⁸ 1970'li yılların ortalarından itibaren devletin de kurulması yönünde adımlar attığı söz konusu meclisler,¹⁷⁹ düzenledikleri toplantılara zaman zaman Arap dünyasının meşhur edebiyatçılarından da iştirak etmesi önemlerini daha da artırmıştır.¹⁸⁰ Konuya ilişkin yapılan bu araştırmada, edebî meclislerin siyasî otorite açısından zaman geçirecek bir yer olarak algılanmasına rağmen kulüplerin sahipleri ve müdavimlerince edebî, fikrî ve dinî konularda toplumu aydınlatan, bilinçlendiren, kültürel problemleri ve çözüm yollarını tartışan ve bu yöndeki çalışmaları yayımlayan meclisler olarak kabul edildiği görülmektedir.¹⁸¹ Özellikle 90'lı yıllardan sonra ülkedeki reformlara ilişkin siyasî, ekonomik, sosyal ve hukuki konuların da tartışıldığı yer olan edebiyat kulüpleri, 2003 yılında Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'na bağlanmıştır.¹⁸²

Edebiyat alanında modernleşme sürecini tetikleyen önemli faktörlerden olan ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkıp XX. yüzyılda giderek artarak gelişen edebiyat cemiyetleri, edebiyatçıların bir araya gelmesine aracılık ettiği gibi bölge edebiyatçılarından diğer ülkelerdeki edebiyatçılarla iletişimlerini de kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda modern Hicaz edebiyatının öncü isimlerinden olan Abdulcelîl Berrâde'nin (ö. 1909) Mısırlı yazar

¹⁷⁶ Cihâd Fâdıl, *el-Edeb ve'l-Endiyetu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Lübnan, Dâru'l-Cedîd, 1998, s. 51.

¹⁷⁷ Ahmed el-Hânî, *es-Salûnâtu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Metâbü'u'l-Humaydî, 2006, s. 7, 690.

¹⁷⁸ et-Teyhânî, age., s. 64-79.

¹⁷⁹ el-Hıdır, age., s. 453, 456.

¹⁸⁰ Nebîle b. Abdurrahmân el-Muheyiş, “*es-Salûnâtu's-Sekâfiyye*”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 923.

¹⁸¹ Hasen Hicâb el-Hâzîmî ve Hâlid Ahmed el-Yûsuf, *Mu'cemu'l-İbda'i'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, el-Bâha, Nâdi Bâhati'l-Edebî, 2008, s. 62. Abdulkâsûd, age., ss. 76-78; el-Kahtânî, age., ss. 66-67; <http://www.alsharq.net.sa/2012/07/18/400425> (Erişim tarihi: 26.10.2016).

¹⁸² Muhammed b. Abdurrahmân er-Rubayyi', “*el-Endiyetu'l-Edebiyye*”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 89-90.

Ali Mübârek'in *Alemu'd-din* adlı eserine,¹⁸³ Hicâz gazetesinin editörlerinden Mahmûd 'Azîz Şelhûb'un da Ahmed Şevkî'nin (ö.1932) Ayasofya ile ilgili kaleme aldığı kasidesine bir takriz yazması, bölge edebiyatçılarının diğer Arap ülkeleri edebiyatçılarıyla bir iletişim içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁸⁴

1.4.2.5. Kütüphaneler

Kültürel hayatın en bariz göstergelerinden biri olan kütüphanelerin, edebî ve fikrî hayatın canlanmasında büyük bir etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle Hicaz bölgesinde kurulan kütüphaneler, bilgi kaynaklarına erişimi sağlamakla kalmamış, gerçekleştirdikleri kültürel ve bilimsel faaliyetlerle ülke edebiyatının ve sosyo-kültürel hayatın gelişmesine de katkı sunmuşlardır.

Günümüzde sayıları yetmiş civarında olan¹⁸⁵ ve büyük bir bölümü II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan halk kütüphanelerinin bazıları şunlardır:

- İslâm dünyasının en köklü kütüphanelerinden olan ve Osmanlı padişahlarından I. Abdulmecid (ö. 1861) tarafından kurulan *Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî*.¹⁸⁶
- Arap yarımadasının en eski kütüphanelerinden olan ve 1852'de Osmanlı şeyhülislâmı Ârif Hikmet Bey (ö. 1859) tarafından Mescid-i Nebevî'nin kible yönünde inşa edilen *Mektebetu 'Arif Hikmet*.¹⁸⁷
- 1933'te Medine'de kurulan *Mektebetu'l-Mescidi'n-Nebevî*.¹⁸⁸

¹⁸³ Abdurrezzâk el-Baytâr, *Hilyetu'l-Beşer fi Târîhi'l-Karni's-Sâlis 'Aşer*, C. II, Beyrut, Dâru Sâdır, 1993, ss. 779-781.

¹⁸⁴ el-Fevzân, age., s. 226.

¹⁸⁵ el-Hıdır, age., s. 453.

¹⁸⁶ Fahd Abdullah es-Semârî, "Mektebetu'l-Haremi'l-Mekkiyyi's-Şerîf", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 1601-11602; eş-Şâmih, *et-Ta'lîmu fi Mekkete ve'l-Medine Âhire'l-'Ahdi'l-'Usmânî*, s. 109.

¹⁸⁷ Fahd b. Abdullah es-Semârî, "Mektebetu 'Arif Hikmet", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 2013, s. 1603.

¹⁸⁸ Fahd Abdullah es-Semârî, "Mektebetu Mescidi'n-Nebeviyyi's-Şerîf", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 1604; <http://wmn.gov.sa/index.cfm?do=cms.catarticle&categoryid=11> (Erişim tarihi: 09.02.2019).

• *Mektebetu 'l-Melik Abdulazîz* (Kral Abdülazîz Kütüphanesi): 1973'te Medine'de tesis edilen söz konusu kütüphane, bünyesinde pek çok halk kütüphanesi ve özel kütüphaneyi barındırmasıyla ön plana çıkmıştır.¹⁸⁹

• *Mektebetu Melik Fahd el-Vataniyye* (Kral Fahd Milli Kütüphanesi): Kral Fahd anısına 1990 yılında Riyad'da kurulan kütüphane, Suudi Arabistan içinde en kapsamlı kütüphane olmasının yanı sıra ilmî çalışmalara verdiği destek ve mimari yapısıyla da anılmaktadır.¹⁹⁰

Suudi Arabistan'da ayrıca üniversite veya edebiyat kulüplerince kurulmuş irili ufaklı pek çok kütüphanenin yanı sıra¹⁹¹ Cidde'de *Mektebetu Âl-Nâsîf*, Riyad'da *Mektebetu el-Emîr Musâ'id b. Abdirrahmân* gibi şahıslar tarafından kurulmuş yüzlerce özel kütüphane de vardır.¹⁹² Özellikle Suudi Arabistan'ın dinî, siyasî ve kültürel hayatında müstesnâ bir yeri olan Mekke-i Mükerrreme'de önemli eserlerden meydana gelmiş onlarca şahıs kütüphanesi bulunmaktadır.¹⁹³

1.4.2.6. Edebî Tenkit

Değerini ortaya koymak amacıyla bir edebiyat eserinin belirlenmiş ölçütlere göre incelenmesi ve analizini konu edinen tenkit çalışmalarının, edebiyatın gelişimi konusunda önemli bir rolü vardır. Bu bağlamda XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayarak son çeyreğinde daha da canlanan Suûdî edebiyatındaki tenkit çalışmaları, ülke edebiyatını önemli ölçüde etkilemiş, kaleme alınan eserlerin daha nitelikli olmasının yolunu açmıştır.¹⁹⁴ Mısırlı eleştirmenlerin izini takip eden İbrâhîm Hâşim Filâlî (ö.1974), Huseyn Serhân, Ahmed Muhammed Cemâl (ö.1994), Ahmed Abdulğafûr 'Attâr (ö. 1991), Muhammed Hasen 'Avvâd, Abdülkuddüs el-Ensârî ve Ahmed es-Sibâ'î (ö. 1984)¹⁹⁵ gibi pek çok edebiyatçı kaleme aldıkları tenkid içerikli çalışmalarıyla Suûdî edebiyatının gelişmesine önemli katkı sunmuştur. Suûdî edebiyatı çerçevesinde ilk edebi tenkit örneklerinin farklı gazete ve dergilerin yanı sıra Muhammed Surûr es-Sabbân'ın *el-*

¹⁸⁹ <http://www.amana-md.gov.sa/pages/aboutmadinah/religioustourism/KingAbdulAzizLibrary.aspx> (09.02.2019).

¹⁹⁰ <https://kfnl.gov.sa/Ar/About/Pages/Vision.aspx> (Erişim tarihi: 09.02.2019).

¹⁹¹ el-Kahtânî, age., s. 51.

¹⁹² el-Hâcirî, age., ss. 30-31.

¹⁹³ İbn Duheys, age., ss. 17-20.

¹⁹⁴ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu 'l-Kıssa fi 'l-Edebi's-Su'ûdiyyi 'l-Hadîs*, ss. 24-25.

¹⁹⁵ Semâhir ed-Dâmin, *Nisâ bilâ Ummehât*, Beyrut, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, 2010, s. 102.

Me'rad'¹⁹⁶ ve Muhammed Hasen 'Avvâd'ın *Havâtıru Musarrahâ adlı* eserinde yer aldığı görülmektedir.¹⁹⁷ Bu hususta ilk müstakil eser ise İbrâhîm Hâşim Filâlî'nin *el-Mirsâd* (1951) adlı eseridir.¹⁹⁸ Filâlî'nin söz konusu eserini Abdullah Abdulcabbâr'ın (ö. 2011) *et-Teyyârâtu'l-edebiyetu'l-hadîse fî kalbi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye* adlı eseri (1959) takip etmiştir.¹⁹⁹

el-Menhel dergisinin 1948 yılının Kasım sayısında Ahmed es-Sibâ'î'nin *Fikretun* adlı eserinin, başka bir sayısında da Muhammed Ali Mağribî'nin (ö. 1996) *el-Ba's* adlı eserinin Abdulkuddûs el-Ensârî tarafından tenkid edilmesi ve bu uygulamanın daha sonra da devam ettirilmesi Suûdî edebiyatında tenkid tarihini göstermesi bakımından önemlidir.²⁰⁰

Suudi edebiyatının ilk dönem tenkid çalışmaları incelendiğinde yapılan tenkitlerin tam anlamıyla nesnel eleştiri niteliklerine sahip olmadığı, eleştirmenlerin ele aldıkları eserlerin sanat değerini ortaya koymaktan ziyade kendi algılama ve değer ölçülerine göre değerlendirmede buldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Muhammed Hasen 'Avvâd'ın *et-Tev'emân* ile *Merhemu't-tenâsî fî saydeliyeti'l-âmel'e*, Ahmed Abdulgafûr el'Attâr'ın da *Fikretun*'a yönelik acımasız tenkidi tetkik edildiğinde, edebî tenkit mevzusunun henüz tam olarak anlaşılmadığı, belirli ölçü ve metodlara uyulmadığı, hatta tenkit adına zaman zaman yazarın şahsiyetine yönelik hakarete varan ifadeler kullanıldığı görülmektedir.²⁰¹ Ancak ilk dönemlerde eleştirmenin zevkine göre değişen edebî tenkit, Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih'in *en-Nesru'l-edebî fî'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye 1900-1945* (1975) adlı eseriyle son bularak, belirli ölçü ve yöntemleri olan bir disiplin haline gelmiştir. eş-Şâmih'in açtığı çığır daha sonra Mansûr İbrâhîm el-Hâzîmî, Hasen en-Ne'mî, Hasen Hicâb el-Hâzîmî ve Lemyâ Bâ'sen gibi modern edebiyat ruhunu özümsemiş Suudlu eleştirmenlerce geliştirilerek günümüze kadar devam etmiştir.²⁰²

¹⁹⁶ Muhammed Surûr es-Sabbân, *el-Me'rad*, Mısır, el-Matbaâtu'l-'Arabiyye bi-Mısır, 1926. ss. 1-10.

¹⁹⁷ <http://www.al-jazirah.com/2017/20170715/cm40.htm> (Erişim tarihi: 12.02.2019).

¹⁹⁸ İbrâhîm Hâşim Filâlî, *el-Mirsâd*, 3. bs., Riyad, en-Nâdi'l-Edebî, 1980; Mansûr el-Hâzîmî, *el-Vehmu ve Mehâviru'r-Ru'ya*, s. 63-64; es-Sâsî, age., s. 170.

¹⁹⁹ Mansûr el-Hâzîmî, *el-Vehmu ve Mehâviru'r-Ru'ya*, ss. 67-68.

²⁰⁰ el-Kaş'emî, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve Bidâyetuhâ fî'l-Memleke.. Ve Hiddetu'n-Nakdi't-Tev'emân ve Merhemi't-Tenâsî li'l-Ensârî ve Fikreti's-Sibâ'î Nemûzecen*, ss. 14-15.

²⁰¹ el-Kahtânî, age., ss. 304-305; Muhammed Hasen 'Avvâd, *A'mâlu'l-'Avvâdi'l-Kâmile*, C. I, Mısır, Dârü'l-Cîl, 1981, ss. 368-371; Mansûr el-Hâzîmî, *el-Vehmu ve Mehâviru'r-Ru'ya*, s. 102.

²⁰² Ali Serhân el-Kureşî, "en-Nakdu fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye", *Kâmûsü'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-

1.4.2.7. Modern Arap Edebiyatının Öncü Edebiyatçıları

Mısır, Suriye, Lübnan ve Mehcer edebiyatçılarının Suudi Arabistan edebiyatının fikri zemininin oluşmasına ciddi katkıları olmuştur. Söz konusu ülkelerin öykü, roman ve tiyatro alanında Suûdî edebiyatının çok ilerisinde olmalarının bu ülkelerin modern edebî türlerin kaynağı sayılan Batı ile olan erken ve güçlü iletişiminden kaynaklandığını belirten Mansûr el-Hâzimî, Suûdî edebiyatının ise Batı medeniyetiyle geç bir dönemde tanıştığını ve bu tanışmanın direkt değil de, Mısır, Lübnan ve Mehcer edebiyatçıları aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁰³ Özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Arap ülkelerinin ‘Ukâz’ı ve edebiyatçıların kıblesi mesabesinde olan Mısır’ın Suûdî edebiyatının gelişiminde ciddi ve etkin bir rolü olduğunu ifade eden Mansûr el-Hâzimî, Suudlu yazarların edebî çalışmalarını Mısır ve diğer Arap ülkelerindeki gazetelerde yayımlamak veya bu ülkelerdeki Arap edebiyatının öncü şahsiyetlerine arz etmek suretiyle edebiyattaki varlıklarını kabul ettirmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.²⁰⁴

Özellikle ilk dönem edebî çalışmalar incelendiğinde, Suûdî edebiyatçıların, modern Arap edebiyatının öncülerinden Cubrân Halîl Cubrân (ö. 1931), Emîn er-Reyhânî (ö. 1940) Abdülkadir el-Mâzînî (ö. 1949), Muhammed Huseyn Heykel (ö. 1956), ‘Abbas Mahmûd el-‘Akkâd (ö. 1964), Tâhâ Huseyn (ö. 1973) ve Mihâil Nu‘ayme (ö.1988) gibi şahsiyetlerden etkilendikleri anlaşılmaktadır.²⁰⁵ Nitekim söz konusu edebiyatçıların özgün ve cüretkâr üslubu, Suudi Arabistan’da ilk yayımlanan edebî eser olan *Havâturı musarraha*’nın yanı sıra Muhammed Surûr es-Sabbân’ın manzum ve mensur çalışmalardan derlediği *Edebu’l-Hicâz* ile *el-Me‘rad* adlı antolojilerde de bariz bir şekilde görülmektedir. Bu hususu teyid eden Mansûr el-Hâzimî, modern Arap edebiyatının ustalarından addedilen şahsiyetlerin Suûdî edebiyatını etkilemelerinin son derece tabii olduğunu belirtmektedir.²⁰⁶

İ‘lâm, 2013, ss. 1715-1418; Kuleyyil b. Muhammed es-Subeytî, “Târîhu’r-Rivâye fi’n-Nakdi’s-Su’ûdî”, *Mûltekâ’l-Nakdi’l-Edebî ed-Devretü’l-Hâmise: el-Hareketü’n-Nakdiyyetü’s-Su’ûdiyye Havle’r-Rivâye*, Riyad, en-Nâdi’l-Edebî bi’r-Riyad, 2015, s. 185.

²⁰³ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu’l-Kıssa fi’l-Edebî’s-Su’ûdiyyi’l-Hadîs*, s. 19, 39.

²⁰⁴ Mansûr el-Hâzimî, *Me‘âlimu’t-Tecdîd fi’l-Edebî’s-Su’ûdî Beyne’l-Harbeyni’l-‘Âlemiyeteyn*, s. 16.

²⁰⁵ Abdullah Muhammed el-Gezzâmî, *Mine’l-Haymeti ila’l-Vatan*, Cidde, en-Naşir Ali Muhammed el-‘Umeyr, 2004, ss. 18-19.

²⁰⁶ Mansûr el-Hâzimî, *Me‘âlimu’t-Tecdîd fi’l-Edebî’s-Su’ûdî Beyne’l-Harbeyni’l-‘Âlemiyeteyn*, ss. 16-17.

Aynı kültüre ve coğrafyaya sahip ülkelerin birbirinin edebiyatından etkilenmesinin olağan bir durum olduğunu ve modern Arap edebiyatı öncülerinin anlatım tarzının Suudlu yazarların edebi çalışmalarına yansıdığını dile getiren bir diğer yazar Sultân el-Kahtânî de, Suûdî edebiyatını en fazla etkileyen edebiyatın, Mısır edebiyatı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Muhammed Ali Mağribî'nin Tâhâ Huseyn ve Abdülkadir el-Mâzinî'den, Muhammed Zârî' 'Akıl'in (ö. 1988) Corci Zeydân'dan (ö. 1914), Abdülazîz Meşrî (ö. 2000) ve Abdullah el-Cefrî'nin (ö. 2008) Necîb Mahfûz'dan (ö. 2006), Emel Şetâ'nın Tefvîk el-Hâkim'den (ö. 1987), Sultân Sa'd el-Kahtânî ile Safiye 'Amber'in de (ö. 2012) Sudanlı yazar et-Tayyib Sâlih'ten (ö. 2009) ciddi anlamda etkilendiğini vurgulamaktadır.²⁰⁷

Suûdî edebiyatının, XIX. yüzyıldan itibaren Arap coğrafyasında yaşanan siyasal ve kültürel gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiğini dile getiren Muhammed Huseyn Heykel de, Muhammed Sa'îd Abdulsûd (ö. 1941) ile Abdullah 'Umar Belheyr (ö. 2002) tarafından derlenen *Vahyu's-sahrâ* adlı esere yazdığı mukaddimede, XX. yy. modern Arap edebiyatının, bağımsızlık talebiyle birlikte yaşanan siyasi mücadele ile doğduğunu ve aynı sâiklerle doğan Modern Hicaz edebiyatını ciddi anlamda etkilediğini belirtmektedir.²⁰⁸

Abdulkuddûs el-Ensârî ise 1935 yılında *Savtu'l-Hicâz* gazetesinde yayımlanan *el-İtticahâtu'l-cedîde fi'l-edebi'l-Hicâzî* (Hicaz Edebiyatında Yeni Yönelimler), adlı makalesinde, ülke edebiyatının telif, tenkit ve yazım üslûbunda etkilendiği yönleri değinerek şöyle demektedir:

*“Hicaz edebiyatı, modern Arap edebiyatından etkilenme sürecinde iki aşamadan geçmiştir. İlk aşamada mehcer edebiyatından, ikinci aşamada ise Mısır edebiyatından etkilenmiştir.”*²⁰⁹

Ayrıca, mehcer edebiyatını ve mehcer edebiyatından etkilenenleri sert bir dille eleştiren el-Ensârî, daha gerçekçi olarak nitelendirdiği Mısır edebiyatını över ve onun edebî zevk ve anlayışa daha uygun olduğunu belirtir.²¹⁰

²⁰⁷ el-Kahtânî, age., ss. 113-114, 172-175.

²⁰⁸ Abdulsûd ve Belheyr, age., ss. (Mukaddime c-h).

²⁰⁹ Mansûr el-Hâzimî, *Me'âlimu't-Tecdîd fi'l-Edebi's-Su'ûdî Beyne'l-Harbeyni'l-Âlemiyeteyn*, s. 16.

²¹⁰ Mansûr el-Hâzimî, *Me'âlimu't-Tecdîd fi'l-Edebi's-Su'ûdî Beyne'l-Harbeyni'l-Âlemiyeteyn*, s. 16.

1.4.2.8. Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler

Suudi Arabistan'da devletin kuruluş aşamasında eğitim müesseselerinin kısıtlı oluşu nedeniyle, 1928'den itibaren yurt dışına öğrenci göndermek suretiyle ülkedeki eğitim ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır.²¹¹ 1932'de ise Mekke'de açılan bir hazırlık okulunda kısa bir eğitimden geçirilen öğrencilerin büyük çoğunluğu başlangıçta Mısır'a gönderilirken daha sonra listeye ihtiyaca binaen Suriye, Fransa, İngiltere, Amerika gibi ülkeler de eklenmiş ve gönderilen öğrencilerin sayısı giderek artmıştır. Yurt dışına gönderilen öğrenciler farklı ilim ve sanat dallarına ek olarak, ülkelerinde henüz tam anlamıyla bilinmeyen birçok edebî türü de tanımış, modern edebiyatın meşhur eserlerini ve bu yöndeki diğer çalışmaları ana kaynağından öğrenme imkânını elde etmişlerdir. Buldukları ülkelerdeki edebiyatçılarla tanışma fırsatı bulan öğrenciler,²¹² özellikle İngilizce ve Fransızca gibi yabancı dilleri öğrenmeleriyle birlikte gerek dünya edebiyatına ve gerekse modern edebiyata olan vukufiyetleri artmıştır. Buldukları ülkelerdeki edebî hareketlilikten etkilenen söz konusu öğrenciler, gerek Batı edebiyatının tanınmış birçok eserini Arapça'ya çevirerek ve gerekse birikim ve gözlemlerini kaleme aldıkları eserlere yansıtarak,²¹³ modern edebiyatın ülkelerinde tanınmasına öncülük etmişlerdir.²¹⁴

Yurt dışına gönderilen pek çok öğrenci, 1960'lı yıllardan itibaren romantizm ve sosyal gerçekçiliğin izlerini taşıyan daha çok Filistin meselesi, zengin-fakir ayırımı, eğitim, kadın hakları, kuşaklar arası çatışma ve çok eşlilik gibi temaların işlendiği hikâye ve romanlar yayımlayarak hem edebiyata ilişkin birikimlerini aktarmış hem de modern edebiyata ilişkin düşünce ve önerilerini sunmuştur. Bu öğrencilerden olan Hâlid Halife ve Hasen el-Kureşî hikâyeyi klasik kalıplardan kurtarmaya çalışmış, İbrâhim en-Nâsır da eserlerindeki yöresel çevre tasvirleriyle dikkat çekmiştir.²¹⁵

Yurt dışına gönderilen öğrencilerin Suudi Arabistan edebiyatındaki rollerini anlama adına 1940-1980 dönemini kapsayan edebiyat tarihi incelendiğinde, edebiyatın temel taşlarından addedilen pek çok eserin yurt dışında eğitim gören öğrenciler tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Nitekim Suudi Arabistan içinde basımı yapılan ilk roman

²¹¹ el-Hâcirî, age, s. 29.

²¹² Mansûr el-Hâzîmî, *Me'âlimu't-Tecdîd fi'l-Edebi's-Su'ûdi Beyne'l-Harbeyni'l-Âlemiyeteyn*, ss. 15-16; el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 26.

²¹³ Abdulkaksûd, a.g.t., s. 69.

²¹⁴ el-Kahtânî, age., ss. 98-107.

²¹⁵ Yazıcı, a.g.md., s. 484.

olan *el-İntikâm et-tab'î*'nin yazarı Tabip Muhammed Nûr el-Cevherî,²¹⁶ romancılık tarihinde bir dönüm noktası olan *Semenu't-tadhiye* adlı eserin yazarı Hâmid Demenhûrî ve ilk Suudlu kadın romancı Semîra Hâşıkî yurt dışında eğitim gören ilk kuşak edebiyatçılardan bazılarıdır. Ayrıca Hamzâ Bukârî, Emel Şetâ, Fuâd 'Ankâvî, 'Isâm Hûkır ve Fuâd Sâdık Müftî ve Mansûr el-Hâzimî²¹⁷ gibi Suûdî edebiyatının ikinci kuşağını temsil eden ve yazdıkları toplum içinde ilgi çeken pek çok yazar ve eleştirmen de yurt dışında eğitim görmüştür.²¹⁸

²¹⁶ Abdülazîz Muhammed es-Sibeyyil "Muhammed Nûr el-Cevherî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, 2013, s. 273.

²¹⁷ Hasen Fahd el-Huveymil, "Mansûr b. İbrâhim el-Hâzimî", *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, 2013, ss. 295-296.

²¹⁸ el-Kahtânî, age., ss. 175-176.

1.4.3. Suûdî Edebiyatında Romanın Ortaya Çıkışı

Modern roman üzerine yapılan araştırmalar, Arap dünyasında kaleme alınan ilk eserlerin, Mısır'da Muhammed Huseyn Heykel'in (ö. 1956) *Zeyneb*'i (1913); Filistin'de Halîl Beydes'in (ö. 1949) *el-Vâris*'i (1920) ile İskender Hûrî'nin (ö. 1973) *el-Hayâtu ba 'de 'l-mevt*'i (1920);²¹⁹ Irak'ta, Mahmûd Ahmed es-Seyyid'in (ö. 1937) *Celâl Hâlid*'i (1928)²²⁰ ve Suudi Arabistan'da, Abdulkuddûs el-Ensârî'nin (ö. 1983) *et-Tev'emân*'ı (İkizler-1930) olduğunu göstermektedir.²²¹ Ancak modern Suûdî romancılığının 1930 yılında yayımlanan *et-Tev'emân* ile başladığı fikri her ne kadar yaygın bir kanaat ise de *et-Tev'emân*'ı modern anlamda roman olarak kabul etmenin zor, hatta imkânsız olduğunu dile getiren edebiyatçı ve eleştirmenler de bulunmaktadır. Nitekim *Teemmulât fi'l-edebi ve'l-hayât* (1950) adlı eserinde, *et-Tev'emân*'ı değerlendiren Ensârî'nin çağdaşı Muhammed Hasen 'Avvâd (ö. 1980), söz konusu eserin roman türünün özelliklerini tam anlamıyla yansıtmaması ve gereksiz sözcüklerin varlığı gibi nedenlerden dolayı gerek seçkin edebî tabakada ve gerekse gençler arasında pek kabul görmediğini ve roman olarak nitelendirilemeyeceğini savunmuştur.²²² *et-Tev'emân*'ın roman olarak kabul edilemeyeceğini savunanların öne sürdükleri başlıca nedenlerden biri de şudur: Suûdî edebiyatının ilk dönemlerinde yazılı anlatım türlerinden olan ve nispeten yeni olan *kıssa kasîra*, *uksûsa* ve *rivâye* gibi kavramların yekdiğerinden ayrıldıkları özelliklere tamamen vâkıf olmayan birçok edebiyatçı bu kavramları birbirinin yerine kullanmıştır.²²³ Binaenaleyh roman mefhumunun henüz tam anlamıyla anlaşılmasından dolayı, sanatsal özellikleri bakımından roman olmayan *et-Tev'emân*, roman kategorisine dercedilmiştir.²²⁴

Modern Suûdî edebiyatında nesir konusunu müstakil olarak ele alan ilk yazar olan Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih'in, *et-Tev'emân*'ı, *en-Nesru'l-edebî fi'l-*

²¹⁹ Muhammed Sâlih eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, 2. bs., el-Hâil, Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2003, s. 61.

²²⁰ Seyyid Hâmid en-Nessâc, *Banûrama'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, 1980, s. 156; Hasen Hicâb el-Hâzîmî, *el-Batal fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, 2. bs., Amman, Dâru'l-Cenadriyye, 2008, ss. 35-36.

²²¹ Heyâ Nâsır Şehvânî, *Sûretu'r-Racul fi'l-Mutehayyili'n-Nisâvi fi'r-Rivâyeti'l-Haliciyye*, Doha, Câmîatu Katar Külliyyetu'l-Âdâb ve'l-'Ulûm, 2014, ss. 16-17; Muhammed Abdurrezzâk el-Kaş'emi, "er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke", *el-Cûbe*, S. 35, el-Cevf, 2012, s. 11.

²²² 'Avvâd, age., ss. 368-371.

²²³ Dîb, age., ss. 20-21; İdrîs, age., ss. 411-412; el-Vehhâbî, age., s. 64.

²²⁴ eş-Şâmih, *en-Nesru'l-Edebi fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 148; el-Menasra, *Vehecu's-Serd*, s. 153.

memleketi'l-‘Arabiyyeti’s-Su‘ûdiyye 1900-1945 (1975) adlı eserinin kısa öykü (kıssa kasîra) bölümünde zikrederek, onun modern hikâye sanatının ilk denemesi olduğunu belirtmesi de²²⁵ söz konusu eserin, teknik olarak roman olmadığını teyit etmektedir. Ayrıca *et-Tev‘emân*’ı değerlendiren ünlü Suudlu edebiyatçı Sultân Sa‘d el-Kahtânî de, *et-Tev‘emân*’ın kapağında yer alan "أول رواية ظهرت في الحجاز" (Hicaz’da yayımlanan ilk roman) ibaresindeki “rivâye” sözcüğünden maksadın “hikâye” olduğunu belirtmiştir.²²⁶

Abdulkuddûs el-Ensari’nin söz konusu eserinin ön sözünde:

“Bu eser, modern teknik ve usüllere tamamen uygun olmasa da okur, onda, yabancı okulların zararına ilişkin nice önemli bilgiler bulacaktır.”

şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı gibi yazarın, eserin modern edebî teknikler bakımından mükemmel olduğunu iddia etmediği, bilakis eserinin sanatsal bakımdan eksik olduğunu peşinen kabullendiği görülmektedir.²²⁷ Binaenaleyh yazarın da söz konusu eseri, modern anlamda roman olarak görmediği ancak bazı yönlerden modern romanlara benzediğine dikkat çekmek amacıyla kapak sayfasında “rivâye” sözcüğünü kullanmış olabileceği söylenebilir.

Ancak bütün ihtilaflara rağmen, edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerinin kâhîr ekseriyeti, nesir dünyasından uzak, şiir kültürünün hâkim olduğu bir ortamda, muhafazakâr bir şahsiyet tarafından kaleme alınan *et-Tev‘emân*’ın,²²⁸ ilk deneme olmasını göz önünde bulundurarak, onu modern Suûdî edebiyatının ilk romanı olarak benimsemişlerdir.²²⁹

1.4.4. Suûdî Romancılık Tarihine İlişkin Başlıca Çalışmalar

XX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Suûdî edebiyat tarihini ve gelişim sürecini ele alan pek çok çalışma ortaya konmasına rağmen, 1980’e kadar birkaç makale

²²⁵ eş-Şâmîh, *en-Nesru’l-Edebî fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su‘ûdiyye*, s. 148.

²²⁶ el-Kahtânî, age., s. 46.

²²⁷ Mansûr el-Hâzîmî, *Fennu’l-Kıssa fi’l-Edebî’s-Su‘ûdiyyi’l-Hadîs*, s. 42.

²²⁸ Hasen en-Ne‘mî, *er-Rivâyetu’s-Su‘ûdiyye Vaki’uhâ ve Tehavvulâtuhâ*, Riyad, Vizâretu’s-Sekâfeti ve’l-Î‘lâm, 2009, s. 19, 41.

²²⁹ eş-Şâmîh, *en-Nesru’l-Edebî fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su‘ûdiyye 1900-1945*, s. 148; Mansûr el-Hâzîmî, *Fennu’l-Kıssa fi’l-Edebî’s-Su‘ûdiyyi’l-Hadîs*, s. 36; eş-Şantî, *Fi’r-Rivâyeti’s-Su‘ûdiyye*, s. 13.

dışında, Suûdî romancılık tarihini genel hatlarıyla inceleyen herhangi bir çalışma olmamıştır.

1930'dan itibaren gerek gazetelerde ve gerekse dergilerde zaman zaman Suûdî romanı ve romancılığına ilişkin bazı makaleler ve değerlendirmeler yer almışsa da, bu çalışmalar henüz az sayıda örneği bulunan romanlara ilişkin bir fikir vermekten öteye geçmemiş, Suûdî romancılık serüveninin anlaşılması için yeterli olmamıştır. XX. yüzyılın son çeyreğiyle bereber, Suûdî Arabistan'da yaşanan ekonomik ve siyasal hareketlilik, edebî hayata da yansımış ve romanın diğer edebî türlere nispeten daha fazla ön plana çıkmasını sağlamıştır. Böylece 1980'lere kadar ciddi bir varlık gösteremeyen roman, bu tarihten sonra gerek nitelik ve gerekse nicelik bakımından gelişerek, varlığını önemli derecede hissettirmiştir. Ancak Suûdî romanının kazandığı bu ivme, her ne kadar Suudi Arabistan edebiyatını ele alan yazarların, romana daha fazla yer vermelerini sağlamışsa da, 1989'a kadar Suûdî romancılığını detaylı bir şekilde ele alan müstakil bir eser ortaya konmamıştır.

1970-2000 yılları arasında Suûdî edebiyat ve romancılık tarihine ilişkin yayımlanan başlıca eserler şunlardır:

a) *el-Hareketu'l-edebiyye fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* (1972): Suriyeli ilim adamı, edebiyatçı ve yazar Bekrî Şeyh Emîn (ö. 2019) tarafından kaleme alınan eser, Suûdî edebiyatını edebî tenkit kriterlerine göre inceleyen ilk çalışmadır. Doktora tezi olarak hazırlanan eser, gözden geçirilerek 1972'de Beyrut'ta yayımlanmıştır.²³⁰

b) *en-Nesru'l-edebî fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye-min 1900-1945 m.* (1975): Suudi Arabistan'ın ilk akademisyenlerinden ve seçkin edebiyat eleştirmenlerinden olan Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih'in (ö. 2017) kaleminden çıkan bu eser, Suûdi edebî nesir ürünlerini modern tenkit kriterleri çerçevesinde değerlendiren ilk kapsamlı çalışma olması bakımından değer kazanmıştır.²³¹ Lisansüstü eğitimi için İngiltere'ye gönderilen öğrencilerden olan eş-Şâmih'in, 1967'de Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'na doktora tezi olarak sunduğu çalışmadan ürettiği bu eser, 1975'te yayımlanmıştır.²³²

²³⁰ Şeyh Emîn, age., ss. 5-10.

²³¹ eş-Şâmih, *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's- Su'ûdiyye 1900-1945*, s. 2-10.

²³² eş-Şubeylî, age., C. I, ss. 179-180.

c) *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-hadîs beyne't-taklîdi ve't-tecdîd* (1981): Suudlu akademisyen, edebiyatçı İbrâhim Fevzân el-Fevzân'ın (ö. 2014) kaleme aldığı bu eser, modern Hicaz edebiyatını tüm yönleriyle ele alan dört ciltlik ansiklopedik nitelikli bir çalışmadır. el-Fevzân'ın 1977'de Kahire Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunduğu bu eseri, gözden geçirilerek 1981 yılında yayımlanmıştır.²³³

d) *Fennu'l-kıssa fi'l-edebi's-Su'ûdiyyi'l-hadîs* (1981): Arap dünyasında tarihî roman eleştirmenliği ile tanınan Suudlu akademisyen ve edebiyat tarihçisi Mansûr İbrâhim el-Hâzimî tarafından kaleme alınan eser, 1981'de yayımlanmıştır.²³⁴

e) *el-Kıssatu'l-kasîra fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* (1987): Suudlu araştırmacı-yazar Sehmî Mâcid el-Hâcirî'nin kaleminden çıkan bu çalışma, Suûdî edebiyatında kısa öykünün doğuş serüvenine ek olarak öne çıkan bazı yazarları irdelemektedir. 1985'te yüksek lisans tezi olarak Kahire Üniversitesi'ne sunulan eser, 1987 yılında Riyad'da bulunan en-Nâdi'l-edebî tarafından yayımlanmıştır.²³⁵

f) *Fennu'r-rivâye fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye beyne'n-neş'eti ve't-tetavvur* (1989): Mısırlı edebiyat eleştirmeni ve akademisyen yazar es-Seyyid Muhammed Dîb'in kaleme aldığı eser, 1989'da yayımlanmıştır.²³⁶

g) *Fennu'r-rivâye fi'l-edebi's-Su'ûdiyyi'l-mu'âsir* (1990): Suûdî romanının 1987 yılına kadar olan sürecini inceleyen eser, Filistinli modern edebiyat eleştirmeni ve akademisyen Muhammed Sâlih eş-Şantî tarafından kaleme alınmıştır. 1990'da yayımlanan söz konusu eser, Suûdî romancılığının tarihi sürecinin yanı sıra sanatsal özelliklerine değinmektedir.²³⁷

h) *er-Rivâyetu fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye neş'etuhâ ve tetavvuruhâ 1930-1989 m.* (1997): Suudlu akademisyen yazar Sultân Sa'd el-Kahtânî'nin 1988-1994 yılları arasında İskoçya'nın Glasgow Üniversitesi'nde eğitimi esnasında doktora tezi olarak kaleme aldığı bu eser, gözden geçirilerek 1997'de yayımlanmıştır. Suûdî romancılık çalışmalarının ana kaynaklarından biri olarak önem kazanan söz konusu eser, Suûdî romancılık tarihini en kapsamlı ele alan

²³³ el-Fevzân, age., C. I, ss. 5-25: <http://www.alfaseeh.com/vb/showthread.php?t=60932&p=461230> (Erişim tarihi: 17.04.2019).

²³⁴ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, ss. 1-10.

²³⁵ el-Hâcirî, age., ss. 1-8.

²³⁶ Dîb, age., ss. 7-14.

²³⁷ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, ss. 11-14.

çalışma olmasına ilaveten 1930-1989 yılları arasında yayımlanan roman nitelikli altmış bir eseri tek tek değerlendirmesi açısından da bir ilktir.²³⁸

1.4.5. Suûdî Romancılığının Dönemleri

Suûdî romanının tarihi serüvenini ve gelişim sürecini ele alan eserler incelendiğinde, yazarların, Suûdî romancılığının geçirdiği aşamaları adlandırmada ve bu dönemlerin zaman dilimlerinin belirlenmesi ile edebî ürünlerin değerlendirilmesi hususunda birbirinden farklı düşüncelerle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Mısırlı edebiyatçı es-Seyyid Muhammed Dîb Suûdî romancılık tarihini,

- *el-Muhâvelâtu 'l-ûlâ* (İlk denemeler/doğuş-1930-1959)
- *İsbâtu 'z-zât* (Kendini kanıtlama/gelişim-1959-1980)
- *et-Tetavvur ve 't-tecdîd* (Dönüşüm ve yenilenme-1980'den sonrası)

olarak üç döneme ayırırken,²³⁹ Suudlu edebiyat eleştirmeni Hasen Ne'mî ise

- *Merhaletu 'n-neş 'e* (Doğuş dönemi-1930-1959)
- *Merhaletu 't-te 'sîs* (Gelişim dönemi-1959-1980)
- *Merhaletu 'l-intilâk* (Özgünleşme/olgunlaşma dönemi-1980-2000)
- *Merhaletu 't-tehavvulâti 'l-kubrâ* (Büyük dönüşüm dönemi-2000'den sonrası)

olmak üzere dört dönem halinde incelenmiştir.²⁴⁰

XX. Yüzyılda Suudi Arabistan'da Romancılık adlı bu çalışmamızda, yapılan tasnifler ışığında Suûdî romancılığının dönemleri üç ana başlık altında ele alınacak, ihtiyaca binaen altbaşlıklara da yer verilecektir.

1.4.5.1. Doğuş Dönemi (1930-1959)

Suûdî romancılık serüveni, her ne kadar Mısır, Filistin ve Irak gibi modern Arap edebiyatının öncü ülkelerine nispeten geç başlamışsa da, Körfez ülkeleri başta olmak üzere diğer Arap ülkelerine nazaran erken bir dönemde varlığını duyurmayı başarmıştır. Suudi Arabistan, 1930 yılında yayımlanan *et-Tev'emân*²⁴¹ ile Körfez bölgesinde

²³⁸ el-Kahtânî, age., ss. 7-16.

²³⁹ Dîb, age., ss. 9-10.

²⁴⁰ en-Ne'mî, *er-Rivâyetü 's-Su 'ûdiyye Vaki 'uhâ ve Tehavvulatuhâ*, s. 19.

²⁴¹ Abdulkuddûs el-Ensârî, Dımaşk, *et-Tev'emân*, Matbaâtu't-Terakkî, 1930.

yayımlanan ilk romanın ev sahibi olarak edebiyat tarihine geçmiş²⁴² ve bu alanda Kuveyt, Bahreyn ve Ürdün gibi civar ülkelere öncülük etmiştir. Ancak Suûdî romancılık tarihinin Abdulkuddûs el-Ensârî'nin 1930'da yayımlanan *et-Tev'emân* adlı eseriyle başladığı yönünde yaygın bir kanı olmakla birlikte, daha öncede zikredildiği gibi bu görüşte olmayan edebiyatçılar da bulunmaktadır. Nitekim Suûdî romancılığının, Muhammed Nûr el-Cevherî'nin (ö. 1998)²⁴³ kaleme aldığı *el-İntikamu't-tab'î*²⁴⁴ (1935) adlı eseriyle başladığını dile getiren edebiyat tarihçisi ve eleştirmenler olduğu gibi²⁴⁵ ilk romanların 1948 yılında yayımlanan Ahmed es-Sibâ'î'nin (ö. 1985) *Fikretun* (1948) ve Muhammed Ali Mağribî'nin (ö. 1996) *el-Ba's* adlı (1948) eserleri olduğunu savunan edebiyatçılar da bulunmaktadır.²⁴⁶

XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan modern Suûdî romanının, 1930-1959 yıllarını kapsayan doğuş dönemi, uzun bir dönem olmasına rağmen, sanatsal açıdan cılız, ürün verimliliği açısından da kıt²⁴⁷ bir evre olmuştur.²⁴⁸ Nitekim Suudlu edebiyat tarihçisi Mansûr el-Hâzimî, *et-Tev'emân*'ın yayımlandığı 1930'dan *Semenu't-tadhiye* adlı romanın yayımlandığı 1959 yılına kadar geçen otuz yıllık sürede üzerinde durulması gereken iki roman dışında herhangi bir roman olmadığını belirterek, bunların da 1948'de yayımlanan Ahmed es-Sibâ'î'nin *Fikretun*'u ile Muhammed Ali Mağribî'nin *el-Ba's*'ı olduğunu dile getirir.²⁴⁹ Diğer bir önemli edebiyatçı Sultân Sa'd el-Kahtânî ise millî ve dinî değerleri sahiplenmenin önemini anlatıldığı *et-Tev'emân*'ın yayımlandığı 1930'dan

²⁴² Ali b. Muhammed el-Hammûd, *el-İtticâhu'l-İslâmî fi'r-Rivâye fi'd-Duveli't-Te'avuni'l-Halîcî*, Riyad, Câmîatu İmam Muhammed b. Su'udi'l-İslâmiyye, 2010, s. 22.

²⁴³ Abdülazîz b. Muhammed es-Sibeyyil "Muhammed Nûr el-Cevherî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, s. 273.

²⁴⁴ 39 sayfalık küçük hacimli bir eser olan *el-İntikam et-tab'î*, basımı Suudi Arabistan içinde yapılan (*el-Metabi'u's-Şarkîyye-Cidde*) ilk roman özelliğine sahip olan eserdir. Muhammed Nûr el-Cevherî'nin bilinen tek eseri olan *el-İntikam et-tab'î*'nin kapağında "*Rivâyetu'l-intikâmî't-tab'î; rivâyetun ilmiyye, edebîyye, ahlâkiyye, ictimâ'îyye*" yazmaktaydı. Eserin yazarı el-Cevherî, gücü yettiğince roman şartlarını ihtiva eden kısa bir roman yazacağını işaret etmektedir. *Söz konusu eserin* sanatsal açıdan iyi bir seviyede olması, kimi yazarlarca ilk Suudi romanı kabul edilmesine sebep olmuştur. Eserin ikinci baskısı 2009 yılında Riyad'da bulunan Dâru Tavâ li'n-Neşr tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz. el-Kaş'emî, *er-Rivâyetü'l-'Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke*, s. 11.

²⁴⁵ Abdülazîz b. Muhammed es-Sibeyyil, "*el-İntikam et-tab'î, Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, s. 86-88; el-Kahtânî, age., s. 301.

²⁴⁶ Sa'd b. Muhârib el-Muhârib, *er-Rivâyetu'l-Cemâhiriyye*, Cedâvil, Beyrut, 2011, s. 23.

²⁴⁷ 2007 itibarıyla Suudi edebiyatında yazılan romanların sayısının 363 civarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda ilk dönemde yazılan eserler, kemiyet bakımından daha iyi anlaşılacaktır. Bkz. el-Vehhâbî, age., s. 66.

²⁴⁸ en-Ne'mî, *er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye Vaki'uhâ ve Tehavvulatu'hâ*, s. 20; Dîb, age., s. 33.

²⁴⁹ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, s. 37.

1948 yılına kadar *el-İntikam et-tab'î*, *Fikretun* ve *el-Bâ's* dışında, roman olarak nitelendirilebilecek bir eserin olmadığını ve bu durumun 1959'a kadar sürdüğünü belirtir.²⁵⁰

Suûdî edebiyatının 1930-1959 yıllarını kapsayan ilk döneminde yayımlanmış eserlere ilişkin yapılan çalışmada, bu dönemde yukarıda zikredilen eserlere ek olarak, Sâlih Selâm'ın kaleme aldığı *Fetâtu'l-Busfûr* (İstanbul Boğazı'nın Genç Kızı-1932), Cezayir asıllı Ahmed Rıdâ Hûhû'nun (ö. 1956) *el-Menhel* dergisinde görev yaptığı dönemde yayımladığı *Gâdetu Ummi'l-kurâ* (Mekke'nin Genç Kızı-1947),²⁵¹ Muhammed 'Umar Tevfik'in (ö. 1994) *ez-Zevcetu ve's-sadîk* (Karısı ve Arkadaşı-1948),²⁵² 'Abdusselâm Hâşim Hâfiz'in (ö. 1995) *Semrâu'l-Hicâziyye* (Hicazlı Esmer Kadın-1955),²⁵³ Muhammed Sa'îd Defterdâr'ın *Îlâ Gırnâta* (Gırnata'ya-1955)²⁵⁴ ve Mahmûd 'İsa el-Meşhedî'nin (ö. 1990) *İbtisâm* (Tebessüm-1958)²⁵⁵ adlı altı eser daha olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁶ Dolayısıyla bu dönemde yayımlanan on adet roman olduğu söylenebilir. Ancak Suûdî edebiyatının ilk dönem romanlarını ele alan pek çok kaynak, ne Muhammed Nûr el-Cevherî'nin *el-İntikâmu't-tab'î* adlı eserine ne de söz konusu bu altı romana değinmiştir.

Yukarıda zikredilen eserlerin, sanatsal açıdan roman ölçütlerine uzak olmaları, ilk dönem Suûdî romanları listesine neden dâhil edilmediklerinin bir gerekçesi olabilir. Ancak Suûdî edebiyat tarihçilerinin, bu eserlerden bîhaber olma olasılığı her ne kadar *Fetâtu'l-Busfûr* için geçerliyse de²⁵⁷ *el-İntikâmu't-tab'î*, *Gâdetu Ummi'l-kurâ*, *ez-Zevcetu*

²⁵⁰ el-Kahtânî, age., s. 298.

²⁵¹ Ali Cevâd Tâhir, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-'Arabîyye fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, 2. bs., Riyad, Dâru'l-Yemâme, 1997, ss. 370-371.

²⁵² Hamed b. Suûd el-Beleyhid, *Cemâliyyetu'l-Mekân fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Câmîiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Külliyyetu'l-Lugati'l-'Arabîyye, 2006, s. 7; Şehvânî, a.g.t., s. 17: <http://www.alittihad.ac/details.php?id=43356&y=2010> (Erişim tarihi: 24.10.2016).

²⁵³ Nâyif b. İbrâhim Kureyrî, "el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Su'ûdiyye li'r-Rivâyeti fi'l-İlâmi's-Sekâfi", *Multeka'n-Nakdi'l-Edebî ed-Devretu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Su'ûdiyye Havle'r-Rivâye*, Riyad, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, 2015, s. 396; Dîb, age., s. 49.

²⁵⁴ el-Kahtânî, age., s. 92.

²⁵⁵ Tâhir, age., C. III, s. 1325.

²⁵⁶ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., ss. 19-20; el-Kahtânî, age., s. 92.

²⁵⁷ *Fetâtu'l-busfûr*'a ilişkin eldeki sınırlı bilgiler Iraklı edebiyat eleştirmeni Ali Cevâd Tâhir'e (ö. 1996), dayanmaktadır. Nitekim Cevâd Tâhir'in *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-'Arabîyye fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye* adlı eserinde "*Fetâtu'l-busfûr*, Sâlih Selâm tarafından h.1350 yılı civarında kaleme alınmış olup Kahire'de yayımlanmıştır. Yazarın ailesi Mekke'de ikamet etmektedir. Bu bilgileri Abdulhamîd Muşahhasan aldım. Söz konusu eserin izine başka bir yerde rastlamadım" şeklindeki bilgisi dışında söz konusu esere işaret eden herhangi bir kaynağa ulaşılammıştır. Bkz. Tâhir, age., C. II, s. 639.

ve's-sadık, *Semrâu'l-Hicâziyye*, *Îlâ Gurnâta* ve *İbtisâm* adlı eserler için zayıf bir ihtimaldir. Nitekim *Savtu'l-Hicâz* gazetesinin 11 Haziran 1935 tarihli 160. sayısında *el-İntikâmu't-tab'î*'nin tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca eserin Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi'nin²⁵⁸ yanı sıra Kral Fahd Millî Kütüphanesi'nde de bir nüshasının olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁹ Suûdî edebiyatının öncülerinden olan Muhammed Hasen 'Avvâd da muhtelif edebî mevzuları ihtiva eden *Teemmulâtun fi'l-edebi ve'l-hayât* (1961) adlı eserinde, hicri 1354'te Cidde'de bulunan Matbaâtu'ş-Şarkiyye'de basılan *el-İntikâmu't-tab'î* adlı eserden bir nüshanın bizzat Muhammed Nûr el-Cevherî tarafından kendisine hediye edildiğini belirterek, hem eseri hem de yazarı övmüştür.²⁶⁰ Yahyâ Sâ'âtî de Suûdî edebiyatının ilk bibliyografya çalışmalarından olan *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* adlı eserinde sözkonusu romanı zikretmiştir.²⁶¹ Geri kalan üç eser ise (*Semrâu'l-Hicâziyye*, *Îlâ Gurnâta*, *İbtisâm*) Ali Cevâd Tâhir'in (ö. 1996) *Mu'cemu'l-matbûâti'l-'Arabiyye fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* adlı eseri²⁶² gibi birçok kaynakta zikredilmiştir.

Sonuç olarak, Suudi Arabistan'da roman türünün doğuşunu ele alan yazarların çoğu, her ne kadar 1930-1959 yılları arasındaki dönemde *et-Tev'emân*, *Fikretun* ve *el-Bâ's* olmak üzere üç roman yayımlandığı ve Suûdî romancılığının temel taşlarının bu romanlardan oluştuğu düşüncesindeyseler de, konuya ilişkin yapılan çalışmalar, *Fetâtu'l-Busfûr*, *el-İntikâm et-tab'î*, *Gâdetu Ummi'l-kurâ* ve *ez-Zevcetü ve's-sadık*, *Semrâu'l-Hicâziyye*, *Îlâ Gurnâta* ve *İbtisâm* adlı eserlerin de, ilk dönem Suûdî romanları listesinde yer alması gerektiğini göstermektedir.²⁶³ Suudi romancılık tarihinin ilk döneminde sadece üç roman yayımlandığını savunan edebiyat tarihçisi Mansûr el-Hâzimi'nin, 2001'de yayımlanan *Mevsû'atu'l-edebi'l-'Arabiyyi's-Su'ûdiyyi'l-hadîs* adlı ansiklopedinin beşinci cildine yazdığı önsözde, doğuş dönemi romanlarının altı adet olduğunu belirterek,

²⁵⁸ Muhammed Nûr Abdullah el-Cevherî, *el-İntikâm et-Tab'î*, Cidde, el-Matbaâtu'ş-Şarkiyye, 1935. (Mektebetu Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerif, No: 813-9566- cmm).

²⁵⁹ el-Kaş' emî, *er-Rivâyetü'l-'Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke*, s. 11.

²⁶⁰ 'Avvâd, age., C. I, ss. 433-434.

²⁶¹ Yahyâ Mahmûd b. Cüneyd, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, 2. bs. Riyad, Mektebetu Melik Fahdi'l-Vataniyye, 2010, s. 151.

²⁶² Tahir, age., C. II, 772; C. III, s. 1325.

²⁶³ Bu eserlerin dışında Abdulkuddûs el-Ensârî'nin 1933 yılında *Savtu'l-Hicâz* gazetesinde neşredilen *Merhemu't-tenâsî fi saydeliyeti'l-âmel* (1933) ile Ahmed es-Sibâ'î'nin makale ile roman karışımı olan *Felsefetu'l-cin* (1949), *Matavvifün ve huccâc* (1953) ile bir nevi hatırat kitabı olan *Ebû Zâmil* (1954) adlı eseri de bulunmaktadır. Ancak söz konusu eserler bu dönemde yayımlanan diğer eserlerden teknik bakımından epey geri kaldıkları için birkaç yazar dışında onları roman kategorisinde değerlendiren olmamıştır.

bunların *et-Tev'emân*, *Fikretun*, *el-Bâ's*, *el-İntikam et-tab'î*, *Gâdetu Ummi'l-kurâ* ve *ez-Zevcetu ve's-sadîk* olduğunu zikretmesi, bu görüşü teyit etmektedir.²⁶⁴

Roman türünde ilk deneme girişimlerinin görüldüğü bu dönemde, yayımlanan eserlerden yola çıkarak, roman mefhumunun henüz zihinlerde yerleşmediği, modern roman kriterlerinin özümsemediği ve yayımlanan eserlerin sanatsal özelliklerden çok, toplumu eğitme ve aydınlatma amaçlarının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Binaenaleyh söz konusu eserlerin, modern anlamda roman olmaktan çok, öykü formuna sahip oldukları kolayca görülmektedir. Ancak yazıldıkların dönemin sosyal problemlerini ele alan söz konusu eserler, yazarları tarafından roman olarak adlandırılmalarının yanı sıra bu alandaki ilk denemeler olmaları ve daha sonraları kaleme alınan romanlara zemin hazırlamaları nedeniyle, Suûdî romancılığının temel taşları olarak kabul edilmişlerdir.²⁶⁵

Vaaz ve irşat üslûbunun ağır bastığı bu dönemde el-Ensârî, Doğu-Batı medeniyetlerini karşılaştırarak, Batı tarzı okulların olumsuz yönlerine değinirken,²⁶⁶ Magribî de *el-Ba's* adlı eserinde hastalığının tedavisi için Hindistan'a giden Usâme ez-Zâhir adlı bir Suudlu gencin yol macerasını tasvir ederek farklı kültür ve medeniyetlerden istifade edilebileceğini imâ etmiştir.²⁶⁷ Sibâ'î ise *Fikretun*'da, toplum örf ve âdetlerine karşı çıkarak ailesini terk eden genç bir kızın hikâyesini anlatmıştır.²⁶⁸ el-Cevherî de henüz on altı yaşında iken kaleme aldığı *el-İntikamu't-tab'î*'de, Tâifli bir gencin, babasından kalan servetini eğlenceye harcamasını ve arkadaşları tarafından servetinin gasbedilmesini nakletmiştir.²⁶⁹ Hem Cezayir hem de Hicaz edebiyatının öncülerinden kabul edilen Ahmed Rıdâ Hûhû da, Hicaz kadınının sosyal durumunu ve maruz kaldığı sosyolojik, psikolojik ve kültürel baskıları *Gâdetu Ummi'l-kurâ*'da edebî sanatlar yardımıyla tasvir edip anlatırken,²⁷⁰ 'Umar Tefvik ise macera romanı kategorisinde yer alan *ez-Zevcetu ve's-sadîk* adlı eserinde, kocasını aldatan bir kadının hikâyesini anlatmıştır.²⁷¹

²⁶⁴ Mansûr İbrâhim el-Hâzimî, *Mevsû'atu'l-Edebi'l-'Arabiyyi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, C. V, Riyad, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2001, s. 10, 61, 127, 149.

²⁶⁵ Seyyid Yûsuf, age., s. 30; eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'asır*, ss. 61-62.

²⁶⁶ el-Ensârî, *et-Tev'emân*, age.

²⁶⁷ Muhammed Ali el-Mağribî, *el-Ba's*, yy., Matbaâtu Mısır Şeriketun Musâhime Mısriyye, 1948.

²⁶⁸ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, ss. 44-45.

²⁶⁹ 'Avvâd, age., C. I, ss. 434.

²⁷⁰ <http://www.djelfa.info/vb/showthread.php?t=2009218> (Erişim tarihi: 18.07.2017).

²⁷¹ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, ss. 49-52.

Suudi romancılığının 1930-1959 yıllarını kapsayan ilk döneminde, roman türüne küçümseyici bir gözle bakılmasının yanı sıra kimi eleştirmenlerin yayımlanan eserleri şiddetli bir şekilde tenkit etmeleri, romancılık faaliyetlerinin gelişmesinin önündeki en büyük engel olmuştur.²⁷² Gerek roman sanatları ve gerekse eser sayısı bakımından pek verimli olmayan bu dönem, Hâmid Demenhûrî'nin (ö. 1965) 1959'da yayımladığı *Semenu't-tadhiye* adlı eseriyle sona ererek, Suûdî romanı yeni bir döneme girmiştir.²⁷³

²⁷² el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 18; el-Kahtânî, age., s. 298.

²⁷³ Seyyid Yûsuf, age., s. 304.

1.4.5.2. Gelişim Dönemi (1959-1979)

Avrupa’da doğup bütün sanat ve edebiyat hareketlerini etkileyen modernizm akımının Arap âlemini kuşattığı dönem,²⁷⁴ Suûdî edebiyatı açısından romanın gelişim dönemine tekabül etmektedir. 1959-1979 yıllarını kapsayan ve modernizm hareketinin yanı sıra 1967’de yaşanan hezimetin (en-Neksâ) tetiklediği bu süreçte,²⁷⁵ modern edebiyat türlerini ve aralarındaki farkı daha iyi kavramış, daha donanımlı bir kuşak ortaya çıkmıştır.²⁷⁶ Suûdî romanının emekleme dönemini aşarak, ayakları üzerinde durmaya başladığı bu dönemin başta siyasi ve iktisadi istikrar olmak üzere eğitimin yaygınlaşması, başka kültürlerle diyalog kurulması ve 1950’li yılların başında yükseköğrenim için yurt dışına gönderilen öğrencilerin birçok edebî türü tanıyarak ülkelerine geri dönmeleri gibi pek çok faktörü olduğunu belirten edebiyat eleştirmenleri²⁷⁷ bu etmenlerin birçok alanda değişimin önünü açtığını ve toplumu modernleşmeye yönlterek ülkede edebî bir hareketliliğe neden olduğunu vurgulamışlardır. Ancak bu dönemde matbaacılık faaliyetlerinin tam olarak gelişmemesinin yanı sıra roman türüne karşı olumsuz tavır takınan bir çevre olması, pek çok eserin ülke dışında basılmasına neden olmuş ve bu durum Suûdî romanının altın çağının başlangıcı kabul edilen 1980’e kadar devam etmiştir.²⁷⁸

Suûdî romanının didaktik çemberini aşarak modern bir çerçeveye bürünmeye başladığı bu dönem, Hâmid Demenhûrî’nin sanatsal olgunluk bakımından kırılma noktası olarak kabul edilen *Semenu ’t-tadhiye* (1959) adlı eseriyle başlamıştır.²⁷⁹ Nitekim edebiyat tarihçileri, *et-Tev ’emân*’ın Suûdî romancılığının tarihi başlangıcını sembolize ettiği gibi modern roman özelliklerini ihtiva eden *Semenu ’t-tadhiye*’nin de Suûdî romanının sanatsal açıdan miladını temsil ettiğini belirtirler.²⁸⁰ Hatta kimi edebiyatçılar 1959’dan önce yazılan eserlerin tümünü roman denemeleri kabul ederek Suûdî romancılık tarihini *Semenu ’t-tadhiye* ile başlatmışlardır.²⁸¹ Hâmid Demenhûrî’nin bir dönüm noktası olan bu

²⁷⁴ Mansûr el-Hâzîmî, *el-Vehmu ve Mehâviru ’r-Ru’ya*, ss. 72-73.

²⁷⁵ Mansûr el-Hâzîmî, *el-Vehmu ve Mehâviru ’r-Ru’ya*, s. 74.

²⁷⁶ el-Kaş’emî, *er-Rivâyetu ’l-’Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi ’l-Memleke*, s. 13.

²⁷⁷ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 26

²⁷⁸ Ahmed el-Cundî, “*er-Rivâyetu ’s-Su’ûdiyye Lem Telka Terhiben fi ’s-Sittinâp*”, *Cerîdetu ’n-Nehâri’l Kuveytiyye*, 16 Şubat 2015, s. 32.

²⁷⁹ el-Kahtânî, age., s. 298.

²⁸⁰ Şhvânî, age., ss. 17-18; İdrîs, age., s. 413.

²⁸¹ Murtedâ Seyyid ‘Emruv, *el-Edebu ’s-Su’ûdî fi ’Uyûni’l-Bâhisîn ve’n-Nukkâdi ’r-Rûs*, Riyad, Dâru Câmiati’l-Melik Suûd li’n-Neşr, 2016, s. 21.

eserini, Suûdî edebiyatının en deneyimli simâlarından kabul edilen İbrâhim en-Nâsır'ın (ö. 2013) *Sukbun fî ridâi'l-leyl* (1960) adlı eseri takip etmiştir.²⁸² Demenhûrî ve en-Nâsır'ın eserleriyle vaaz ve irşad üslûbundan kurtulan Suûdî romanı, olması gerekeni değil de olanı aktarmaya başlayarak modern bir tarza bürünmüştür.²⁸³ Eserlerinde Suûdî toplumunun sorunlarına değinen Demenhûrî'nin başlattığı bu hareketlilik daha sonraları yavaşlaşsa da inkitaya uğramadan devam etmiş ve roman türleri arasına romantik, realist, tarihî ve sosyal roman gibi yeni çeşitler de eklenmiştir.²⁸⁴ en-Nâsır'ın *Sukbun fî ridâi'l-leyl* adlı romanından sonra Muhammed Zârî' 'Akîl, modern Suûdî edebiyatının ilk tarihi romanı olan *Emîru'l-hub* (Aşk Prensi-1960) adlı eserini,²⁸⁵ tarihçi, yazar Muhammed Sa'îd Defterdâr da (ö. 1972) *Kıssatu'l-efendî* (Bey'in Hikâyesi-1961) ile *el-Mecidiyyu'd-Dâi' Ve'l-hâcce Felha* (Kayıp Akçe ile Hacı Felha-1961) adlı eserleriyle bu sürece katılır.²⁸⁶

Demenhûrî'nin ikinci romanı olan *Ve merrati'l-eyyâm'ı* (1963) yayımlamasının ardından ise roman türündeki deneyimini sürdüren İbrâhim en-Nâsır 1969'da ikinci romanı *Sefînetu'l-mevtâ'yı*, 1979'da da üçüncü eseri '*Azrau'l-menfâ'yı* (Sürgündeki Bakire), Yemen kökenli Suudlu dilci ve gazeteci Muhammed Abdullah Melîbârî (ö. 1992) *Ve garabeti'ş-şems'ı* (Ve Güneş Battı-1966), eğitimci, yazar ve şair Abdulmuhsin Ebâ Butayn (ö. 1981) Suudi Arabistan'da petrol öncesindeki zorlu yaşam koşullarını anlattığı *Semenu'l-kifâh'ı* (Mücadelenin Bedeli-1969), Abdurrezzak el-Malikî *İbnu's-sahrâ'yı* (Çölün Oğlu-1970) yayımlar.²⁸⁷

²⁸² el-Kahtânî, age., s. 117; İdrîs, age., s. 414.

²⁸³ el-Kahtânî, age., s. 298.

²⁸⁴ Şeyh Emîn, age., s. 491.

²⁸⁵ el-Kahtânî, age., s. 170.

²⁸⁶ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., ss. 24.

²⁸⁷ Dîb, age., s. 50.

Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec (ö. 2006)²⁸⁸ Arap petrol bakanlarının 1976'da Viyana'da kaçırılması krizini ele alan *eş-Şeyâtînu'l-humr'u* (Kızıl Şeytanlar-1977),²⁸⁹ Abdullah Cem'ân (ö. 1991) *el-Kasâs'ı* (1979), Muhammed Abduh Yemânî *el-Yedus-suflâ* (Alan El-1979) ile *Muşerred bilâ hatiye*'yi (Suçsuz Vatansız-1979), Fuâd el-'Ankâvî de 1911-1950 yılları arasında Mekke bölgesinde cereyan eden tarihî olayları anlattığı²⁹⁰ *Lâ zille tahte'l-cebel*'i (Gölgesiz Dağ-1979) kaleme alır.²⁹¹ Arap dünyasında siyasî romanın manevî babası sayılan Abdurrahmân Münîf de bu dönemde *el-Eşcâru ve iğtiyâlu merzûk*, *en-Nihâyât*, *Hîne terakne'l-cisr*, *Sibâku'l-mesâfâtî't-tavîle*, *Kıssatu hub Mecûsiyye* ve *Şarku'l-mutevassıt* gibi birçok eser yayımlamıştır.²⁹²

Suûdî romancılığı, 1959-1979 yıllarını kapsayan dönemde her ne kadar önemli bir ivme kazanmışsa da, şiire kıyasla ciddi bir varlık gösterememiş, Abdurrahmân Münîf'in bazı romanları dışında Arap ve Dünya edebiyatına katkıda bulunan her hangi bir eser ortaya konmamıştır. Gelişim dönemi eserlerinin çoğunun modern roman ölçütlerine sahip olmadığını dile getiren Sultân Sa'd el-Kahtânî, Demenhûrî ve en-Nâsır'la birlikte terk edilen vaaz üslûbunun 1970'li yıllarda geri döndüğünü belirtmektedir. Ayrıca söz konusu durumun yazarların deneyimlerinin az oluşu, roman yazma melekelerinin henüz olgunlaşmaması ve roman yayımlama hususunda acele etmeleri gibi birçok nedeni

²⁸⁸ Gazeteci ve edebiyatçı kimliğiyle ön plana çıkan Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec 1930'da Medine'de doğdu. Suudi hikâyeciliğinin ilk akla gelen şahsiyetlerinden biri olan Ebu'l-Ferec ilk ve orta eğitimini Medine'de tamamlamasının ardından üniversite eğitimi için Mısır'a gider. Kahire'de Radyoloji Enstitüsü ile Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra ülkesine dönen Ebu'l-Ferec, Sağlık Bakanlığı bünyesinde uzman teknisyen olarak görev alır. Daha sonra Krallık Divanı'nda da görev alan Ebu'l-Ferec bir müddet sonra bu vazifesinden ayrılarak Radyo-Gazete ve Yayıncılık Genel Müdürlüğü'nün yanı sıra Enformasyon Bakanlığı gibi farklı görevlerde yer alır. Kısa bir dönem *Ummu'kura* ve *el-Medînetu'l-munevvera* gazetesinde editörlük de yapan Ebu'l-Ferec, kısa bir süre de Dışişleri Bakanlığında görev alır. Suûdî Arabistan da ilk İngilizce gazeteyi çıkaran kişi olan Ebu'l-Ferec, resmî görevlerinden ayrıldıktan sonra üç yıl kadar *el-Bilâd* gazetesinin editörlüğünü üstlenir. Birçok ülkeyi dolaşan Ebu'l-Ferec, ziyaret ettiği ülkelerin halklarını gelenek ve göreneklerini yakından tanıyarak edebî ve kültürel bakımdan ciddi bir birikime sahip olmuştur. Yaptığı radyo programlarında sosyo-kültürel konulara değinen Ebu'l-Ferec, yayımladığı *Min bilâdî* adlı hikâye serisinde dramatik olayları analiz ederek, günlük hayatta karşılaşılan sosyolojik gerçeklere dikkat çekmiştir. Çevre tasvirleriyle ön plana çıkan *el-Beytu'l-kebir*, *Leyse'l-hubbu yekfî* ve *Zikreyât* adlı eserlerinde toplum gerçeklerini yansıtmaya çalışan Ebu'l-Ferec, 2006'da Cidde'de vefat etmiştir. Bkz. Fahd b. Muhammed eş-Şerîf, "Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec", *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's Su'üdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 1286-1287; Farûk Sâlih Bâselâme, *Min Ruvvâdî'l-Edebi's-Su'üdi*, Beyrut, Dâru'l-Harfî'l-'Arabî, 2014, ss. 220-222.

²⁸⁹ Kişi, yer ve olaylar bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip olan bu eser, Arap Petrol Bakanları'nın Viyana'da bir çete tarafından kaçırılmalarını ele almaktadır. Bkz. eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'üdiyyi'l-Mu'âsır*, ss. 388-400.

²⁹⁰ el-Kahtânî, age., s. 171.

²⁹¹ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., ss. 24.

²⁹² Dîb, age., s. 50.

olduğunu dile getirmektedir.²⁹³ Suûdî romancılığının 1980'e kadar olan evresini *Fennu'l-kıssa fi'l-edebi's-Su'ûdiyyi'l-hadîs* adlı eserinde değerlendiren edebiyat eleştirmeni Mansûr el-Hâzîmî de, yarım asırlık zaman diliminde en fazla otuz roman yayımlandığını belirterek, bu oranın Mısır gibi ülkelere kıyasla roman alanında büyük bir kıtlığın göstergesi olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu eserlerden sadece birkaçının tam anlamıyla modern roman özelliklerine haiz olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁴

Gelişim sürecinde Suudlu kadın yazarlar da, roman çalışmalarında yer alarak ülkelerindeki edebî faaliyetlere etkin bir şekilde katkıda bulunmuşlardır.²⁹⁵ Suûdî edebiyatının en ünlü kadın yazarlarından olan Semîra Hâşîkcî 1960'da yayımladığı *Vedda'tu âmâlî* adlı romanıyla Suudlu kadın yazarlara romancılık kapısını aralamakla yetinmemiş, bu alandaki yeteneğini devam ettirerek 1973'e kadar beş roman daha yazmıştır. Hâşîkcî'den etkilenen Hind Bâgaffar da *el-Berâetu'l-mefkûde* (Kayıp Masumiyet-1972), Nezihe Kutbî *Sahvetu'l-âlâm* (Acıların Uyanışı-1973), Hüdâ er-Reşîd *Ğaden seyekûnu'l-hamîs* (Yarın Perşembe-1976) ve 'Aişe Zâhir Ahmed sevdiği gençle evlendirilmeyip zengin bir ihtiyarla izdivaca zorlanan genç bir kızın hikâyesini anlattığı *Besmetun min buhayrâti'd-dumû'* (Gözyaşı Gölünde Bir Gülücük-1979)²⁹⁶ adlı eserleriyle, Suudlu kadın romancıların varlığını etkin bir şekilde hissettirmişlerdir.²⁹⁷ Mısır'da eğitim gören kadın yazarların ülkelerine dönerek edebî ve kültürel çalışmalara iştirak etmelerinin sonucunda ortaya çıkan bu hareketlilik,²⁹⁸ zaman zaman yavaşlasa da

²⁹³ el-Kahtânî, age., ss. 41-41, 299.

²⁹⁴ Mansûr el-Hâzîmî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, s. 52, 56.

²⁹⁵ Suûdî edebiyatında kadın yazarların roman serüvenine katılımları bütün Körfez ülkelerinin yanı sıra birçok Arap ülkesinden de önce başlamıştır. Her ne kadar ülkede kadınlara eğitim hakkı geç verilmişse de 1920'lerden itibaren kadınlara eğitim hakkının verilmesini dile getiren, halkı kadın eğitiminin önemi hususunda bilinçlendirmeye çalışan Muhammed Hasen 'Avvâd, Abdulkuddûs el-Ensârî ve Yûsuf es-Sibâ'î gibi birçok Suudlu yazar olmuştur. Suudî Arabistanda kadın eğitimine ilişkin yapılan çağrılar nihayet XX. yüzyılın ikinci yarısının başında karşılık bulmuş ve 1959'da kadınlara resmî olarak eğitim hakkı tanınmıştır. Ancak kadınların edebî sahadaki varlığı bu tarihten önce olduğu görülmektedir. Nitekim konuya ilişkin yapılan bir araştırmada Necid bölgesinde yayımlanan ilk gazete olan *el-Yemâme*'nin (1953) bir sayfasının kadınlara tahsis edildiği ve *el-Menhel* dergisinin 1956 yılındaki sayısında ilk defa bir kadın yazar makalesi yer aldığı belirtilmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Hâlid er-Rufâ'î, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Su'ûdiyye*, Riyad, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2009, s. 40; ed-Dâmin, age., s. 149; Seydu ve el-Kaş'emî, age., s. 51; el-Vehhâbî, age., s. 67.

²⁹⁶ Abdumelik b. Abdülazîz b. Hasen Âl-Şeyh, *el-Kiyemu'l-Hulkiyye fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, yy., 2008, s. 86.

²⁹⁷ Sâmîl el-Cem'ân, *Hitâbu'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Su'ûdiyye ve Tehavvulutuhâ*, Riyad, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, 2013, s. 51.

²⁹⁸ el-Kahtânî, age., ss. 31-32.

inkitaya uğramadan günümüze kadar sürmüştür.²⁹⁹ Hâşıkî'nin *Vedda 'tu âmâlî* (1960) adlı eserinden 2008 yılına kadar geçen süre zarfında yayımlanan romanların yaklaşık %28'inin kadın yazarlar tarafından kaleme alındığına bakılırsa, Suudlu kadın edebiyatçıların romancılık alanındaki çabaları daha net ortaya çıkacaktır.³⁰⁰ Ancak 1960-1979 yılları arasında kadın yazarlar tarafından kaleme alınan romanların mekân ve kişi bakımından Suûdî çevresi dışından seçilmelerinin yanı sıra roman sanatları bakımından cılız olmaları, ciddi anlamda eleştirilmelerine yol açtığı gözardı edilmemelidir.³⁰¹

Kadın eğitimi, toplumsal cinsiyet eşitliği, şiddet ve kadın cinayetleri gibi temaları ele alan Suudlu kadın yazarlar, diğer ülkelerdeki kadınların toplumsal rollerini tasvir ederek, kadın meselesini eleştirel bir perspektiften irdelemişlerdir. Özellikle kadınlara yönelik tabuların yıkılması etrafında kenetlenerek, kadın-erkek eşitliğini savunmuşlardır. Toplumun kalkınması ve gelişmesinin ilk basamağının kadın haklarının korunması olduğunu sıklıkla dile getiren kadın yazarlar, her ne kadar bazen sert ve abartılı ifadeler kullanmışlarsa da, genelde sağduyulu ve mutedil bir dil tercih etmişlerdir.³⁰² Ayrıca zaman zaman Filistin meselesi ve Körfez Savaşı gibi Arap Dünyası başta olmak üzere uluslararası kamuoyunu ilgilendiren bazı konulara da yer vermişlerdir. Nitekim İslâmî kimliğiyle ön plana çıkan Safiye Bağdâdî didaktik bir üslupla ele aldığı *Edya' ve 'n-nûr yubhur* adlı eserinde tesettür, eğitim, öğretim gibi toplumun genelini ilgilendiren hususları dinî perspektiften ele almıştır.³⁰³

1960-1979 yılları arasında Suudlu kadın yazarlar tarafından yayımlanan eserler her ne kadar sanatsal açıdan pek kabul görmemişlerse de birçok edebiyatçı konuya kültürel açıdan yaklaşarak yayımlanan eserleri kadın yazarların kaleme aldığı ilk romanlar olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca Hüdâ er-Reşîd'in 1975-1976 yılları arasında Londra'da kaleme aldığı, kadın haklarını ve eğitim meselesini realist bir üslûpla işleyen *Ğaden seyekûnu'l-hamîs* (1976) adlı eserinin yapısal açıdan bu dönemde yazılan diğer romanlarla karşılaştırıldığında roman olarak adlandırılmayı hak eden yegâne eser olduğu

²⁹⁹ 2008 yılına kadar Suûdî edebiyatında toplam yazılan romanların yaklaşık %26'sının kadın yazarlar tarafından yazıldığı gözönünde bulundurulduğunda kadın yazarların bu alandaki rolleri ve kat ettikleri mesafe daha iyi anlaşılacaktır. Bkz. eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 325.

³⁰⁰ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 325.

³⁰¹ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., ss. 25-26.

³⁰² Rahmetullah Ūrîsî, *el-Mer'e Tektubu Zâtehe*, Riyad, Dâru Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, , 2015, s. 155.

³⁰³ Sultân b. Muhammed el-Hur'ân, *Menâhîcu Nakdi'-r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Dâru Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2016, s. 99.

ve Suudi kadın romancılığında bir dönüm noktasını temsil ettiği pek çok eleştirmence ifade edilmiştir.³⁰⁴

Suûdî romancılığının önemli yazarlarından olan ve kadının toplumdaki konumunu ele almalarıyla dikkat çeken İbrâhim en-Nâsır ve Abdullah Cem‘ân (ö. 1991), özellikle gelişim sürecinde kadın temasını işleyecek yazarlara ilham vererek, olayların daha rasyonel bir perspektiften irdelenmesini sağlamışlardır. Ahmed es-Sibâ‘î’nin kadının toplumun inşasında erkekle birlikte ve onunla eşdeğer olduğunu anlatarak, kadın–erkek fırsat eşitliğini savunduğu *Fikretun* adlı eseri ile bazı makaleleri istisna edilecek olursa en-Nâsır ve Cem‘ân’ın kadın haklarına yönelik kapsamlı çalışmalarının Suûdî edebiyatında bir ilk olduğu söylenebilir.³⁰⁵

Otuz civarında romanın yayımlandığı gelişim döneminde, genel olarak zengin-fakir ayırımı, eğitim, kuşaklar arası çatışma, evlilik, kadın hakları ve Filistin meselesi gibi konular işlenmiştir. Özellikle 1967’de Arap dünyasında yaşanan hezimetten sonra toplum meselelerine daha objektif ve rasyonel bakabilen, bunun yanında insanın psikolojik durumuna ve insan ilişkilerine eğilen aralarında Muhammed Ali ‘Alvân gibi isimlerin bulunduğu yeni bir nesil yetişmiştir.³⁰⁶ Suûdî romanının varlığını ispat etmeye başladığı bu dönemde, Hâmid Demenhûrî, İbrâhim en-Nâsır, Hamzâ Bukârî, Fuâd ‘Ankâvî, Semîra Hâşıkî, Hüdâ er-Reşîd ve Hind Bagaffar ‘Aîşe Zâhîr Ahmed, Abdullah Cem‘ân, Tâhîr ‘Avâd Selâm, Muhammed ‘Abdu Yemânî (ö. 2010), Ali Muhammed Hessûn, ‘Isâm Hûkır, Gâlib Hamza Ebu’l-Ferec ve Abdurrahmân Münîf gibi modern roman standartlarını yakalamaya çalışan yazarların her biri romantizm veya sosyal gerçekçiliğin izlerini taşıyan birkaç eser kaleme almıştır. Ancak bu yazarlar arasında en fazla sayıda roman yazan ve uluslararası üne kavuşan tek yazar olan Abdurrahmân Münîf olmasına rağmen, Suûdî roman tarihini ele alan pek çok kaynak, ne Abdurrahmân Münîf’e ne de eserlerine değinmiştir. Bu durumu değerlendiren kimi edebiyat eleştirmenleri, Münîf’in Suûdî edebiyat çevresinden uzak, Arabistan dışında yaşamasının yanı sıra siyasî tutumundan kaynaklandığını ifade etmişlerdir.³⁰⁷

³⁰⁴ Mu‘cib ez-Zehrânî, *Mukârebât Hivâriyye*, Beyrut, Müessesetu’l-İntişârî’l-‘Arabî, 2013, s. 67; er-Rufâ‘î, age., s. 42.

³⁰⁵ Abdulkaksûd ve Belhîr, age., s. 58.

³⁰⁶ Yazıcı, a.g.md., s. 484.

³⁰⁷ Filistinli modern Arap edebiyatı eleştirmeni Huseyn el-Menasra ile Melik Suûd Üniversitesi’ndeki bürosunda 27.07.2017 tarihinde yapılan mülakat.

Suûdî romancılığının ikinci aşaması kısaca şöyle özetlenebilir:

Modern roman mefhumu ilk döneme nispeten daha iyi anlaşılmiş, roman temaları ve anlatım tarzı çeşitlenmiş ve yeni teknikler denenmiştir. Kimi romanlar romantik bir üslûpla aşk ve evlilik konusunu sınırlı bir çerçevede irdelenmişken, diğer bazı romanlar ise sosyal değişim, toplumun örf ve âdetlerinin yanı sıra kadın problemlerini realist bir anlayışla ve detaylı bir şekilde ele almıştır. Roman bu evrede sanatsal bakımdan her ne kadar ciddi bir ivme kazanamamışsa da, önceki döneme kıyasla hem roman yazarları hem de yayımlanan romanlar artmış, Abdurrahmân Münîf, İbrâhim en-Nâsır, Hâmid Demenhûrî, Muhammed Zârî 'Akîl, Muhammed ve 'Abdu Yemânî gibi pek çok edebiyatçı birden çok roman yayımlamıştır. Semîra Haşıkî yazdığı altı roman ile kadınların Suûdî romancılık sürecine aktif katılımlarının kapısını aralaması neticesinde kadın romancıların sayısı günde güne artmıştır. Bu dönemde yayımlanan eserlerde, zaman zaman yerel lehçelere de yer verilmesine rağmen, genelde toplumun bütün katmanlarına hitap eden anlaşılır bir üslûpla fasih Arapça kullanılmıştır. Ancak Arap dili kurallarının pek önemsenmediği ve ciddi dil hatalarının yapıldığı birçok roman da olmuştur.

1.4.5.3. Olgunlaşma Dönemi (1980 - ...)

Suudi Arabistan'ın gerek muhafazakâr toplumu ve gerekse hâkim kültürü, ülkedeki roman çalışmalarının uzun bir dönem ön plana çıkmasını engelleyerek, başlarına geleceklerden çekinen birçok yazarın eserlerini ülke dışında yayımlamalarına neden olmuştur.³⁰⁸ Ancak XX. yüzyılın son çeyreğindeki küreselleşme hareketlerinin ardından başlayan reform süreciyle birlikte, Arap âleminde yaşanan sosyal ve iktisadî canlılıktan Suudi Arabistan da payını almıştır. Toplumun birçok alanında olduğu gibi düşünce ve aile yapısında da derin değişimler yaşanmıştır. Ancak ülkede bir anda gerçekleşen ekonomik refah, pek çok toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir.³⁰⁹

Suudi Arabistan açısından bir dönüm noktası olan 1980'li yıllardaki sosyo-kültürel hareketlilik, Suûdî edebiyatına da olabildiğince yansımış, özellikle roman alanında âdeta bir devrim yaşanmıştır. Edebiyatçılar arasında roman ve hikâye kavramlarına ilişkin yaklaşık yarım asırdır süren ihtilaflar vuzuha kavuşturulmuş, romanın diğer anlatı türleri ile benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Ayrıca modern roman türünün özelliklerine sahip eserleri ifade etmek için “*rivâye*” teriminin kullanılması hususunda görüş birliğine varılmıştır.³¹⁰ Bu dönemde tabip, akademisyen ve diplomat gibi farklı mesleklere sahip pek çok yazarın, kendilerine has üslûplarıyla roman alanına aktif katılımları, Suûdî romancılığına dinamizm kazandırmış, roman konuları çeşitlenmiştir. Ayrıca daha önceleri konuşul(a)mayan, tartışıl(a)mayan pek çok konunun ele alınmasıyla da tabular bir bir yıkılmıştır.³¹¹ Suûdî romanının özü itibarıyla ciddi değişim yaşadığı bu dönemde, kadın romancılar da seslerini daha gür bir şekilde duyurma fırsatı bulmuşlardır.

Modern Suûdî romanının gerçek miladı olarak kabul edilen 1980'li yıllar, romanın sanatsal açıdan olduğu kadar, kemiyet bakımından da önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar bariz bir ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Basın-yayın organlarının edebî faaliyetlere verdiği ciddi destekle, roman okurlarının sayısı her geçen gün artmış ve yayımlanan eserler kısa sürede tükenmiştir. Suûdî romancılığının doğuş ve

³⁰⁸ Huseyn el-Menasra, *Zâkiratu Rivâyeti 't-Tis 'iniyyât*, Beyrut, Dâru'l-Farabî, 2008, ss. 42-43.

³⁰⁹ İdrîs, age., s. 417; en-Ne'mî, *er-Rivâyetu 's-Su 'üdiyye Vaki 'uhâ ve Tehavvulatu'hâ*, s. 28.

³¹⁰ el-Hâzimî ve el-Yûsuf, age., s. 65.

³¹¹ Hâlid Abdülazîz b. İbrâhim Zevbe', *el-İnhirafâtu 'ş-Şer 'iyye ve 'l-Ahlâkiyye fi 'r Rivâyeti 's-Su 'üdiyyeti 'n-Nisâiyye m.2000-m.2010*, Kahire, el-Merkezu'l-'Arabî li'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye, 2012, s. 62.

gelişim dönemlerini (1930-1979) kapsayan yarım asırda toplamda kırk civarında roman yayımlanmasına karşılık, olgunlaşma döneminin ilk yirmi yılında (1980-2000) roman sayısı dört kat artarak 161 âdete ulaşmıştır. Ayrıca yayımlanan romanlar sayfa sayısı bakımından da artarak ortalama 200-300 sayfa olmuştur.³¹²

Suudi Arabistan'ın roman türünde Mısır, Lübnan ve Suriye gibi ülkelerle rekabet etme imkânı elde ettiği bu dönemde kaleme alınan birçok eser, ulusal ve uluslararası alanda ödüllere layık görülmüştür. Nitekim 2005 yılında UNESCO himayesinde Arap ülkelerinde gerçekleştirilen “*Kitâbun fî Cerîde*” projesi kapsamında Leylâ el-Cuhenî'nin *el-Firdevsu'l-yebâb* (Harap Bahçe-1998) adlı eseri seçilerek pek çok dile çevrilmiş ve binlerce adet basılmıştır. Ayrıca Abduh Hâl'm, *Termî bi-şerer* (Kıvılcım Saçıyor-2009) Abdurrahmân Münîf'in *Mudunu'l-milh* (Tuz Şehirleri-1984-9), Arap feminist yazarlar arasında anılan Kumâşe el-'Uleyyân'ın *Ûnsa'l-'ankebût* (Dişi Örümcek-2000),³¹³ Yûsuf el-Muhaymîd'in İtalyan Edebiyat ödülüne layık görülen *Fihâhu'r-râihâ* (Koku Tuzakları-2002)³¹⁴ ile *el-Hamâmu lâ yetîru fî Bureyde* (Bureyde'de Güvercin Uçmaz-2003),³¹⁵ Sa'd ed-Dûvserî'nin *er-Riyâd nûvembır-1990* (Kasım 1990'da Riyad-1992)³¹⁶ ve Recâ Âlim'in *Erba'a sıfr* (Dört Sıfır-1984)³¹⁷ ile *Tavku'l-hamâme* (Güvercin Gerdanlığı-2010) adlı eserleri de farklı dallarda birçok ödülle taltif edilmişlerdir.³¹⁸

1980'den sonraki yıllarda Suûdî edebiyat eleştirmenliği gelişmiş ve farklı tenkit yöntemleri doğmuştur.³¹⁹ Romanın sanatsal açıdan olgunlaşmasına ciddi katkı sunan bu yöntemler, daha sonraki süreçte daha da çeşitlenmiştir. Bu dönemde Sultân Sa'd el-Kahtânî'nin *er-Rivâyetu fî'l-memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye: Neş'etuha ve tetavvuruha 1930-1989 m.* (1997), es-Seyyid Muhammed Dîb'in *Fennu'r-rivâye fî'l-*

³¹² el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., ss. 14-15.

³¹³ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.diwanalarab.com/spip.php?article14677> (Erişim tarihi: 05.10.2018).

³¹⁴ Yûsuf el-Muhaymîd'in İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Rusça'ya çevrilen bu eseri 2007'de İsviçre'de düzenlenen Jan Michalski Uluslararası Edebiyat Ödülüne aday olan üç eserden biri olmuştur. Ayrıca 2008'de İtalya'da tertiplenen Alziator Edebiyat Ödülüne layık görülmüştür. Bkz. Semirâ Redde el-Hârisî, *Sûretu'l-Batal fî Rivâyâti Yûsuf el-Muhaymîd*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2017, s. 10; <http://aljsad.org/showthread.php?t=3715373> (Erişim tarihi: 18.12.2017).

³¹⁵ Yûsuf el-Muhaymîd'in bu eseri 2011'de Tunus'ta tertiplenen *Ebu'l-Kâsım eş-Şa'bi* ödülüne layık görülmüştür. Bkz. el-Hârisî, age., s. 11.

³¹⁶ Mu'cib b. Sa'id ez-Zehrânî, “Sa'd b. Abdullah *ed-Dûvserî*”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Î'lâm, 2013, s. 560.

³¹⁷ Recâ Muhammed Âlim, *Erba'a Sıfr*, Cidde, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfi, 1987.

³¹⁸ Mu'cib ez-Zehrânî, “Rabi'u'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye”, *el-Cûbe*, Rabi', S. 35, el-Cevf, 2012, s. 27.

³¹⁹ el-Hıdır, age., s. 463.

memleketi 'l- 'Arabiyyeti 's-Su 'ûdiyye beyne 'n-neş 'eti ve 't-tetavvur (1989) ve Muhammed Sâlih eş-Şantî'nin *Fennu 'r-rivâye fi 'l-edebi 'l- 'Arabiyyi 's-Su 'ûdiyyi 'l-mu 'âsır* (1990) adlı eserlerine ek olarak,³²⁰ Suûdî romanını farklı açılardan ele alan yüzlerce makale ve akademik çalışma yapılmıştır.³²¹ Ulusal ve uluslararası çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan veya kitap halinde basımı yapılan bu çalışmalar Suûdî romanının tanınmasını sağladığı gibi, kaleme alınacak romanların daha nitelikli olmasının da önünü açmıştır.³²²

Bu dönemde Türkî el-Hamed, Gâzî el-Kusaybî ve Münzir el-Kabbânî gibi farklı mesleklere sahip birçok yazar da kaleme aldıkları nitelikli çalışmalarıyla genelde Suûdî edebiyatının özeldede ise roman türünün gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Recâ 'Âlim, Nûrâ el-Gâmidî, Leylâ el-Cuhenî, Mehâ el-Faysal, Nedâ Ebû Ali, Recâ es-Sânî, Bedriye el-Bişr, Ümeyme el-Hamîs, Emel Şetâ, Behîye Bûsebî, Safiye Bağdâdî, Safiye 'Anber (ö. 2012) gibi Suudi Arabistan üniversitelerinde eğitim almış onlarca genç kadın da roman çalışmalarında yer almışlardır.³²³ 1960'lı yıllardan itibaren kültür ve edebiyat alanlarındaki varlıklarını hissettiren kadın yazarların sayısı ve etkinlikleri 80'li yıllarla birlikte daha da artmış, kaleme aldıkları romanlarıyla seslerini daha gür duyurmayı başarmışlardır.

Birbirinden farklı roman türlerinin denendiği bu dönemde, el-Hamed'in romanları biyografik türü temsil ederken, Abdülazîz Meşrî ve Ahmed Ebû Dehmân'ın romanları halk romanları, Leylâ el-Cuhenî ve Nûrâ el-Gâmidî'nin romanları kadın romanları, Mehâ el-Faysal, İbrâhîm Şehbî ve et-Te'za'nın romanları efsane romanı, İbrâhîm en-Nâsır ve Abdulhafîz eş-Şemmerî'nin romanları eleştirel gerçekçiliği, Kusaybî'nin romanları sürrealizmi, Yûsuf el-Muhaymîd'in eserleri de dramatik romanları temsil etmiştir.³²⁴

Muhammed Abduh Yemânî'nin *Fetâtun min Hâil* (Hâilli Genç Kız-1980) adlı eseriyle başlayarak günümüze kadar devam eden Suudi Arabistan romancılığının üçüncü evresi, geçmişteki edebî birikime dayanmakla birlikte ona dinamizm kazandıran başlıca faktörler şunlardır:

³²⁰ en-Ne'mî, *er-Rivâyetu 's-Su 'ûdiyye Vaki 'uhâ ve Tehavvulatuhâ*, ss. 131-133.

³²¹ el-Hur'an, age., ss. 11-14; el-Kahtânî, age., s. 9.

³²² el-Hâzimî ve el-Yûsuf, age., ss. 30-38.

³²³ en-Ne'mî, *er-Rivâyetu 's-Su 'ûdiyye Vaki 'uhâ ve Tehavvulatuhâ*, s. 30.

³²⁴ el-Menasra, *Zâkiratu 'r- Rivâyeti 't-Tis 'iniyyât*, s. 58.

1) Ülkede yaşanan siyasî ve iktisadî istikrar neticesinde eğitim ve eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve gelişmesi, okur-yazarlık oranının artarak, kültürel ve edebî faaliyetlerin önemli bir ivme kazanması.³²⁵

2) Modern edebiyatı özendirme adına Suudi Arabistan üniversitelerinde ülke romancılığını ele alan pek çok akademik çalışma yapılması.³²⁶

3) Edebî alanda yayımlanacak eserlerin %30'unun resmî kurumlarca ücreti mukabilinde alınacağına ilişkin hükümet desteğinin olması.³²⁷

4) Basın-yayın araçlarının çeşitlenerek yaygınlaşması ve *Facebook*, *Twitter* ve *Youtube* gibi sosyal medya platformlarının ortaya çıkmasıyla toplumun her katmanına ulaşan roman, şiir ve diğer edebî türlerin tanınıp, önceki dönemlerden daha ciddi anlamda tenkid edilmesi.

5) Ülkedeki modernleşmeye yönelik atılan bazı adımların özellikle 1979 yılında gerçekleşen Kâbe baskını olayından sonra askıya alınması ve mûsiki ve tiyatrunun dinen haram/yasak olduğu düşüncesinin giderek güç kazanması,³²⁸ bu alanda biriken potansiyelin edebiyata doğru kaymasına yol açarak toplum ilişkilerini ve değişimlerini yansıtmayı amaçlayan romanın ciddi bir ivme kazanmasını sağlamıştır.³²⁹

Suûdî romanının ciddi değişimler yaşadığı ve halen devam eden üçüncü aşaması kendi içinde üç dönem halinde değerlendirilebilir.

a) Birinci Evre (1980-1990)

Suudi Arabistan'ın sosyolojik, ekonomik, siyasî ve fikrî alanda derin ve hızlı bir değişim sürecine girdiği bu dönemde,³³⁰ harekete geçen yazarlar, nesir sanatından yararlanarak vatanlarındaki problemleri yansıtan onlarca roman kaleme almışlardır. Bu yazarların birçoğu ilk dönemlerde başkalarını taklit ederken zamanla biçim ve içerik açısından kendi üslûbunu ve edebî kişiliğini oluşturarak, kendisini diğer yazarlardan

³²⁵ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 31.

³²⁶ Muş'îl Fâdî el-Mugayrî, *Binâu 'ş-Şahsiyye fî A'mâl Gâzî el-Kusaybî el-Kasâsiyye: el-Cinnîyye ve'l-Zahaymir Nemûzecen*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd Lin-Neşr, 2017, s. 15.

³²⁷ el-Kahtânî, age., s. 51.

³²⁸ Muhammed b. Ruveysîd es-Suheymî, "el-Mesrehu's-Su'ûdî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Î'lâm, 2013, ss. 1532-1534.

³²⁹ el-Cundî, a.g.m., s. 32.

³³⁰ el-Hıdır, age., ss. 72-75.

ayıran özelliklere sahip olmuştur. Bu dönemde kaleme alınan romanlar, daha önceki dar kalıptan sıyrılarak daha kuşatıcı olmayı başarmıştır. Nitekim 1980’li yılların en tanınan yazarı olan Abdülazîz Meşrî kendine özgü üslûbuyla Suûdî köylüsünü detaylı bir şekilde tasvir ederek, köy hayatının problemlerini sanatsal bir biçimde ele alan ilk kişi olmuştur.

Bu dönemde ikinci kuşak romancılardan İbrâhim en-Nâsır, Muhammed Abduh Yemânî, Tâhir ‘Avâd Selâm, Hüdâ er-Reşîd, Isâm Hûkır, Fuâd ‘Ankâvî ve Abdurrahmân Münîf’in yanı sıra Sultân Sa’d el-Kahtânî, Emel Şetâ, Seyfuddin Aşûr, Fuâd Sâdık Muftî (ö. 2010), Hamza Bûkarî (ö. 1983), Abdullah el-Cefrî (ö. 2008), Hasen Nâsır el-Mecreşî, Abdülazîz Meşrî, Safiye ‘Amber, Abdülazîz es-Sak‘abî, Abdülazîz el-Muhammâ, Recâ ‘Âlim, ‘Usmân es-Suveynî gibi üçüncü kuşak yazarlarınca kaleme alınmış onlarca roman yayımlanmıştır. Ancak Suûdî romanlarını değerlendiren Sultân Sa’d el-Kahtânî, 1980-1989 yılları arasında yazarları tarafından roman olarak adlandırılan kırk üç eser yayımlanmasına rağmen çoğunun roman olarak adlandırılmaktan epey uzak olduğunu, bunların ne kıssa kasıra ne de roman kategorisine girdiğini belirtmektedir. Ayrıca Suûdî romancılığının başlangıcından 1989 yılına kadar yayımlanan romanlar modern tenkid ölçütlerine göre değerlendirildiğinde –başarı seviyelerine bakmaksızın- en fazla yirmi beş roman olduğunu dile getirmektedir.³³¹

1980-1990 yıllarını kapsayan dönemde öne çıkan başlıca eserler ve yazarları şunlardır:³³²

- ✓ Abdülazîz Meşrî, *el-Vesmiyye* ile *el-Ğuyûm ve menâbitu’s-Şecer*.
- ✓ Hamza Bûkarî, *Sakîfetu’s-safâ*.
- ✓ Emel Şetâ, *Ğaden ensa*.
- ✓ Recâ ‘Âlim, *Erba’a sıfr*.

Bu dönemin en tanınan yazarlarından olan Abdülazîz Meşrî’nin 1985-1997 yılları arasında *el-Vesmiyye*, *el-Ğuyûmu ve menâbitu’s-Şecer*, *Rîhu’l-kâdî* (Pandanus Rüzgarı), *el-Husûn*, *Fî ‘ışkî hattâ* ve *Salihâ* adlı altı eser yayımlayarak Arap dünyasında adını duyurması Suûdî romanının çocukluk dönemini aşarak yeni arayışlar içine girdiğinin bir göstergesi olmuştur. Ayrıca Sultân el-Kahtânî gibi eleştirmenler de yazılan eserleri

³³¹ el-Kahtânî, age., s. 269.

³³² el-Kahtânî, age., s. 228, 249.

modern edebî kriterlere göre tenkit ederek bir yandan roman yazmaya teşvik ederken diğer yandan da roman yazarlarının ufkunu açarak daha nitelikli eserler kaleme alınmasını sağlamışlardır.³³³

b) İkinci Evre (1990-2000)

1980’li yıllarda dünya çapında yaşanan sosyal, kültürel ve siyasi hareketliliğin akabinde Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesiyle başlayan Körfez Savaşı’nın, Suûdî toplumunda yarattığı geniş infial, siyasî, iktisadî ve kültürel alanda önceki dönemlerden daha büyük gelişmelere yol açmış, özellikle alt ve orta sınıf tabakanın yaşamında derin bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Suûdî edebiyatının gerek üslûp ve gerekse muhteva açısından belirgin bir şekilde evrilmeye başladığı bu dönemde, kaleme alınan edebî eserlerde bir yandan göç ve siyaset gibi daha kapsayıcı konulara değinilirken diğer yandan ise daha önce işlenen meseleler ele alınarak farklı açılardan analiz edilmiştir. 90’lı yıllarda başlayan bu süreç XXI. yüzyılla birlikte hızını kesmeden devam ettirmiştir. Özellikle akademisyen yazar Türkî el-Hamed ile şair ve üst düzey diplomat Gâzî el-Kusaybî’nin bu alana iştirak etmeleriyle Suûdî kültürel çevresinde görülen yeni anlayışlar, romancılık sahasında ciddi bir hareketliliği doğurmuştur.³³⁴

Doksanlı yıllardan önceki eserlerin genel olarak roman tekniklerine uzak olduğunu belirten Filistinli edebiyat eleştirmeni Huseyn el-Menasra’nın

“Biz (eleştirmenler) doksanlı yıllardan önce Suûdî romanının gelişim sürecine ilişkin ciddi endişe duyuyor ve bunu o günkü kasvetli atmosfer ile toplumun geleneğe sıkı sıkı sarılmasına bağlıyorduk. Küreselleşmenin hayat bulduğu bugün ise romanın baskın yönünü tartışıyor ve bir yıl içinde (2006 örnek olarak) yaklaşık elli civarında roman yayımlanmasını yadırgamıyoruz!”

şeklindeki sözleri bu dönemin (1990’dan sonrası) Suûdî edebiyatındaki önemini özetlemesi bakımından önemlidir.³³⁵

Suûdî romanı nispeten erken bir dönemde başlamışsa da toplum tarafından genel olarak kabul görmesinin ve yaygınlaşmasının 90’lı yıllarda gerçekleştiğini dile getiren

³³³ Nûrâ Muhammed el-Merrî, *el-Bünyetu’s-Serdiyye fi’r-Rivâyeti’s-Su’ûdiyye, Câmiatu Ümmi’l-kurâ Külliyyetu’l-Lugati’l-Arabiyye*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mekke, 2008. s. 16.

³³⁴ el-Vehhâbî, age., ss. 231-232.

³³⁵ Huseyn el-Menasra, *Vehecu’s-Serd*, Ürdün, ‘Âlemu’l-Kutubi’l-Hadîs, 2010, ss. 209-210.

Sa'd el-Muhârib'ta *er-Rivâyetu'l-cemâhiriyye* adlı çalışmasında Suûdî romanının 90'lı yıllardaki değişim kıvılcımının Sa'd ed-Duvserî'nin *er-Riyad nûvembır-1990* (Kasım 1990'da Riyad-1992)³³⁶ adlı eseriyle çakıldığını söylemekte ve bu süreçteki diğer iki önemli eserinde Gâzî el-Kusaybî'nin *Şakkatu'l-hurriyye* (Özgürlük Dairesi-1994) ile Türkî el-Hamed'in *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra* (Metruk Sokakların Hayaletleri-1997) adlı romanları olduğunu belirtmektedir.³³⁷

Suûdî romancılığının en verimli ve en renkli dönemi olan doksanlı yılları *Zâkiratu rivâyeti't-tis'iniyyât* adlı çalışmasında değerlendiren el-Menasra, kaside veya kıssa kasira gibi türlerin Suûdî romanının gerçek miladı olan doksanlı yıllardaki kaos ve kargaşayı tam olarak yansıtamadığını belirtmektedir. Ayrıca romanın bu yılları en net şekilde tasvir eden, muammayı çözen anahtar olduğunu vurgulamakta ve bu on yıllık zaman diliminde kaleme alınan eserlerin geçen yetmiş yılda elde edilen ürün sayısına denk olduğunu dile getirmektedir. Ancak bu dönemde yayımlanan birçok eserin, roman sanatının inceliklerinden yoksun, tarihî rapor formatında kaleme alınan bir nevi düz yazı olduğunu, dolayısıyla tam anlamıyla roman olarak adlandırılmayı hak etmediğini de söylemektedir.³³⁸

Suudlu edebiyat eleştirmeni Hasen en-Ne'mî de doksanlı yıllar ve sonrasını şu sözleriyle özetlemektedir:

*“1990'lı yıllar ve sonrası, roman çalışmaları açısından verimli bir dönem idi. Modern roman tekniklerini özümsemiş birçok genç yazar, nitelikli romanlar kaleme almak için harekete geçti. Bu bağlamda Abdullah et-Te'za el-Hefâyir teteneffes, Mahmûd Teravrî Meymûne, Yûsuf el-Muhaymîd Fihâhu'r-râihâ, Abdulhafîz eş-Şemmerî Feydatu'r-ra'd (2001), Abdullah Sâbit el-Îrhâbî 20 ve Muhammed Hasen 'Alvân Sekfu'l-kifâye adlı eserleri gibi sanatsal açıdan kaliteli birçok roman ortaya çıkmıştır.”*³³⁹

³³⁶ Sa'd ed-Duvserî'nin, Suudi Enformasyon ve Kültür Bakanlığı ödülüne layık görülen bu eseri, 1992 yılından itibaren toplum arasında bilinmekle birlikte ilk baskısı, yapılan düzeltmelerden sonra 2011'de yayımlanmıştır. Bkz. Muhammed el-'Abbas, *Sukûtu't-Tâbu: er-Rivâyetu's-Siyâsiyye fi's-Su'ûdiyye*, Beyrut, Cedâvil, 2011, s. 32; <http://www.alsharq.net.sa/2012/03/21/176199> (Erişim tarihi: 06.03.2017).

³³⁷ el-Muhârib, age., ss. 23-32.

³³⁸ el-Menasra, *Zâkiratu'r-Rivâyeti't-Tis'iniyyât*, s. 36, 54.

³³⁹ Hasen en-Ne'mî, *Rec'u'l-Basar; Kırâ'âtun fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Cidde, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfi, 2004, s. 14; en-Ne'mî, *er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye Vaki'uhâ ve Tehavvulatuhâ*, s. 32.

Suûdî romanının en özgün ürünlerinin verildiği 2000’li yılların hazırlık aşaması olan bu dönemde, Ahmed ed-Duveyhî, Sa’d ed-Duvserî, İbrâhim Şehbî, Abdulhafîz eş-Şemmerî, Emel Şetâ, Türkî el-Hamed, Abdülazîz es-Sak’abî, Abdülazîz Meşrî (ö. 2000), Abduh Hâl, Recâ ‘Âlim, Yûsuf el-Muhaymîd, Mahmûd Teravrî, Leylâ el-Cuhenî, Sultân el-Kahtânî, Gâzî el-Kusaybî (ö. 2010), Ali ed-Dumeynî, Muhammed Ebû Hamrâ, Ahmed Ebû Dehmân ve Nedâ Ebû Ali gibi birbirinden farklı mesleğe sahip onlarca yazarın her biri değişik tür ve temada birkaç roman yayımlamıştır.

Klasik roman geleneğinin yerini yeni ve özgün biçimlere bıraktığı bu dönemde, Abduh Hâl, *el-Mevtu yemurru min hunâ* (1995) adlı eseriyle halkın edebî zevkini temsil eden bir geleneğin ilk temsilcilerinden biri olarak ön plana çıkmış, kendine has üslûbuyla kaleme aldığı romanları, pek çok yazara ilham kaynağı olmuştur. Eserlerinde, şiirsel dili tercih eden diplomat, edebiyatçı ve yazar Gâzî el-Kusaybî ise kullandığı özgün üslûbuyla genç yazarların ufkunu açan bir diğer romancı olmuştur. Recâ ‘Âlim de *Musri yâ rakîb* romanında olduğu gibi eserlerinde kullandığı çetrefilli dil ile tanınmıştır. Nedâ Ebû Ali ise henüz on beş yaşında iken yayımladığı *Ve merrati’l-eyyâm* (1998) adlı romanıyla bu dönemin en genç yazarı olarak Suûdî edebiyat tarihindeki yerini almıştır.³⁴⁰

c) Üçüncü Evre (2000 sonrası)

Edebiyat tarihçilerinin genel olarak Suûdî romancılığının altın çağı olarak kabul ettikleri ve kadın romanlarında âdeta bir devrimin gerçekleştiği bu dönemin tetikleyici birçok faktörü olmakla birlikte en öne çıkanlardan biri şüphesiz ki ABD’de gerçekleşen 11 Eylül olaylarının toplumdaki yansıması ve Suûdî yönetiminin 2000 yılında imzaladığı *Kadınlara Karşı Her TürLü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi* (CEDAW)’nin³⁴¹ gereklerini yerine getirmeye yönelik attığı stratejik adımlardır. Özellikle 2001’den sonra Suudi Arabistan’da kadınlara tanınmaya başlanan kültürel, edebî ve iktisadî hakların yanı

³⁴⁰ Abdullah el-Meğlûs, *es-Sundûku’l-Esved Hikâyât Musekkefîn Su’üdiyyîn*, 2. bs., Beyrut, Medârik, 2011, s. 203.

³⁴¹ BM Genel Kurulunun 18 Aralık 1979 tarihinde kabul ettiği ve 1981’de yürürlüğe giren CEDAW’in temel amacı kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlemesidir. Bu sözleşmeyi imzalayan taraf devletler, kadınlara karşı ayrımcılığın her biçimini yasaklayıp, her türlü vasıtayla ve hiç vakit kaybetmeden kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etme politikası izlemeyi ve bu yöndeki devlet uygulamalarını raporlayarak bunları düzenli olarak CEDAW Komitesine sunmayı kabul ederler. Bkz. https://www.unicef.org/turkey/cedaw/_gi18.html (Erişim tarihi: 27.10.2017).

sıra internet kullanımının da yaygınlaşması kadınların sosyal hayatta daha aktif rol almalarını sağlamıştır.³⁴²

Feminizm hareketinin giderek güçlendiği bu dönemde kadınların seslerini daha gür duyurmak için başvurdukları en etkin araçlardan biri haline gelen roman, sanatsal açıdan bir değişim sürecine girmiş ve kemiyet bakımından ciddi bir artış göstermiştir. Bu dönemin ilk on yılında yayımlanan roman sayısı geçen kırk yılda basılan romanların iki katını aşmıştır. Özellikle kadın yazarlar cenahında olağanüstü bir durum yaşanmıştır. Nitekim 2006'da basımı gerçekleşen toplam kırk altı romanın³⁴³ yarısından fazlası kadın yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.³⁴⁴

XIX. yüzyılın en tanınan yazarlarından olan Diş Hekimi Recâ es-Sâmı'nın *Benâtu'r-Riyâd* (2005) adlı romanının okur tarafından büyük bir ilgi ile karşılanması bu süreçteki gelişimin en popüler faktörü olmuştur.³⁴⁵ Basının ve Arap yayıncıların daha önce hiç görülmeyen bir şekilde kadın yazarların romanlarına yönelmelerini sağlayan *Benâtu'r-Riyâd*, Suûdî roman listelerinde en çok okunan roman olarak zirveye yükselmiştir. Söz konusu eser, roman kişilerinin (dört genç kız) birbirleriyle e-posta yoluyla yazışmaları şeklinde kurgulanmıştır. Yayımlandığı 2005'ten itibaren Suudi Arabistan'da yasaklanan eser, gerek Arap dünyasında ve gerekse uluslararası düzeyde büyük bir ilgi görmüş, İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillere çevrilmiştir. Roman, muhafazakâr toplum açısından kırmızıçizgi addedilen meseleleri ele almakla kalmamış, eşcinsellik gibi daha önce ele alınmamış birçok konuyu da gündeme getirerek tabuları yıkmıştır. Genel olarak muhafazakâr Suûdî toplumunu eleştirel bir bakış açısıyla anlatan eser, basının ve yazarların teşvikiyle birinci baskısı rekor denebilecek bir sürede tükenmiştir. Entelektüel çevrede pek kabul görmemesine rağmen kamuoyunda büyük bir infiale neden olan *Benâtu'r-Riyâd*'in içeriğine ilişkin ciddi tartışmalar yaşanmış, lehte ve aleyhte olmak üzere ulusal ve uluslararası basında onlarca makale yayımlanmıştır. Sanatsal açıdan çok muhtevasıyla ön plana çıkan söz konusu eserin en dikkat çeken yönlerinden biri olan roman kişilerinin fushâ (Standart Arapça) dilden çok halk diliyle konuşması, her ne kadar edebiyat eleştirmenlerinin tenkitlerini yoğunlaştırdıkları

³⁴² el-Vehhâbî, age., s. 241.

³⁴³ el-Hâzimî ve el-Yûsuf, age., s. 40.

³⁴⁴ er-Rufâ'î, age., s. 54-55.

³⁴⁵ er-Rufâ'î, age., s. 54-55.

noktalardan biriye de, romanın halk nezdinde ilgi görmesine neden olan önemli bir faktör olmuştur. Sünnî-Şîî meselesi gibi Suûdi toplumunda hassas bazı konuları tartışmaya açması da ayrıca cazibesini artırmıştır. Romanın en dikkat çeken bir diğer yönü de “Şüphesiz bir toplum, kendi öz durumlarını değiştirmedikçe, Allah onların halini değiştirmez” mealine gelen Ra‘d Suresinin 11. ayetiyle başlaması ve hadis-i şerif kaynaklarında meclis keffâreti olduğu belirtilen (سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ) duâsı ile bitmiş olmasıdır.³⁴⁶

Benâtu'r-Riyâd'ın, şaşırtıcı bir şekilde ilgi görmesinin nedeninin edebî gücü olmadığını dile getiren edebiyat eleştirmeni Huseyn el-Menasra, eserin sanatsal açıdan çok cılız olduğunu ve abartıldığı gibi bunca önemi hak eden bir eser kıvamında değil, vasat bir roman seviyesinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca romanın Suudi Arabistan kızlarının bilinmeyen yönlerini deşifre ettiği yönündeki söylentilerin de, kitabın pazar gücünü artırmak amacıyla yazar tarafından ortaya atılmış ticari bir aldatmacadan ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷ Suudlu genç yazar İbrâhim es-Sakar da *Benâtu'r-Riyâd*'a reddiye niteliğinde *Benâtu'r-Riyâd es-sûretu'l-kâmile* (2007) adlı bir nazire kaleme alarak, ülkedeki genç kadınların durumunu geniş bir perspektiften daha objektif bir şekilde yansıtmayı amaçlamıştır.³⁴⁸

Doksanlı yılların sonlarına doğru yaşanan küreselleşmeyle birlikte, Suudi Arabistanda internet ağının gitgide yaygınlaşması ve internete bağlı olarak Facebook, Twitter ve Youtube gibi digital medya platformlarının ortaya çıkması³⁴⁹ bilgi ve düşüncelerin daha önce hiç görülmemiş bir hızla geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.³⁵⁰ Ayrıca 11 Eylül olayları³⁵¹ ile Mart 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali son olarak da 2003 yılının 12 Mayıs ve 8 Kasım tarihlerinde Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da gerçekleştirilen bombalı saldırıların toplumda oluşturduğu şaşkınlık ve travma içinde dini

³⁴⁶ Recâ Abdullah es-Sâni', *Benâtu'r-Riyâd*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2005; el-Muhârib, age., ss. 42-43.

³⁴⁷ Huseyn el-Menasra, *Mukârebetun fi's-Serd*, 'Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs, Ürdün, 2012, ss. 134-138; el-Menasra, *Vehecu's-Serd*, s. 49, 139; el-Muhârib, age., ss. 42-43; Huseyn el-Menasra, *Tecelliyâtun fi'n-Nâs*, Riyad, Matbaâtu'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2015, ss. 128-131.

³⁴⁸ Daniel Mendelsohn vdğ., *Kadâyâ Edebiyye: Nihâyetu'r-Rivâye ve Bidâyetu's-Sîreti'z-Zâtiyye*, (çev. Hamed el-'İsa), Beyrut, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2011, s. 86.

³⁴⁹ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 9.

³⁵⁰ el-Muhârib, age., ss. 27-28.

³⁵¹ Her ne kadar 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen terör olaylarının merkezi ABD ise de olayı gerçekleştirenlerin birçoğunun Suûd vatandaşı olduklarının iddia edilerek, Suudi Arabistan'a baskı kurulması, ülke gerçeklerine ilişkin pek çok soruyu gündeme getirmiş ve Suudi Arabistan'ın sosyal, siyasî ve iktisadî hayatında ciddi bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. Bkz. Er-Rufâ'î, age., s. 54.

müesseselerin de olduğu birçok kurum, yerleşik düşünce ve kültürel değerlerin ciddi anlamda sorgulanmasının önünü açmıştır.³⁵² Özellikle 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen terör olaylarının faillerinin Suûdî vatandaşı oldukları yönündeki iddialar, Suûdî yönetimini ve halkını uluslararası baskılara maruz bırakmış ve ülke gerçeklerine ilişkin pek çok soru gündeme gelmiştir.³⁵³ Ülkelerine yöneltilen terör iddialarından kurtulmak ve uluslararası kamuoyunda Suûdî halkına yönelik oluşan olumsuz algıyı kırmak amacıyla Suûdî yönetiminin attığı radikal adımların, ülkenin siyasî ve iktisadî hayatına olduğu kadar dinî ve sosyo-kültürel hayatına da ciddi yansımaları olmuştur.³⁵⁴

Suûdî edebiyatının dönüşüm ve olgunlaşma sürecinin son halkası olan bu dönemde, özellikle roman türü ciddi bir ivme kazanmıştır. Hatta edebiyat tarihini ele alan pek çok kaynak, 2000 yılının Suûdî romanının altın çağı olduğu hususunda âdeta ittifak etmişlerdir. Bu dönemde, modern edebiyat anlayışını benimsemiş onlarca genç yazarın roman çalışmalarına katkıda bulunmasıyla, Suûdî romanı, sanatsal bakımından ciddi bir sıçrama yaşamıştır. Romanın kendini topluma kabul ettirdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilen bu hareketliliğin en etkin faktörlerinden biri basın-yayın organlarının edebî faaliyetlere daha fazla yer ayırmaları iken, bir diğeri de 2000 yılında Riyad'ın Arap Kültür Başkenti olarak seçilmesidir.³⁵⁵

Okur kitlesinin ve edebiyat eleştirmenlerinin giderek arttığı bu dönemde, yayımlanan roman sayısı önceki dönemlere nazaran kıyaslanamayacak bir seviyeye ulaşmıştır. Hatta bu dönemin en dikkat çeken noktası, roman sayısındaki artış olmuştur. 2000-2008 yılları arasında yayımlanan roman sayısı 1930-2000 yılları arasında yayımlanan tüm romanların sayısını aşarak 271'e ulaşmıştır.³⁵⁶ Roman konularının çeşitlenerek felsefî, ideolojik vb. türde romanların kaleme alındığı bu dönemde kadın haklarının yanı sıra "Yasak Üçgen"³⁵⁷ olarak da bilinen siyaset, din ve cinsellik konuları ön plana çıkmış³⁵⁸ ve çıplak bir dil ve anlatım biçimiyle aktarılmıştır. Özellikle 2000'den

³⁵² El-Hıdır, age., ss. 124-125, 602-603.

³⁵³ El-Hıdır, age., ss. 853-854.

³⁵⁴ Bedriye Abdullah el-Ferîdî, *Binâu'z-Zemân ve Teşkilu'l-Hitâb fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'l-Mu'âsıra*, Riyad, Dâru Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2016, s. 21.

³⁵⁵ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 148.

³⁵⁶ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 40.

³⁵⁷ Munîra Nâsır el-Mubeddel, *Ünsa's-Serd*, Beyrut, Müessesetu'l-İntişârî'l-'Arabî, 2015, ss. 217-223.

³⁵⁸ Sâmiye Hamdî Sâdık el-Mursî, "Te'nisu'n-Nâs Beyne'l-Mevrûsâti's-Şe'biyye ve's-Sûsyûlûciyye", *es-Serdiyât*, C. I, (ed. Sâlih Mu'ayyid el-Gâmidî ve Huseyn el-Menasra), Riyad, Dâru Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2016, ss. 151-153.

sonraki yıllarda kadın yazarlar tarafından kaleme alınan pek çok romanın toplumun gelenek ve göreneklerine aykırı olmasının yanında fikrî ve şer'î sapmalarla dolu olduğunu ve toplumun ahlakını ifsad ettiğini belirten Suudlu yazar Hâlid Abdülazîz Zevbe', *el-İnhirâfâtu's-şer'iyye ve'l-ahlâkiyye fi'r-rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'n-nisâiyye m. 2000-m. 2010* adlı eserinde bu hususları detaylı olarak ele almıştır.³⁵⁹

2000'li yılların roman yazarları listesinde yer alan Abdullah et-Te'za, Muhammed 'Alvân, Yûsuf el-Muhaymîd, Abdulhafiz eş-Şemmerî, İbrâhim Şehbî, Nûrâ el-Gâmidî, Hacer el-Mekkî, Umeyme el-Hâmîs, Abdülkerîm el-Muhannâ, 'Avvâd el'Useymî, Munzir el-Kabbânî, Hânî Nakşebendî, Mufid en-Nuveysır, Tâhir ez-Zehrânî, Hacer el-Mekkî, İbrâhim el-Hıdır, Muhammed ed-Dâvûd, Makbûl el-'Alevî ve Nesrîn Gendûrâ gibi kültür ve edebiyat birikime sahip onlarca genç edebiyatçının kaleminden çıkmış yüzlerce eser yayımlanmıştır. Bu dönemin kadın yazarlarından Nûrâ el-Gâmidî'nin *Vechetu'l-bûsula* ((Pusulanın Yüzü-2002), Umeyme el-Hâmîs'in *el-Bahriyât*, Sarâ el-Uleyvî'nin *Su'ûdiyyât*, Semr el-Mukrin'in *Nisâu'l-munker* (Kötülüğün Kadınları-2008), Verde Abdülmelik'in *el-Evbe*, Sabâ Hırz'ın *el-Âharûn* ve Recâ es-Sânî'nin *Benâtu'r-Riyâd* (2005) adlı romanları ele aldıkları konu bakımından toplumda büyük bir infial uyandırarak, ön plana çıkmıştır.³⁶⁰

Suûdî romanının köklü yapısal değişim yaşadığı bu dönemde önceki romancılardan İbrahin en-Nâsır, Gâzî el-Kusaybî, Türkî el-Hamed, Abduh Hâl, Recâ 'Âlim Ahmed ed-Duveyhî, Kumâşe el-'Uleyyân ve Leylâ el-Cuhenî gibi deneyimli yazarlar da edebî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Nitekim Gâzî el-Kusaybî daha önce yayımladığı eserlere ilaveten 2000-2007 yılları arasında *Denesku*, *Hikâyetu Hub*, *Raculun câe ve zeheb*, *Ebû Şellâh el-Bermaî*, *Selmâ* ve *el-Cinniyye* olmak üzere altı roman, Recâ 'Âlim, Ahmed ed-Duveyhî, Abduh Hâl ve Kumâşe el-'Uleyyân'ın her biri dört roman, Türkî el-Hamed *Curûhu'z-zâkira* ile *Rîhu'l-cenne* adlı iki roman, Leylâ el-Cuhenî de *Câhiliyye* adlı romanını yayımlamıştır.³⁶¹

2000-2009 yılları arasında *Luğtu mevtâ*, *Fihâhu'r-râihâ*, *el-Karûrâ*, *Nuzhetu'd-Dulfîn* ve *el-Hamâmu lâ yetîru fî Bureyde* adlı beş roman yayımlayan Suûdî romancılık

³⁵⁹ Zevbe', age., ss. 7-9.

³⁶⁰ Şehvânî, age., s. 19, 38.

³⁶¹ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 42; Şehvânî, age., ss. 43-44.

tarihinin en ünlü yazarlarından Yûsuf el-Muhaymîd'in ulusal ve uluslararası alanda pek çok ödül ile taltif edilmesi ve birçok romanının İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Rusça gibi dünya dillerine çevrilmesi³⁶² Suudi Arabistan'da roman yazarlığına olan ilgiyi belirgin bir biçimde artırmıştır. Abduh Hâl'in, ünlü eseri *Termî bi-şerer*'in (2009) 2010'da Arap dünyasının en prestijli edebiyat ödüllerinden olan Uluslararası Arap Roman Ödülü'ne³⁶³ layık görülmesi de,³⁶⁴ Suûdî romanının olgunlaşma sürecine dinamizm kazandıran bir diğer önemli faktör olmuştur. Suûdî romanının en olgun ürünlerinin verildiği bu dönemde Nesrîn Gendûrâ'nın romantik, siyasî, sosyal ve felsefî temalar içeren *en-Nehru's-selis'i* (2005) yayımlayarak, Irak'ta yaşanan savaştan dolayı Fırat ve Dicle'de yaşanan acıya ve akan gözyaşına tüm kadınların iştirak ettiğini hissettirmesi, XXI. yüzyıl kadın romanlarında hâkim olan radikal feminist çizginin aşılarak olayların daha insanî perspektiften irdelendiğini göstermiştir. Gendûrâ'nın söz konusu eserinde resmettiği insan profili, Suûdî romanının bir evrim sürecinde olduğunu göstermesi bakımından önemli bir nokta kabul edilmiştir.³⁶⁵

Bu dönemi değerlendiren modern edebiyat eleştirmeni Hasen Hicâb el-Hâzimî, 2000 yılından sonraki pek çok yazarın el-Kusaybî ile el-Hamed'in kendilerine has, özgür ve cesur üslûplarından etkilenerek, cüretkâr bir dil kullandığını ve sosyal, siyasal ve kültürel gizemi deşifre etmeyi hedeflediğini belirtmiştir. Ayrıca yayımlanan romanların birçoğunun her ne kadar roman teknikleri bakımından başarılı sayılmışlarsa da çoğunun roman sanatını tam anlamıyla özümsemeyen ve roman deneyiminden yoksun kişiler tarafından tanınmak ve basın dikkatini çekmek amacıyla kaleme alındığı söylemiştir.³⁶⁶ Hasen en-Ne'mî de bu dönemin en popüler eseri olan *Benâtu'-r-Riyâd*'in oluşturduğu

³⁶² el-Hârisî, age., ss. 9-11.

³⁶³ Dünyanın en saygın edebiyat ödüllerinden olan Man Booker Ödülü'nün (The Man Booker Prize) bir nevi Arapça versiyonu olarak görülmesinden dolayı pek çok kişinin "Arap Booker Ödülü" olarak nitelendirdiği International Prize for Arabic Fiction (IPAF) (الجائزة العالمية للرواية العربية), 2007'de BAE'nin başkenti Abu Dabi'de tesis edilmiştir. Arap âleminin en prestijli edebiyat ödüllerinden biri olarak kabul edilen söz konusu ödül her yıl verilmektedir. Finansmanı Abu Dabi Kültür ve Turizm Kuruluşu tarafından sağlanan ödül, merkezi Londra'da bulunan Booker Ödülü Vakfı (The Booker Prize Foundation) ile müştereken yönetilmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. <http://arabicfiction.org/ar/about-the-prize> (Erişim tarihi: 17.02.2017).

³⁶⁴ <https://www.arabicfiction.org/ar/2010> (Erişim tarihi: 16.07.2018)

³⁶⁵ Hâlid b. Ahmed er-Rufâ'î, "Nesrîn bint Abdulhamîd Ğendûrâ", Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, C. II, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Î'lâm, 2013, s. 1267.

³⁶⁶ el-Hâzimî ve el-Yûsuf, age., ss. 45-46.

akıma kapılan edebî birikimden yoksun onlarca yazarın birçok eser kaleme aldıklarını belirtmiştir.³⁶⁷

Suûdî romanının dönüşüm ve olgunlaşma sürecinin en dinamik dönemi olan üçüncü aşama maddeler halinde kısaca şöyle özetlenebilir:

- Kemiyet bakımından tarihinin en yüksek noktasına ulaşan Suûdî romanı, sanatsal bakımdan da ciddi bir mesafe katetmiş ve toplumun pek çok kesimine ulaşmayı başarmıştır.
- Farklı meslek ve düşünceye sahip yüzlerce yeni yazar kaleme aldıkları eserlerle Suûdî romancılığını zenginleştirerek, gelişmesini sağlamışlardır. Bu yazarlardan bazıları birkaç eser kaleme alırken bazıları da bir eserle yetinmişlerdir. Türkî el-Hamed, Gâzî el-Kusaybi, Abdülazîz Meşrî, Recâ Âlim, Abdullah el-Cefrî, Yûsuf el-Muhaymîd ve Abduh Hâl gibi yazarlar kaleme aldıkları romanlarla ön plana çıkarak Suudi Arabistan içinde ve dışında adlarını duyurmayı başarmışlardır.
- Suûdî romanının tema açısından önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede çeşitlenerek arttığı bu dönemde, özellikle *Şakkatu'l-hurriyye* ve *el-'Ademe* adlı eserlerle birlikte Suûdî romanını diğer ülke romanlarından ayıran karakteristik özellikleri kaybolmuş, dinî ve siyasi konularda genel kabulleri ve pratikleri eleştirme cesareti bir moda haline gelmiştir.
- Suudi Arabistan edebiyatına olan ilginin belirgin bir şekilde arttığı 1980'den sonraki evrede, gerek ülke içinde ve gerekse diğer ülkelerde Suûdî romanını farklı açılardan ele alan pek çok akademik çalışma yapılmıştır.

³⁶⁷ en-Ne'mî, *er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye Vaki'uhâ ve Tehavvulatuhâ*, s. 94.

İKİNCİ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN ROMANCILIĞININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Suûdî romanının genel bir çerçevesinin çizileceği bu bölümde romanların öne çıkan yapısal özellikleri, anlatım teknikleri, türleri ve ele aldıkları başlıca temalar irdelenecektir. Ayrıca romanlara ilişkin istatistikler, romanların başka dillere tercümesi, basımlarının gerçekleştiği ülkeler ve roman yazarlarının meslekleri gibi konulara değinilerek Suûdî romancılığı genel hatlarıyla ortaya konacaktır.

2.1. SUÛDÎ ROMANININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Anlatıya bağlı edebî metinlerin ana omurgasını oluşturan “yapı”, eserin parçaları arasında birlik ve bütünlük sağlayarak ona estetik kazandıran ve onu ayakta tutan temel unsurdur. Modern romanın yapısını oluşturan, en önemli unsurlar şunlardır: Olay ve olay örgüsü, olayda yer alan kişiler, olay zamanı, olayın geçtiği yer (mekân), anlatıcı ve bakış açısı, dil ile üslup.³⁶⁸ Binaenaleyh bu bölümde Suûdî romanını ayakta tutan yapısal elamanların taşıdığı nitelikler ele alınacaktır.

2.1.1. Suûdî Romanlarında Öne Çıkan Başlıca Temalar

Suûdî romanları, okura iletmek istenen temel düşünce açısından incelendiğinde, 1930’dan 1980’lere kadar olan dönemde Doğu-Batı mücadelesi, eğitim, dinî ve ahlâkî değerler, toplumsal cinsiyet meselesi, köy-kent çatışması, sosyal hayatın değişimi gibi temaları ele aldığı görülmektedir. Ayrıca Suudi Arabistan’ın sosyal hayatına yön veren gelenek ve bazı âdetler de romanların kurgularına serpiştirilmiştir. 1980’lerden itibaren ise roman temaları önceki dönemlere nispeten çeşitlenmiş ve 1990’lardan sonra zirveye yükselmiştir. Nitekim bu dönemde tabu kabul edilen, din, siyaset ve cinsellik³⁶⁹ temaları başta olmak üzere tesettür, erken yaşta evlilik, çok eşliliğin yanı sıra aşk ve terör olgusu

³⁶⁸ İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2008, s. 81.

³⁶⁹ *Hel kessereti’r-rivâyetu’s-Su’ûdiyye et-tabû* adlı makalesinde Suudi romanının tabuları yıkışını ele alan Vadhâ bintu Sa’îd, Suûdî romanının gerçek anlamda ancak cinsellik tabusunu yıktığını diğer iki tabuyu tam anlamıyla yıkmaya ise halen uzak olduğunu belirtmektedir. Bkz. Vadhâ bintu Sa’îd Âl-Zu’ar, “Hel Kessereti’r-Rivâyetu’s-Su’ûdiyye et-Tabû”, *el-Cûbe*, S. 35, el-Cevf, 2012, s. 72.

gibi güncel meseleler de romanlara konu edilmiş ve bu temaları detaylı olarak aktaran eserler kaleme alınmıştır.

Suûdî romanlarında ele alınan başlıca temalar şunlardır:

2.1.1.1. Kadının Toplumsal Yeri, Kadın Hakları ve Cinsiyet Ayrımcılığı

Modern Arap romanının kadın simalarından Zeyneb Fevvâz (ö. 1914), Elîs el-Bustânî (ö. 1926), Lebîbe Hâşim'in (ö. 1947) yanı sıra Butrus el-Bustânî (ö. 1883) ve Kâsım Emîn (ö.1908) gibi modern Arap edebiyatının öncülerinden addedilen pek çok edebiyatçının ele aldığı başlıca konulardan olan kadın hakları, erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsizliğin katılaşmış hâli olan toplumsal cinsiyet meselesi, evlilik ve kadın-erkek ilişkileri Suûdî edebiyatında da en fazla işlenen temalardan biri olmuştur. Özellikle Batı kültürünün yayılması ve Arap toplumunca benimsenmesiyle kadın ve kadın hakları teması edebî eserlere olabildiğince yansıtılmıştır.

Özellikle kadın yazarlar, merkeze aldıkları kadınların psikolojik durumunu ele alarak, sosyal kimliklerini tartışmaya açmış ve kadınların tüm rol farklılıklarına (anne, eş, sevgili, kız çocuğu vb.) rağmen yaşadıkları birbirinden farklı trajik durumu çarpıcı bir şekilde aktarmışlardır. Kadın erkek ilişkileri bağlamında da kızların zorla evlendirilmesi, eşlerin birbirini aldatması ve kanıksanan bir hal alan boşanma gibi sorunları dile getirmişlerdir. Kadınların biri içinde yaşadıkları toplumun gelenekleri diğeri de erkek baskısı olmak üzere iki noktadan kısaca alındığını belirten yazarlar, sosyal facia olarak nitelendirdikleri bu durumun gözardı edilmemesine özen göstermişlerdir.

Kadın temasını ele alan yazarlar, çoğu zaman ataerkil bir yapıya sahip olan Suûdî toplumuna ilişkin deneyimlerini, toplumsal gözlemlerini ve eleştirel bakışlarını edebî bir üslûpla tasvir etmekle yetinirken, bazen de ataerkil baskının itaatkâr kurbanı olarak resmettikleri kadının, çerçevesi çizilmiş bir kalıba konmasını reddeden, despot erkek imajını yıkmaya çalışan, gasbedilen haklarını geri almak için mücadele eden bir kadın portresi çizmişlerdir.³⁷⁰ Nitekim kadın sorunlarını, feminist bakış açısıyla ele alan yazarların başında gelen Kumâşe el-'Uleyyân *Ûnsa'l-'ankebût* (Dişi Örümcek) adlı eserinin kahramanı Ahlâm'ın aracılığıyla

“Babamın evinden ancak kocamın evine gitmeye hakkım var! Oradan da mezara!”

³⁷⁰ el-Mubeddel, age., ss. 217-226.

şeklinde haykırarak, kadının geleneğe kurban edildiğini ve kadın olmanın toplumda affedilmeyen bir suç olarak algılandığını dile getirir.³⁷¹ Kadının, cinsiyetçi söyleme sahip toplumlarda erkeğin karşısında edilgen özne ve potansiyel suçlu olarak görüldüğünü tasvir eden Bedriye el-Bişr ise *Hind ve'l- 'asker* (Hind ve Asker-2005) adlı eserinde kimlik ile özgürlük arasında bağ kurarak kadın haklarına dikkat çekmekte ve kadının nasıl ötekileştirildiğini çarpıcı bir şekilde resmetmektedir.³⁷² Toplumun, kadını sosyal hayattan dışladığını tasvir eden Behiye Bûsebit de, *İmraetun 'alâ fûhet burkân* (1996) adlı eserinde romanın kadın kahramanına hitaben annesi tarafından:

“Sus... Konuşma... Baban seni duyarsa öldürür! Kıza evlilik meselesinde danışılmaz görüşü de alınmaz!”

şeklindeki azarıyla erkek baskısının nesilden nesile intikal ettiğini ve meselenin tartışılmaz bir boyuta evrildiğini anlatmaya çalışır.³⁷³

Suûdî edebiyatının ilk kadın yazarı olan Semîra Hâşıkî'nin, kadın hakları ve cinsiyet ayrımcılığı meselesini yüksek bir sesle dile getirmesi, hem kadının statüsü ve haklarına ilişkin bir bilincin ve duyarlılığın oluşmasını sağlamış hem de bu hususta yazarlara ilham ve cesaret vermiştir. Hâşıkî'nin *Ma'temu'l-verd* (Gülün Matemi) adlı romanında Arap toplumlarında kadının yaşadığı trajedilere, erkek egemenliğine ve geleneklere karşı direnişini romanın başkarakteri Habîbe'nin diliyle:

“Ben köleliğe boyun eğecek biri değilim! İdealist ve hedefleri olan bir kadını! Geleneklerin esiri olmayacağım! Hayattan intikam alacağım! Ben her yönüyle bağımsız olması gereken bir kadını!”³⁷⁴

şeklinde aktarması, kadının özgürlüğünü kısıtlayan faktörlerin sorgulanmaya başlandığının açık bir örneğidir.

Cinsiyet ayrımcılığını eserlerinde başarıyla sergileyenlerden biri olan 'Aişe Âl-Haşr ise *Sakar* (2007) adlı eserinde ülkedeki kadın kimliğine ilişkin gerçekleri göz önüne sererek, Mehâ ile Abdullah arasında geçen diyalogda:

³⁷¹ Kumâşe el-'Uleyyân, *Ünsa'l- 'Ankebût*, yy., Dâru'l-Kifâh li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000, s. 76.

³⁷² Bedriye el-Bişr, *Hind ve'l- 'Asker*, 5. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2013.

³⁷³ Mansûr el-Muhavves, *Sûretu'r-Racul fi Rivâyeti'n-Nisviyyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Müessesetu'l-Yemâme's-Sahâfiyye, 2008, s. 47.

³⁷⁴ Sâlih Mu'aayid el-Gâmidî, *Mukârabâtun fi'l-Kitâbeti's-Serdiyyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2017, ss. 63-64.

— Bizden daha zavallı olan bir insan var mıdır? Bizler âdeta cehenneme mahkûm edildik!

— Bunca kötümserlik neden sevgilim?

— Çünkü ben içinde olduğumuz durumu, gerçekleri yaşıyorum, insanlar ateşte yiyip, içip, konuşmuyorlar mı? ... Lakin cezalandırılıyorlar! ... Durum şu anda öyledir! Biz kadınlar yiyor, içiyor, konuşuyor ancak cezalandırılıyorz da. Ben halimizi azabın bir numunesi gibi görüyorum. Kısaca, kesinlikle mutlu değiliz!³⁷⁵

şeklindeki sitemkâr ifadeleri kullanır.

Kadın haklarını ön plana çıkaran yazarlardan biri olan Yûsuf el-Muhaymîd de toplumun kadına karşı tutumunu ve kadınların buna karşı reaksiyon ve duygularını *el-Karûrâ* (Şişe) adlı romanın merkezinde yer alan Munîre es-Sâhî aracılığıyla şöyle dile getirir:

“Vicdanen güvende değildim. Evdeki herkes tarafından ihmal ediliyor, unutuluyordum. Gücü, kuvveti olmayan kanatları kırılmış bir kadın idim. Küçüklüğümde babama tabi idim, gençliğimde ise eşime tabi olacağım, daha sonraları ise vasim olacak çocuğuma tabii olacağım. Annem küçüklüğümde duygularımı ve enerjimi içimde saklamamı içime kapanmayı öğretti.

Anneciğim! Senin her zaman ‘kadın eğri kemikten yaratıldı, kadınların aklı ve dini eksiktir!’ sözün aklımdan hiç çıkmıyor, onun için sürekli kendimi geliştiriyor, kemale ulaşmaya çalışıyorum”.³⁷⁶

Suûdî edebiyatı incelendiğinde özellikle romanların ana temalarından olan kadın hakları, cinsiyet ayrımcılığı, kızların erken yaşta evliliği ve toplumun kalkınmasında kadının önemi gibi konuların sadece kadın yazarların ele aldığı bir konu olmadığı görülmektedir. Konuya ilişkin eserler, kadın sorunlarını ilk ele alanların kadınlardan önce erkek edebiyatçıları olduğunu göstermektedir. Sonrasında da kadına ilişkin konuların gerek kadın ve gerekse erkek yazarların hiç vazgeçmeyeceği temel izlekler arasına girdiği anlaşılmaktadır.³⁷⁷ Ancak kadın sorununu daha dar çerçevede ele alan erkek yazarların

³⁷⁵ ‘Aîşe Abdülazîz el-Haşr, *Sakar*, Beyrut, ed-Dâru’l-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Naşirûn, 2008, s. 65.

³⁷⁶ Yûsuf el-Muhaymîd, *el-Karûrâ*, Kahire, el-Hey’etu’l-‘Amme li-Kusûri’s-Sekâfe, 2010, ss. 97-100.

³⁷⁷ el-‘Uveyn, age., s. 715.

yapıtlarının, kadın yazarların eserlerine oranla tema açısından cılız kaldığı rahatlıkla söylenebilir.

Aralarında Ahmed es-Sibâ'î, İbrâhim en-Nâsır, Muhammed Hasen 'Avvâd³⁷⁸ gibi öncü edebiyatçılar ile Abdullah Cem'ân, Abdullah el-Cefrî,³⁷⁹ Gâzî el-Kusaybî,³⁸⁰ Muhammed Sâdık Muftî,³⁸¹ Abdülazîz Meşrî, Mahmûd Terâvrî, İbrâhim Şehbî, Türkî el-Hamed, Abdulvahâb Âl-Mer'î, Hânî Nakşebendî ve Yûsuf el-Muhaymîd³⁸² gibi ikinci ve üçüncü kuşak edebiyatçıların olduğu pek çok Suudlu erkek yazar, gazete ve dergilerdeki makalelere ek olarak kaleme aldıkları romanlarda kadınların toplumdaki mevcut konumuna ışık tutarak, kadın haklarını savunmuş ve kadının hak ettiği seviyeye yükselmesi için yoğun bir çaba göstermişlerdir. Nitekim Abdullah el-Cefrî sosyal problemleri ele aldığı *Cuz'un min hulm* (Bir Rüyanın Parçası-1980) adlı romanın ithaf bölümünde kadın haklarına dikkat çekerek şöyle demektedir:

*“Bu eser, (toplum tarafından) haksızlığa uğrayan her kadına ve kendini bulmaya çalışan tüm dul kadınlara armağan edilmiştir!”*³⁸³

Kadın temalarıyla ön plana çıkan İbrâhim en-Nâsır'ın *'Azrau'l-menfâ* (Sürgündeki Bakire), Fuâd Sâdık Muftî'nin *Lâ lem ye'ud hulumen* (1986),³⁸⁴ 'Aîşe Zâhir Ahmed'in *Besmetun min buhayrâti'd-Dumu'* (Gözyaşı Deryasında Bir Tebessüm-1979), Sultân el-Kahtânî'nin *Zâiru'l-mesâ* (Gece Ziyaretçisi-1980), Emel Şetâ'nın *Ġaden ensâ* (Yarın Unuturum-1980) ile *Lâ 'aşe kalbî* (Kalbim Yaşama!-1989),³⁸⁵ Behiye Bûsebî'tin *İmreatun 'alâ fûhet burkân* (Bir Volkanın Ağzındaki Kadın-1996),³⁸⁶ Leylâ el-Cuhenî'nin *el-Firdevsu'l-yebâb* (Harap Bahçe-1998), Zeyneb Hefnî'nin *Sîkân multeviyye* (Kirlî Ayaklar), Kumâşe el-'Uleyyân'ın *Ünsa'l-'ankebût*, Nurâ el-Gâmîdî'nin *Veçetu'l-bûsula*, Recâ 'Âlim'in *Sitr* (Örtü-2005), Abduh Hâl'm *Fusûk* (Kötülük-2005),³⁸⁷ Recâ es-

³⁷⁸ Bâselâme, age., s. 34, 39.

³⁷⁹ Dîb, age., s. 342.

³⁸⁰ eş-Şerefât, age., s. 35.

³⁸¹ Dîb, age., s. 258.

³⁸² Bedriye Abdullah el-Ferîdî, *Sûretu's-Şahsiyyeti'l-İnhizâmiyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2017, ss. 59-64.

³⁸³ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, s. 310.

³⁸⁴ el-Kahtânî, age., ss. 216-219.

³⁸⁵ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, s. 186, 203, 211, 214,

³⁸⁶ Raġde Sâlih el-İdrîsî, *Sûretu'l-Batle fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2014, ss. 22-23.

³⁸⁷ el-Ferîdî, *Sûretu's-Şahsiyyeti'l-İnhizâmiyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, ss. 64-67.

Sâni‘in *Benâtu’r-Riyâd* (Riyad’ın Kızları),³⁸⁸ Hânî Nakşebendî’nin *İhtilâs* (Gözetleme-2007),³⁸⁹ Semr el-Mukrin’in *Nisâu’l-munker* (Kötülüğün Kadınları-2008), Umeyme el-Hâmîs’in *el-Bahriyât* (Deniz Kızları) ve daha pek çok romanda erkek egemen bir toplumda kadınların maruz kaldığı birbirinden trajik olaylar edebî üslupla tasvir edilerek, toplumun kadına yönelik menfi tutumuna dikkat çekilmiştir.³⁹⁰

2.1.1.2. Dinî Kurumlara Dönük Eleştiriler

Toplumsal problemler, sosyal hayat ve toplumdaki değişmeler başta olmak üzere pek çok temaya değinen Suûdî romanlarının, zaman zaman din kurumuna dönük eleştirileri de işlediği görülmektedir. Mufazakarlığıyla bilinen Suûdî toplumuna ilişkin önyargıları kıran bu temanın özellikle 1990’lı yıllardan sonra öne çıktığı görülmektedir. Ülkedeki dini otoritenin mümessili kabul edilen “*Hey’etu’l-emr bi’l-ma’rûf ve’n-neh-y’ani’l-münker*”³⁹¹ başta olmak üzere dinî kurumları ve kimi şahsiyetleri, İslâm dininin prensiplerine aykırı düşünce ve eylemlere sahip oldukları gerekçesiyle eleştiren pek çok Suûdî romanı, okurun dikkatini çekmeyi başarmıştır.

el-Batal fi’r-rivâyeti’s-Su’ûdiyye adlı eserinde Suûdî roman kahramanlarını analiz eden Hasen el-Hâzimî, 1991 yılına kadar roman kahramanlarının genelde İslâm dininin değerlerine bağlı olduğunu belirtmesine rağmen özellikle 11 Eylül olaylarının ardından kadın kahramanlar açısından durumun tamamen tersine döndüğü görülmektedir. Bu bağlamda 2000’li yıllardan sonra yayımlanan eserler incelendiğinde, romanlardaki kadın kahramanların nâmahrem (kadın erkek birlikteliğinde dikkat edilmesi gereken konular)

³⁸⁸ Recâ Abdullah es-Sâni‘, *Benâtu’r-Riyâd*, Beyrut, Dâru’s-Sâkî, 2005.

³⁸⁹ Hânî Nakşebendî, *İhtilâs*, Beyrut, Dâru’s-Sâkî, 2007.

³⁹⁰ el-Menasra, *Mukârebâtu’n fi’s-Serd*, age., ss. 105-106.

³⁹¹ Tarihi, ülkenin kuruluşu kadar eskiye giden bir devlet kurumu olan “hey’etu’l-emr bi’l-ma’rûf ve’n-neh-y’ani’l-münker’in” mensuplarından her birine Mutavvi‘a adı verilir. Bir bakıma din ve ahlak polisi statüsünde olan söz konusu kurum İslâm devlet geleneğinde, dinî ve sosyal vb. hususlarda denetim yapan “Hısbe” teşkilatının bir nevi muadili olarak düşünülebilir. Hısbe teşkilatında “Muhtesib” adı verilen denetçilerin yerini bir bakıma Suûdî Mutavvi‘a heyetinde Mutâvi‘ almıştır. 1927’de Abdulazîz b. Suûd’un talebiyle Muhammed b. Abdülvahâb’ın torunları tarafından Hicaz’da tesis edilen “Hey’etu’l-emr bi’l-ma’rûf ve’n-neh-y’ani’l-münker”in görev alanı ve yetkileri zaman içinde değişmiştir. Mutavvi‘a’nın sigara içen, hoş süsler takan, dinî görevlerini aksatan kimseleri halkın önünde cezalandırdıkları görülmüştür. Mutavvi‘a, başında Âl-Şeyh’ten (Muhammed b. Abdülvahâb’ın soyu) bir âlimin yer aldığı Suudi Arabistandaki en yüksek müftülük makamına bağlıdır. Bu heyetin etkisi zamandan zamana değişiklik göstermiştir. Sokak, cadde ve kamuya açık yerlerde gezerek, şeriat hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetleyen Mutavvi‘a’nın kimi uygulamalarına duyulan aşırı tepki sonucu Suûdî kabinesi 2016’da aldığı kararla yetkilerini kısıtlamış ve görevlerini ciddi anlamda yumuşatılmıştır. Bkz. Mansûr en-Nekidân, *el-Mulûku’l-Muhtesibûn: el-Emr bi’l-Ma’rûf ve’n-Neh-y’ani’l-Munker fi’s-Su’ûdiyye (1927-2007)*, Dubey, Merkezi’l-Misbâr li’d-Dirasâti ve’l-Buhûs, 2012, s. 19; Erdoğan, a.g.t., s. 119-121.

ve tesettür gibi pek çok dinî emir, tavsiye ve yasaklara uygun davranış sergilemedikleri, pek çok emir ve yasağın dinin özünden değil, kabilevî gelenekten beslendiğini iddia ederek, konuyu tartışmaya açtığı görülmektedir.³⁹² Ayrıca meşruiyetini dinden aldığı kabul edilen “*emr bi’l-ma’rûf ve’n-nehî ‘ani’l-münker*” teşkilatında hâkim anlayışın yüzeysel olduğu dile getirilerek, kurum yetkililerinin hakikatla bağdaşmayan söylemlerine ve keyfî uygulamalarına dikkat çekilmiştir.³⁹³ Bu bağlamda Huseyn el-Menasra konuya ilişkin şöyle demektedir:

“*Dinin özünü anlamayıp, yüzeysel yönü ile ilgilenen Mutavvi‘a’yı eleştirmeyen hemen hemen hiçbir Suûdî romanı yoktur. Toplumda en fazla ihmal edilen ve dışlanan kadın da haliyle bu hususta geri kalmamıştır*”.³⁹⁴

Nitekim kadın gazeteci Semr el-Mukrin’in *Nisâu’l-munker* adlı eserinde dinî otoriteyi temsil makamında bulunan Mutavvi‘a’nın kadınlara yönelik önyargısına değinerek, kadını kötülüğün baş aktörü olarak gören Mutavi‘a’nın bu tutumunun, toplumdaki yanlış yargıların derinleşmesine yol açtığını belirtmiş ve erkek egemenliğinde olan dini kurumu sert bir dille kınamıştır.³⁹⁵ Dinî düşünce ve değerlere aykırı fikirlerle dolu romanlardan sayılan³⁹⁶ Bedriye el-Bişr’in *Hind ve’l’Asker* adlı eserlerinde ise Mutavi‘a’nın insan onurunu yok sayan uygulamaları çarpıcı ve dramatik tasvirlerle anlatılmıştır.³⁹⁷ Abdüh Hâl’in *Fusûk* adlı romanında da Mutavvi‘a sert bir dille kınanarak, kadını toplumdaki soyutlayan anlayıştan sorumlu olduğu belirtilmiştir.³⁹⁸ Emel Şetâ ise *Âdem yâ seyyidi* (Âdem Ey Efendim-1995) adlı eserinde kadının, yüzeysel dinî anlayıştan beslenen erkekten uzak bir şekilde hayatını sürdürebilecek potansiyele sahip olduğunu dile getirmiştir.³⁹⁹ Verde Abdülmelik’in *el-Evbe* (2006) adlı eserinde de zaman zaman inançlara ve kutsallara karşı isyanı çağrıştıran sahnelerin olması dikkat çekmiştir.⁴⁰⁰

³⁹² el-İdrîsî, age., ss. 98-100.

³⁹³ Zevbe‘, age., s. 154.

³⁹⁴ el-Menasra, *Mukârebâtun fi’s-Serd*, age., s. 55.

³⁹⁵ el-Menasra, *Mukârebâtun fi’s-Serd*, age., s. 147.

³⁹⁶ el-Hur‘an, age., s. 159.

³⁹⁷ el-Bişr, age.

³⁹⁸ Hasen en-Ne‘mî, “*el-Hitâbu ‘d-Dinî fi’r-Rivâyeti’s-Su‘ûdiyye Kirâ‘âtun fi Selase Rivâyât*”, *el-Cûbe*, S. 35, el-Cevf, 2012, s. 37.

³⁹⁹ en-Ne‘mî, a.g.m., s. 38.

⁴⁰⁰ Verde Abdülmelik, *el-Avbe*, Beyrut, Dâru’s-Sâkî, 2006. ss. 8-9.

Dinî temaları derin bir şekilde ele alan Abdullah Sâbit'in *el-İrhâbî 20* (20. Terörist-2005)⁴⁰¹ adlı eserinin ana karakteri Zâhî el-Cibâlî'nin arkadaşıyla olan diyalogunda Mutavi'a'ya ilişkin önemli bir tespit göze çarpar:

*“Dini polis olarak çalışan çoğu arkadaşım, kendilerine diğerlerinin özellerine girmeyi mübah görürler. Hâlbuki onlara hiçbir zaman böyle bir yetki verilmemişti!”*⁴⁰²

Suûdî edebiyatının üçüncü kuşak yazarlarından olan Mübârek ed-De'eylic de *el-Mutava'a* (Mutava'a-2006) adlı eserinde dini otoritelere eleştirel bir yaklaşımla değinmiştir. Kadın yazarlardan Leylâ el-Uheydib ise, *'Uyûnu'-s-se'âlib* (Tilkilerin Gözleri-2009) adlı eserindeki olayların merkezinde yer alan Meryem'in, Ali ile olan gayrı meşru birlikteliğine atfen:

“Şu an onun önündeyim, evindeyim ve bütün bunları ben planladım!”

şeklinde çekinmeden açıkça dile getirmesi de hem ahlâkî değerlerin yerle bir edildiğinin hem de Mutavvi'a karşı ciddi bir isyan başlatıldığının açık bir örneğidir.⁴⁰³

Tayf el-Hallâc'ın sosyal problemlere ek olarak Suudi toplumunun yüzde onluk kısmını oluşturan Şîi halkın sorunlarına dikkat çektiği *el-Kirânu'l-mukaddes* (Kutsal Birliktelik-2005) adlı eseri de Sünnî-Şîi ilişkileri bağlamında din kurumuna dönük eleştirileri ele alan başlıca eserlerdendir.⁴⁰⁴

Suûdî edebiyatında kadın hakları meselesiyle en fazla ilgilenen yazarlardan biri olan gazeteci Semr el-Mukrin ise *Nisâu'l-munker* adlı eserinde örf ve âdetlerin dinî değer olarak değerlendirilmesini sorgulayarak Mutavvi'a'nın keyfi uygulamalarını keskin bir dille eleştirmiştir. el-Mukrin, söz konusu eserinde Mutavvi'a tarafından gözaltına alınıp, işkence edilerek sorgulanan romanın kadın kahramanı Sâra diliyle şöyle demektedir:

*“Bu saatte olanlar büyük bir suçtur! Sadece bana karşı değil!
İnsanlık, vatanım, adıyla tasarrufta buldukları İslâm dinine*

⁴⁰¹ en-Ne'mî, *er-Rivâyetü's-Su'ûdiyye Vaki'uhâ ve Tehavvulatuhâ*, s. 120.

⁴⁰² Abdullah Sâbit, *el-İrhâbî 20*, 4. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2011, ss. 116-117.

⁴⁰³ Ürsî, age., s.131,

⁴⁰⁴ Tayf el-Hellâc, *el-Kirânu'l-Mukaddes*, Katar, Dâru Leylâ, li'n-Neşr ve't-Tevzi', ts.

karşı da büyük bir suçtur. Onlar (Mutavvi'a) dini, insanları aşağılamaya, onurlarını ayaklar altına almaya alet ediyorlar."⁴⁰⁵

"Suûdî romanlarında din kurumuna dönük eleştiriler" çerçevesinde yapılan bu incelemede, bazı yazarların, toplumun dinî ve mânevi duygularını alenen aşağıladıkları iddia edilerek, küfürle itham edildikleri görülmektedir. Ancak bu ithamlara neden olan romanlar incelendiğinde muhtevalarındaki tenkitlerin dinin varlığına ve özüne yönelik olmadığı, yazarların dini yozlaştıran kurum ve şahısların bazı keyfî uygulamalarını anlatarak, toplum geleneklerini ve şahsi görüşlerini dini emir gibi yansıtanları kınadıkları anlaşılacaktır. Nitekim eserlerinde, din kurumuna yönelik hakarete bulunduğu iddia edilerek, üç defa küfrüne hükmedilen, Suudlu akademisyen yazar Türkî el-Hamed, tenkitlerinin dinin özüne yönelik olmadığını defaatle vurgulamış, kendisine isnad edilen suçların realiteden uzak, mesnetsiz ithamlarla dolu olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁶ Kaleme aldığı eserlerinde özellikle Mutavvi'a'ya yönelik sert eleştirilerinden dolayı büyük suçlamalara maruz kalan bir diğer yazar Semr el-Mukrin ise Sky News televizyon kanalı'na verdiği röportajda, kaleme aldığı eserlerde katiyen dinî değerleri aşağılamak veya halkın değerlerini hafife almak gibi bir düşüncesinin olmadığını, yegâne gayesinin karamsarlığa kapılmadan, toplumun aksayan yönlerine ayna tutmak ve bu aksaklığa çözüm üretmek olduğunu ancak bu durumun bazı kesimler tarafından yanlış algılandığını ve yanlış yorumlandığını ifade etmiştir.⁴⁰⁷

2.1.1.3. Siyaset

Yazarın ülkesindeki ya da dünyadaki siyasî gidişata ilişkin görüş ve izlenimlerini edebî bir dille aktardığı eserlerden olan ve genelde uygulanan politikalara duyulan öfkeden gücünü alan siyasi romanlar ele aldıkları dönemin sosyal ve siyasal yaşantısına ilişkin önemli ipuçları taşırlar. Ancak dünya edebiyatının en popüler konularından olan siyasi romanların temelde bir kurguya dayandıkları, dolayısıyla çürütülebilir, aksi iddia edilebilir pek çok detayı olabileceği de gözardı edilmemelidir.

Suûdî edebiyatının en dikkat çeken konusu olan siyaset teması, ancak ikinci kuşak yazarlarıyla tam olarak ta Arap edebiyatında siyasi romanın babası sayılan Abdurrahmân

⁴⁰⁵ Semr el-Mukrin *Nisâu'l-Münker*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2008, s. 44.

⁴⁰⁶ <http://www.alarabiya.net/articles/2006/05/10/23630.html> (Erişim tarihi: 23.02.2017); <https://www.youtube.com/watch?v=9RVEZHJ1S5o&index=34&t=0s&list=WL> (Erişim tarihi: 19.07.2018).

⁴⁰⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=5JYxj0lXDz0&index=17&list=WL> (Erişim tarihi: 20.07.2018).

Münîf ile varlığını hissettirmiş, 1990'dan sonra da önemli bir ivme kazanmıştır. Siyaset temasının ele alındığı birçok eserde, görüş ve eleştirilere yer vermekle yetinmeyen yazarlar, düşünce hürriyetinin kısıtlandığının somut bir göstergesi olarak gördükleri cezaevlerini, roman mekânı olarak seçmişlerdir.

2000 yılına kadar siyaset temasının işlendiği başlıca roman ve yazarları şunlardır:

— *Şarku'l-mutevassıt* (Doğu Akdeniz-1975): Abdurrahmân Münîf.

— *el-Ân hunâ ev şarku'l-mutevassıt merraten uhrâ* (Şu An Burada... Ya da Doğu Akdeniz Başka Defa-1991): Abdurrahmân Münîf.

— *eş-Şeyâtinu'l-humr* (Kızıl Şeytanlar-1977): Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec'in kaleminden çıkan bu eser, Arap Petrol bakanlarının 1976 yılında Viyana'da kaçırılma krizini ele almaktadır.

— *Ğurâbâ bilâ vatan* (Vatansız Yabancılar-1981): Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec.⁴⁰⁸

— *Vehterakat Beyrut* (Beyrut Yanıyor-1982): Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec.⁴⁰⁹

— *el-Mesîratu'l-Hadrâ* (Yeşil Yürüyüş-1982): Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec'in kaleme aldığı bu eser, Fas ile Moritanya devletleri arasında gerginliklere neden olan Batı Sahra sorununu ele almaktadır.⁴¹⁰

— *Şakkatu'l-hurriyye* (Özgürlük Dairesi-1994): Gâzî el-Kusaybî.⁴¹¹

— *er-Riyâd nûvembır-1990* (Kasım 1990'da Riyad-1992): Sa'd ed-Duvserî.⁴¹²

— *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra* (Metruk Sokakların Hayaletleri-1996-8): Türkî el-Hamed.⁴¹³

⁴⁰⁸ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 220.

⁴⁰⁹ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 220.

⁴¹⁰ el-Bendârî, "el-Fushâ ve'l'Ammiyye fi'l-A'mâli's-Serdiyyeti's-Su'ûdiyye", *es-Serdiyât*, C. I, (ed. Sâlih Mu'ayyid el-Gâmidî ve Huseyn el-Menasra), Riyad, Dâru Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2016, ss. 335-336.

⁴¹¹ Su'âd el-Mâni', "Şakkatu'l-Hurriyye", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, 2015, ss. 371.

⁴¹² Mu'cib b. Sa'îd ez-Zehrânî, "Sa'd b. Abdullah *ed-Dûvserî*", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, s. 560.

⁴¹³ Türkî el-Hamed, *el-'Adâme*, 4. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2003; Türkî el-Hamed, *eş-Şimeysi*, 3. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2003; Türkî el-Hamed, *el-Kerâdîb* 3. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2002.

Suûdî edebiyatının günümüz temsilcilerinden olan Abduh Hâl'ın *Termî bi-şerer* (Kıvılcım Saçıyor-2009),⁴¹⁴ Nûrâ el-Gâmidî'nin *Vechetu'l-bûsula*,⁴¹⁵ Abdullah Sâbit'ın *el-İrhâbî 20*⁴¹⁶ ve Umeyme el-Hâmîs'in *el-Vârife* (Çalı-2008)⁴¹⁷ gibi pek çok eserinde de olay akışı esnasında zaman zaman sosyal ilişkiler tasvir edilerek, dönemin klostrufobik ve baskıcı atmosferinin okura etkili bir şekilde iletilmesine gayret edilmiştir.

Suudi Arabistan edebiyatında, siyaset temasının tabu olmaktan çıktığını savunan Suudlu edebiyat eleştirmeni Muhammed el-'Abbâs, *Sukûtu't-tâbu: er-rivâyetu's-siyâsiyye fi's-Su'ûdiyye* (2011) adlı eserinde bu konuyu detaylı olarak ele almıştır.⁴¹⁸ Ancak söz konusu eserdeki örnekler incelendiğinde, siyaset teması bağlamında yapılan eleştirilerin devletin üst kademelerinden çok belli başlı alt kurumlara yönelik, sınırlı ve çok cılız olduğu görülecektir. Her ne kadar siyaset temasını güçlü bir şekilde ele alan Abdurrahmân Münîf gibi birkaç yazar olmuşsa da bunların eserleri yasaklanarak, okura ulaşmaları engellenmiştir. Binaenaleyh el-'Abbâs'ın siyaset temasının tabu olmaktan çıktığı şeklindeki görüşünün tam anlamıyla nesnel değil göreceli olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.1.1.4. Köy ve Şehir Hayatına Bakış

Suûdî edebiyatında ilk defa İbrâhim en-Nâsır'ın *Sukbun fi ridâi'l-leyl* (*Gece Elbisesindeki Delik*-1960) adlı eserinde görülen köy-şehir karşılaştırması özellikle 1980'larda Abdülazîz Meşrî ile özdeşleşmiştir. Meşrî'nin tüm eserlerinde Suûdî toplumunun yapısını irdeliyerek, köylü-kentli insan problemlerini ve açmazlarını bütün açıklığıyla dile getirmesi, hem konunun canlanmasını hem de modern bir renge bürünerek daha fazla ön plana çıkmasını sağlamıştır. Genel olarak köy-kent hayatının karşılaştırıldığı eserlerde toplumun gelenek ve görenekleri tasvir edilmiş, köy hayatı ile kent hayatı arasındaki maddî ve mânevî farklılıklar mukayese edilerek, kültürel değerlerin yozlaşmasına değinilmiştir.

⁴¹⁴ Abduh Hâl, *Termî bişerer*, Beyrut, Menşûrât el-Cemel, 5. bs., 2011, ss. 255-256, 328.

⁴¹⁵ Nûrâ el-Gâmidî, *Vechetu'l-Bûsula*, Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirasâti ve'n-Neşr, 2002, s. 272.

⁴¹⁶ Abdullah Sâbit, *el-İrhâbî 20*, 4. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2011, ss. 95-96.

⁴¹⁷ Heyfâ Ali el-'Aclân, *Binâu'ş-Şahsiyye fi Nemâzic mine'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2016. ss. 194-195.

⁴¹⁸ el-'Abbâs, age., 2011.

2.1.1.5. Cinsellik

XX. yüzyılın son çeyreğine kadar Suûdî romanının kendine has karakteristik özelliklerinden kabul edilen utanma duygusu (hayâ) ve dinî değerlere bağlılık özellikle doksanlı yıllardan sonra kaybolmaya başlamış ve toplumun konuşulmasını hoş karşılamadığı aile hayatı, özel hayat ve cinsellik meselesi ele alınan başlıca konulardan biri haline gelmiştir.⁴¹⁹ Aralarında kadın yazarların da olduğu pek çok Suudlu yazar, kaleme aldıkları eserlerinde zaman zaman cinsellikle ilgili sözcüklere ve cinsel tasvir ve diyaloglara yer vermişlerdir. Özellikle 2000'den sonraki yıllarda kadın yazarlar tarafından kaleme alınan pek çok romanın, toplumun gelenek ve göreneklerine aykırı tasvirlerle dolu olmasının yanı sıra dinî ve manevî değerleri yadsıyan sapkın düşünceler ihtiva ettiğini vurgulayan Hâlid Abdülazîz Zevbe', Suûdî romanlarındaki ahlâkî yozlaşmayı tüm yönleriyle ele aldığı *el-İnhirâfâtu's-şer'iyye ve'l-ahlâkiyye fi'r-rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'n-nisâiyye* adlı eserinde, bu tür romanların, toplum ahlakını yozlaştırarak, inanç değerlerini ifsat ettiğini dile getirir.⁴²⁰

Suudlu akademisyen, yazar Bender b. Abdullah eş-Şuveykî'de toplumun dinî ve ahlâkî değerlerinin sorgulandığı eserleri ele alan *Min 'abesi'r-rivâye* adlı esere yazdığı takrizde: Toplumun değer yargılarını yozlaştırmak isteyen bazı yazarların, toplum gerçeklerine ışık tutma adına, uydurma ve çirkin fikirlerini “edebî ürün” adı altında yayımdıklarını ancak bu tür çalışmaların uzaktan yakından hiç bir şekilde toplum gerçeklerini yansıtmadığını savunmaktadır. Ayrıca söz konusu çalışmaların dinin temel ilke ve pratiklerini gözardı ettiklerini söyleyerek, onları ironik bir üslupla eleştirmektedir.⁴²¹

Hel kessereti'r-rivâyetu's-Su'ûdiyye et-tabû adlı makalesinde tabuları irdeliyen Vadhâ bintu Sa'îd, Suudi romanının cinsellik tabusunu tam anlamıyla yıktığını savunmuş, din ve siyaset tabularının ise halen ciddi anlamda irdelenmediğini belirtmiştir.⁴²²

⁴¹⁹ el-Hâzimi ve el-Yûsuf, age., ss. 36-37.

⁴²⁰ Zevbe', age., ss. 7-9.

⁴²¹ Abdullah b. Salih el-'Uceyrî, *Min 'Abesi'r-Rivâye: Nazarâtun min Vaki'ir-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, ty., ss. 5-10.

⁴²² Vadhâ bintu Sa'îd Âl-Zu'ar, “Hel Kessereti'r-Rivâyetu's-Su'ûdiyye et-Tabû”, *el-Cûbe*, S. 35, el-Cevf, 2012, s. 72.

Gâzî el-Kusaybî'nin *Şakkatu'l-hurriyye*, Türkî el-Hamed'in *el-'Adâme* ('Adâme Semti-1996),⁴²³ Leylâ el-Cuhenî'nin *el-Firdevsu'l-yebâb*, Nûrâ el-Gâmidî'nin *Veçetu'l-bûsula*, Kumâşe el-'Uleyyân'ın *Ünsa'l-'ankebût*, *Sabâ el-Hırz'ın el-Âharûn* (Diğerleri-2006), *İbrâhim Bâdî'nin Hubbun fi's-Su'ûdiyye* (Suudi Arabistanda Aşk-2006), *Zeyneb Hefnî'nin er-Raksu 'ale'd-dufûf* (Teflerle Dans-1998), Yûsuf el-Muhaymîd'in *el-Kârûra* (Şişe-2004) ve Recâ es-Sâni'ın *Benâtu'r-Riyâd* (Riyad'ın Kızları-2005) adlı eserleri gibi pek çok romanda, olayların akışı esnasında zaman zaman aşırı bir şekilde cinsellik konusuna yer verilmiştir. Muhafazakâr bir geleneğe sahip olan Suûdî toplumunun kırmızı çizgisi addedilen mahremiyet anlayışını yerle bir eden bu durum, sonraki pek çok yazar tarafından da benimsenerek sürdürülmüştür.⁴²⁴ Ancak Suûdî romanının içeriğine ilişkin yapılan bu çalışmada, özellikle 2010'dan sonra toplumsal ahlâk anlayışını göz ardı ederek, cinsellik meselesini ön plana çıkaran eserlerin daha önceki yıllarda gördükleri rağbeti görmediğini ve bu konunun yavaş yavaş terkedildiğini göstermektedir. Suudlu edebiyat eleştirmeni Sâlih el-Gâmidî'nin konuya ilişkin olarak:

*“Her ne kadar 90'lı yıllardan sonra cinsellik temasının işlenmesi moda haline gelmiş ve 2000'den sonra doruğa ulaşmışsa da son yıllarda (2010'ten sonra) bu durum değişmiş ve bu tür konulara karşı bir bıkkınlık oluşmuştur. Söz konusu moda 2010'dan sonra yerini sosyal problemleri tüm yönleri ile ele alan eserlere bırakmıştır.”*⁴²⁵

şeklindeki değerlendirmesi de yukarıdaki görüşü teyit etmektedir.

2.1.1.6. İntihara Teşebbüs

İlk kadın yazar romanının yayımlandığı 1960'tan 1991 yılına kadar sadece Semîra Hâşıkî'nin *Berîk 'ayneyk* (Gözlerinin Işıltısı-1963) adlı eserinde görülen intihar eğilimi⁴²⁶ özellikle II. Körfez Savaşı'ndan (2003) sonra pek çok kadın yazar tarafından ele alınarak intihara sürükleyen bireysel ve toplumsal nedenlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.⁴²⁷ Bu bağlamda Kumâşe el-'Uleyyân *Ünsa'l-'ankebut*'te Ahlâm'ın, *Bukâ tahte'l-matar*'da (Yağmur Altında Ağlama-2000) Hâlid'in, *Beytun min zucac*'te (Cam

⁴²³ Türkî el-Hamed, *Atyâfu'l-Ezikkati'l-Mehcûra: el-'Adâme*, 4. bs., Beyrut, 2003, Dâru's-Sâkî, ss. 76-79.

⁴²⁴ Âl-Zu'ar, a.g.m., s. 70; el-Vehhâbî, age., ss. 274-280.

⁴²⁵ Prof. Dr. Sâlih b. Mu'ayyid el-Gâmidî ile Melik Suûd Üniversitesi'ndeki ofisinde 23.07.2017 tarihinde yapılan mülakat.

⁴²⁶ Dîb, age., ss. 61-62.

⁴²⁷ el-Cem'ân, age., ss. 498-499.

Ev-2001) Munâ'nın, Mufid en-Nuveysir *el-Vâd ve'l-'em*'de (Çocuk ile Amca-2002) Hüsâm'ın,⁴²⁸ Leylâ el-Cuhenî de *el-Firdevsu'l-yebâb*'ta romanın kadın kahramanı Sabâ'nın intihar teşebbüsünü tasvir ederek intihar olgusuna dikkat çekmiştir.⁴²⁹

2.1.1.7. Doğu-Batı Sorunsalı

Modern Arap edebiyatında ele alınan başlıca temaların en belirginini hiç şüphesiz ki Doğu-Batı sorunsalı olmuştur. Suûdî edebiyatında da Doğu-Batı medeniyetleri arasındaki etkileşim ve iki medeniyet arasındaki problemler pek çok romanda derinlemesine işlenmiş, Müslüman Doğu'nun değerleriyle, Hristiyan Batı'nın değerleri arasındaki çelişki ve yaşanan gerginlikler birbirinden farklı edebî üsluplarla dile getirilmiştir. Doğu-Batı sorunsalını ele alan en önemli yazarlardan olan Abdurrahmân Münif, *el-Eşcâru ve iğtiyâl merzûk* (Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti-1971), *Şarku'l-mutevassıt* (Ortadoğu-1975), *Sibâku'l-mesâfeti't-tavile* (Maraton Koşusu-1979) ile *Mudunu'l-milh* (Tuz Şehirleri-1984-9) adlı romanlarında bu hususu detaylarıyla ele almasıyla tanınmıştır. Özellikle Münif'in, İngiliz çıkarlarını korumak için Doğu'ya seyahat eden bir İngiliz istihbarat ajanının (Peter McDonald) hayatını ele aldığı *Sibâku'l-mesâfeti't-tavile* adlı eseri, Doğu ile Batı Medeniyetleri arasındaki, ekonomik, ideolojik ve kültürel çatışmayı tüm boyutlarıyla gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekmiştir.⁴³⁰

Fuâd Sâdık Muftî'nin eğitim için Amerika'ya giden Suudlu bir gencin hayatını anlattığı *Lahzatu da'f* (Zaaf Anı-1981),⁴³¹ Bedriye Abdurrahmân'ın *Medâinu'r-remâd* (Kül Şehirleri-2004) ve Sultân el-Kahtânî'nin *Tâirun bilâ cenâh* (Kanatsız Kuş-1998)⁴³² adlı eseri de Doğu ile Batı arasındaki çatışmayı ele alan başlıca romanlardandır.⁴³³ Söz konusu temayı işleyen romanlarda genelde ruh ile maddenin çatışması tasvir edilmiş, mâneviyatçı olarak değerlendirilen Doğu ile maddeci olarak kabul edilen Batı arasındaki tezatları değinilerek, Batı kültürünün Müslüman Doğu toplumları üzerindeki olumsuz etkileri ortaya konulmuştur. Ancak 'İsâm Hûkır, Arap bir erkeğin Marianna adlı İtalyan bir kadınla evliliğini ele alan *es-Senyûra* (Hanımefendi-1980) adlı eserinde Doğu ile Batı

⁴²⁸ Mufid en-Nuveysir, *el-Vâd ve'l-'em*, Beyrut, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2007.

⁴²⁹ el-Vehhâbî, age., ss. 257-259.

⁴³⁰ Cemâl Mubârakî, *el-Garbu fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse, Câmiatü'l-Hâc li-Hıdır Betna Külliyyetu'l-Âdâbi ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Cezayir, 2009, ss. 142-143.

⁴³¹ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, ss. 352-354; Dîb, age., s. 82.

⁴³² el-Kahtânî, age., s. 194.

⁴³³ Âl-Şeyh, age., ss. 448.

medeniyetlerinin olumlu yönlerini tasvir ederek, her iki medeniyetin ortak bir zeminde buluşabileceklerini anlatmaya çalışmıştır.⁴³⁴

2.1.1.8. Filistin Meselesi

1948’de Filistin topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesi ve zaman içerisinde İsrail’in yayılmacı bir politika izleyerek birçok masum Filistinliyi öldürmesi veya yurtlarından etmesi özellikle Arap kamuoyunda haklı bir tepkinin oluşmasına sebep olmuştur. İsrail’e karşı duyulan öfke ve Filistinlilerin dramatik durumu Arap edebiyatına olabildiğince yansımıştır.⁴³⁵ Arap toplumunun üzerinde ittifak ettikleri nadir konulardan biri olan Filistin meselesine kayıtsız kalmayan birçok Suudlu yazar da, kaleme aldıkları eserlerinde zaman zaman Filistin halkının yaşayışına ilişkin kesitler sunarak, Filistinlilere revâ görülen zulmü gözler önüne sermiş, Siyonistler karşısında dik durulması gerektiğini dile getirerek, Filistin halkının haklı direnişini desteklemiştir. Bu bağlamda Filistin meselesine geniş yer ayıran Muhammed Abduh Yemânî *Muşerred bilâ hatiy’e* adlı eserinde Filistin’de yaşanan trajediyi detaylı bir şekilde tasvir ederek yaşanan kıyımı yansıtmaya çalışmıştır.⁴³⁶ Nûrâ el-Gâmidî,⁴³⁷ Behiye Busebît, Zeyneb Hefnî ve daha pek çok yazar kaleme aldıkları romanlarda zaman zaman Filistin meselesine değinmişlerdir.⁴³⁸

2.1.1.9. Şiddet/Terör

Başta fiziksel şiddet olmak üzere psikolojik şiddet ve cinsel şiddet temalarının yoğun bir şekilde ele alındığı Suûdî romanlarında, şiddetin boyutuna, gerekçesine ve kime uygulandığına bakılarak konunun birkaç başlık altında irdelendiği görülmektedir. Bu bağlamda öne çıkan başlıca şiddet türleri şunlardır:⁴³⁹

a) Kadına Yönelik Şiddet

Kadının, erkeğin nazarında feda edilebilen bir kurban ve kötülüğün kaynağı olarak telakki edildiğini anlatan pek çok roman, erkek kaynaklı şiddet eyleminin zamanla toplum şiddetine evrildiğini aktarmış, insan onuru ile bağdaşmayan bu tutumu farklı şekillerde

⁴³⁴ eş-Şantî, *Fennu’r-Rivâye fi’l-Edebi’s-Su’ûdiyyi’l-Mu’âsir*, ss. 347-353.

⁴³⁵ *el-Mevsû’atu’l-‘Arabiyyetu’l-‘Alemiyye*, a.g.md., C. XI, s. 308.

⁴³⁶ Dîb. age., s. 197.

⁴³⁷ Nûrâ el-Gâmidî, age., ss. 120-121.

⁴³⁸ el-Vehhâbî, age., s. 94.

⁴³⁹ Huseyn el-Menasra, *Kıraâtun fi’l-Menzûri’s-Serdiyyi’n-Nisvî*, Ürdün, ‘Âlemu’l-Kutubi’l-Hadîs, 2013, ss. 7-8.

tasvir etmiştir. Bu hususta ön plana çıkan Abdulvahâb Âl-Mer'î'nin *Kubletun min femi'l-'ankebût* (Örümceğin Dudağından Bir Öpücük-2004) adlı eseri, tasvir ettiği erkek şiddeti bakımından dikkat çekmiştir.⁴⁴⁰

Kadınlara uygulanan şiddetin öznesinin her zaman karşı-cins olmadığını anlatan pekçok romanda, kadınların bazen hemcinsleri tarafından da şiddete maruz bırakıldıkları anlatılmıştır. Bu bağlamda Umeyme el-Hamîs'in *el-Bahriyyât*,⁴⁴¹ Sabâ el-Hırz'ın *el-Âharûn*, Leylâ el-Cuhenî'nin *Câhiliyye* ve Bedriye Bişr'in *Hind ve'l-'asker* adlı romanları, kadınlara hemcinsleri tarafından şiddet uygulandığını yansıtan başlıca eserlerdir.⁴⁴²

b) Dinî Şiddet

Tekfirci ideolojilerin şiddet eylemlerine değinen romanlar özellikle 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen olaylardan sonra başlamış, 12 Mayıs 2003'te Riyad'daki bombalı saldırılarla daha da yaygınlaşmıştır.⁴⁴³ Bu bağlamda Türkî el-Hamed'in ironik bir ad taşıyan *Rîhu'l-cenne* (Cennetin Rüzgârı-2004), Abdullah el-Cefrî'nin *Eyyâm me'ahâ* (Onunla Geçen Günler-2001)⁴⁴⁴ ve Elâ el-Hezlûl'un *el-İntihâru'l-me'cûr* (2004) adlı eserleri din adına işlenen şiddeti çarpıcı bir şekilde ele alan romanlardandır.⁴⁴⁵ Abdullah Sâbit'in biyografik roman kategorisinde yer alan *el-İrhâbî 20*⁴⁴⁶ ve 'Abdu Hâl'in *Fusûk* (2005) adlı romanları da 11 Eylül olayları bağlamında terör eylemlerine değinen önemli eserlerdendir.⁴⁴⁷

Suûdî romanlarında şiddet teması çerçevesinde yapılan incelemede, din adına gerçekleştirilen şiddet kategorisinde yer alması gereken bazı romanların, siyasi roman olarak değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim Yûsuf el-Muhaymîd, Suudi Arabistan Ulusal Muhafız Birliğinin eski subaylarından Cuheymân el-'Uteybî (ö. 1980) önderliğindeki grubun, 20 Kasım 1979 tarihinde Kâbe'nin bulunduğu Harem-i Şerif'te

⁴⁴⁰ el-Ferîdî, *Sûretu's-Şahsiyyeti'l-İnhizâmiyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 65-66.

⁴⁴¹ ed-Dâmin, age., s. 269.

⁴⁴² el-Menasra, *Kiraâtun fi'l-Menzûri's-Serdîyyi'n-Nisvî*, s. 28.

⁴⁴³ el-Hıdır, age., s. 645.

⁴⁴⁴ Ali Ze'le, *el-Hitâbu's-Serdî fi Rivâyât Abdullah el-Cefrî*, Beyrut, Müessesetu'l-İntişari'l-'Arabî, 2015, s. 43.

⁴⁴⁵ Elâ el-Hezlûl, *el-İntihâru'l-Me'cûr*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2004.

⁴⁴⁶ Abdullah Sâbit, *el-İrhâbî 20*, 4. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2011.

⁴⁴⁷ el-Ferîdî, *Binâu'z-Zemân ve Teşkilu'l-Hitâb fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'l-Mu'âsıra*, ss. 229-230.

gerçekleştirdiği eylemden başlayarak⁴⁴⁸ 2006 yılına kadar ülkede cereyan eden siyasî, dinî ve sosyal olayları aktardığı *el-Hamâmu lâ yetîru fî Bureyde*⁴⁴⁹ adlı eseri ile Hâlid el-Meched'in cihad düşüncesinden etkilenerek, Ahsâ'dan Afganistan'da giden Bedr eş-Şerâhî adlı bir gencin hayatını ele aldığı *'Aynullâh* (2009) adlı romanını, çoğu kaynaklar terör temasının işlendiği romanlar sınıfında zikretmesine rağmen, terörü radikal türden bir siyaset yapma biçimi olarak gören kimi yazarlar, söz konusu eserleri siyasi roman kategorisinde ele almışlardır.⁴⁵⁰

c) *Devlet Terörü*

Herhangi bir devletin, tüm uluslararası teamül ve hukuksal zemini göz ardı ederek diğer ülkelere uyguladığı şiddet faaliyetleri, pek çok Arap romanında olduğu gibi birçok Suudi romanında da ele alınmıştır. Özellikle ABD'nin dünya çapında, İsrail'in de Filistin başta olmak üzere kendi bölgesi çapında uyguladığı devlet terörüne dikkat çekilmiştir. Devlet kaynaklı şiddet temasının ele alındığı başlıca eserlerden olan Bedriye Abdurrahmân'ın *Medâinu'r-remâd* (Kül Şehirleri-2010) adlı romanında İsrail'in Filistin'e uyguladığı devlet terörü tüm yönleriyle çarpıcı bir şekilde tasvir edilmiştir.⁴⁵¹

2.1.2. Olay Örgüsü

Romanın ana eksenini oluşturan en önemli unsur anlattığı olay ve iç içe geçmiş olaylar zincirinden oluşan "olay örgüsü"dür. Okurun ilgi ve dikkatini uyanık tutan olay örgüsünü, "olayların sebep-sonuç ilişkisine göre anlatılmasıdır. Olay örgüsünü: "*Kral öldü, arkasından kraliçe öldü,*" dersek bu öykü olur, "*Kral öldü, sonra üzüntüsünden kraliçe de öldü,*" dersek olay örgüsü olur."⁴⁵² şeklinde somut bir örnekle açıklayan İngiliz eleştirmen ve romancı E. M. Forster (ö. 1970):

"Olay örgüsü romanın mantıksal akılcı yönüdür; sonradan çözümlenen gizlilikler gerektirir: Okurlar bilmediği dünyalarda dolaşabilir, ama romancı kuşkuda değildir. İşini bilir, kimi zaman

⁴⁴⁸ Kâbe Baskını olarak kayda geçen bu olay hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004, ss. 195-235.

⁴⁴⁹ Yûsuf el-Muhaymîd, *el-Hamâmu lâ Yetîru fî Bureyde*, 4. bs., Mağrib, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-'Arabî, 2011, s. 20, 206.

⁴⁵⁰ el-'Abbâs, age., ss. 88,95.

⁴⁵¹ Bedriye Abdurrahmân, *Medâinu'r-Remâd*, 2. bs., Riyad, Mektebetu'l-'Ubeykân, 2010.

⁴⁵² Forster, age., s. 128.

bir yeri aydınlatarak, kimi zaman bir yeri gözden saklayarak en iyi etkiyi sağlamaya çalışır.” demektedir.⁴⁵³

Suûdî romanları olay örgüsü bağlamında incelendiğinde ilk dönemlerde modern roman mefhumunun tam anlamıyla anlaşılmadığı ve olay örgüsünün cılız bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ancak 1960’lı yıllarla birlikte olay örgüsünün önceki dönemlere nispeten ciddi anlamda gelişmeye başladığı ve 1980’den itibaren modern roman ölçütlerine ve sağlam olay örgüsüne sahip romanlar kaleme alındığı görülmektedir.

2.1.3. Şahıs Kadrosu

Romanın temel unsurlarından biri de olayların faili konumundaki kişi veya kişilerdir.⁴⁵⁴ Kişiler sistemini farklı açılardan değerlendiren eleştirmenler, kişileri, başkahraman(lar),⁴⁵⁵ tali kahramanlar, yardımcı kahramanlar ve dekoratif kahramanlar⁴⁵⁶ şeklinde tasnif etmişlerdir. İngiliz edebiyatçı Forster ise kişileri rolleri açısından yuvarlak (round) ve düz (flat) olarak ikiye ayırır. O, bu tasnifi kişilerin, romandaki konum ve işlevlerine, hatta mizaçlarına ve felsefelerine göre değerlendirir. Yuvarlak kişiler psikolojik derinlikleri ve nitelikleriyle dikkat çeken, olay örgüsüne ciddi anlamda etki eden dinamik kişilerdir. Romanın genel yapısı daha çok onlar üzerine inşa edilir. Onları eserden çıkardığımızda, bir boşluk meydana gelir ve romana olan ilgi büyük ölçüde azalır. Düz kişiler ise basit bir yapıya sahip, psikolojik derinlikten yoksun kişilerdir. Eserin kaderini tayin etmeyip, eserin yapısı ve bütünlüğü açısından çok önemli olmayan statik

⁴⁵³ Ayyıldız, Birgören, age., s. 68.

⁴⁵⁴ Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı*, s. 161.

⁴⁵⁵ Romandaki olayların akışında ciddi anlamda rol oynayan, romanda “yapıyı oluşturan bütün unsurların merkezi” konumunda bulunan kişiye ayrıca “başkişi” veya daha yaygın bir nitelemeyle “asıl kahraman” (protagonist) denir. Başkahraman gerçek bir kişi olabildiği gibi Kelile ve Dimne’de olduğu gibi hayvanlar veya insan kimliği kazandırılmış cansız bir eşya hatta bir kavram dahi olabilir. Ancak kahramanları hayvan olan romanlarda bile anlatılanlar simgeleştirilmiş insan yaşamıdır. Nitekim İngiliz yazar George Orwell’in (ö. 1950) 1940’lardaki “reel sosyalizm”in eleştirisi olan Hayvan Çiftliği (Animal Farm-1946) adlı eserinin başkişileri hayvanlardır. Çiftlikte yaşayan hayvanlar, kendilerini sömüren insanlara başkaldırıp çiftliğin yönetimini ele geçirdikten sonra daha eşitlikçi bir topluluk oluşturmayı amaçlarlar. Detaylı bilgi için Bkz. Gerald Prince, *Kâmûsu’s-Serdiyyât*, (Çev. es-Seyyid İmâm), Mîrit li’n-Neşr ve’l-Ma’lumât, Kahire, 2003, s. 86; Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, Ankara, 9. bs., Ötüken Neşriyat, 2011, s. 84; George Orwell, *Hayvan Çiftliği*, (çev. Celâl Üster), 27. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2012.

⁴⁵⁶ Mustafa Ayyıldız, age., s. 179-180.

karakterlerdir. Ancak bunlar, ikinci planda olsalar da romanın akışının sürdürülebilmesine yönelik katkıları inkâr edilemeyecek düzeydedir.⁴⁵⁷

Günümüzde genel olarak kalabalık bir şahıs kadrosuna sahip olan Suûdî romanları, ilk dönemlerde tek kahraman etrafında şekillenirken, sonraki dönemlerde verilmek istenen toplumsal mesajları iletebilmek ve halkın karşı karşıya kaldığı problemleri aktarabilmek adına yerini birbirini takip eden kahramanlara bıraktığı görülmektedir.⁴⁵⁸

2.1.4. Zaman

İnsan yaşamını konu edinen roman, insanı tek başına değil başka insanlarla ilişki içinde olan geçmişi ve geleceği olan bir varlık olarak ele alır. Bundan dolayı zaman romanın en önemli yapısal özelliklerinden biridir. Zaman kavramına pek çok anlam yüklenmekle birlikte Fransız yazar Michel Butor'un (ö.2016) "*Roman dünyasına adım attığımız andan itibaren, en azından üç türlü zaman anlayışını bir arada düşünmek gerekir: Maceranın kendi zamanı, yazıya geçirme zamanı ve okuma zamanı*" şeklindeki ifadesi romandaki zaman unsurunu en güzel şekilde özetlemektedir.⁴⁵⁹ Romanlardaki zaman akışı, kronolojik sıra içinde olabildiği gibi geriye dönük (flashback) veya ileriye yönelik de (flashforward) olabilir.⁴⁶⁰

Suûdî romanlarında zaman ögesinin ele alındığı bu bölümde, anlatılan olayın hangi tarihte gerçekleştiğini ve ne kadar sürdüğünü belirten "macera zamanı" çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Suûdî romanlarında vaka zamanı genelde XX. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar devam eden zaman dilimini kapsamakla birlikte *Emîru'l-hub* gibi XX. yüzyıldan önceki devirlerde cereyan eden bazı romanlar da olmuştur. Aralarında *el-Bâ's*, *Eyâmî*, *Ğuyûmu'l-harîf*, *Geden ensa*, *Geden seyekûnu'l-hamîs*, *Zâiru'l-mesâ*, *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra*, *Muşerred bilâ haty'e*, *Şakkatu'l-hurriyye*, *Fihâhu'r-râihâ* ve *Turâb ve dimâ* gibi yüzlerce roman belli bir zaman dilimi

⁴⁵⁷ Forster, age., ss. 107-108.

⁴⁵⁸ Abdurrahmân Münîf, *el-Kâtib ve'l-Menfâ*, Beyrut, el-Müessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr ve'l-Merkezi's-Sekâfi, ty. s. 12.

⁴⁵⁹ Roland Bourneur ve Réal Quillet, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, (Çev. Hüseyin Gümüş), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1085, Tercüme Eserler Dizisi, 1989, s. 120.

⁴⁶⁰ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 5. bs. Akçağ Yayınları, Ankara, 2000. ss. 116-119.

etrafında şekillenmiştir.⁴⁶¹ Zamanın açık bir şekilde belirtildiği bu eserlerden *Şakkatu'l-hurriyye*'de olaylar 1956-1961 yılları arasında, *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra*'da 1967-1975 yıllarında, *Fihâhu'r-râihâ*'da 1978-1998 yılları arasında,⁴⁶² Yûsuf el-Muhaymîd'in siyasî, dinî ve sosyal olayları anlattığı *el-Hamâmu lâ yetîru fî Bureyde* adlı eserinde de 1979-2006 yıllarını kapsayan dönemde cereyan etmektedir.⁴⁶³

Ancak zaman ögesi her ne kadar Suûdî romanının temel çerçevesini oluşturmuşsa da, -ahlâkî değerlere değinen eserlerin birçoğunda olduğu gibi- olayların cerayan ettiği zaman diliminin belirtilmediği romanlar da yazılmıştır. Zaman unsurunun son derecede önemli olduğu tarihi romanlarda bile bazen zamanın belirtilmediği olmuştur.⁴⁶⁴ Nitekim günümüz genç yazarlarından olan Muhra el-'Usaymî, toplumunun yaşadığı ekonomik ve sosyal dönüşümler çerçevesinde, iyilik ve kötülük arasındaki çatışmayı ele aldığı iki ciltlik *eş-Şeyâtînu teskunu'l-e'şâş* (Şeytanlar Yuvalarda Barınır-2000) adlı eserinde olayların hangi zaman diliminde vuku bulduğuna değinmediği gibi anlatılan olayların tam olarak kaç yıl sürdüğüne ilişkin de her hangi bir ipucu vermemiştir.⁴⁶⁵ Suudi edebiyatının ikinci kuşak yazarlarından Fuâd Sâdık Müftî'nin ilk romanı olan *Lahzatu da'f* adlı eserinde de olay zamanı belirtilmemiştir.⁴⁶⁶ Romanlarında gerçek yer isimlerini kullanmaktan çoğu zaman imtina eden usta romancı Abdurrahmân Münîf de bu tutumunu zaman hususunda da sergilemiştir.⁴⁶⁷

2.1.5. Mekân

Romanın önemli unsurlarından biri de mekândır. Mekân vakanın varlık bulunduğu yer, şahısların içinde yaşadıkları, kendi oluşlarını fark ettikleri alandır. Bir romanda mekânın çeşitli işlevleri vardır. Her şeyden önce ve en azından olayların bir dekorudur.⁴⁶⁸ Romanlardaki mekânın, bildik, tanıdık bir yer olması gerekmez. Tamamen bilinen bir yerde geçen romanlar olduğu gibi hayalî mekânlarda geçen romanlar da vardır. Nitekim

⁴⁶¹ Dîb, age., ss. 295-296.

⁴⁶² el-Ferîdî, *Sûretu's-Şahsiyyeti'l-İnhizamiyye fî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 125.

⁴⁶³ el-Muhaymîd, *el-Hamâmu lâ Yetîru fî Bureyde*.

⁴⁶⁴ Dîb, age., 293.

⁴⁶⁵ Âl-Şeyh, age., ss. 427-428.

⁴⁶⁶ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fî'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, s. 352.

⁴⁶⁷ Adnan Arslan, *Abdurrahmân Münîf'in Romancılığı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2017, s. 170.

⁴⁶⁸ Mehmet Narlı, "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 7, 2002, s. 48.

bilim-kurgu (science-fiction) romanlarının çoğu, fantastik bir coğrafyada geçer.⁴⁶⁹ Romandaki zaman unsurunda geriye dönüşler ve geleceğe sıçramalar olabildiği gibi mekân konusunda da değişiklik olabilir.⁴⁷⁰

Suûdî romanları, edebî anlatı türünün ana unsurlarından olan ve en az zaman kadar önemli olan mekân açısından incelendiğinde genelde Suudi Arabistan'ın mekân olarak kullanıldığı görülmekle birlikte diğer Arap ülkelerinin veya Avrupa kentlerinin de roman mekânı olarak tercih edildiği olmuştur. Suudi Arabistan'ın içinde Riyad başta olmak üzere, Cidde, Demmâm, Huber, Yenbu', Katîf, Ahsâ, Tâif, Bureyde, Ebhâ, Mekke, Medine, 'Uneyze, Zahrân, Duvâdimi ve Tebük gibi pek çok şehir ve kasaba⁴⁷¹ roman mekânı olmuştur. Suudi Arabistan dışında da Mısır, Lübnan, Suriye, Bağdat, Tunus, Kuveyt, İsrail, İran, Yemen, BAE, Endonezya, Fas, Sudan, Pakistan, Afganistan ve Türkiye gibi ülkelerin yanı sıra Londra, Cenevre, Viyana, Roma, Toronto ve Milano gibi pek çok Avrupa ve Amerika şehirleri roman mekânı olarak kullanılmıştır.⁴⁷² Suudi romanlarında mekân hususuna ilişkin yapılan incelemede, 1992 yılına kadar yayımlanan eserlerdeki mekânların yaklaşık %25'inin Suudi Arabistan dışından seçildiği görülmektedir.⁴⁷³

Romanlarda ana mekâna bağlı olarak evler, çarşılar, lokantalar, yollar, kafeteryalar, park ve bahçeler, üniversiteler ve hastaneler tercih edilmekle birlikte⁴⁷⁴ kimi zamanlar köy veya çölün tercih edildiği de olmuştur.⁴⁷⁵ Sürekli bir mekân değişimine sahne olan Suûdî romanlarında kişiler, kimi zamanlar köy-kent arasında bazen de şehirler arasında hatta ülkeler arasında gidip gelmişlerdir.⁴⁷⁶ Ayrıca bazı eserlerde hayalî ve fantastik mekânların kullanıldığı gibi roman mekânının hiç belirtilmediği eserler de olmuştur.⁴⁷⁷ Hatta birçok yazar, romanın ana öğelerinden olan mekâna bilinçli bir şekilde

⁴⁶⁹ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, "Roman", C. XVIII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2002, ss. 489-490; Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı*, age., s. 204.

⁴⁷⁰ Abdülhakim Tuğluk, *Servet-i Fünûn Romanında Mekân*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2012, ss. 11-12.

⁴⁷¹ Sehmi Mâcid el-Hâcirî, *Cedeliyetu'l-Metni ve't-Teşkil*, Beyrut, Müessesetu'l-İntişârî'l-'Arabî, 2009, ss. 375-377; el-Cem'ân, age., s. 435.

⁴⁷² Dîb, age., s. 292.

⁴⁷³ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 219-221.

⁴⁷⁴ İbrâhim ed-Duhûn, "el-Mekânü fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye: Ru'yâ ve Nemâzic", *el-Cûbe*, S. 35, el-Cevf, 2012, s. 63; Zevbe', age., ss. 401-402.

⁴⁷⁵ el-Hâcirî, *Cedeliyetu'l-Metni ve't-Teşkil*, s. 377.

⁴⁷⁶ Dîb, age., ss. 298-299.

⁴⁷⁷ Dîb, age., s. 300.

yer vermediği anlaşılmaktadır. Nitekim İbrâhim en-Nâsır, *Sukbun fi ridâi'l-leyl* adlı eserindeki olaylara sahne olan kentlerin kardeş Arap ülkelerde olmaları nedeniyle zikretmemeyi tercih ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁸ *Ğaden seyekûnu'l-hamîs* adlı romanında zaman ögesine yer vermeyen Hüdâ er-Reşîd de söz konusu eserin ilk sayfasında “*Yer: önemli değil; Zaman: bütün zamanlar*” diyerek zaman ögesine bilinçli bir şekilde yer vermediğini vurgulamıştır.⁴⁷⁹ Toplum yaşantısını tasvir eden Suûdî sosyal romanlarında yer ögesi detaylı bir şekilde belirtilmesine rağmen romantik romanlarda ne zaman ve ne de mekân pek önemsenmiştir.⁴⁸⁰ Siyasi romanlarda ise ana mekân olarak genelde cezaevleri tercih edilmiş bunun dışında bilinen başka bir yer zikredilmemiştir.⁴⁸¹

Hâmid Demenhûrî'nin *Semenu't-tadhiye ile Ve merrati'l-eyyâm*,⁴⁸² Hamza Bûkarî'nin *Sakîfetu's-safâ* (1983) ile *Yedu's-suflâ*,⁴⁸³ Fuâd 'Ankâvî'nin *La zille tahte'l-cebel* (1979),⁴⁸⁴ Seyfeddin 'Aşur'un *Lâ tekul veda'an* (Hoşçakal Deme-1981),⁴⁸⁵ Mahmûd Teravrî'nin *Meymûne* (2001), Abdullah et-Te'za'nın *el-Hefâir teteneffes* (2001),⁴⁸⁶ Abduh Hâl'ın *Mudun te'kulu'l-'uşb* (1998) gibi mekân ve zaman unsurunun sıklıkla vurgulandığı romanlarda Mekke'deki kutsal yerlere ek olarak Mekke'nin dağları, çarşıları, evleri ve diğer özellikleri en ince ayrıntısına kadar tasvir edilmiş ve buraların sembolik değeri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Mekke halkının yakın geçmişteki örf ve adetleri anlatılarak sosyal hayata ve sosyal ilişkilere ilişkin önemli bilgiler aktarılmıştır.⁴⁸⁷ Ayrıca Umeyme el-Hâmîs'in *el-Vârife* ve Recâ 'Alim'in *Tavku'l-hemâme* gibi bazı romanlarda da 1979'da Cuheymân el-'Uteybî ve yandaşlarının Suûdî yönetimine karşı Harem-i Şerif'te gerçekleştirdikleri kalkışmayı anlatan ve o günlerde yaşanan korku ve endişeyi tasvir eden bazı sahneler sunulmuştur.⁴⁸⁸

⁴⁷⁸ Dîb, age., s. 323.

⁴⁷⁹ el-Vehhâbî, age., s. 82.

⁴⁸⁰ Dîb, age., s. 293.

⁴⁸¹ Dîb, age., s. 299.

⁴⁸² Şeyh Emîn, age., s. 484.

⁴⁸³ Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, “Hamza b. Muhammed Bûkarî”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hassa bi Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lam, 2013, s.151; Halûd Sefer el-Hârisî, *Mekketu'l-Mükerrreme fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, 2016. ss. 189-190.

⁴⁸⁴ el-Kahtânî, age., ss. 220-223.

⁴⁸⁵ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, s. 95.

⁴⁸⁶ Abdullah et-Te'izî, *el-Hefâir Teteneffes*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2002, s. 1.

⁴⁸⁷ el-Menasra, *Vehecu's-Serd*, ss. 7-8.

⁴⁸⁸ el-Ferîdî, *Binâu'z-Zemân ve Teşkilu'l-Hitâb fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'l-Mu'âsıra*, ss. 227-228.

Mekân olarak Medine’yi tercih eden az sayıda romanlardan olan Ali Muhammed Hessûn’un *et-Tayyibûn ve’l-Ka’* adlı eserinde Medine’nin birbirine bitişik evleri, bahçeleri, gelenek ve görenekleri, oyunları, yemekleri, Mescid-i Nebevî’nin manevî atmosferi ve Medine halkının sosyal yaşantısı, en ince detaylarına kadar tasvir edilmiştir.⁴⁸⁹

Suudi Arabistan’ın yoksul güney bölgelerinin roman mekânı olduğu başlıca romanlar ise Nûrâ el-Gâmîdî’nin *Vechetu’l-bûsula* (2002) adlı eseri ile Fâtima bintu’s-Serât’ın 2000 yılında yayımlanan *Sâlih en-Necdî ve Zehra el-cenubiyye* (Necdli Salih ile Güneyli Zehra) adlı eseridir.⁴⁹⁰

Suûdî romanlarında en çok kullanılan mekân olan Riyad, yağmurdan mahrum kurak bir bölge, kozmopolit bir şehir ve özellikle kadınlar açısından özgürlüğün kısıtlandığı büyük bir hapisane şeklinde tavsif edilerek, eğitimin, kültürün, özgürlüğün ve aşkın cenneti olarak nitelendirilen Londra, Cenevre ve Toronto gibi şehirlerle karşılaştırılır.⁴⁹¹ *Atyâfu’l-ezikkati’l-mehcûra* gibi bazı romanlarda ise Riyad, gayri meşru eğlence ve işlere kolayca ulaşılan bir yer olarak tasvir edilerek, pek bilinmeyen yönlerine dikkat çekilmiştir.⁴⁹²

Mekân olarak Suudi Arabistan dışını tercih eden yazarlardan *Emel Şetâ* ise Suudlu bir adamla evlenen Endonezyalı bir kadının trajik hayatını anlattığı *Ğaden ensâ*’da Endonezya’yı,⁴⁹³ ‘Isâm Hûkır bir Arap gencin Milano Üniversitesinde eğitim gördüğü sıralarda tanıştığı bir kızla evliliğini ele alan *es-Senyûra*’da İtalya’yı,⁴⁹⁴ Fuâd Sâdık Müftî eğitim için Amerika’ya giden Arap bir gencin hayatını ele aldığı *Lahzatu da’f* adlı romanında Amerika’yı⁴⁹⁵ ön plana çıkarmaktadır. Tayf el-Hallâc da *el-Kırânu’l-Mukaddes* adlı eserinde roman mekânı olarak, Suudi Arabistan’ın yanı sıra “*fırsatlar ülkesi*” olarak nitelendirdiği Amerika’yı tercih etmiştir.⁴⁹⁶

⁴⁸⁹ el-Bendârî, a.g.m., ss. 334-335.

⁴⁹⁰ el-Vehhâbî, age., ss. 196-197.

⁴⁹¹ el-Menasra, *Mukârebâtun fi’s-Serd*, s. 193; el-Cem’ân, age., ss. 439-440; el-İdrîsî, age., ss. 176-179.

⁴⁹² Zevbe’, age., s. 405.

⁴⁹³ eş-Şantî, *Fennu’r-Rivâye fi’l-Edebi’s-Su’ûdiyyi’l-Mu’âsır*, s. 347.

⁴⁹⁴ eş-Şantî, *Fennu’r-Rivâye fi’l-Edebi’s-Su’ûdiyyi’l-Mu’âsır*, ss. 348-349.

⁴⁹⁵ eş-Şantî, *Fennu’r-Rivâye fi’l-Edebi’s-Su’ûdiyyi’l-Mu’âsır*, s. 353.

⁴⁹⁶ Tayf el-Hellâc, *el-Kırânu’l-Mukaddes*, Katar, Dâru Leylâ, li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, ty., s. 10.

Munzir el-Kabbânî ise gerilim ve polisiye roman kategorisinde yer alan ‘*Avdetu’l-gâib* adlı eserinde, roman mekânı olarak, Amerika, İngiltere ve Lübnan’a ek olarak Türkiye’de İstanbul ve Diyarbakır’ı seçmiştir.⁴⁹⁷ Romanlarında alışılmışın dışında bir üslûp kullanan Mehâ el-Faysal’ın gerçek ve hayal karışımı olan *Tevbetu ve Suleyya* (2003) adlı eseri, fantastik mekânların tercih edildiği başlıca örneklerdendir.⁴⁹⁸

2.1.6. Anlatıcı Figürü ve Bakış Açısı

Roman yapısını oluşturan temel öğelerden biri de anlatıcı (narrator) ve anlatıcının bakış açısıdır. Anlatıcı “kişi-zaman-mekân-olay” düzleminde gelişen roman sanatında yazar ile okur arasında yer alarak içeriği aktaran itibarî kişidir.⁴⁹⁹ Anlatıcı ile içiçe geçmiş bir kavram olan bakış açısı (point of view) ise vaka zincirinin meydana gelmesinde kullanılan zaman, mekân ve şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından idrâk edildiği ve hangi tarzda nakledildiğidir.⁵⁰⁰ Bakış açısı, farklı formlarda bulunabildiği gibi anlatıcının değişimiyle de farklılık gösterebilir. Romanda en çok kullanılan hâkim bakış açısı, zaman zaman kahraman bakış açısına veya müşahit bakış açısına dönüşebilir.⁵⁰¹ Roman sanatı bağlamında karşımıza çıkabilecek başlıca anlatıcı tipleri şunlardır: I. tekil kişi ağzından anlatım (ben),⁵⁰² III. tekil kişi ağzından anlatım (o),⁵⁰³ II. çoğul kişi ağzından anlatım (siz)⁵⁰⁴ ve birden çok figürün anlatıcı konumunda olduğu çoğul anlatıcı.⁵⁰⁵

Suûdî romanları anlatıcı ve bakış açısı açısından incelendiğinde birbirinden farklı anlatıcı tipleri ve bunlara bağlı olarak da bakış açıları olduğu görülmektedir. Ancak diğer

⁴⁹⁷ Munzir el-Kabbânî, ‘*Avdetu’l-Gâib*, Beyrut, ed-Dâru’l-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2008. s. 10, 16, 38, 44,

⁴⁹⁸ eş-Şantî, *Fi’r-Rivâyeti’s-Su’ûdiyye*, s. 163.

⁴⁹⁹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, Ankara, 9. bs., Ötüken Neşriyat, 2011, s. 25-27.

⁵⁰⁰ Aktaş, age., ss. 75-78, 89.

⁵⁰¹ Ayyıldız, age., s. 188.

⁵⁰² I. Tekil kişi ağzından anlatım (first person narrator): Anlatıcının sınırlı bilgiye sahip olduğu bu anlatımda, anlatılanla anlatılan aynı şahıs olduğu için, mesafeyi korumak oldukça zordur. Bundan dolayı da sıkça başvurulan bir anlatım şekli değildir. Bu anlatıcı tipi, romanın doğuş döneminde yoğun bir şekilde kullanılmasına rağmen ilerleyen evrelerde ikinci plana itilmiştir. Bkz. Aktaş, age., s. 95; Tekin, age., s. 41-45.

⁵⁰³ III. Tekil kişi ağzından anlatım (omniscient narrator): Roman unsurlarına hem içten hem de dıştan yaklaşım imkânı sağladığı için yazarların en fazla tercih ettiği anlatım şeklidir. Anlatıcının her şeyi bilen (the omniscient point of view) konumunda olduğu bu anlatım, roman sanatındaki en eski ve yaygın anlatıcı tipidir. Bkz. Sazyek, age., ss. 180-183.

⁵⁰⁴ II. Çoğul kişi ağzından anlatım (second person narrator): İkinci kişili bakış açısına (second person point of view) sahip olan bu tür, örnekleri nadir görülen marjinal bir anlatıcı örneğidir. Bkz. Sazyek, age., s. 178; Tekin, age., s. 27.

⁵⁰⁵ Anlatıcı çeşitliliğine sahip olan romanlarda farklı figürler aynı hikâyeyi değişik bakış açılarından aktarır. Bkz. Sazyek, age., s. 101.

Arap ülkelerinin aksine genelde I. tekil kişi veya II. tekil kişi ağzıyla anlatımın hâkim olduğu Suûdî romanlarında, bunun nedeni olarak da yazılan eserlerin pek çoğunun otobiyografik karakterde olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁰⁶

Abdurrahmân Münîf'in *el-Eşcâru ve iğtiyâl merzûk*, *Kıssatu hub Mecûsiyye*, *Şarku'l-mutevassıt*, *Hîne terakne'l-cisr*, *Âlemun bilâ harâit*, *el-Ân hunâ... ev şarku'l-mutevassıt merraten uhrâ* ve *Ummu'n-nuzûr*,⁵⁰⁷ Emel Şetâ'nın *Âdem yâ seyyidî*,⁵⁰⁸ Huseyn er-Reşîd'in *el-Mazlûm*,⁵⁰⁹ 'Isâm Hûkır'ın trajikomik sahneler içeren eseri *Zevcetî ve ena*⁵¹⁰ ve Hasen Nâsır el-Mecreşî'nin *el-Hubbu'l-kebîr*⁵¹¹ adlı eserleri "kahraman bakış açısına" sahip olan I. tekil kişi anlatımın hâkim olduğu başlıca Suûdî romanlarıdır. Ancak anlatıcının sınırlı bilgiye sahip olduğu bu anlatım biçimini tercih eden kimi yazarların, söz konusu üslûplarını sonuna kadar sürdüremeyip mesajlarını iletme için zaman zaman olaya müdahalede buldukları da olmuştur. Nitekim Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec *Veda 'an eyyuhel'huzun* adlı eserinde kullandığı I. tekil kişi ağzıyla anlatım biçiminde başarılı olmasına rağmen, bu başarıyı sonuna kadar devam ettirememiş ve bazı yerlerde olaya müdahalede bulunmuştur.⁵¹² Türkî el-Hâmed de *Atyâfu'l-ezikkâti'l-mehcûra* adlı üçlemesinde olayları genelde Hâşim el-'Abir'in diliyle aktarmasına rağmen pek çok yerde olaylara müdahalede bulunarak vakayı hâkim bakış açısına sahip olan III. tekil kişi ağzıyla aktarmıştır.⁵¹³ Ancak roman sanatı açısından pek makbul olmayan bu durumun (anlatıya I. tekil kişi ağzıyla başlayıp zaman zaman III. tekil kişiyi kullanma) başarılı olduğu romanlar da olmuştur. Nitekim Abdulhafîz eş-Şemmerî *Feydatu'r-ra'd* (2001) adlı eserinde anlatımı çoğu zaman roman kahramanı *Gazâle* diliyle gerçekleştirmesine rağmen zaman zaman araya girerek, *Gazâle*'nin ahlâkî ve fiziki özelliklerini açıklaması roman ahengini bozmamış, bilakis anlatıya canlılık kazandırmıştır.⁵¹⁴

⁵⁰⁶ Munâ el-Mudeyhîş, *Lugatu'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2009, ss. 36-37.

⁵⁰⁷ Arslan, a.g.t., s. 194.

⁵⁰⁸ Mehâ es-Suheybânî, *et-Tekniyyâtu's-Serdiyye fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'l-Mu'âsıra*, Riyad, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2013, s. 116.

⁵⁰⁹ Âl-Şeyh, age., s. 449.

⁵¹⁰ Dîb, age., s. 278; eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsıra*, s. 412.

⁵¹¹ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsıra*, s. 342.

⁵¹² es-Suheybânî, age., s. 123.

⁵¹³ Âl-Şeyh, age., s. 449.

⁵¹⁴ Abdulhafîz eş-Şemmerî, *Feydatu'r-Ra'd*, Beyrut, Dâru'l-Kunûzi'l-Edebiyye, 2001, s. 134; Âl-Şeyh, age., s. 450.

Abdullah el-Cefri⁵¹⁵ ile Semîra Hâşıkî 'nin çoğu eserlerinin yanı sıra Abdurrahmân Münîf'in, *Sibâku'l-mesâfâti't-tavîle*, *Mudunu'l-milh* ve *Ardu's-sevâd*,⁵¹⁶ Muhammed Abduh Yemânî'nin *Fetâtun min Hâil*, *Abdullah Cem'ân'ın Leyletu 'urs Nâdiye* (1990), Emirâ el-Mudhî'nin *Ve gâbet şemsu'l-hub* (Ve Aşk Güneşi Battı-2005) adlı eserlerinde III. kişi ağzıyla anlatım biçimi tercih edilmiştir.⁵¹⁷

'*Azrau'l-menfâ* (1978) adlı romanında çoğul bakış açısına sahip, karışık anlatım biçimini kullanan İbrâhim en-Nâsır da söz konusu eserin ilk 17 bölümünü III. tekil kişi ağzıyla anlatırken geri kalan 10 bölümü ise I. tekil kişi ağzıyla (roman kahramanı Buseyne'nin diliyle) aktarmıştır.⁵¹⁸ Bu metodu *Lâ şemsun favke'l-Medîne* adlı eserinde uygulayan Galib Hamza Ebu'l-Ferec de, anlatıma III. tekil kişi ağzıyla başlamasına rağmen dördüncü bölümle birlikte I. tekil kişi ağzıyla devam etmiştir.⁵¹⁹ Emel Şetâ'nın *Ğaden ensa*,⁵²⁰ Leylâ el-Cuhenî'nin *el-Firdevsu'l-yebâb*, Şair Ali ed-Dumeyni'nin *el-Ğaymetu'r-rasâsiyye* ve Abduh Hâl'in *el-Mevtu yemurru min hunâ* ile *Fusûk* adlı eserleri ise karışık anlatım biçiminin başarılı olduğu örneklerdendir.⁵²¹

2.1.7. Dil ve Üslûp

Roman ve hikâye gibi anlatıma dayalı edebî türlerin temel öğelerinden biri de dil ve üslûptur. Dil, olayın yegâne ifade aracıdır. Suûdî romanlarının barındırdıkları deyimler-atasözleri, yöresel sözlerin yanı sıra söz sanatları ve dil sapmaları gibi unsurlarla dil ve üslûp açısından epey zengin oldukları görülmektedir. Üslûp (anlatım tarzı)⁵²² ise bir kişinin, duygu, düşünce ve hayallerini sözle ya da yazıyla kendine özgü bir tarzda ifade etmesi, dile canlılık kazandırmasıdır.⁵²³ Kaleme alınan eseri diğer eserlerden farklı kılan üslûp, Çetişli'nin ifadesiyle: "*Eserin bütününde hayat bulan yazarın şahsî damgasıdır.*"⁵²⁴ Pek çok üslûp kullanan Suudlu roman yazarları, genelde eleştirel,

⁵¹⁵ en-Ne'mî, *er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye Vaki'uhâ ve Tehavvulatuhâ*, s. 80.

⁵¹⁶ Arslan, a.g.t., s. 194.

⁵¹⁷ el-Mudeyhiş, age., ss. 36-38.

⁵¹⁸ İbrâhim en-Nâsır, *'Azrau'l-Menfâ*, Tâif, Nâdi Taifi'l-Edebî, ty.

⁵¹⁹ es-Suheybânî, age., s. 124.

⁵²⁰ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, ss. 358-359.

⁵²¹ es-Suheybânî, age., s. 173.

⁵²² Bazı üslûp çeşitleri şunlardır: Avam üslûbü, havas üslûbu, hiciv üslûbu, bilinç akımı üslûbu, düşünce üslûbu, hitabet üslûbu, mizah üslûbu, efsanevi üslûp, dramatik üslûp, epik üslûp, eleştirel üslûp, mecazi üslûp, tahlilci üslûp ve yalın/basit üslûp. Bkz. Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitabevi, Ankara, 2013, ss. 274-298.

⁵²³ Çetin, age., s. 271.

⁵²⁴ Çetişli, age., ss. 88-89.

dramatik ve sembolik üslûbu tercih etmişlerdir. Suudi edebiyatının ünlü yazarı Abdurrahman Münîf genelde dramatik ve eleştirel üslûbu kullanırken,⁵²⁵ bir diğer önemli yazar olan Gâzî el-Kusâybi de sembolik üslûp, betimlemeci üslûp ve rapor üslûbu gibi birçok üslûbu kullanmıştır.⁵²⁶

Eserlerinde genel olarak fushâ dil (yazı dili/edebî dil) kullanan Suudlu roman yazarları, zaman zaman günlük konuşma diline de (el-lugatu't-dârice/ammiye) yer vermişlerdir. Konuşma dilindeki tabîliği gözönüne alan kimi yazarlar, roman kişilerinin daha gerçekçi bir anlayışla sahnelenebilmesi için olayların geçtiği yerde konuşulan günlük dili tercih etmişlerdir.⁵²⁷ Edebî ürünlerde kullanılan dilin fushâ Arapça mı yoksa günlük konuşma dili mi olacağı hususunda ittifakın olmadığı Suudi Arabistan'da, edebiyatçıların diğer Arap ülkelerinde yaşanan tartışmalardan açıkça etkilendikleri ve bu hususta üç gruba ayrıldıkları görülmektedir.⁵²⁸

2.1.7.1. Fushâ Arapçayı Tercih Edenler

Edebî metinlerde, diyaloglar da dâhil olmak üzere fushâ Arapça'nın kullanılmasının gerekli olduğunu belirten eleştirmen ve edebiyatçıların kahir ekseriyeti, fushâ Arapçanın düşünce ve duyguları ifade etmeye muktedir olduğunu savunarak,⁵²⁹ bu tür metinlerde günlük konuşma dilinin kullanılmasına karşı çıkmışlardır.⁵³⁰ Edebî metinlerde genelde fushâ Arapçanın kullanıldığı Suûdî edebiyatında bu gruba ait önemli eser ve yazarlarından bazıları şunlardır:⁵³¹

- *Âdem... Ya seyyidî* (Adem... Ey Efendim): Emel Şatâ,
- *Def'u'l-leyâli 'ş-şâtie* (Kış Günlerinde Isınmak): Abdullah el-'Ureynî,
- *el-Ba's* (Diriliş): Muhammed Ali Mağribî,
- *el-Ğaymetu'r-rasâsiyye* (Gümüş Bulut): Ali ed-Dumeynî,
- *el-Ğusnu'l-yetîm* (Öksüz Dal): Nâsır el-Câsim,

⁵²⁵ Hasan Harmancı, *Abdurrahmân Münîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013, s. 71.

⁵²⁶ eş-Şerefât, age., s. 198.

⁵²⁷ İsmail Çetişli, age., s. 128, 134.

⁵²⁸ es-Suheybânî, age., ss. 515-516.

⁵²⁹ Dîb, age., ss. 269-274.

⁵³⁰ eş-Şerefât, age., s. 65.

⁵³¹ Muhammed b. 'Adil es-Seyyid, *Efnânu's-Serd*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2017, ss. 68-69.

- *el-La 'ne* (Lanet): Selvâ Demenhûrî,
- *İmraatun 'alâ fûvhet burkân* (Volkanın Ağzındaki Kadın): Behiye Bûsebit,
- *Lâ şemsun favke 'l-Medîne* (Güneşsiz Şehir: Galib Hamza Ebu'l-Ferec,
- *Leyletu 'urs Nâdiye* (Nadiye'nin Dügün Gecesi): Abdullah Cem'ân
- *Sıra' 'aklî ve 'atîfetî* (Aklımın ve Duygularımın Çatışması): Selvâ Demenhûrî,
- *Sukbun fî ridâi 'l-leyl* (Gece Elbisesindeki Delik): İbrâhim en-Nâsır,
- *Ünsâ fevka eşri 'ati 'l-ğurbe* (Gurbet Yelkenlerindeki Kadın): Nûrâ el-Muhaymîd,

ve Mansûr el-Hureycî'nin eğitim için ABD'ye giden üç Suudlu gencin bireysel gözlem ve izlenimlerini aktardığı *Durûs idâfiyye* (Ek Dersler-1998).⁵³²

Ancak ilkesel olarak fushâ Arapça'nın tercih edildiği bazı eserler bile yerel lehçelerden sözcükler barındırmıştır. Nitekim kaleme aldığı romanlarda fushâ Arapçayı kullanmayı prensip edinen İbrâhim en-Nâsır'ın *Sukbun fî ridâi 'l-leyl*⁵³³ ile *'Azrâu 'l-Menfâ* adlı eserlerinde zaman zaman günlük konuşma dilinde kullanılan sözcükler göze çarpmaktadır.

2.1.7.2. Âmmiceyi Tercih Edenler

Roman yapısının en önemli motiflerinden olan diyalogların tek bir düzeyde olmasının inandırıcılığı yok ettiğini, okuma zevkini ve isteğini azalttığını söyleyen kimi yazar ve eleştirmenler,⁵³⁴ günlük konuşma dilinin insanların duygu ve düşüncelerini daha gerçekçi ve etkili yansıttığını dile getirerek, romanlarda olayların geçtiği yerde konuşulan mahallî lehçenin kullanılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu üslûbu benimseyen yazarlar nispeten az olmakla beraber savundukları düşünceleri duyurmayı başarmışlardır.⁵³⁵ Kaleme aldıkları romanlarda Suudî Arabistan'da konuşulan lehçeleri zaman zaman kullananlar olduğu gibi yerel lehçeyi kullanmayı kendine ilke edinen yazarlar da olmuştur. Nitekim *'Abdûn müstear* ismini kullanan Suudlu yazar Abdullah es-Sâlim *el-Elem fî 't-tefâsîl* (2006) adlı eserinin tamamında Necd'in Kasîm bölgesinde konuşulan

⁵³² es-Suheybânî, age., ss. 515-523.

⁵³³ İbrâhim en-Nâsır, *Sukbun fî Ridâi 'l-Leyl*, Kahire, Dârû'l-Kavmiyeti'l-'Arabiyye li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, h.1371, s. 70,75,79,

⁵³⁴ Dîb, age., ss. 270-271.

⁵³⁵ es-Suheybânî, age., ss. 524-525.

yerel lehçeyi kullanmıştır.⁵³⁶ Abdülkerîm el-Muhannâ da *Eselu'd-duvadimî vela nehîlu'l-İrâk* (2002) adlı romanında fushâ Arapça'nın yok denilecek kadar az olması dikkat çekmiştir.⁵³⁷ Yerel lehçeyi yoğun bir şekilde kullanan yazarlardan olan el-Cefrî, *Zemânun yelîku binâ*, 'İsâm Hûkır *Sevfe ye'ti'l-hub*⁵³⁸ ile *Zevcetî ve ena* (1984)⁵³⁹ adlı eserlerin diyaloglarında Hicaz lehçesini tercih ederken,⁵⁴⁰ Abdullah el-Mu'accel ise 1990'lı yıllardaki sosyal ve fikri hareketlerin köy halkına etkisini anlattığı *el-Ğurbetu'l-ûlâ* (2000) adlı eserinde, Suudi Arabistan'ın doğu bölgelerinde konuşulan yerel lehçeyi tercih etmiştir.⁵⁴¹ Ayrıca kimi romanlarda az da olsa diğer Arap ülkelerinde konuşulan lehçeler de yer almıştır. Nitekim 'İsâm Hûkır, sosyal sorunları mizâhî bir üslûpla aktardığı *es-Senyûra* adlı eserinde Hicaz lehçesine ek olarak Mısır lehçesini de kullanmıştır.⁵⁴²

2.1.7.3. Karma Dili Tercih Edenler

Edebî anlatı türlerinde fushâ Arapça ile yerel lehçe arasında bir dil kullanmanın en ideal yöntem olduğunu benimseyen kimi yazarlar ise kaleme aldıkları romanlarda modern Arap edebiyatında çok sık görülen bir olgu olan diglossia'yı (çift dillilik) tercih ederek fushâ Arapça ile yerel Arapça'yı beraber kullanmışlardır. Konuya ilişkin yapılan incelemede özellikle son kuşak yazarların büyük bir kesiminin diyaloglarda günlük konuşma diline yakın bir dil kullanmayı benimsedikleri görülmektedir.⁵⁴³ Edebiyat literetüründe "Lugatu'l-mutevassîta" (orta dil) ve "lugatu's-sâlise" (üçüncü dil) adı verilen bu üslûp, aralarında Abduh Hâl'in *Mudun tekulu'l-'uşb* ile *el-Mevtu yemurru min hunâ*, İbrâhim en-Nâsır'ın *Re'şetu'z-zıl*, Abdülazîz Meşrî'nin *el-Husûn*, *Rîhu'l-kâdî*, *Sâlihâ ve Fî 'ışki hettâ*, Abdullah el-Cefrî'nin *el-Hulmu'l-mat'ûn* ve *Tilke'l-leyle*, Recâ 'Âlim'in *Seydi ve hidâne*, Türkî el-Hâmed'in *el-'Adâme* eseri, Abdullah Sa'îd Cem'ân'ın *Leyletu 'urs Nâdiye* (Nadiye'nin Dügün Gecesi), Leylâ el-Cuhenî'nin *el-Firdevsu'l-yebâb*, Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec'in *Veda'an eyyuhe'l-huzun*, Seyfeddin 'Aşur'un *Lâ tekûl veda'an*, Ali Muhammed Hessûn'un *et-Tayyibûn ve'l-Ka'*⁵⁴⁴ ve Gâzî el-Kusaybî'nin *el-Uşfûriyye* adlı eserlerinin yanı sıra daha pek çok romanda

⁵³⁶ el-Muhârib, age., ss. 99-103.

⁵³⁷ Âl-Şeyh, age., ss. 445.

⁵³⁸ el-Mubeddel, age., s. 317.

⁵³⁹ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, 416.

⁵⁴⁰ el-Mudeyhiş, age., ss. 222-223.

⁵⁴¹ es-Suheybânî, age., ss. 524.

⁵⁴² Dîb, age., ss. 108-111.

⁵⁴³ Dîb, age., 274.

⁵⁴⁴ el-Bendârî, a.g.m., ss. 281-282.

kullanılmıştır. Karma dili tercih eden yazarlardan olan Abdülazîz Meşrî tüm eserlerinde, Abduh Hâl ise *Mudun tekulu* 'l- 'uşb ile *el-Mevtu yemurru min hunâ* adlı eserlerinde güney lehçesini tercih ederken, İbrâhim en-Nâsır Suudi Arabistan'ın orta bölgelerinde konuşulan lehçeyi, Türkî el-Hamed *el- 'Adâme* adlı eserinde Necd lehçesini, Recâ 'Âlim ise *Seydi ve hidâne*'de Hicaz lehçesini kullanmıştır.⁵⁴⁵

Edebî eserlerde prensip olarak fushâ Arapça'nın kullanılması gerektiğine inanmasına rağmen, insanların duygu dünyasını tam olarak yansıtabilmek için âmmicenin de önemli olduğunu düşünen Abdurrahmân Münîf, *Mudunu* 'l-*milh* ile *Ardu* 's-*sevâd* adlı eserlerinde geçen diyalogların çoğunda Irak lehçesini kullanmıştır.⁵⁴⁶ Ayrıca fushâ Arapçanın kullanıldığı bazı eserlerde dâhi kimi zamanlar *okey*, *bravo*, *abla*⁵⁴⁷, *mösyö*⁵⁴⁸ ve *telefon* gibi yabancı dillerden alınan sözcüklerin kullanıldığı da olmuştur.⁵⁴⁹

Suudlu edebiyat eleştirmeni Hasen el-Hâzimî, dil kullanımını bakımından Suudlu romancıları iki kuşağa ayırmaktadır: İlk kuşak edebiyatçıların fushâ Arapçayı kullanma hususunda gayet itinalı davrandıklarını ve onlardan sonra gelen edebiyatçılardan daha bilinçli olduklarını belirtmiştir. Ayrıca ilk kuşak yazarlarının kaleme aldıkları romanların dil kuralları açısından son derece muntazam olduğunu, içlerinde nâdiren hata bulunduğunu dile getirmektedir. İkinci kuşağın ise fushâ dili kullanma hususunda ilk kuşak kadar başarılı olmadıklarını, sarf, nahv ve diğer imlâ kuralları açısından çok hata yaptıklarını ancak modern roman tekniklerini gözetme bakımından ilk kuşaktan daha başarılı olduklarını kaydetmektedir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ es-Suheybânî, age., ss. 526-535.

⁵⁴⁶ Adnan Arslan, *Abdurrahman Münîf'in Romancılığı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2017, s. 33, 141, 145.

⁵⁴⁷ eş-Şantî, *Fennu* 'r-*Rivâye fi* 'l-*Edebi* 's-*Su* 'ûdiyyi 'l-*Mu* 'âsır, s. 407.

⁵⁴⁸ Abdurrahmân Münîf, *Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti*, (çev. İbrahim Demirci, Hasan Harmanlı), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 270, 275, 278.

⁵⁴⁹ Dîb, age., 80.

⁵⁵⁰ Âl-Şeyh, age., ss. 445.

2.2. SUÛDÎ ROMANLARINDA ANLATIM TEKNİKLERİ

Suûdî romanları, estetik dokuyu meydana getiren, anlatıma dinamizm ve çeşitlilik kazandıran anlatım teknikleri⁵⁵¹ açısından incelendiğinde; diyalog, monolog, iç monolog, mektup, tasvir, otobiyografi, bilinç akışı gibi birçok anlatım tekniğini kullandıkları görülmektedir. En fazla başvurulan anlatım teknikleri ise şunlardır:

2.2.1. Diyalog Tekniği

En öne çıkan anlatım tekniklerinden biri olan diyalog (dialog), iki ya da daha çok kişinin bir konu üzerinde karşılıklı konuşmasıdır.⁵⁵² Roman omurgasının vazgeçilmez yapı taşlarından biri olan diyaloglarda, anlatıcı dışarıda kalır okuyucu ise doğrudan doğruya roman kahramanlarının karşılıklı konuşmalarını takip eder.⁵⁵³ Suûdî romanları modern anlatım teknikleri açısından incelendiğinde ilk dönemlerden beri diyalog yönteminin benimsenerek yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim *Sukbun fi ridâil'l-leyl*, *Sefînetu'l-mevtâ*, *'Azrâ'u'l-menfâ*, *Ğuyûmu'l-harîf*, *Vedda'tu âmâlî*, *ed-Devâme*, *es-Senyûra*, *el-Elem fi't-tefâsîl* (2006), *Eselu'd-duvadimî vela nehîlu'l-'Irak*, *Zemânun yelîku binâ*, *Sevfe ye'ti'l-hub*, *el-Ğurbetu'l-ûlâ*, *Mudun tekulu'l-'uşb*, *el-Mevtu yemurru min hunâ*, *Ra'şetu'z-zîl*, *el-Husûn*, *Rîhu'l-kadî*, *Salihâ*, *Fi 'işki hetta*, *Mudunu'l-milh*, *Ardu's-sevâd*, *el-Hulmu'l-mat'ûn*, *Tilke'l-leyle*, *Seydi vehdâne*, *el-'Adâme*, *Leyletu 'urs Nâdiye*, *el-Firdevsu'l-yebâb*, *Veda'an eyyuhe'l-huzun*, *el-'Uşfûriyye* ve daha pek çok eserde romana canlılık kazandıran diyalog sahnelerini görmek mümkündür. Söz konusu diyaloglar hem roman kişilerinin gizli kalmış yönlerini deşifre etmiş hem de eserin inandırıcılığını artırmıştır. Ancak romanlarda kullanılan diyalog sahneleri aynı ölçüde olmamışlardır. Diyaloglar kimi zamanlar birkaç cümle ile sona ererken bazen de

⁵⁵¹ Anlatım teknikleri, yazarın duygu, düşünce, hayal, bilgi vb. dünyasını, kısaca anlatmak istediklerini okura ilettiği en önemli araçlardan biridir. Yazar, yapıtının konu, tema ve amacına uygun olan anlatım tekniklerini kullanarak okura ulaşmak ister. Klasik anlatı türleri, yapı ve içerik bakımından komplike (karmaşık) değildir. Ancak, modern ve postmodern anlatılarda yazar daha çok anlatı özgürlüğüne sahip olduğu için, birkaç anlatı tekniğini aynı eserinde kullanabilir. Roman sanatında kullanılan başlıca anlatım teknikleri şunlardır: diyalog, iç monolog, mektup, tasvir (betimleme), otobiyografi, anlatma-gösterme, bilinç akışı, montaj, geriye dönüş, iç çözümleme ve özetleme. Bkz. Mustafa Karabulut, "Yusuf Atılğan'ın "Aylak Adam" Romanında Anlatım Teknikleri", *Turkish Studies*, C. 7/1, (2012), ss. 1376-1377; Tekin, age., ss. 185-188.

⁵⁵² Nevâf Nassâr, "Hivâr-Dialogue", *el-Mu'cemu'l-Edebî*, Amman, Dâru Verd li'n-Neşr, 2007, s. 71; Tekin, age., s. 255.

⁵⁵³ Karabulut, a.g.m., ss. 1380.

Abdullah Cem'an'ın 77 sayfadan oluşan *Leyletu 'urs Nâdiye* adlı eserinde olduğu gibi onlarca sayfayı bulması, romanın akışında bir düzensizliğe neden olmuştur.⁵⁵⁴

2.2.2. İç Monolog Tekniği

Suudlu romancılar okuyucuya iletmek istedikleri mesajları genelde diyalog tekniğiyle aktarmakla birlikte, bazen de olay içerisinde yer alan kişi/kişilerin ruh dünyasını okuyucuya aracısız aktarmayı amaçlayan iç monolog (interior monologue)⁵⁵⁵ tekniğine başvurdukları da olmuştur. Nitekim 'Aişe Haşır, *Sakar* adlı eserinde iç monolog yöntemini kullanarak kadın haklarını ele alan pek çok konuya temas etmiştir.⁵⁵⁶ İbrâhim en-Nâsır da *'Azrau'l-menfâ* adlı eserinde birçok defa iç monolog yöntemine başvurarak roman kişilerinin içinden geçenleri aracısız aktarmıştır. Psikolojik analiz tekniklerinden biri olan iç monolog tekniğini benimseyen yazarlardan biri olan Tahir 'Avad Selâm ise *Felteşruk min cedîd* (1980) adlı eserinde romanın kadın kahramanı Esmâ'nın isteklerini aktarmak için rüyada kendi kendine yaptığı konuşmayı okura anlatarak, vermek istediği mesajları iletmıştır.⁵⁵⁷ İç monolog tekniğinin kullanıldığı bir diğer önemli örnek ise Fuâd 'Ankâvî'nin "*Mekke'de geçen çocukluğumun belgesi*" şeklinde nitelediği *Lâ zille tahte'l-cebel* adlı romanıdır.⁵⁵⁸

2.2.3. Mektup Tekniği

Romanlarda kullanılan başlıca anlatım biçimlerinden biri de mektup tekniğidir. Roman karakterlerinin tek taraflı ya da başka karakter(ler)le yaptıkları yazışmalardan oluşan bu tekniğin en önemli avantajı, birden fazla karakterin devreye sokulmasıyla farklı bakış açılarına başvurma imkânı sağlamasıdır. Bir nevi iç monolog olan bu tekniğin bir diğer önemi de roman karakterlerinin yoğunlaşan duygularını daha belirgin hale getirmesidir.⁵⁵⁹

Suûdî romanlarında yaygın bir şekilde kullanılan mektup tekniğine sahip eserler incelendiğinde, hem roman karakterlerinin iç dünyaları, düşünceleri ve itiraflarının olabildiğince yansıtılmaya çalışıldığı, hem de olayların inandırıcılığının arttırılarak,

⁵⁵⁴ es-Seyyid, age., ss. 72-73.

⁵⁵⁵ Gerald Prince, *Kâmûsu's-Serdiyât*, (çev. es-Seyyid İmâm), Mîrit li'n-Neşr ve'l-Ma'lumât, Kahire, 2003, s. 95.

⁵⁵⁶ el-Mubeddel, age., s. 315.

⁵⁵⁷ Dîb, age., s. 67, 276.

⁵⁵⁸ el-Kahtânî, age., s. 223.

⁵⁵⁹ Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2002, s. 32.

okuyucuya verilmek istenen mesajın daha güçlü bir şekilde iletildiği görülmektedir. Mektup tekniğine yer veren eserler genelde bir ya da birkaç mektupla yetinirken, onlarca defa bu tekniğe başvuran eserler de olmuştur. Ayrıca mektuplar çoğu zaman bir sayfa veya daha az yer tutarken, bazen de onlarca sayfaya ulaşarak, romanın bir bölümünün tamamını kapsadığı da olmuştur.⁵⁶⁰

Mektup tekniğini benimseyen Abdurrahmân Münîf'in *Sibâku'l-mesâfâti't-tavile*,⁵⁶¹ *Mudunu'l-milh*,⁵⁶² *Âlemun bilâ harâit*⁵⁶³ ve *el-Eşcâru ve iğtiyâl merzûk*⁵⁶⁴ adlı eserlerinin yanı sıra Suûdî kraliyet ailesine mensup akademisyen, yazar Seyfu'l-İslâm b. Suûd Âl-Suûd'un *Tanîn* (Çınlama-2006),⁵⁶⁵ Abdullah el-'Ureynî'nin *Mehmâ gale's-semen* (Ne Pahasına Olursa Olsun-2001), İbrâhim et-Türkî'nin *Tedârîsu'l-veca'* (Acının Katmanları-2003), 'Avad el-'Useymî'nin *el-Menhûbe* (Yağmalanan-2009) adlı eserlerinde de söz konusu tekniğin başarılı kullanıldığı örneklerdendir.⁵⁶⁶ Abdullah el-Cefrî de olayları Cidde, Paris ve Londra'da geçen ilk eseri *Cuz'un min hulm*'de anlatım tekniği olarak mektup ve anı tekniğini tercih etmiştir. el-Cefrî'nin öğrencisi Hâlid Batarfî de hocasının izini takip ederek *Mâ ba'de'r-remâd* (Küllerin Ardından-1985) adlı eserinde aynı yöntemi kullanmıştır.⁵⁶⁷ *Sukbun fî ridâil'l-leyl* adlı eserinde iki defa mektup tekniğini kullanan İbrâhim en-Nâsır ise bu hususta başarılı olmasına rağmen diğer eserlerinde bu tekniğe yer vermemiştir.⁵⁶⁸ Kadın yazarlardan Nûrâ el-Gâmidî de *Vechetu'l-bûsula*'da söz konusu tekniği kullanmıştır.⁵⁶⁹ Gâzî el-Kusaybî'nin vefatından sonra yayımlanan *el-*

⁵⁶⁰ Mansûr Abdulazîz el-Muhavvis, *el-Merviyyu leh fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Mu'asıra*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2017, ss. 64-65.

⁵⁶¹ Abdurrahmân Münîf, *Sibâku'l-Mesâfâti-Tavîle*, 4. bs., Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabîyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 1990, ss. 44-50.

⁵⁶² Abdurrahmân Münîf, *Mudunu'l-Milh, Uhdûd*, 11. bs, Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabîyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2005. ss. 151-163; Abdurrahmân Münîf, *Mudunu'l-Milh, el-Menbet*, 11. bs. Beyrut., el-Müessesetu'l-'Arabîyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2005. s. 118-120.

⁵⁶³ Abdurrahmân Münîf, Cebra İbrâhim Cebra, *Âlemun bilâ Harâit*, 2. bs., Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabîyye di'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 1992. ss. 54-64, 347-349.

⁵⁶⁴ Abdurrahmân Münîf, *Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti*, (çev. İbrahim Demirci, Hasan Harmancı), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, ss. 18-19.

⁵⁶⁵ Hilâle Bintu Sa'd el-Hârisî, *et-Turâsü's-Serdî'l-'Arabî fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2014, s. 165.

⁵⁶⁶ el-Muhavvis, *el-Merviyyu lehu fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Mu'asıra*, age., ss. 61-62.

⁵⁶⁷ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'asır*, ss. 310-311.

⁵⁶⁸ Nâsır Sâlim el-Câsim, *Sûretu'l-Batal fî Rivâyât İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2015, ss. 281-282.

⁵⁶⁹ Nûrâ el-Gâmidî, age., s. 210.

Zaheyimur (Alzheimer-2010) adlı eseri de mektup tekniğini en fazla kullanan romanlardan biri olarak dikkat çekmiştir.⁵⁷⁰

2.3. SUÛDÎ ROMANLARINDA BAŞLICA TÜRLER

Edebî anlatı türünün en yaygını olan romanın tasnifinde⁵⁷¹ birbirinden farklı yöntemler izleyen edebiyatçı ve eleştirmenlerin bazıları romanı, edebî akımlara göre sınıflandırırken diğer bir kısmı ise konularına göre tasnif etmeleri,⁵⁷² sonucunda birbirinden farklı onlarca roman türü doğmuştur.⁵⁷³ Suûdî edebiyatı bağlamında konuya ilişkin önemli noktalara değinen edebiyat tarihçisi Mansûr el-Hâzimî, 1973 yılına kadar didaktik roman, tarihi roman, macera romanı ve sanatsal roman olmak üzere sadece dört tür roman olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴ Ancak XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren önemli yapısal değişim ve dönüşüm yaşayan Suûdî romanının, gerek takip ettiği akımlar ve gerekse yapısına göre, didaktik roman, romantik roman, sosyal roman, realist roman, sürrealist roman, sembolik roman, tahlili roman, biyografik roman, otobiyografik roman, siyasi roman ve polisiye roman gibi onlarca türe sahip olduğu görülmektedir.⁵⁷⁵

Suûdî edebiyatında öne çıkan başlıca roman türleri şunlardır:

2.3.1. Didaktik/Eğitici Roman

Yayımlanan eserlere bakarak, özellikle 1930-1959 yıllarını kapsayan ilk kuşak Suûdî romanlarının toplumu eğitmeyi ve ahlâkî öğütler vermeyi temel ilke olarak benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Abdulkuddüs el-Ensârî'nin *et-Tev'emân*, Ahmed es-Sibâ'î'nin *Fikretun* ve Muhammed Ali Mağribî'nin *el-Ba's* adlı eserleri⁵⁷⁶ eğitici romanın ilk örnekleri olmuşlardır. Safiye Ahmed Bağdâdî'nin ahlâkî öğütler içeren *Edva ve'n-nûru yubhur* (1986) adlı eseri de bir Suudlu kadın yazarın bu minvalde yazdığı ilk eser olarak Suûdî edebiyat tarihindeki yerini almıştır.⁵⁷⁷ Ayrıca Behîye Bûsebît'in

⁵⁷⁰ Gâzî Abdurrahmân el-Kusaybî, *ez-Zehaymir*, Beyrut, Bissân li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-Î'lâm, 2010.

⁵⁷¹ Romanı tasnif etmenin başarısızlıkla sonuçlandığını belirten Cemil Meriç, romanları kısaca üçe ayırmıştır. Serüven hikâyesi, aşk hikâyesi ve fantastik hikâye. Bkz. Meriç, age., s. 135.

⁵⁷² *Temel Britannica*, "Roman", İstanbul, Ana Yayıncılık, 1993, s. 274; Özdemir, *Yazınsal Türler*, age., s. 273, 320.

⁵⁷³ Şerif Aktaş, Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 3. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 214; Ayyıldız, Birgören, age., s. 67; Bernard Valette, *er-Rivâye*, (çev. Abdulhamid Buvrayu), Cezair, Dâru'l-Hikme, 2002, ss. 22-23.

⁵⁷⁴ Dîb, age., s. 106.

⁵⁷⁵ Huseyn el-Menasra, *Vehecu's-Serd*, s. 10.

⁵⁷⁶ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, s. 41; el-Merrî, a.g.t., s. 19.

⁵⁷⁷ el-Vehhâbî, age., s. 185; eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, s. 403.

evlilik, sigara içme, seyahat etme gibi konuları irdelediği *Durretun mine'l-Ahsâ* (Ahsa'dan İnciler-1987),⁵⁷⁸ Abdülkerîm Mahmûd el-Hâtib'in *Hayyu'l-Mincâra* (Mincara Mahallesi-1986), Ahmed b. Ali Hammûd'un *Dumû'un-nedem* (Pişmanlık Gözyaşları-1986) adlı eserleri de didaktik roman kategorisinde yer alan başlıca örneklerdendir.⁵⁷⁹

2.3.2. Tarihi Roman

Edebiyatın en fazla rağbet edilen türlerinden biri olan tarihî roman, konusunu geçmişten, tarihi bir olaydan ve kişiden alan roman türüdür. Kahramanlarının gerçek veya düşsel olabildiği tarihsel romanın kurucusu kabul edilen İskoç asıllı İngiliz yazar Walter Scott'un (ö. 1832), İskoçya'da çıkan bir ayaklanmayı anlattığı ve 1814'te yayımlanan *Waverley* adlı romanı, bu türün dünya edebiyatındaki ilk örneği sayılmaktadır.⁵⁸⁰ Toplumların sosyal, kültürel ve siyasi tarihi açısından önemli bir belge niteliği taşıyan tarihi romanın Suûdî edebiyatındaki ilk örneği Cazanlı ünlü edebiyatçı Muhammed Zârî 'Akîl'in *Emîru'l-Hub* (Aşk Prensi-1960) adlı eseridir.⁵⁸¹ Emevî Devleti döneminde Hâlid b. Yezid ile Remle bint ez-Zübeyr arasında gerçekleşen izdivacın anlatıldığı bu eser ilk olarak 1960 yılında *el-Menhel* dergisinde tefrika halinde yayımlanmıştır.⁵⁸² Fuâd 'Ankâvî'nin XX. yüzyıl başlarında Arap topraklarında yaşanan olayları anlattığı *Turâb ve dimâ* (Toprak ve Kan-1982),⁵⁸³ Seyfu'l-İslâm b. Suûd Âl-Suûd'un I. Suûdî Devletini ele alan *Tanîn* (2006)⁵⁸⁴ ile Osmanlı Devleti'nin Medine'yi korumak için verdiği çetin mücadelenin anlatıldığı *el-Kenzu't-Türkî* (Türk Hazinesi-2007),⁵⁸⁵ Afrika kökenli Suûd edebiyatçısı Mahmûd Terâvrî'nin Afrikalıların Hicaz'a göç serüvenini aktardığı *Meymûne* (2002),⁵⁸⁶ Makbûl el-'Alevî'nin, 1858'de Ciddeli bir tüccarın gemideki gönderden İngiliz bayrağını indirip yerine Osmanlı bayrağını çekmesi üzerine, Cidde halkı ile İngiliz konsolosluğu yetkilileri arasında yaşanan krizi aktardığı *Fitnetu Cidde* (Cidde Fitnessi-2010)⁵⁸⁷ ve Mehâ el-Faysal'ın siyasî ve sosyal faktörler nedeniyle kadının,

⁵⁷⁸ Behiye Bûsebit, *Durretun mine'l-Ahsâ*, Riyad, Matabi' Müessesetu'l-Cezîre, 1987; ed-Dâmin, age., 168.

⁵⁷⁹ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, ss. 404-408.

⁵⁸⁰ Ali İhsan Kolcu, *Türk Romanı El Kitabı*, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınları, 2013, s. 105; Özdemir, *Yazınsal Türler*, ss. 279-280; Murtâd, age., s. 30.

⁵⁸¹ Mansûr el-Hâzîmî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, ss. 46-47; Dîb, age., s. 145.

⁵⁸² eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, ss. 373-374.

⁵⁸³ Dîb, age., s. 148.

⁵⁸⁴ Hilâle el-Hârisî, age., s. 165.

⁵⁸⁵ Seyfu'l-İslâm b. Suûd Âl-Suûd, *el-Kenzu't-Türkî*, Beyrut, Dâru'l-Fârâbî, 2007.

⁵⁸⁶ Mahmûd Teravri, *Meymûne*, Beyrut, Dâru'l-Medâ li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 2. bs., 2007.

⁵⁸⁷ Makbûl Musâ el-'Alevî, *Fitnetu Cidde*, Beyrut, Dâru Riyâd er-Reyyis li'l-Kutûbi ve'n-Neşr, 2010.

bir nevi köleye dönüştüğünü anlattığı *Tarab* (Çoşku-2010) adlı eseri de⁵⁸⁸ tarihi roman kategorisinde yer alan az sayıdaki örneklerdendir. Ayrıca Abdülazîz el-Muhannâ'nın belgesel roman tekniklerini kullanarak 1990'da gerçekleşen Küveyt işgalini anlattığı *Gâdetu Kuveyt* (Kuveytli Genç Kız-1990) adlı eseri de bir bakıma tarihi roman kategorisinde değerlendirilebilir.⁵⁸⁹

2.3.3. Sosyal Roman

Toplum yaşamını veya toplumdaki ihtilaller, sınıf kavgaları, köyden şehre göç ve yoksulluk gibi olayları konu edinen romanlardır. Toplumda yer alan olgu ve olaylar gelenekler ve görenekler bu roman türünde ele alınır.⁵⁹⁰ Toplumun her yönüyle tasvir etmeye çalışan Suûdî sosyal romanı, bir yandan zaman ve mekân belirterek örf ve adetleri, meslekleri, sosyal tabakaları ve yaşam koşullarını aktarmış diğer yandan da toplumun kronikleşmiş pek çok sorununa edebî bir üslûpla değinerek çözüm yollarını anlatmış, eğitimin önemi belirterek, cehâletle mücadele etmenin gerekliliğini vurgulamıştır.⁵⁹¹ Arap edebiyatında sosyal ve siyasi romanın kurucusu sayılan Abdurrahmân Münîf'in özellikle *Mudunu'l-milh* ve *en-Nihâyât*, 'İsâm Hûkır'ın ilk romanı *ed-Devâme* (1980), dindar bir erkeğin Marianna adlı İtalyan bir kızla evliliğini ele alan *es-Senyûra* (1980) ile eğitimli kadınların yaşadığı problemlere mizahî bir üslûpla değindiği *Zevcetî ve ena* (Karım ve Ben-1983) adlı eserlerinin⁵⁹² yanı sıra Cazan'lı Tâhir 'Avad Selâm'ın, *es-Sundûku'l-medfûn* (1980),⁵⁹³ Hamza Bukârî'nin *Sakîfetu's-safâ*, Fuâd 'Ankâvî'nin *Lâ zille tahte'l-Cebel*,⁵⁹⁴ Abdullah el-Cefrî'nin *el-'Aşîkân* (İki Aşık-2005),⁵⁹⁵ İbrâhim en-Nâsır'ın *Ra'şetu'z-zul*, Abduh Hâl'in *Fusûk*, Gâzî el-Kusaybî'nin *Ebû Şellah el-Bermâî* (2000),⁵⁹⁶ Leylâ el-Cuhenî'nin *el-Firdevsu'l-yebâb* (1998), Hudeyl Muhammed'in *Zâkiratu's-serîr* (2008)⁵⁹⁷ ve Hüdâ er-Reşîd'in *Ġaden seyekûnu'l-hamîs* (Yarım Perşembe-1976) ile *Abes* (Luzumsuz-1980) adlı romanları bu kategoride yer alan başlıca

⁵⁸⁸ Huseyn el-Menasra, "Şi'riyetu'l-Mer'e fi's-Sekâfeti's-Şa'biyye", *es-Serdiyât*, C. I, (ed. Sâlih Mu'ayyid el-Gâmidî ve Huseyn el-Menasra), Riyad, Dâru Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2016, ss. 99-112.

⁵⁸⁹ el-Kahtânî, age., s. 259.

⁵⁹⁰ <https://www.turkedebiyati.org/roman-turleri-ve-ozellikleri> (Erişim tarihi: 30.12.2017).

⁵⁹¹ Dîb, age., ss. 120-121, 290-291.

⁵⁹² el-Kahtânî, age., ss. 207-210.

⁵⁹³ Dîb, age., s. 231.

⁵⁹⁴ Dîb, age., s. 133.

⁵⁹⁵ Ze'le, age., s. 43.

⁵⁹⁶ el-Merrî, a.g.t., s. 19.

⁵⁹⁷ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 310.

örneklerdir.⁵⁹⁸ Aile içindeki sorunları ele alarak toplumdaki geleneklerin ciddi anlamda sorgulanması gerektiğini savunan Kumâşe el-‘Uleyyân’ın eserleri ile rakamların ahlâkî değerlerin yerini aldığını ve servetin herşeyden üstün sayıldığını anlatan Sultân el-Kahtânî’nin *Zâiru’l-mesâ* (Gece Ziyaretçisi-1981) adlı eseri de⁵⁹⁹ sosyal roman kategorisinde değerlendirilmektedir.⁶⁰⁰ Suudi Arabistan içindeki yabancı işçiler meselesine değinen en ünlü sosyal roman örneği ise Abdülazîz el-Muhannâ’nın hademe kadın ile evlenen Suudlu bir adamı anlattığı ve roman mekânı olarak Riyad’ı seçtiği *el-Hadîmetâni ve’l-ustâz* (İki Kadın Hizmetçi ile Hoca-1988) adlı eseridir.⁶⁰¹ Abdullah el-‘Ureynî’nin toplumdaki mevcut sorunların İslâmî değerlerle aşılabileğini anlattığı *Eyyâmuna’s-sa’be* (Zor Günlerimiz-2010) adlı eseri de sosyal roman kategorisinde yer alan önemli eserlerdendir.⁶⁰²

2.3.4. Otobiyografik Roman

Otobiyografi türünün Hicaz bölgesindeki ilk örneği Muhammed Surûr es-Sabbân’ın 1922’de kaleme aldığı yazısıdır. es-Sabbân’ın birkaç satırdan oluşan söz konusu çalışmasından sonra benzer yazılar yazıldıysa da bunlar modern otobiyografi türünün şartlarını tam olarak yansıtmadıklarından dolayı pek önemsenmemişlerdir.⁶⁰³ Yazarın kendi hayatını kurmaca bir gerçeklikle ele aldığı roman türü olan otobiyografik romanın Suûdî edebiyatındaki ilk örneği ise Ahmed es-Sibâ’î tarafından 1954’te yayımlanan *Ebû Zâmil* adlı eserdir.⁶⁰⁴ Bu türün diğer örnekleri ise Hamzâ Bûkarî’nin *Sakîfetu’s-safâ* (1983),⁶⁰⁵ Abdullah el-Cefrî’nin *Cuz’un min hilmin* (1984),⁶⁰⁶ Ali ed-

⁵⁹⁸ el-Vehhâbî, age., ss. 119-121.

⁵⁹⁹ el-Kahtânî, age., s. 191.

⁶⁰⁰ Sultân Sa’d el-Kahtânî, “Kumâşe bint Abdurrahmân el-‘Uleyyân”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. II, Riyad, Tab’a Hâssa bi Vizâreti’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm, 2013, ss. 1183-1185.

⁶⁰¹ el-Kahtânî, a.g.md., ss. 254-257.

⁶⁰² Hilâle el-Hârisî, age., ss. 346-347.

⁶⁰³ Bkz. Abdullah b. Abdurrahmân el-Hayderî, “es-Siretu’z-Zatiyye fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. II, Riyad, Tab’a Hâssa bi-Vizâreti’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm, 2013, ss. 820-821.

⁶⁰⁴ Abdullah Abdurrahmân el-Hayderî, “Eyyâmî”, *Kâmûsu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-Amme li’l-Kitâb, 2015, s. 140; Abdullah b. Abdurrahmân el-Hayderî, “es-Siretu’z-Zâtiyye fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. II, Riyad, Tab’a Hâssa bi-Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-İ’lâm, 2013, ss. 820-823.

⁶⁰⁵ Hilmi Muhammed el-Ka’ûd, *Edva ‘ala’r-Rivâyeti’l-İslâmiyyeti’l-Mu’âsıra*, Ravâfid, Kuveyt, 2009, s. 2; Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, “Sakîfetu’s-safâ”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. II, Riyad, Tab’a Hâssa bi-Vizâreti’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm, 2013, s. 778.

⁶⁰⁶ Ze’le, age., s. 44.

Dumeynî'nin *Eyyâmun fi'l-Kâhire ve leyâlin uhrâ*, Abdullah el-Ğizzamî'nin *Hikayetu sahhara* (1999), Şair Faysal Ali Ekrem'in nesir alanındaki ilk eseri *Seyf b. E'tâ* (2007) ile Ahmed Ebû Dehmân'ın *el-Hizâm* (2000)⁶⁰⁷ adlı romanıdır.⁶⁰⁸ Ayrıca Gâzî el-Kusaybî'nin *Şakkatu'l-hurriyye* ile *el-Ufûriyye* ve Türkî el-Hamed'in *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra* adlı eserleri de kimi eleştirmenlerce otobiyografik roman olarak değerlendirilmiştir. Ancak söz konusu yazarlar, adı geçen eserlerinin otobiyografi olduklarını reddetmişlerdir. Yazarların bu tutumunu değerlendiren Suudlu edebiyat eleştirmeni Sâlih el-Gâmidî, eserlerdeki kahramanların toplum ahlâkıyla bağdaşmayan ve yasal olarak suç kabul edilen bazı eylemlerde bulunmalarının bu hususta etkili olduğunu dile getirmiştir.⁶⁰⁹

2.3.5. Polisiye Roman

Serüven romanın devamı niteliğinde olan ve bir suçu aydınlatmak amacıyla yazılan polisiye romanı, gerilim ve merak öğelerini temel alır. Romandaki olayların gelişimi okurun merak duygusunu kamçılıyarak biçimdedir.⁶¹⁰ Polisiye romanların son derece az olduğu Suûdî edebiyatında bu türün ilk örneği Hind Bâgaffar'ın sinema üslûbuyla kaleme aldığı *el-Berâatu'l-mefkûde* (1972) adlı eseridir.⁶¹¹ Bâgaffar'ın Suûdî edebiyatının tam anlamıyla henüz gelişmediği bir dönemde macera ve gizem içeren böyle bir roman yayımlaması kimi eleştirmenlerce tam anlamıyla anlaşılammış ve alay konusu edilmiştir.⁶¹²

2.3.6. Gerilim Romanı

Gerilim romanının Suûdî edebiyatındaki en ünlü örneği Munzir el-Kabbânî'nin Osmanlı Devleti'nin Hicaz hâkimiyetinin sarsılmaya başladığı dönemi ve dönme

⁶⁰⁷ Ebû Dehmân'ın Arapça versiyonu sekiz defa basılan bu eseri aynı zamanda Arap yarımadasında Fransızca kaleme alınan ilk edebî eser olma özelliği de taşımaktadır. Dehmân Fransızca yazdığı eseri ilk olarak 2000'de Fransa'nın tanınmış yayınevlerinden olan "Gallimard Éditions"da, 2001'de de Arapça'ya çevirerek Dâru's-Sâkî'de yayımlar. Bkz. Ahmed Ebû Dehmân, *el-Hizâm*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2001; el-Vehhâbî, age., s. 194; Schmî b. Mâcid el-Hacirî "Ahmed b. Sa'îd Ebû Dehmân" *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013, s. 555.

⁶⁰⁸ el-Menasra, *Vehcu's-Serd*, s. 113.

⁶⁰⁹ Prof. Dr. Sâlih b. Mu'ayyid el-Gâmidî ile Melik Suûd Üniversitesiindeki bürosunda 23.07.2017 tarihinde yapılan mülakat.

⁶¹⁰ Mustafa Ayyıldız, age., ss. 37-38; Yeni Kültür Ansiklopedisi, "Roman", C. VIII, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 221.

⁶¹¹ el-Kahtânî, age., s. 308.

⁶¹² el-Vehhâbî, age., s. 170.

Yahudilerin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarını artırmaya yönelik çabalarını ele aldığı *Hukûmetu 'z-zıl* (Gölge Hükümet-2006) adlı eseridir.⁶¹³ Munzir el-Kabbânî'nin kendine özgü uslubuyla kaleme aldığı ve *Hukûmetu 'z-zıl* adlı eserinin devamı niteliğinde olan, *'Avdetu 'l-gâib* (2008) adlı romanı da gerilim ve polisiye roman kategorisinde yer alan bir başka eserdir.⁶¹⁴ Kaleminden çıkan gerilim, polisiye ve tarihi romanlarla dikkat çeken tabip, yazar Munzir el-Kabbânî, geçmiş ile şimdiki zaman arasında gidip gelerek yaşanan esrarengiz olayların perde arkasını anlattığı *Hukûmetu 'z-zıl*'da, bir yandan II. Abdülhamit devrinin sonlarında İstanbul'da cereyan eden esrarengiz olayları, diğer yandan da Suudlu bir iş adamının iş gezisi için gittiği ülkede yaşadığı gizemli olayları anlatmaktadır.⁶¹⁵ Yayımlandığı günden itibaren dikkatleri üzerine çekmeyi başaran *Hukûmetu 'z-zıl*, basından önce edebî cemiyetlerin öncelikli gündemi olmuştur. Söz konusu romanı gerilim ve gizem romanının Arap dünyasındaki gerçek doğumu olarak kabul eden eleştirmenler, onu, ABD'li ünlü yazar Dan Brown'un *The Da Vinci Code* (Da Vinci Şifresi-2003) adlı eserine benzetmişlerdir. Hatta edebî çevreler, bu roman sebebiyle Munzir el-Kabbânî'yi, Arapların Dan Brown'ı olarak adlandırmıştır.⁶¹⁶

Hukûmetu 'z-zıl'ın devamı niteliğinde olan *'Avdetu 'l-gâib* ise tarihî bilgiler açısından zengin bir romandır. Temel olarak Na'îm el-Vezzân adlı kahramanın bir asır önce (1909) yazılmış bir mektubun gizemini çözmeye yönelik çabalarının anlatıldığı eserde, komplo teorilerine, İlluminati örgütüne ve Rockefeller ailesine dikkat çekmektedir. Ayrıca modern İslâmi hareketlerin çıkmazına atıfta bulunmakta, zaman zaman da Kuran-ı Kerim ayetleri ile günümüzde yaşanan olaylar arasında bağ kurmaktadır.⁶¹⁷

2.3.7. Siyasî Roman

Bir siyasî karakter ekseninde gelişen, uygulanan politikaları ve siyasetçileri sembolik anlatımlarla eleştirmenin yanı sıra milli meselelere ilişkin fikir üreten roman türü olan siyasî romanın zeminini, 1950'li yıllarda Zahrân'da bulunan Aramco (Arap-Amerikan Petrol Şirketi) çalışanlarının, haklarının iyileştirilmesi ve çalışma koşullarının düzeltilmesi gerekçesiyle başlattıkları protesto gösterileri oluşturmaktadır. Toplumda

⁶¹³ Munzir el-Kabbânî, *Hukûmetu 'z-zıl*, 2. bs., Beyrut, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2007.

⁶¹⁴ Munzir el-Kabbânî, *'Avdetu 'l-Gâib*, Beyrut, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2008. ss. 1-5.

⁶¹⁵ el-Kabbânî, *Hukûmetu 'z-zıl*. ss. 1-3.

⁶¹⁶ <http://www.readingroompdf.com/2015/09/hokomataldel.html> (Erişim tarihi: 21.02.2017)

⁶¹⁷ el-Kabbânî, *'Avdetu 'l-Gâib*, s. 35, 38, 41, 43, 49, 63.

infial oluşturarak, halkın vicdanını ciddi bir şekilde sarsan söz konusu protesto gösterileri, hem siyasi tartışmaların önünü açmış hem de Suûdî edebiyatına yansiyarak siyasi romana zemin hazırlamıştır.⁶¹⁸

Suûdî edebiyatındaki varlığını, Abdurrahmân Münîf'in 1973'te yayımlanan *el-Eşcâru ve igtiyâl merzûk* adlı eseriyle hissettiren siyasî roman, ancak 90'lı yıllardan sonra ciddi bir gelişme göstermiştir. Kaleme alınan siyasî romanlarda, başta adalet, özgürlük ve insan onuruna uygun bir yaşam hakkının yanı sıra Arap-İsrail Savaşları, Körfez Savaşı ve Filistin meselesi gibi pek çok konuya yer verilmiştir. Gerek Suûdî edebiyatında ve gerekse tüm Arap dünyasında siyasi romanın manevi babası sayılan Münîf'in, *Şarku'l-mutevassıt* (1975) ile *el-Ân hunâ... ev şarku'l-mutevassıt merraten uhrâ* (1991), Türkî el-Hamed'in *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra* (1997-1998), Galib Hamza Ebu'l-Ferec'in *eş-Şeyâtînu'l-humr* (1977), *Ğurâbâ bilâ vatan* (1981),⁶¹⁹ 1974 yılında Beyrut'ta yaşanan yıkıcı iç savaşı tasvir ettiği *Vehterakat Beyrût* (1982) ile Fas, Cezair, İspanya ve Moritanya Devletleri arasındaki siyasi ilişkileri ele aldığı *el-Mesîratu'l-Hadrâ* (Yeşil Yürüyüş-1982),⁶²⁰ Gâzî el-Kusaybî'nin *Şakkatu'l-hurriyye* (Özgürlük Dairesi-1994), İbrâhim el-Hıdır'ın *'Avdetun ila'l-eyyâmi'l-ûlâ* (İlk Günlere Dönüş-2004), Ali ed-Dumeynî'nin *el-Gaymetu'r-rasâsiyye* (Gümüş Bulut-1998), Muhammed Hasen 'Alvân'ın *Tavku't-tahârâ* (Temizlik Gerdanlığı-2007) ve Mu'cib ez-Zehrânî'nin *Raks* (Dans-2010) adlı romanı Suûdî edebiyatında siyasî romanın en bilinen örneklerindedir. Ayrıca gazeteci yazar Mutlak el-'Alevî'nin Körfez Savaşının Tebük halkına etkisini anlatan eseri *Lâ ehedun fî Tebûk* (Tebük'te Kimse Yok-2010)⁶²¹ ve Sa'd ed-Duvserî'nin Suudlu kadınların otomobil kullanma hakkı elde etme amacıyla 6 Kasım 1990 tarihinde Riyad'da yaptıkları protesto gösterisini⁶²² işaret ederek ülkedeki kadın haklarını ele aldığı

⁶¹⁸ el-'Abbâs, age., s. 7.

⁶¹⁹ Belgesel roman niteliğine yakın olmasıyla birlikte siyasi roman kategorisinde değerlendirilen bu eser, ülkelerindeki otoriteye ayak diretmeleri sonucu sürgün edilen bir grup yöneticiyi anlatmaktadır. Bkz. eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, s. 396.

⁶²⁰ el-Bendârî, a.g.m., ss. 335-336.

⁶²¹ eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 262.

⁶²² 6 Kasım 1990 tarihinde 49 kadın tarafından düzenlenen söz konusu gösteriye Melik Suûd Üniversitesi'nin kadın hoca ve öğrencilerinin yanı sıra birçok iş kadını ve ev hanımı katılmıştır. Riyad'ın el-'Uleyyâ caddesinde gerçekleştirilen gösteride otomobil kullanan bazı kadınlar tutuklanmıştır. Söz konusu gösteriyi organize eden ve çoğu ABD'de üniversite eğitimi almış olan kadınlardan resmi görevde olanlar, açığa alınarak görevlerine son verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Stéphane Lacroix, *Zemânu's-Sahve: el-Hareketu'l-İslâmiyye el-Mu'âsıra fi'l-s-Su'ûdiyye*, Beyrut, eş-Şebeketu'l-'Arabîyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2012, ss. 216-217.

er-Riyad nûvembir-1990 (1990-Kasım'da Riyad-1992) adlı eseri de bu kategorideki önemli eserlerdendir.⁶²³

2.3.8. Tahlilî Roman

Psikolojik çalışmalarla ilişkisi olan bu türe örnek olarak, Gâzî el-Kusaybî'nin el-*'Uşfûriyye*, Leylâ el-Cuhenî'nin kaleme aldığı ilk romanı *el-Firdevsu'l-yebâb* ile Abdülazîz Meşrî'nin ölümünden sonra yayımlanan *el-Magzûl* (Mecnun-2005) adlı eseri gösterilebilir.⁶²⁴

2.3.9. Sembolik Roman

Recâ 'Âlim'in ilk romanı olan ve İbn Tufeyl Edebiyat Ödülü'ne layık görülen *Erba'a sıfr* Suûdî edebiyatında sembolik roman türünün en ünlü örneğidir.⁶²⁵ Mehâ el-Faysal'ın *Sefînetun* (Gemi) ve *Emîretu'z-zilâl* (Gölgeler Prensesi-2003) adlı eseri de bu kategoride yer alan başlıca romanlardandır.⁶²⁶

2.3.10. Romantik Roman

Kişilerin duygularını, arzularını, hislerini ve düşüncelerini içten gelen doğal ve gerçek olgular gibi gören roman türü. Abartının hâkim olduğu bu türde, aşk, duygu, hayal gibi düşünceler de yer alır.⁶²⁷ Özellikle Semîra Haşıkî,⁶²⁸ Sâfiye 'Amber (ö. 2012)⁶²⁹ gibi ilk dönem kadın yazarların eserlerinin yanı sıra Emel Şetâ'nın *Ğeden ensa* (1980),⁶³⁰ Hüdâ er-Reşîd'in *Ğaden seyekûnu'l-hamîs*, Hind Bâgaffâr'ın *el-Berâetu'l-mefkûde*, Hâmid ed-Demenhûrî'nin *Semenu't-tadhiye* ile *Ve merrati'l-eyyâm*, İbrâhim en-Nâsır'ın *Sukbun fî ridâi'l-leyl* ile *Sefînetu'd-diya*, Nâsır el-Câsim'in *el-Gusnu'l-yetîm*,⁶³¹ Hasen Nâsır el-Mecreşî'nin *el-Hubbu'l-kebîr* (Büyük Aşk-1983),⁶³² Abdurrahmân Münîf'in

⁶²³ en-Nekidân, age., ss. 31-32.

⁶²⁴ el-Merrî, a.g.t., s. 19.

⁶²⁵ el-Merrî, a.g.t., s. 219; er-Rufâ'î, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 45.

⁶²⁶ Huseyn el-Menasra, "Şi'riyetu'l-Mer'eti fî's-Sekafeti's-Şa'biyye", *es-Serdiyât*, C. I, (ed. Sâlih Mu'ayyid el-Gâmidî ve Huseyn el-Menasra), Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2016, ss. 112-113.

⁶²⁷ Özdemir, Yazınsal Türler, ss. 296-299.

⁶²⁸ er-Rufâ'î, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 69.

⁶²⁹ Hâlid b. Ahmed er-Rufâ'î, "Sâfiye bint Abdulhamîd 'Amber", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, s. 1197.

⁶³⁰ Dîb, age., s. 158.

⁶³¹ el-Merrî, a.g.t., s. 19.

⁶³² eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fî'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, s. 344.

Kıssatu hub mecusiyye,⁶³³ Rîm Muhammed'in ideal insan ilişkilerini ve ailenin önemine değindiği *Ehbabtu ve lem ara habîbî* (Sevgilimi Görmeden Sevdim-2008) ve Abdulvahâb Âl-Mer'î'nin *el-Hubbu yeltehimu'l-feyrûs* (2005)⁶³⁴ adlı eserleri romantik roman kategorisinde yer alan başlıca eserlerdendir.⁶³⁵

2.3.11. Realist Roman

Romantizme tepki olarak ortaya çıkan realist roman, hayatı, insanı ve olayları olduğu gibi tasvir edip, aktaran roman türüdür. Realist romanın arka planında her şeyin akla, mantığa, somut bilgiye dayalı bir açıklaması olduğu düşüncesi yatmaktadır. Realist roman zaman içinde ve ülkelere göre gerçek ve objektiflik ilkelerinin farklı yorumlanıp uygulanması neticesinde birkaç türe ayrılmıştır. Bunların başında eleştirel/gözlemci gerçekçilik ve toplumcu/sosyalist gerçekçilik gelmektedir.⁶³⁶ Suudi Arabistan toplumundaki problemlerin tartışılabilme zemininin oluşmasıyla birlikte realist roman büyük bir hızla yayılmıştır. Özellikle birçok alanda ciddi gelişmelere sahne olan 1980'li yıllardan sonra kaleme alınan romanların ortak noktası realist niteliğe sahip olmalarıdır. Aralarında Hâmid Demenhûrî, Muhammed Abduh Yemânî gibi ikinci kuşak yazarlarının yanı sıra Abdülazîz Meşrî, Gâzî el-Kusaybî, Abduh Hâl, Türkî el-Hâmed ve Yûsuf el-Muhaymîd gibi üçüncü dönem yazarların da olduğu birçok edebiyatçı, realist roman kategorisinde değerlendirilen eserler kaleme almıştır. Ayrıca İbrâhim en-Nâsır'ın *'Azrau'l-menfâ* ile *Ğuyûmu'l-harîf*, Abdullah el-'Ureynî'nin eğitim için Amerika'ya giden Suudlu bir ailenin hikâyesini anlattığı *Def'ul leyâli's-şâtie*, Nûrâ el-Gâmîdî'nin *Vechetu'l-bûsula*, Kumâşe el-'Uleyyân'ın *'Uyûn kazira*, Selvâ Demenhûrî'nin *el-La'ne*, Recâ es-Sâni'in *Benâtu'r-Riyâd* ve Abdulhafiz eş-Şemmerî'nin *Feydatu'r-ra'd* ile *Curfu'l-hefâya* (2004) adlı romanları da bu kategoride yer alan başlıca örneklerdendir.⁶³⁷

⁶³³ Dîb, age., s. 159.

⁶³⁴ et-Teyhânî, age., s. 130.

⁶³⁵ Hâlid b. Ahmed er-Rufâ'î, "Rîm bint Muhammed el-Cuhenî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, s. 261

⁶³⁶ İsmail Çetişli, Batı Edebiyatında Edebî Akımlar, 12. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2011, s. 86; Özdemir, Yazımsal Türler, ss. 299-300.

⁶³⁷ el-Merri, a.g.t., s. 183.

2.4. SUÛDÎ ROMANCILIĞINA İLİŞKİN İSTATİSTİKLER

2.4.1. Yazar Sayısı ve Meslekleri

Suûdî romancılığın ilişkin yapılan bu çalışmada, 1930'dan 2008 yılına kadar 70'i kadın yazarlardan olmak üzere 266 roman yazarının Suûdî romancılığın katkıda buldukları tespit edilmiştir. Yazarların kahir ekseriyetinin kaleme aldıkları romanlarda kendi adlarını kullanmakla birlikte “*Semîra bintu'l-cezîre, Verde Abdülmelik, , Tayf el-Hellâc, Bintu's-serât, Şeyhu'l-verrâkîn, Abdûn, Hayriyyetu's-sekkâf, Hacer el-Mekkî*” gibi müstear isim kullanan yazarlar da olduğu ve bunların çoğunun kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Yazarların bu tutumu değerlendirildiğinde toplumun gelenek ve göreneklerine ters düşmeme adına yapıldığı ihtimal dâhilinde olmakla birlikte genelde bazı endişelerden dolayı başvurulan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.⁶³⁸ Nitekim Muhammed Huseyn Heykel de modern anlamda ilk Arap romanı kabul edilen *Zeyneb* adlı eserinin 1913'te yayımlanan birinci baskısında entelektüel çevrenin roman türüne bakışı olumsuz olduğundan, olası eleştirilerden sakınma adına “*Mısrî fellâh*” (Çiftçi bir Mısırlı) müstear adını kullanmış ve eseri *Zeyneb* adıyla değil de *Menâziru ve ahlâk rîfiyye* (Köy Ahlâkı ve Manzaralar) adıyla yayımlamıştır.⁶³⁹

Ayrıca bazı romanların her ne kadar kapak sayfalarında kadın isimleri var ise de bunların daha fazla dikkat çekmek amacıyla kadın adları kullanan kimi erkek yazarlarca kaleme alınmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Buna örnek olarak her ikisinde de “Verde Abdülmelik” ismi kullanılan *el-Âharûn* (2006) ile *el-Evbe* (2006) adlı romanlar gösterilebilir. Çünkü konuya ilişkin yapılan tartışmalar neticesinde, Suudlu yazar Muhsin b. Cuhd ez-Zufeyrî “Verde Abdülmelik” müstear ismini kullanan kişinin kendisi olduğunu itiraf etmiştir.⁶⁴⁰ Ayrıca Suudlu edebiyat tarihçisi Hâlid er-Rufâ'î, *Ve mâte Havfî* (Ve Korkum Öldü-1990) adlı romanın yazarı olan “Zâfire el-Meslûl” isminin, müstear bir isim olup olmadığı hususunun edebî camiada uzunca tartışıldığını ve söz konusu ismin ardında Süleymân el-Hammâd adlı erkek bir yazar olduğu ihtimalinin yüksek sesle dillendirildiğini belirtmektedir.⁶⁴¹

⁶³⁸ <http://sauress.com/anbacom/334> (Erişim tarihi: 25.07.2017); el-Vehhâbi, age., ss. 72-73.

⁶³⁹ Roger Allen, *The Arabic Novel An Historical And Critical Introduction*, Syracuse University Press, Syracuse, 1982. ss. 31-32.

⁶⁴⁰ el-Menasra, *Mukârebâtun fi's-Serd*, s. 125; <http://www.saudizoom.com/f2/t11412.html> (Erişim tarihi: 28.11.2016).

⁶⁴¹ er-Rufâ'î, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 46.

2008 itibarıyla 70'i kadın yazar olmak üzere 266 roman yazarının olduğu Suûdî edebiyatı yazar meslekleri açısından incelendiğinde yazarların çoğunun gazeteci-yazar olduğu görülmekle birlikte aralarında akademisyen, diplomat, politikacı, ekonomist, tabip,⁶⁴² dış hekim, öğretmen ve mühendis gibi farklı meslek mensubları da yer almıştır.⁶⁴³

2.4.2. Yayımlanan Romanların Sayısı

Suûdî romanlarına ilişkin yapılan istatistik çalışmaları, -bazı eserlerin roman olup olmadığı tartışmalarını gözardı ederek- Suûdî romancılık tarihinin başladığı 1930'dan 2008 yılına kadar yaklaşık 300 yazar tarafından 550 civarında roman kaleme alındığını göstermesine rağmen, Hasen Hicâb el-Hâzîmî ile Hâlid Ahmed el-Yûsuf tarafından kaleme alınan ve 2008 yılında yayımlanan *Mu'cemu'l-ibdâ'i'l-edebî fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* adlı çalışmada 462 roman olduğu tespit edilmiştir. 1930'dan 1970'li yıllara kadar üretilen eserler, parmaklarla sayılabilecek kadar az olmasına karşın 1980'den sonra bu sayının giderek arttığı, 2000'den sonra ise bu hususta âdeta bir patlama yaşandığı görülmektedir. Nitekim 2000-2008 yıllarında yayımlanan roman sayısı 1930-2000 yılları arasında yayımlanan tüm romanların sayısını aşarak 271 âdete ulaşmıştır.⁶⁴⁴

2.4.3. Romanların Basım Yeri

Suûdî romanları basımının yapıldığı yayınevleri açısından incelendiğinde 1930'dan 1970'a kadar olan dönemde yayımlanan 30 civarında romanın yarıdan fazlasının yurt dışındaki yayınevlerinde basımının gerçekleştiği görülmektedir. 1970'ten 1999 yılına kadar ise bu durum değişip ülke içinde roman basım oranının yükselmesine rağmen 2000-2008 yılları arasında bu oran değişmiş ve yurt dışındaki yayınevlerinin payı tekrar yükselmiştir.⁶⁴⁵ Suudi Arabistan içinde basımı yapılan ilk roman, Muhammed Nûr el-Cevherî'nin *el-İntikâmu't-tab'î* adlı çalışmasıdır. Eser, 1935'te Cidde'de bulunan el-Matbaâtu's-Şarkıyye'de basılmıştır.⁶⁴⁶ Hind Bâgaffar'ın kızarkadaşını öldürmekle itham edilen bir kızı anlattığı⁶⁴⁷ *el-Berâetu'l-mefkûde* adlı eseri de 1978 yılında

⁶⁴² Abdullah 'Umar el-Huneyf, *Binâu Şahsiyyeti'z-Zevc fi Rivâyâti Emel Şetâ*, Riyad, 2017, ss. 1-2.

⁶⁴³ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 69.

⁶⁴⁴ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 40.

⁶⁴⁵ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 56.

⁶⁴⁶ Abdülazîz b. Muhammed es-Sibeyyil "Muhammed Nûr el-Cevherî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, s. 273.

⁶⁴⁷ ed-Dâmin, age., s. 169.

gerçekleşen 2. baskısı itibarıyla Suudi Arabistan içinde yayımlanan ilk kadın yazar romanı olmuştur.⁶⁴⁸

Ülke içinde başta Riyad, Cidde ve Demmâm şehirlerinde bulunan⁶⁴⁹ *Matbaâtu'l-Envâr, Tihâme, ed-Dâru's-Su'ûdiyye* ve *Dâru'l-'Umeyr, Dâru'r-Rufâ'î* ve *Daru's-sâfi* gibi matbaa ve yayınevleri tercih edilmişken⁶⁵⁰ ülke dışında ise başta Lübnan, Suriye ve Mısır olmak üzere Bahreyn, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Ürdün, Tunus ve Amman gibi Arap ülkeleriyle İngiltere ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde bulunan yayınevleri tercih edilmiştir.⁶⁵¹ Yazarların eserlerini yurt dışında yayımlamalarının birçok nedeni olduğu görülmekle birlikte, bunlardan en öne çıkanlardan biri ilk dönemlerde basım olanaklarının gelişmemiş olması gibi teknik bir sebep iken bir diğer neden ise yayınevlerinin çeşitli gerekçeler ile roman yayımlamaktan imtina etmeleridir. Ancak romanların ülke dışında yayımlanmalarının Suûdî edebiyatına yönelik büyük çapta menfi bir etkisi olmamış bilakis Suûdî romancılığının uluslararası alanda tanınmasına ciddi bir katkı sağlamıştır.

2.4.4. Romanların Başka Dillere Tercümesi

Suûdî romanlarının başka dillere tercüme meselesinin Abdurrahmân Münîf'in eserleriyle başladığı söylenebilir. Münîf'in birçok eserinin yanı sıra Ahmed es-Sibâ'î, Hamza Bûkarî,⁶⁵² Yûsuf el-Muhaymîd,⁶⁵³ Recâ 'Âlim, Recâ es-Sânî', Kumâşe el-'Uleyyân,⁶⁵⁴ Abduh Hâl, Ahmed Ebû Dehmân, Abdullah Zâyid, Abdullah Sâbit, Türkî el-Hamed⁶⁵⁵ ve Umeyme el-Hâmîs gibi birçok Suudlu romancının eserleri aralarında

⁶⁴⁸ el-Vehhâbî, age., s. 73.

⁶⁴⁹ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., s. 57.

⁶⁵⁰ el-Kahtânî, age., s. 66-68.

⁶⁵¹ Hâlid Ahmed el-Yûsuf, "er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye fi Teallukihâ", *el-Cûbe*, S. 35, el-Cevf, 2012, s. 21.

⁶⁵² Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, "Hamza b. Muhammed Bûkarî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Î'lâm, 2013, s. 151.

⁶⁵³ Abdullah Nâsir ed-Dâvûd, *Tukûsu'r-Rivâyyîn*, C. I, Riyad, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2010, ss. 153-154; Hasen b. Muhammed en-Ne'mî, "Yûsuf b. İbrâhim el-Muhaymîd", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Î'lâm, 2013, s. 1495.

⁶⁵⁴ er-Rufâ'î, *er-Rivâyetu'n-Nisâyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 14.

⁶⁵⁵ Mu'cib ez-Zehrânî, "Türkî el-Hamed", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, 2015, ss. 164-165.

İngilizce, Fransızca,⁶⁵⁶ Almanca, İspanyolca,⁶⁵⁷ Rusça,⁶⁵⁸ Norveççe ve Türkçe⁶⁵⁹ gibi dillerin bulunduğu birçok dile çevrilerek uluslararası alanda tanınma imkânı elde etmiştir.⁶⁶⁰ Ancak yabancı dillere tercüme edilen pek çok Suûdî romanının, özellikle toplumun dini değerleri özümsemediğini, ahlâkî anlamda büyük bir buhran yaşadığını hissettiren romanlardan seçilmesi dikkat çekmektedir. Bu noktaya parmak basan edebiyat eleştirmenleri, toplumun kimliğini ve toplumsal değerlerini tam anlamıyla yansıtmayan eserlerin çevirileriyle yetinilmemesi gerektiğini dile getirerek, Suûdî toplumunun sosyal hayatını, kültürünü, düşünce dünyasını ve değerlerini daha geniş bir perspektiften ele alan romanların da tercüme edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamışlardır.⁶⁶¹

⁶⁵⁶ Sehmî Mâcid el-Hâcirî “Ahmed b. Sa’îd Ebû Dehmân” *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabîyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. I, Tab‘a Hâssa bi-Vizâreti’s-Sekâfe ve’l-İ‘lâm, 2013, s. 555.

⁶⁵⁷ Mâhir b. Mehli’r-Ruheylî, “Nakdu’r-Rivâye leda’r-Rivâiyyine’s-Su’ûdiyyîn Mekâyisihi ve Semâtihi”, *Multeka’n-Nakdi’l-Edebî ed-Devretu’l-Hâmise: el-Hareketu’n-Nakdiyyeti’s-Su’ûdiyye Havle’r-Rivâye*, Riyad, en-Nâdi’l-Edebî bi’r-Riyad, 2015, s. 424.

⁶⁵⁸ Emruv, age., s. 2, 8.

⁶⁵⁹ Abdurrahmân Münîf, *İhtiyar’a Suikast* (çev. Semih Özal), İstanbul, Yenihayat Kütüphanesi, 2002; Abdurrahmân Münîf, *Sonlar*, (çev. İlknur Emekli), Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2015; Abdurrahman Münîf, *Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti*, (çev. İbrâhim Demirci, Hasan Harmancı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012; Türki el-Hamed, *Adama*, (çev. Hira Doğrul), İstanbul, Kanat Kitap, 2006.

⁶⁶⁰ el-Hâzîmî ve el-Yûsuf, age., ss. 19-20.

⁶⁶¹ <https://www.youtube.com/watch?v=x4-3PUZ92TE&list=WL&t=0s&index=2> (Erişim tarihi: 28.07.2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN ROMANCILIK TARİHİNDE ÖNE ÇIKAN YAZARLAR VE ROMANLARI

Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan'da Romancılık adlı çalışmanın bu bölümünde, Suûdî edebiyat tarihinin en önemli kilometre taşlarından olan yazarların hayatı ele alınacak, edebî ve kültürel faaliyetlerinin yanı sıra 2010 yılına kadar yayımlanmış romanlarına yer verilecektir. Ayrıca romancılık tarihinde iz bırakan bazı eserleri, şekil ve içerik açılarından kısaca incelenecektir.

3.1. ABDULKUDDÛS EL-ENSÂRÎ (1906-1983)

Gazeteci, edebiyatçı, dilci ve tarihçi kimliğiyle tanınan Abdulkuddûs Kâsım el-Ensârî, 1906 yılında Medine'de dünyaya geldi. Suudi Arabistan edebiyatının ilk romanı *et-Tev'emân'ın* yazarı olarak ünlenen el-Ensârî, henüz beş yaşında iken babasının vefatı üzerine Mescid-i Nebevî ulemasından olan akrabası Şeyh Muhammed et-Tayyib el-Ensârî'nin himâyesinde kalır.⁶⁶² İlk eğitimini de Şeyh Muhammed et-Tayyib el-Ensârî'den alarak, okuma-yazma ve Arap diline ilişkin diğer ilimleri öğrenerek, Kur'ân-ı Kerîm-i ezberler.⁶⁶³ Suûdî edebiyat tarihine ciddi katkıları olan el-Ensârî, dönemin meşhur hocalarından başta şer'î ilimler olmak üzere edebiyat, hat, matematik ve coğrafya derslerini tahsil eder. 16 yaşında kaydolduğu Medine Şer'î İlimler Medresesi'nden 1927'de mezun olur. Arap ülkelerinden Suudi Arabistan'a ulaşan *el-Hilâl* ve *el-Muktatâf* gibi süreli yayınlar ile diğer edebiyat eserlerini yakından takip etme imkânı bulan el-Ensârî, özellikle tarih ve dil konularına özel bir önem verir.⁶⁶⁴ Eğitimini

Abdulkuddûs el-Ensârî

⁶⁶² Muhammed b. Mureysî el-Hârisî, "Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî" *Kamûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Î'lâm, 2013, ss. 91-92.

⁶⁶³ Muhammed Ali Magribî, *A'lâmu'l-Hicâz fi'l-Karni'r-Râbi' 'Aşer li'l-Hicre*, C. II, Cidde, Tihâme, 1984, s. 187.

⁶⁶⁴ Muhammed el-Hârisî, a.g.md., s. 468.

tamamlamasının ardından birçok idarî vazifede yer alan el-Ensârî, yayın hayatı 1937'den günümüze kadar devam eden *el-Menhel* adlı edebî dergiyi çıkarır. 1941'de Kral Abdülazîz'in emriyle devletin resmi yayın organı olan *Ummu'l-kurâ* gazetesinin editörlüğüne getirilir. Kral Faysal b. Abdülazîz döneminde de devletin farklı kademelerinde çeşitli görevler üstlenir.⁶⁶⁵

Melik Abdülazîz Üniversitesi tarafından 1974 yılında organize edilen *I. Suudlu Edebiyatçılar Konferansı*'nın şeref konuğu olan el-Ensârî, Suûdî edebiyatının en önemli öncülerinden olduğu teyit edilerek, onurlandırılır.⁶⁶⁶ Uzun bir hastalık döneminden sonra 5 Nisan 1983 yılında vefat eden el-Ensârî, Mekke Cennetu'l-muallâ kabristanına defnedilir.⁶⁶⁷ Çok yönlü bir âlim olan el-Ensârî akademik anlamda bir üniversite mezunu olmamasına rağmen kendini son derece iyi yetiştirir ve yaşamı boyunca birçok üniversite ve edebiyat kulübünde yüzlerce konferans verir. Ünü ülke sınırlarını aşan el-Ensârî, Mısır, Lübnan, Ürdün ve Suriye gibi pek çok Arap ülkesinde tanınmış, çalışmaları ilgi ile takip edilmiştir.⁶⁶⁸

Dil ve tarih başta olmak üzere coğrafya, edebiyat, kültür ve düşünce alanında otuzdan fazla kitap ve yüzlerce makale kaleme alan⁶⁶⁹ Abdulkuddûs el-Ensârî'nin yayımlanmış romanları şunlardır:

– *et-Tev'emân* (İkizler-1930): Doğu-Batı medeniyetlerinin mukayese edildiği *et-Tev'emân*, ülke insanının değerleriyle bağdaşmayan Batı okullarında eğitim görmeyen toplum üzerindeki olumsuz yansımalarını ele almış, Müslüman Arap kimliğinin muhafaza edilebilmesi için ulusal eğitimin gerekliliğine ve önemine dikkat çekmiştir.⁶⁷⁰ Didaktik bir üslûpla yazılan eser, okuyucuya fikir geliştirme imkânı tanımaması ve muhtevası itibarıyla cılız kaldığı söylenebilir. On altı bölümden oluşan söz konusu eserin dış kapağında "أول رواية ظهرت في الحجاز" (*Hicaz'da yayımlanan ilk roman*) ile "رواية أدبية علمية إجتماعية" (*edebî, ilmî, ictimâ'î roman*) ibaresi bulunmasına rağmen, birçok eleştirmen gerçek anlamda roman olarak değerlendirilemeyeceğini

⁶⁶⁵ el-Mağribî, age., s. 187.

⁶⁶⁶ Fârûk Sâlih Bâselâme, *Udebâ Mâ Ba'de'r-Ruvvâd fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Dârul-Harfi'l-'Arabî, 2. bs., Beyrut, 2014, ss. 220-221.

⁶⁶⁷ el-Mağribî, age., s. 240.

⁶⁶⁸ Bâselâme, *Udebâ Mâ Ba'de'r-Ruvvâd fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 221.

⁶⁶⁹ *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulkuds Hoca), 2. bs., Cidde, yy., 1999, ss. 14-15; el-Mağribî, age., s. 187.

⁶⁷⁰ Abdulkuddûs el-Ensârî, *et-Tev'emân*, Dimaşk, Matbaâtu't-Terakkî, 1930.

savunmuştur.⁶⁷¹ Nitekim Ensârî'nin çağdaşı Muhammed Hasen 'Avvâd, *et-Tev'emân*'ın roman türünün değerlerini tam anlamıyla yansıtmaması, içinde gereksiz sözcüklerin olması vb. nedenlerden dolayı gerek entelektüel çevrelerde gerekse edebiyat meraklısı genç okurlar arasında pek kabul görmediğini dile getirerek, eserin daha çok "çocuk edebiyatını" temsil ettiğini savunmaktadır. Ayrıca *et-Tev'emân*'ı ilk yayımlandığında tenkid etmeyi düşündüğünü ancak kendi kendine can çekişerek ölmesini beklediğini belirtmektedir.⁶⁷² Söz konusu eserini roman olarak tanımlayan Ensârî bile bir makalesinde onu kıssa olarak nitelendirmiştir.⁶⁷³ Ayrıca adı geçen eserin önsözünde, toplum ahlâkını zedeleyen akımlarla aynı yöntemlerle mücadele etmek için bu eseri kaleme aldığını ve eserin modern roman teknikleri bakımından eksik olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁴ Ancak tüm bu görüşlere rağmen *et-Tev'emân*'ı değerlendiren edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerin kâhîr ekseriyeti onun ilk Suûdî romanı olduğunu kabul ederek Suûdî romancılık tarihini onunla başlatmışlardır.⁶⁷⁵ İlk baskısı 1930 yılında Şam'daki *Matbaâtu't-Terakkî*'de gerçekleşen *et-Tev'emân*, toplam 74 orta boy sayfadan oluşmaktadır.⁶⁷⁶

— *Merhemu't-tenâsî fi saydaliyeti'l-âmâl* (Arzular Eczanesindeki Unutkanlık Kremi-1933): Küçük hacimli olan bu eser, *Savtu'l-Hicâz* gazetesinin 8 Cemâziyelâhir 1352/29 Ağustos 1932 tarihinde yayımlanan 72. sayısında neşredilmiştir.⁶⁷⁷ Bazı edebî kaynakların roman olarak tanıttıkları bu eserin, kesinlikle roman olarak değerlendirilemeyeceğini dile getiren Muhammed Hasen 'Avvâd, bir adım daha ileri giderek eserin yazarı Abdulkuddûs el-Ensârî'nin bir romancı ruhuna sahip olmadığını, daha önce de onu uyardığını ancak bu eseriyle aynı hatayı tekrarladığını belirtmiştir. Ayrıca el-Ensârî'nin roman yazmayı bırakıp, esas uzmanlık alanı olan nahv ve sarf gibi dilsel konulara yönelmesi gerektiğini salık vermiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷¹ el-Kahtânî, age., s. 75.

⁶⁷² 'Avvâd, age., C. I, ss. 368-369.

⁶⁷³ el-Bendârî, a.g.m., s. 292.

⁶⁷⁴ el-Ensârî, *et-Tev'emân*, ss. 4-5.

⁶⁷⁵ el-Kaş'emî, *er-Rivâyetu'l-'Arabîyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke.. Ve Hiddetu'n-Nakdi't-Tev'emân ve Merhemi't-Tenâsî li'l-Ensârî ve Fikreti's-Sibâ'î Nemûzecen*, s. 174.

⁶⁷⁶ el-Ensârî, *et-Tev'emân*, age., (kapak sayfası).

⁶⁷⁷ el-Kaş'emî, *er-Rivâyetu'l-'Arabîyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke*, s. 16.

⁶⁷⁸ 'Avvâd, age., C. I, ss. 368-369.

3.2. HÂMİD DEMENHÛRÎ (1922-1965)

Suûdî edebiyatında “*Modern romanın babası*” olarak bilinen Hâmîd b. Huseyn Câbir Demenhûrî⁶⁷⁹ 1922’de Mekke’de doğdu.⁶⁸⁰ Lise eğitimini Mekke’de bulunan el-Ma’hedu’l-‘İlmiyyi’s-Su’ûdî’de tamamlayan Demenhûrî, 1940’ta yurt dışına gönderilen öğrencilerle birlikte Mısır’a giderek eğitimine orada devam etmiştir. 1944 yılında

Hâmid Demenhûrî

Külliyetu Dâri’l-‘Ulûm’den mezun olmasının ardından ise İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesine kaydolmuş ve 1945’te mezun olmuştur. Demenhûrî her ne kadar Mısır’da kalıp eğitimine devam etmeyi arzuladıysa da şartlar onu, ülkesine dönmeye mecbur bırakmıştır. Demenhûrî, ülkesine döndükten sonra bir müddet yurt dışına gönderilecek öğrenciler için Mekke’deki hazırlık okulunda ardından da Taif’te açılan proje okulunda öğretmen olarak görev aldı. Ancak kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılarak Krallığın Mekke’deki bürosunda müfettiş olarak çalıştı. Son olarak Maârif Bakanlığı’nda birçok kademesinde görev aldı.⁶⁸¹ Suudi Arabistan eğitim tarihinde ciddi bir iz bırakan Demenhûrî, 1965 yılında Riyad’da geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat etti.⁶⁸²

Kısa süren ömrüne büyük başarılar sığdırabilen Hâmîd Demenhûrî, özellikle şair ve romancı kimliğiyle ön plana çıkıp, Suudi Arabistan edebiyatına kazandırdığı yeni anlayışla, kendisinden sonra gelen edebiyatçıları etkilemiştir. Suûdî edebiyatının modern anlamda ilk romanı olan *Semenu’t-tadhiye* adlı eseriyle tanınan Demenhûrî’nin *el-Menhel* ve *el-Bilâdu’s-Su’ûdiyye* gibi gazete ve dergilerde yayımlanan çalışmalarına bakarak şiir ve roman hususundaki hâkimiyetini ve bilgisinin derinliğini görmek mümkündür.⁶⁸³ Ürdünlü akademisyen edebiyatçı Muhammed Sâlih eş-Şantî, Demenhûrî’nin, Suûdî romancılığının önemli kilometre taşlarından biri olmasının yanı sıra Suûdî edebiyat

⁶⁷⁹ Şeyh Emîn, age., s. 489; el-Kahtânî, age., s. 123.

⁶⁸⁰ İdrîs, age., s. 413.

⁶⁸¹ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A’lâm* C.II, bs., 15, Beyrut, Dâru’l- ‘İlm li’l-Melayîn, 2002, s. 161; Bâ Selame, *Udebâ ma Ba’de’r-Ruvvâd fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, age., s. 250; Hâmîd Demenhûrî, *Semenu’t-Tadhiye*, 2. bs, Riyad, en-Nâdi’l-Edebî, 1980. s. 7; Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî “*Hâmîd b. Huseyn Demenhûrî*” *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab’a Hassâ bi Vizâreti’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm, 2013, s. 548-549; el-Kahtânî, age., s. 123.

⁶⁸² es-Seyyid, age., s. 91; Bâselâme, *Udebâ Mâ Ba’de’r-Ruvvâd fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, s. 253.

⁶⁸³ Bâselâme, *Udebâ Mâ Ba’de’r-Ruvvâd fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, s. 250; Demenhûrî, *Semenu’t-Tadhiye*, age., s. 7.

tarihinin de en önemli kırılma noktasını temsil ettiğini belirtmektedir.⁶⁸⁴ Hâmid Demenhûrî'nin bilinen romanları şunlardır:

— *Semenu't-tadhiye* (Fedakârlığın Bedeli-1959): Ulusal ve uluslararası alanda en tanınan Suûdî romanı olmasının⁶⁸⁵ yanı sıra modern roman unsurlarını tam anlamıyla ihtiva eden ilk Suûdî romanıdır.⁶⁸⁶ Demenhûrî bu eserinde, roman kahramanı Ahmed'in şahsiyetinde Kahire Üniversitesi ile İskenderiyye Üniversitesi'ndeki öğrencilik hayatını, vatanına, ailesine ve nişanlısına olan özlemini aktarmıştır.⁶⁸⁷ Ayrıca Mekke halkının, ticaret, eğitim ve sosyal hayatına ilişkin birçok gelenek ve göreneğini tasvir etmiş, eğitim için yurt dışına öğrenci gönderilmesi ve kızların eğitimi gibi hususlara da değinmiştir.⁶⁸⁸ Onlarca edebî çalışmaya konu olan ve aralarında İngilizce, Fransızca ve Rusça'nın da olduğu birçok dile çevrilen *Semenu't-tadhiye*⁶⁸⁹ ilk olarak tefrika halinde Cidde merkezli *Hira* gazetesinde yayımlanmış⁶⁹⁰ ardından 1959'da Kahire'de kitap halinde basılmıştır.⁶⁹¹ Yoğun talep nedeniyle ilk baskısının kısa zamanda tükenmesi esere olan ilgiyi göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁹² Söz konusu eserinde Muhammed Huseyn Heykel ve Necîb Mahfûz (ö. 2006) gibi modern Arap romancılığının öncü isimlerinden etkilendiği görülen Demenhûrî⁶⁹³ bu eseriyle ondan sonra gelen yazarları cesaretlendirerek Suûdî romancılık tarihinin en etkili yazarı olmuştur.⁶⁹⁴ Edebiyatçıların özel bir ilgi gösterdiği *Semenu't-tadhiye*'yi ele alan onlarca çalışma yapılmış ve ondan övgü ile bahsedilmiştir. Nitekim aralarında Mansûr el-Hâzîmî'nin de olduğu pek çok edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni, sözkonusu eserin, modern Mısır edebiyatının ilk romanı kabul edilen Huseyn Heykel'in *Zeyneb*

⁶⁸⁴ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, s. 68.

⁶⁸⁵ es-Seyyid, age., s. 87.

⁶⁸⁶ Dîb, age., s.50.

⁶⁸⁷ İdris, *el-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, age., s.413.

⁶⁸⁸ Eserin özeti kısaca şöyledir: Mekke'de yaşayan Ahmet küçüklüğünden beri amcasının kızı Fatıma'yı sevmektedir. Liseden mezun olduktan sonra Fatıma'yla nişanlanan Ahmed, tıp eğitiminin ardından evlenmeyi kararlaştırmıştır. Ancak Mısır'a giden Ahmed, Fatıma'ya kıyasla daha eğitilmiş ve kültürlü bir kız olan Fayize ile tanışır ve ona âşık olur. Böylece Ahmed, Kahire'de kaldığı yedi yıl boyunca Fayize ile Fatıma arasında bir tercih yapma mücadelesi verir; sonuçta Fatıma'ya olan sevdası uğruna Mısırlı Fayize'nin aşkını kurban eder. (Bkz. Demenhûrî, *Semenu't-Tadhiye*, age.)

⁶⁸⁹ el-Vehhâbî, age., s. 66.

⁶⁹⁰ Mansûr İbrâhîm el-Hâzîmî "Hâmid b. Huseyn Demenhûrî" *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hassa bî Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, s. 548.

⁶⁹¹ es-Seyyid, age., s. 89.

⁶⁹² el-Kahtânî, age., s. 40.

⁶⁹³ İdris, *el-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, age., ss. 413-414.

⁶⁹⁴ Şehvânî, age., s. 17.

adlı eserine benzediğini ifade etmiştir.⁶⁹⁵ Muhammed Sâlih eş-Şantî ise söz konusu eserin Heykel'in Zeyneb'inden çok, Arap edebiyatı tarihinin en iyi romanlarından kabul edilen Necîb Mahfûz'ın *es-Sulâsiyye* (Kahire Üçlemesi-1956-1957) adlı eserine benzediğini dile getirmiştir.⁶⁹⁶ Suudlu bir diğer edebiyatçı Abdullah Abdulcabbâr da toplumun yaşantısını tasvir eden bu eserin, Hicaz bölgesinin sosyo-kültürel geçmişine tanıklık eden ve geleceğine ışık tutan somut bir belge olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹⁷

— *Ve merrati'l-eyyâm* (*Ve Günler Geçti*-1963): Hâmid Demenhûrî'nin ilk romanı olan *Semenu't-tadhiye* kadar ilgi görmeyen *Ve merrati'l-eyyâm*, tam anlamıyla Demenhûrî'nin hayatını yansıtmaktadır. Birçok yönden *Semenu't-tadhiye*'ye benzeyen romanın mukaddimesinde yazar, eseri yazmaya 1961'de başladığını ve 1962 yılında bitirdiğini belirtmektedir. Ayrıca *Semenu't-tadhiye*'de ülkenin katettiği sosyo-ekonomik ilerlemeyi ele aldığı, bu eserinde ise aynı konuya farklı bir açıdan yaklaştığını dile getirmektedir.⁶⁹⁸ *Ve merrati'l-eyyâm*'ın Demenhûrî'nin ilk eserine teknik bakımdan bir şey ekmediğini ifade eden Mansûr el-Hâzimî, *Semenu't-tadhiye*'nin Suûdî romanının geleceğine ilişkin umutları yeşertmesine rağmen, edebî ruhtan yoksun olan *Ve merrati'l-eyyâm*'ın hayal kırıklığı yaşattığını dile getirmektedir.⁶⁹⁹

⁶⁹⁵ el-Kahtânî, age., s. 112; Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, s. 66-67.

⁶⁹⁶ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, s. 68.

⁶⁹⁷ Demenhûrî, *Semenu't-Tadhiye*, age., s. 9.

⁶⁹⁸ Hâmid Demenhûrî, *Ve Merrati'l- Eyyâm*, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1963. ss. 5-6.

⁶⁹⁹ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, s. 56.

3.3. AHMED ES-SİBÂ'Î (1905-1984)

Hicaz bölgesinin tarihçi, edebiyatçı ve gazetecilerinden olan Ahmed b. Muhammed es-Sibâ'î 1905 yılında Mekke'de doğdu.⁷⁰⁰ Ülkedeki tarihçilerin öncüsü ve gazeteciliğin kurucusu olarak gösterilen es-Sibâ'î, öykücülüğü ve edebiyat eleştirmenliği yönüyle de dikkat çekmiştir.⁷⁰¹ Henüz beş yaşında iken, dinî eğitime ek olarak

Ahmed es-Sibâ'î

temel eğitimin verildiği “el-Kuttâb” adı verilen okulda eğitim hayatına adım atan es-Sibâ'î,⁷⁰² Şerif Hüseyin döneminde Mekke'de açılan *Medresetu'l-Hâşimiyye* ve *Medresetu'r-Râkiyye*'de öğrenimine devam etmiş ve buradan mezun olmuştur. Ancak babasının vefatı nedeniyle, eğitimine ara verip, ticarete atılmak zorunda kalmıştır. Sonra ki yıllarda eğitim-öğretim hayatını devam ettiren es-Sibâ'î, hafızlık eğitiminin yapıldığı bir okulda öğretici olmuş daha sonrada *Dâru'l-fâizîn* medresesinin müdürü olarak görev almıştır. Ardından *Medresetu's-Safâ* ilkokulunda bir süre Arap dili hocalığı yapmıştır.⁷⁰³ İlerleyen dönemlerde gazetecilik mesleğine yönelen es-Sibâ'î, muharrir olarak girdiği *Savtu'l-Hicâz* gazetesinin birçok kademesinde görev almıştır.⁷⁰⁴ Maârif Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı gibi farklı devlet kurumlarında da görev alan es-Sibâ'î, daha sonra emekliliğe ayrılır.⁷⁰⁵

Suudi Arabistan'ın eğitim-öğretim çalışmalarını raporlaştıran ilk kişi olan es-Sibâ'î, bu çerçevede öğretmenlere rehber niteliğinde altı ciltlik *Sullemu'l-kıraâ* (Okuma Basamakları) adlı eseri kaleme almıştır.⁷⁰⁶ *en-Nedve* gazetesi (1958) ile *Kureyş* gazetesini (1960) tesis ederek, bu gazeteler adıyla birer matbaa da kurmuştur (Matbaâtu Kureyş-Matbaâtu'n-Nedve). Gazetecilik faaliyetlerinin yanı sıra ülkede kurulan ilk radyonun genel sekreterliğini yapan es-Sibâ'î, *Fikretu'l-yevm* adıyla gerçekleştirdiği yayınlarını daha sonraları derleyerek *Kâle ve kultu* adıyla yayımlamıştır.⁷⁰⁷ Suudi Arabistan'da

⁷⁰⁰ Emîn Süleymân Seydû ve Muhammed b. Abdurrezzâk el-Kaş'emî, *Mevsû'atu'l-Edebi'l-'Arabiyyi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, C. IX, Riyad, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzi, 2001, s. 27.

⁷⁰¹ Nizâr Ebâza ve Muhammed Riyâd el-Mâlih, *İtmâmu'l-Âlâm*, Beyrut, Dâru Sâdir, 1999, s. 35; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Su'ûdi*, s. 104.

⁷⁰² *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulkasûd Hoca), C. II, Cidde, yy., 1992, s. 225.

⁷⁰³ Sa'îd Ali Ahmed el-Cu'eydî, *Ahmed es-Sibâ'î Edîben*, Beyrut, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, 2015. s. 20.

⁷⁰⁴ Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, *Mu'cemu'l-Mesâdirî's-Sihâfiyye- Cerîdetu Savtu'l-Hicâz*, Riyad, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005, ss. 14-16.

⁷⁰⁵ el-Cu'eydî, age., s. 20.

⁷⁰⁶ Seydu ve el-Kaş'emî, age., s. 27.

⁷⁰⁷ el-Fevzân, age., ss. 1303-1304.

Mesrâhu Kureysi'l-İslâmî (Kureyş İslâm Tiyatrosu) adında bir tiyatro kurulması çağrısı yapan ilk yazar olan es-Sibâ'î, sarfettiği yoğun çabalara rağmen netice alamamıştır.⁷⁰⁸

“Şeyhu'l-müerrihîne's-Su'ûdiyyîn” ve “Şeyhu's-sihâfa'l'Arabiyye fi'l-Hicâz” lakablarıyla da anılan Ahmed es-Sibâ'î, Suudi Arabistan'ın kültür, edebiyat ve basın hayatına yaptığı önemli katkıları nedeniyle, Arap edebiyatı dalında Devlet Onur Ödülü ile taltif edilmiştir.⁷⁰⁹ 1984 yılında Tâif'te vefat eden es-Sibâ'î, Mekke'de bulunan Cennetu'l-muallâ'ya defnedilmiştir.⁷¹⁰ Kaleme aldığı nitelikli çalışmalarıyla önemli bir iz bırakan es-Sibâ'î, Hicaz toplumunun sosyo-kültürel hayatını objektif bir biçimde aktarmaya özen göstermiştir.⁷¹¹ Ünlü Mısırlı edebiyatçı Abdülkadir el-Mâzînî'den (ö. 1949) ciddi anlamda etkilenen es-Sibâ'î, toplumsal gerçekleri ironi üslûbunu kullanarak,⁷¹² ustalıkla tasvir etmiştir. es-Sibâ'î'nin eserlerini değerlendiren Mansûr el-Hâzimî, Sibâ'î'nin *Ebû Zâmil* adlı eserinde Abdülkadir el-Mâzînî, Tâhâ Huseyn ve Abdülazîz el-Beşrî'den (ö. 1943) etkilendiğini *Fikretun* adlı eserinde ise Cubran Halîl Cubran'ın izini takip ettiğini belirtmektedir.⁷¹³

Tarih ve kültür alanında yüzlerce makalesi ve onlarca eseri bulunmasına rağmen anlatı türünde az sayıda eseri olan Ahmed es-Sibâ'î'nin bilinen romanları şunlardır:

— *Fikretun* (Bir Düşünce-1947): Başta eğitimin önemi olmak üzere, aşk, evlilik, mutluluk, sadakat gibi konuları ele alan söz konusu eser, “Fikretun” adındaki genç bir kızın hikâyesini aktarmıştır. Roman kahramanı olan Tâifli kızın, toplumda yerleşmiş yanlış düşüncelere, gelenek ve göreneklere karışmış hurafelere karşı mücadelesi ve toplumun kültürel seviyesinin yükseltilmesine yönelik çabaları ele alınmıştır. Romantik üslubun kullanıldığı eserde, Hicaz bölgesi tasvir edilerek günlük yaşantıya ilişkin önemli ipuçları verilmiştir.⁷¹⁴ Kadının topluma kazandırdığı manevî ve kültürel değerlere işaret eden *Fikretun*, roman kahramanının bir kadın olması açısından bir ilk olmuş ve Suûdî romancılık tarihinde sembolik bir değeri haiz olmuştur.⁷¹⁵ Söz konusu

⁷⁰⁸ el-Yesu'î, age., ss. 697-698; *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulmaksûd Hoca), C. II, Cidde, yy., 1992, ss. 222-223; el-'Azâme, age., ss. 72-74.

⁷⁰⁹ Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Su'ûdî*, s. 108.

⁷¹⁰ Abdülkerîm b. Hamed, *Mu'cemu'l-Muerrihîne's-Su'ûdiyyîn*, Riyad, Matbaâtu Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2001, s. 98.

⁷¹¹ el-Fevzân, age., s. 1303; Yazıcı, a.g.md., s. 484.

⁷¹² Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Su'ûdî*, s. 104.

⁷¹³ Mansûr el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Hadîs*, s. 46.

⁷¹⁴ el-Cu'eydî, age., s. 304.

⁷¹⁵ el-İdrîsî, age., ss. 19-20.

eserin bazı bölümlerinin *el-Menhel* dergisinde neşredilmesiyle birlikte bir kitap halinde ilk defa 1948 yılında Kahire’de Daru’l-Kitabi’l-‘Arabî tarafından yayımlanmıştır.⁷¹⁶ es-Sibâ’î’nin Zuheyr ve Usâme adlı çocuklarına ithaf ettiği söz konusu eser 1948’de, Hasen Şerbetlî Ödülü’nün en güzel edebiyat eseri kategorisinde ödüle layık görülmesine rağmen, ünlü Suudlu edebiyatçı Ahmed Abdulgafûr ‘Attâr’ın (ö. 1991) sert ve tehditkâr tenkidinden kurtulamamıştır.⁷¹⁷

— *Felsefetu’l-cin* (Cinlerin Felsefesi-1949): Sa’îd Ali Ahmed el-Cu‘eydî’nin *Ahmed es-Sibâ’î Edîben* (2015) adlı eserinde zikrettiği bu eser, 131 sayfa civarında olup bazı bölümleri *el-Menhel* dergisinde yayımlanmıştır. Makale ile roman üslûbunun mezc edildiği eserde, roman kahramanının cin âlemine yaptığı seyahati romantik bir üslûpla arkadaşına anlatması şeklinde kurgulanmıştır.⁷¹⁸

— *Mutavvifûn ve huccâc* (Tavaf Görevlileri ve Hacılar-1953): Toplumsal eleştiri niteliğindeki makalelerden oluşan bir kitap olmasına rağmen⁷¹⁹ Sa’îd Ali Ahmed el-Cu‘eydî ile Halûd Sefer el-Harisî’nin roman olarak zikrettikleri bu eser, 116 sayfa civarında olup, *Ahmed es-Sibâ’î*’nin kişisel tecrübelerini aktarmaktadır. En öne çıkan teması, *Mutavviflerin* (Hacılara tavaf etmekte yardımcı olmayı meslek edinen kişi) çektiği sıkıntılar olan söz konusu eser, ikincil konu olarak da üniversite mezunu kültürlü bir kızla yapılan evliliğe değinmiştir.⁷²⁰

— *Ebû Zâmil/Eyyâmî* (Ebû Zamil/Günlerim-1954): Bu eser, her ne kadar roman teknikleri bakımından zayıf oluşu nedeniyle pek çok eleştirmenin roman listelerinde yer almamışsa da, Suûdî edebiyatının modern otobiyografi türünün ilk örneği olması gözönünde bulundurularak, roman kategorisine dercedilmiştir.⁷²¹ İlk baskısı 1954’te Kahire’de yapılan eserin 2. baskısı 1960 yılında Mekke’de bulunan Matbaâtu Kureyş’te gerçekleşmiştir. XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Mekke halkının sosyo-kültürel yaşantısını yansıtan esere, daha sonraları üç bölüm eklenerek, 1970’te *Eyyâmî* adıyla yayımlanmıştır.⁷²²

⁷¹⁶ el-Cu‘eydî, age., s. 296-299.

⁷¹⁷ Ahmed Abdulgafûr ‘Attâr, *el-Beyânu fi’l-Edebi ve’l-Luga ve’n-Nakdi ve’l-Funûn*, S. 1, Mekke, Eylül-1949, ss. 1-8.

⁷¹⁸ el-Cu‘eydî, age., s. 345.

⁷¹⁹ Dîb, age., s. 31.

⁷²⁰ el-Cu‘eydî, age., ss. 385-386.

⁷²¹ Abdullah b. Abdurrahmân el-Hayderî, *es-Siretu’z-Zâtiyye fi’l-Edebi’s-Su’ûdî*, er-Rabât, Dâru’l-Mi’râc, 1998, s. 93.

⁷²² Ahmed es-Sibâ’î, *Eyyâmî*, Mekke, Matâbî’u Kureyş, h. 1390.

3.4. SEMÎRA HÂŞIKCÎ (1935-1986)

Suûdî edebiyatının ve Arap yarımadasının ilk kadın romancısı olan Semîra Hâşıkci, 1935'te Mekke'de varlıklı ve aristokrat bir ailenin çocuğu olarak doğdu. *Semîra Bintu'l-Cezîre ve Semîra Fetâtu'l-Cezîre* müstear ismiyle tanınmıştır.⁷²³ Türk kökenli bir aileden gelen Hâşıkci'nin ailesi, Anadolu'dan gelerek, Medine'ye yerleşmiştir. Babası Muhammed Hâlid Hâşıkci (ö. 1978) da, Suudi Arabistan'ın ilk Kralı Abdülazîz b. Suûd'un özel doktoru olarak devletin diğer kademelerinde de önemli bir mevkiye sahip olmuştur.⁷²⁴ Ünlü bir iş adamı olan erkek kardeşi Adnan Hâşıkci (ö. 2017) ile beraber Mısır'da eğitim alan Semîra Hâşıkci, hayatının büyük bir bölümünü Mısır, Lübnan ve Avrupa'da geçirmiştir.⁷²⁵ İskenderiyye Üniversitesi Ticaret Bölümünden mezun olduktan⁷²⁶ sonra 1954'te Mısırlı ünlü işadamı Muhammed el-Fâyid ile evlenmiş ve bu evlilikten Dûdî el-Fâyid (ö.1997) adlı bir erkek çocuğu olmuştur. Ancak Semîra Hâşıkci'nin Muhammed el-Fâyid ile olan evliliği beş yıl dolmadan sona ermiştir.⁷²⁷ Hâşıkci'nin kısa süren bu evlilik hayatının etkileri yoğun bir şekilde eserlerine yansımış ve romanları daima trajediyle son bulmuştur.⁷²⁸

Semîra Hâşıkci

Gazeteci ve romancı olarak⁷²⁹ onlarca makale ve hikâye kaleme alan Hâşıkci'nin 1960'ta yayımladığı *Vedda 'tu âmâlî* adlı eseri Suudi Arabistan romancılığının yanı sıra Arap yarımadasının da ilk kadın romanı olması bakımından önem kazanmıştır. Körfez ülkelerindeki kadın edebiyatçıların öncüsü kabul edilen Hâşıkci, gerek kaleme aldığı eserlerle ve gerekse kadınlara yönelik sosyal projeleriyle hem kültür mahfillerinin hem de entelektüel çevrelerin yakın ilgisini çekmeyi başarmıştır.⁷³⁰ Modern Arap dünyasında kadın hakkını savunma ve kadınlara yönelik fırsat eşitliği oluşturma yönünde ciddi girişimleri olan ilk feminist yazarlardan biri kabul edilen Hâşıkci,⁷³¹ Suudlu ilk kadın gazetecilerden biri olan Hâşıkci en fazla esere sahip kadın yazarlardan da biridir. Liberal

⁷²³ el-Vehhâbî, age., s. 15.

⁷²⁴ <http://khashoggifamily.blogspot.com.tr> (Erişim tarihi: 19.09.2017).

⁷²⁵ Sâlih el-Gâmidî, age., s. 70.

⁷²⁶ Su'âd bint Abdülazîz el-Manî', "*el-İntikâmu't-tab'î*", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 433-4334.

⁷²⁷ <https://ar.wikipedia.org/wiki/سميرة-خاشقجي> (Erişim tarihi: 19.09.2017).

⁷²⁸ er-Rufâ'î, er-Rivâyetu'n-Nisâiyyeti's-Su'ûdiyye, s. 76.

⁷²⁹ el-Vehhâbî, age., s. 15.

⁷³⁰ Su'ad el-Mânî', "Semîra Hâşıkci", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 2015, s. 343.

⁷³¹ Sâlih el-Gâmidî, age., ss. 39-42.

bir düşünceye sahip olan Hâşıkî her ne kadar eğitim ve kültürel bakımdan Suudi Arabistan dışında yetişmişse de vatandaşlık bağından dolayı Suudlu edebiyatçılardan kabul edilmiştir. Altmışlı yıllarda Riyad'da bulunan Cem'iyetu'n-Nahdati'n-Nisâiyeti'l-Hayriyye (*Kadın Kalkınma Cemiyeti*-1962) ile Nâdî Feteyâtî'l-Cezîreti's-Sekâfî'nin (Cezire Genç Kızlar Kültür Kulübü) kurucuları arasında yer almış ve 1965'te de "Arap-Suûdî Kadın Birliği Başkanı" olarak seçilmiştir.⁷³² Kadın haklarını savunmayı kendine görev edinmesiyle tanınan Hâşıkî, 1974'te, kadının toplumdaki yeri, önemi, eğitimi ve sosyal hayata katkısı gibi konuların işlendiği *eş-Şarkiyye* gazetesini kurarak editörlüğünü üstlenmiştir.⁷³³ Semîra Hâşıkî, 1986 yılında geçirdiği kalpkrizi sonucunda Kâhire'de vefat etmiştir.⁷³⁴

İkinci kuşak Suûdî romancılarından olan Hâşıkî'nin romanlarında mekân olarak genelde, Mısır ve Beyrut tercih edilmişse de hakikatte Suudi Arabistan'daki kadın gerçeğine ışık tutmaktadır.⁷³⁵ Suûdî edebiyatında romantik türün öncüsü olan Hâşıkî⁷³⁶ eserlerinde anlatım biçimi olarak III. tekil kişi yöntemini yoğun olarak kullanmasına rağmen *Vedda'tu âmâlî* adlı ilk eserinde I. tekil kişi biçimini tercih etmiştir.⁷³⁷ Farklı konularda pek çok çalışması yayımlanan Hâşıkî'nin bilinen romanları şunlardır:

— *Vedda'tu âmâlî* (Elveda Arzularım-1960): Suûdî edebiyatının yanı sıra Arap yarımadasının da ilk kadın romancısına ait olan bu eserin basım tarihinin 1958 olduğunu söyleyenler olduğu gibi⁷³⁸ 1959, 1960 veya 1961 yılı olduğunu dile getiren edebiyat tarihçileri de bulunmaktadır. Romantik roman kategorisinde yer alan söz konusu eser, 151 sahife olup, ilk baskısı Beyrut'ta yapılmıştır.⁷³⁹ Olay mekânı olarak Kahire'nin tercih edildiği eserde Mısırlı zengin bir ailenin skandallarla dolu trajedik yaşamı aktarılmaktadır.⁷⁴⁰

⁷³² <http://www.kataranovels.com/novelist/اسميرة-حاشقجي/> (Erişim tarihi: 19.09.2017).

⁷³³ el-Mâni', a.g.md., s. 343.

⁷³⁴ <http://www.7lakuwait.com/vb/showthread.php?t=97326> (Erişim tarihi: 18.07.2017); Seydu ve el-Kaş'emi, age., s. 69.

⁷³⁵ Hâşıkî her ne kadar kadın haklarını savunmuşsa da bunu tam anlamıyla romanlarına yansıtamamıştır. Nitekim romanları kadın hakları meselesini ciddi anlamda işlememiştir. Romanlardaki kadın teması yüzeysel olup, işin daha çok duygusal boyutuna yöneliktir. Bkz. eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, s. 230.

⁷³⁶ el-Merrî, a.g.t., s. 14; el-Vehhâbî, age., s. 79.

⁷³⁷ el-Vehhâbî, age., s. 85.

⁷³⁸ Hâlid b. Ahmed er-Rufâ'î, "Semirâ Hâşıkî: Bi-vasfihâ Râidetun li'r-Rivâyeti'n-Nisâiyeti's-Su'ûdiyye", Riyad, *Cerîdetu'l-Cezîre*, 05/11/2009.

⁷³⁹ el-Vehhâbî, age., s. 79.

⁷⁴⁰ Sâlih el-Gâmidî, age., s. 42-45.

— *Zikrayâtun dâmi'â* (Ağlatan Anılar-1961): Kadın haklarının ele alındığı bu eserde⁷⁴¹ yoksul bir kızın hayatı çerçevesinde, kadınların duygularını ifade etmede başarısız oldukları anlatılmıştır.⁷⁴² Eseri değerlendiren ünlü Suriyeli edebiyatçı Bekrî Şeyh Emîn, yazarın kendini *Semîra Bintu'l-Cezîreti'l-'Arabiyye* olarak adlandırmasına rağmen eserde yazarın adı dışında Arap yarımadasını anımsatan herhangi bir iz olmadığını ve okura bıkkınlık verecek derecede gramer hatalarıyla dolu olduğunu belirtmektedir.⁷⁴³

— *Berîku 'ayneyk* (Gözlerinin Işıltısı-1963): Semîra Hâşıkî'nin konu bakımından birbirine yakın olan *Berîk 'ayneyk*, *Zikrayât dâmi'â* ve *Vedda'tu âmâlî* adlı eserlerindeki ana tema, varlıklı aristokrat tabaka çocukları arasında yaşanan aşkın, trajedi ile sonuçlanmasıdır.⁷⁴⁴ Kahramanı Şurûk adlı Lübnanlı bir kız olan *Berîk 'ayneyk*,⁷⁴⁵ filme uyarlanarak 1982'de gösterime girmiştir.⁷⁴⁶

— *Verâe'd-dabâb* (Sisin Ardında-1965): Eser, Lübnanlı Hristiyan bir kadınla evlenen Suudlu bir adamın eşini aldatmasını ele almaktadır.⁷⁴⁷

— *Kâtrâtun mine'd-dumû'* (Gözyaşları Damlaları-1971): Hâşıkî'nin roman mekânı olarak Suudi Arabistan'ı seçtiği tek roman olan *Kâtrât mine'd-dumû'*,⁷⁴⁸ kabilevî geleneklere bağlı toplumun kadınlara yönelik acımasız tutumunu tasvir etmektedir.⁷⁴⁹

— *Ma'temu'l-verd* (Gül'ün Matemi-1973): Önsözünde romanda geçen olayların açıklandığı *Ma'temu'l-verd*'te, Habîbe ve Gâlî adlı birbirine aşık iki gencin trajik hikâyesi ele alınmaktadır.⁷⁵⁰

⁷⁴¹ el-Vehhâbî, age., s. 88.

⁷⁴² Sâlih el-Gâmidî, age., ss. 51-53.

⁷⁴³ Bekrî Şeyh Emin, *el-Hareketu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, 5. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986, s. 509.

⁷⁴⁴ Dîb, age., s. 60.

⁷⁴⁵ Sâlih el-Gâmidî, age., ss. 53-56.

⁷⁴⁶ <http://www.kataranovels.com/novelist/اسميرة-خاشقجي/> (Erişim tarihi: 19.09.2017).

⁷⁴⁷ Sâlih el-Gâmidî, age., s. 46-51.

⁷⁴⁸ el-Vehhâbî, age., s. 93.

⁷⁴⁹ Sâlih el-Gâmidî, age., ss. 57-60.

⁷⁵⁰ Sâlih el-Gâmidî, age., s. 61-66.

3.5. MUHAMMED ALİ MAĞRİBÎ (1914-1996)

Suudi Arabistan'ın en seçkin edebiyatçı ve tarihçilerinden kabul edilen Muhammed Ali Mağribî 1914'te Cidde'de doğdu. el-Felâh medresesinde eğitimini tamandıktan sonra Cidde posta idaresinde görev aldı. Daha sonra Mekke'ye yerleşerek Suudlu ünlü edebiyatçı ve yayımcı Şeyh Muhammed Surûr es-Sabbân'ın bürosunda çalıştı.

Muhammed Ali Mağribî

II. Dünya Savaşı'ndan önce *Savtu'l-Hicâz* gazetesinin editörlüğünde bulunduysa da daha sonra bu görevinden ayrılarak uzun bir müddet çeşitli ticarî işlerde çalıştı. 5 Kasım 1996 tarihinde Cidde'de vefat eden Mağribî, hayatı boyunca birçok resmî ve özel kurumda çalışmasına rağmen ilmî çalışmalarını ömrünün sonuna kadar kesintisiz olarak sürdürmüştür.⁷⁵¹ Suûdî kültür ve edebiyat tarihinde haklı bir üne sahip olan el-Mağribî'nin, *Ukâz*, *el-Medîne* ve *el-Bilâd* gibi ulusal gazetelerin yanı sıra birçok yerel gazetede de onlarca şiiri yayımlanmıştır. Şairliğinin yanında hikâye, roman gibi farklı çalışmaları da bulunmaktadır. İlk siyer kitabı yazan Suudlu edebiyatçı olan Mağribî, özellikle son dönem Hicaz kültür ve edebiyat tarihinde uzmanlaşmıştır. Nitekim *Melâmihu'l-hayâti'l-ictimâ'iyye fi'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' 'aşer li'l-Hicre* adlı eserinde milâdî XIX-XX. yüzyıllarını kapsayan dönemin Hicaz sosyo-kültürel yaşantısını kapsamlı bir şekilde anlatmış ve pek bilinmeyen yönlerini aktarmıştır.⁷⁵² *A'lâmu'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' 'aşer li'l-Hicre* adlı üç ciltlik eserinde ise hicrî XIV. ve XV. yüzyılda vefat eden Hicâzlı tanınmış şahsiyetlerin biyografilerine yer vermiştir.⁷⁵³

Alanında temel kaynak kabul edilen onlarca farklı eseri bulunan Muhammed Ali Mağribî'nin bilinen tek romanı *el-Ba's*'tır:

— *el-Bâ's* (Diriliş-1948): İçinde doğup büyüdüğü Müslüman-Arap ulusunun geri kalmışlığına kafa yorarak, bu soruna çözüm arayan Muhammed Ali Mağribî *el-Bâ's* adlı eserinde, yapılması gerekenleri edebî bir üslupla aktarmıştır. Mağribî, Mısırlı ünlü edebiyatçı Tevfik el-Hâkim'in üslubundan etkilendiği bu eserinde toplumun geri

⁷⁵¹ Abdullah b. Selîm er-Reşîd, "Muhammed Ali el-Mağribî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hâssa bi Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 1584-1585; Seydû ve el-Kaş'emi, age., s. 171.

⁷⁵² Muhammed Ali Mağribî, *Melâmihu'l-hayâti'l-ictimâ'iyye fi'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' 'aşer li'l-Hicre*, Cidde, el-Matbaâtu'l-'Arabiyye, 1982.

⁷⁵³ Muhammed Ali Mağribî, *A'lâmu'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' 'aşer li'l-Hicre*, Cidde, Tihâme, 1981.

kalmışlığının nedenlerini anlatmakla yetinmemiş, toplumsal gelişmenin ve ilerlemenin önündeki engellerin nasıl aşılacağını da anlatmıştır.⁷⁵⁴

Suûdî edebiyatının ilk romanlarından olan *el-Ba's*, yakalandığı amansız hastalığın tedavisini ülkesinde bulamayan Usâme ez-Zâhir adlı Hicazlı bir gencin Hindistan'a seyahati esnasındaki anılarını ve oradaki izlenimleri anlatması şeklinde kurgulanmıştır.⁷⁵⁵ Ölümden sonraki dirilişin bir örneği olan, uzun bir süre uyuyup yeniden uyanma olayının nakledildiği Kuran-ı Kerim'deki Ashâb-ı Kehf kıssasından ilham alan Mağribî, *el-Ba's*'ta Müslüman toplumunun yeniden dirilişini sembolik kavramlarla anlatmaktadır.⁷⁵⁶ Eserin iç kapağında, “ وَنَفِخْ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ ”⁷⁵⁷ ayetine yer veren Mağribî, romanın sonunda da eserin yazılma nedenleri ve hedefleri üzerinde durmaktadır.⁷⁵⁸ Bu bağlamda, toplumun yaşanan bilim ve sanayi alanındaki gelişmelere gösterdiği reaksiyonu ölçerek toplumsal bir bilinç oluşturmayı hedeflediğini ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmak için izlenecek yolu ve kullanılacak yöntemleri ele aldığını belirtmektedir. Bu çalışmasıyla modern anlamda bir roman ortaya koymayı iddia etmediğinin altını çizen Mağribî,⁷⁵⁹ 1983'teki ikinci baskıda esere üç kıssa ile “*makâmâtu'l-'aruseyn*” adlı bir makame ekler.⁷⁶⁰

⁷⁵⁴ el-Kahtânî, age., s. 114.

⁷⁵⁵ Muhammed Ali el-Mağribî, *el-Ba's*, yy., Matbaâtu Mısır Şirketun Musâhime Misriyye, 1948.

⁷⁵⁶ İdrîs, age., ss. 412.

⁷⁵⁷ Yasin, 36/51.

⁷⁵⁸ Mağribî, *el-Ba's*, ss. 143-147.

⁷⁵⁹ el-Kahtânî, age., s. 303.

⁷⁶⁰ Mağribî, *el-Ba's*, ss. 11-12.

3.6. ABDÜLAZİZ MEŞRÎ (1953- 2000)

Suudi Arabistan'ın en önemli yazarlarından kabul edilen Abdülazîz Sâlih Meşrî el-Gâmîdî,⁷⁶¹ 1953'te Taîf'in güneyinde yer alan el-Bahâ'nın Muhaddara köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini bitirmesinin⁷⁶² ardından eğitimine ara vermek zorunda kalan Meşrî, Demmâm'a taşınıp Kral Abdülazîz limanında gümrük memuru olarak çalıştı. On yıl kadar Demmâm'da yayımlanan *el-Yevm* gazetesinin farklı departmanlarında görev alan Meşrî 1990'dan sonra Cidde'ye taşındı ve 2000 yılında burada vefat etti. Hikâye ve roman türünün en başarılı örneklerinden kabul edilen çalışmaları, birçok dile tercüme edildi.⁷⁶³ Köy hayatını edebî bir üslûpla konu edinen ilk Suudlu yazar olan Meşrî'nin⁷⁶⁴ eserleri, *el-Yemâme*, *el-Yevm*, *er-Riyâd*, *'Ukâz*, *el-Cezîre* gibi birçok ulusal gazete ve dergide yayımlandı.⁷⁶⁵ Mekân, insan ve sosyal çevre üçgeninde kurgulanan romanları⁷⁶⁶ ilk bakışta şehirleşmeye karşı gibi görünse de aslında sosyo-kültürel kimlik meselesini tüm yönleriyle ele alarak, ahlâki ve toplumsal değerlerin yozlaştığına işaret etmektedir. Necîb Mahfûz'un üslubundan etkilenen Meşrî, Mahfûz'un sülâsiyyesi minvalinde birbirinin devamı niteliğinde olan *el-Vesmiyye*, *el-Ğuyûmu* ve *menâbitu's-şecer* ve *el-Husûn* adlı eserleri kaleme almış, daha sonraları bu eserlere *Rîhu'l-kâdî* adlı romanı da ekleyerek seriyi rubâ'iyeye (dörtleme) çevirmiştir.⁷⁶⁷ Eserlerinde âmmiceyi kullanmada büyük ölçüde başarılı olmuşsa da bazen bu durum eserlerin anlaşılmasını epey zorlaştırmıştır.⁷⁶⁸

Abdülazîz Meşrî

Suudi Arabistan edebiyatının en önemli yazarlarından biri olarak kabul edilen Abdülazîz Meşrî'nin roman türündeki eserleri şunlardır:⁷⁶⁹

— *el-Vesmiyye (İlkbahar Yağmuru-1985)*: Abdülazîz Meşrî'nin roman türündeki ilk eseri olan *el-Vesmiyye*'de Suudi Arabistan'ın güney bölgelerinde yer alan köyler

⁷⁶¹ el-Kahtânî, age., s. 233.

⁷⁶² Seydû ve el-Kaş'emi, age., s. 88.

⁷⁶³ Mu'cib b. Sa'îd ez-Zehrânî, "Abdülazîz Sâlih Meşrî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Riyad, Tab'a Hassâ bi Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 1545-1546.

⁷⁶⁴ el-Kahtânî, age., s. 234.

⁷⁶⁵ <http://www.arabicstory.net/?p=author&aid=111> (Erişim tarihi: 21.09.2016)

⁷⁶⁶ en-Ne'mi, *Rec'u'l-Basar; Kirâ'âtun fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 115.

⁷⁶⁷ el-Kahtânî, age., ss. 173-174.

⁷⁶⁸ Mu'cib ez-Zehrânî, "Abdülazîz Sâlih Meşrî", *Kâmûsu'l-Edebî'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 2015, ss. 460-461.

⁷⁶⁹ en-Ne'mi, *Rec'u'l-Basar; Kirâ'âtun fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 66.

tasvir edilmiş, ülkede yaşanan gelişmeler çerçevesinde köy-şehir hayatı karşılaştırılmış, yaşanan çağın ruhuna uymayan gelenek ve göreneklerin terk edilmesi gerektiğine ima edilmiştir.⁷⁷⁰ Meşrî'nin yazmayı vadettiği sülasiyyenin ilk eseri olan *el-Vesmiyye*, 1985'te yayımlanmıştır.⁷⁷¹ En iyi yüz Arap romanı listesinde yer alan *el-Vesmiyye*'yi⁷⁷² değerlendiren Suudlu eleştirmen, yazar 'Abid Hazendâr (ö. 2015), uluslararası seviyede olan *el-Vesmiyye*'nin, Nobel ödüllü yazar Gabriel Garcia Marquez'ın (ö. 2014) *Yüzyıllık yalnızlık (Cien años de soledad-1967)*⁷⁷³ adlı eserinin kalitesinde, bir edebî şaheser olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷⁴

— *el-Ğuyûmu ve menâbitu 'ş-şecer* (Bulutlar ve Ağaçlık-1988): *el-Vesmiyye*'nin devamı olan bu eserde, ülkede yaşanan toplumsal değişim neticesinde köy halkının karşılaştığı sosyo-kültürel problemler ele alınmıştır.⁷⁷⁵

— *el-Husûn* (Kaleler-1992): Abdülazîz Meşrî'nin diğer romanlarından farklı bir üslûp kullandığı bu eserde, köy hayatının doğallığı tasvir edilerek, köyde yaşanan anılar aktarılmış, kente göç eden halkın kentsel yapıya ve sosyal ortamlara uyum sağlayamama problemi üzerinde durulmuştur.⁷⁷⁶ Eser daha önce yayımlan iki eserle birlikte Meşrî'nin üçlemesini oluşturmaktadır.

— *Rihu 'l-kâdî* (Pandanus Rüzgarı-1993): Meşrî'nin sülasiyyesinin (*el-Vesmiyye*, *el-Guyûmu ve menâbitu 'ş-şecer* ve *el-Husûn*) devamı ve tamamlayıcısı niteliğe sahip olan bu eser 1993 yılında yayımlanmıştır.⁷⁷⁷

— *Fî 'ışki Hattâ* (Hattâ'nın Aşkına Dair-1996): Bu eserde Arap dili gramerinde anlaşılması zor bağlaçlardan olan “حتى”ya benzetilen⁷⁷⁸ bir kadının acılarıyla dolu hayat hikâyesi anlatılmaktadır.⁷⁷⁹

⁷⁷⁰ Abdülazîz Meşrî, *el-Vesmiyye*, Kahire, Dâru Şehdî li'n-Neşr, 1985.

⁷⁷¹ el-Kahtânî, age., s. 234.

⁷⁷² <http://www.christianarabwriters.com/node/156> (Erişim tarihi: 10.11.2017).

⁷⁷³ https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1982/marquez-facts.html (Erişim tarihi: 10.11.2017).

⁷⁷⁴ eş-Şantî, *Fennu 'r-Rivâye fi 'l-Edebi 's-Su 'ûdiyyi 'l-Mu 'âsır*, s. 166.

⁷⁷⁵ Abdülazîz Meşrî, *el-Guyûm... ve Menâbitu 'ş-Şecer*, 2. bs., Riyad, Dâru's-Sâfi, 1990.

⁷⁷⁶ Abdülazîz Meşrî, *el-Husûn*, Riyad, Dâru'l-Ard, 1992.

⁷⁷⁷ eş-Şantî, *Fi 'r-Rivâyeti 's-Su 'ûdiyye*, s. 174.

⁷⁷⁸ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu 'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i 'z-Zamân*, (thk. İhsân 'Abbâs), C. VIII, Beyrut, Dâru Sâdır, ty. s. 180.

⁷⁷⁹ Abdülazîz Müşrî, *el-Âsâru'l-Kâmile: Abdülazîz Meşrî fi 'İşki Hattâ*, C. III, yy., Dâru'l-Ard, el-Hey'etu'l-'Arabîyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1996.

— *Sâliha* (Saliha-1997): Meşrî'nin roman alanında yayımladığı son eseri olan ve adını roman kahramanı Saliha adlı bir kadından alan bu eser, konu ve üslûp bakımından el-Meşrî'nin diğer eserlerinden ayrılmaktadır. Kadına hak ettiği değeri vermeyen toplumlarda, bu yönde gerçekleştirilecek mücadele sonunda kazananın “insanlık onuru” olacağı vurgulanmıştır.⁷⁸⁰

— *el-Megzûl* (Mecnun-2005): Meşrî'nin müzmin hastalığıyla olan mücadelesini konu edinen *el-Megzûl*, Zâhir el-Ma'lûl'un “أين رجلي... أعيدوا لي رجلي... ” (*Bacağım nerede! Bacağımı bana verin!*) cümlesiyle başlamaktadır. Eser, Abdülazîz Meşrî'nin son eseri olup, ölümünden sonra yayımlanmıştır.⁷⁸¹

⁷⁸⁰ Abdülazîz Meşrî, *Sâliha*, Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1997.

⁷⁸¹ <http://www.alriyadh.com/117312> (Erişim tarihi: 05.01.2019); <http://lordsosta2009.alafdal.net/t664-topic> (Erişim tarihi: 05.01.2019).

3.7. ABDURRAHMÂN MÜNİF (1933-2004)

Arap edebiyatının en ünlü romancılarından olan Abdurrahmân Münîf, altı çocuklu bir ailenin en küçük oğlu olarak 1933'te Amman'da dünyaya geldi. Babası (İbrâhim b. Ali el-Münîf) Necdli bir kervan tüccarı, annesi (Nûrâ el-Cem'ân) ise Bağdatlıdır. Henüz beş yaşında iken babası vefat eden Abdurrahmân Münîf,⁷⁸² uzun bir süre anneannesinin yaşadığı Ürdün'de kalır. Kur'an eğitiminin verildiği "el-Kuttâb" adı verilen okula Amman'da gitmiş, daha sonra Glubb Paşa isimli merkeze ve bu merkezin hemen yanında kabul edildiği ilkokula devam etmiştir. Lise eğitimini de Amman'da tamamlayan Münîf 1952 yılında Bağdat'ta Hukuk Fakültesine kaydolmuştur. Komünistlerden muhafazakâr İngiltere sempatanlarına kadar çok geniş bir siyasî yelpazeyi barındıran Bağdat Üniversitesi'nde politik bir kaos ortamıyla karşılaşan Münîf, bu kampüste Arap Sosyalist Baas Partisi'nin (Hizbu'l-Ba'si'l-'Arabiyyi'l-İştirâkî), en aydın ve en kültürlü mensubu olarak ilk üyelerinden olmuştur. Ancak 1955'te, politik aktivitelere iştirak ettiği gerekçesiyle Irak'tan sürgün edilince yarıda kalan hukuk eğitimini tamamlamak için Kahire'ye gitti.⁷⁸³ Mısır cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır'ın Süveyş kanalını millileştirmesine şahit olan Münîf, burada eğitimini tamamlayarak hukuk diploması almıştır. 1958 yılında burs kazanarak Yugoslavya'ya giden Münîf, Belgrad Üniversitesi'nde petrol ekonomisi üzerine doktora eğitimine başlayarak, 1961'de "*Petrol Ekonomisi/Fiyatlar ve Pazarlama*" konulu teziyle doktorasını tamamlar.⁷⁸⁴ Sosyalist bir düşünceye sahip olan Abdurrahmân Münîf, ulusalcı olmasının yanı sıra halkçı yanı da öne çıkan bir Arap aydını ve bir bilim insanı olarak siyasetle ilişkisini Baas Partisi'nin 1962'de yapılan Humus kongresine kadar sürdürür. Siyasetteki uzun deneyiminin ardından siyasetten uzaklaşarak kendini yazmaya verir ve art arda roman yayımlamaya başlar. Suudi Arabistan yönetimini eleştirdiği için 1963'te Suûdî vatandaşlığından çıkarılan Münîf,⁷⁸⁵ 1973 yılında ikamet ettiği Suriye'den Lübnan'a geçerek *Belâğ* dergisinde çalışır. Lübnan'da gazetecilik alanında kazandığı bu yeni kariyeri onu

Abdurrahmân Münîf

⁷⁸² Muhammed el-Kaş'emi, *Tirhâlu't-Tâiru'n-Nebil*, Beyrut, Dâru'l-Kunûzi'l-Edebiyye, 2003, ss. 16-17.

⁷⁸³ ed-Dâvûd, age., C. III, s. 48.

⁷⁸⁴ Muhammed Rüşdî 'Abdulcabbâr Dureydî, *en-Nassu'l-Muvâzî fi A'mâli 'Abdurrahmân Münîfi'l-Edebiyye*, Câmîatü'n-Necâhi'l-Vatâniyye Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nablûs, 2010, s. 6; Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, ss. 147-149.

⁷⁸⁵ Abdurrahmân Münîf, *Şarku'l-mutevassıt*, 19. bs., Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2016. s. 244.

editörlüğe kadar taşır. 1975-1981 yılları arasında -dönemin en prestijli dergilerinden biri olan- *en-Naft ve 't-tenmiyye* (Petrol ve Kalkınma) dergisinin editörlüğünü üstlenerek Irak'a yerleşen Münîf,⁷⁸⁶ 1981 yılında ailesiyle birlikte Fransa'ya taşınmış, orada beş yıl kaldıktan sonra da tekrar Suriye'ye dönerek yaşamını Şam'da sürdürmüştür.⁷⁸⁷ 1968'de evlendiği Su'âd Hanım'dan dört çocuğu olan Abdurrahmân Münîf, 24 Ocak 2004 tarihinde Şam'da geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat etmiş ve Dahdah Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.⁷⁸⁸

Gençliğinin ilk yıllarında yaz tatillerini ailesi ile beraber Arap yarımadasında geçiren Münîf, yazarlık yaşamı boyunca edebî çalışmalarına konu edeceği hikâyelerini dinleyip konuştuğu bedevîler, petrol tüccarları ve zengin emirlerle bu coğrafyada karşılaşmıştır.⁷⁸⁹ Romancılığının yanında aynı zamanda da iyi bir petrol uzmanı ve ekonomist olan Münîf, eserlerinde bazen Cezîretularab'ın (Arap yarımadası) bazen de sadece Irak'ın tarihini ele almış, feodalite rejimlere ve gerçeklikle bir ilgisi olmayan gelenek-görenek ve hurafelere daima karşı çıkmıştır.⁷⁹⁰ Arap romanının gelişim ve olgunlaşma dönemi yazarlarından olan ve Arap dünyasında siyasî romanın mânevi babası sayılan Münîf, edebî alanda yapmış olduğu nitelikli çalışmalarla, 1989'da romancılık dalında Sultân b. Ali el-'Uveys Kültür Ödülü'ne, 1998 yılında da ilk kez verilmeye başlanan Kahire Yenilikçiler Ödülüne layık görülmüştür.⁷⁹¹ Suudi Arabistan edebiyatçıları arasında hakkında ulusal ve uluslararası düzeyde en fazla araştırma yapılan yazar olan Abdurrahmân Münîf'i ve eserlerini konu edinen birbirinden farklı onlarca çalışma yapılmıştır.⁷⁹² Eserlerinin çoğu, aralarında İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Norveççe ve Türkçe'nin de olduğu on beş dile çevrilmiştir.⁷⁹³ Siyasî baskılara karşı girişilen bağımsızlık mücadelesini ele alan Münîf'in romanlarının kapak sayfalarının tasarımı ve sayfalarda kullanılan tablolar, Münîf'in yakın dostlarından olan ve işkence görmüş "insan yüzü" çizimleriyle tanınan Suriyeli ünlü ressam Mervân Kassâb Bâşî'ye (ö. 2016) aittir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁶ el-Kaş' emî, *Tirhalu 't-Tairu 'n-Nebîl*, s. 21

⁷⁸⁷ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, ss. 147-149; İbn Şeyh, age., ss. 501-502; Emekli, a.g.t., s. 18.

⁷⁸⁸ Emekli, a.g.t., ss. 18-19.

⁷⁸⁹ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, ss. 147-149.

⁷⁹⁰ Emekli, a.g.t., ss. 18-19.

⁷⁹¹ ed-Dâvûd, age., C. III, s. 49; el-Kaş' emî, *Tirhâlu 't-Tâiru 'n-Nebîl*, s. 163.

⁷⁹² Emekli, a.g.t., ss. 41-42; el-Kaş' emî, *Tirhâlu 't-Tâiru 'n-Nebîl*, ss. 145-160.

⁷⁹³ Dureydî, a.g.t., s. 7; el-Kaş' emî, *Tirhâlu 't-Tâiru 'n-Nebîl*, ss. 45-46.

⁷⁹⁴ Abdurrahmân Münîf, Mervân Kassâb Bâşî, *Fî Edebi's-Sadâka*, (der: Fevâz Trablusî), Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2012, s. 5 ve ek bölümü.

Abdurrahmân Münîf'in yayımlanmış romanları şunlardır:

— *el-Eşcâru ve iğtiyâl merzûk* (Ağaçlar ve Merzûk Cinayeti-1973): Abdurrahmân Münîf'in ilk romanı olan *el-Eşcâru ve iğtiyâl merzûk*, siyasî düşünceleri sebebiyle ülkesinden ayrılmak zorunda bırakılmış bir Arap aydını ile bir Arap köylüsünün diyalogları üzerinden modern Arap insanının özgürlük mücadelesini ele almaktadır.⁷⁹⁵ Münif, hem bu eserde hem de daha sonra kaleme aldığı *Şarku'l-mutevassıt* adlı romanında XIX. yüzyılda Arap vilâyetlerinde ortaya çıkan bağımsızlık mücadelesinin zamanla yozlaştığını anlatarak, siyasî arenada yaşanan hezimetlerin perde arkasını tesbit etmeye çalışmıştır. *Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti* adıyla Türkçeye çevrilen bu eser, YKY (Yapı Kredi Yayınları) tarafından Nisan-2012'de yayımlanmıştır.⁷⁹⁶

- *Kıssatu hub Mecûsiyye* (Ateşperest Bir Aşkın Hikâyesi-1974): Eğitim için Avrupa'ya giden bir genç ile evli bir kadın arasında geçen aşk hikâyesinin anlatıldığı bu eser,⁷⁹⁷ Münîf'in en kısa romanlarından olup, altı bölümden oluşmaktadır.⁷⁹⁸ Eseri değerlendiren Mısırlı edebiyatçı Muhammed Dîb, önemli sosyal ve siyasal problemleri analiz etmesiyle tanınan Münîf gibi önemli bir yazarın, romantik üslûpla kalem aldığı bu eserinin sanatsal açıdan cılız ve başarısız bir girişim olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁹

- *Şarku'l-mutevassıt* (Doğu Akdeniz-1975): *el-Eşcâru ve iğtiyâl merzûk*'un devamı niteliğinde olan *Şarku'l-mutevassıt*,⁸⁰⁰ Arap ülkelerinde yaşanan siyasî baskı ve cezaevlerini konu edinmektedir.⁸⁰¹ Roman mekânı olarak cezaevinin seçildiği eserin ana karakteri Recep İsmail adında bir gençtir. Diğer karakterler ise Recep İsmail'in annesi, kız kardeşi Enise, eniştesi Hamid ve sevgilisi Hüdâ'dır. Recep İsmail'in trajik hayat hikâyesi çerçevesinde toplumsal olayların anlatıldığı söz konusu eser, altı bölümden oluşmaktadır. Romanın büyük bir kısmını oluşturan 1, 3. ve 5. bölümleri I. tekil kişinin ağzıyla (Recep İsmail'in kendi diliyle) diğer üç bölümü de (2, 4 ve 6. bölümleri) Enîse'nin diliyle aktarılmaktadır.⁸⁰² Abdurrahmân Münîf, İnsan Hakları

⁷⁹⁵ Ahmed Muhammed 'Atiyye, *er-Rivâyetu's-Siyâsiyye*, Kahire, Mektebetu Medbûlî, ty., s. 29.

⁷⁹⁶ Abdurrahmân Münîf, *Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti*, (çev. İbrâhim Demirci, Hasan Harmancı), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.

⁷⁹⁷ Dîb, age., ss. 167-168.

⁷⁹⁸ Dureydî, a.g.t., s. 65.

⁷⁹⁹ Dîb, age., ss. 169-170.

⁸⁰⁰ 'Atiyye, age., s. 38.

⁸⁰¹ Dîb, age., ss. 189-193.

⁸⁰² Abdulhamîd el-Muhâdîn, *et-Tekniyâtu's-Serdiyye fî Rivâyâti Abdurrahmân Münîf*, Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1999, ss. 25-28.

Evrensel Bildirisi'nin insan hak ve özgürlüklerinden söz eden yedi madde (1, 2, 3, 5, 10, 12 ve 14. maddeleri) ile başlattığı bu romanının geçtiği yerin Doğu Akdeniz ülkelerinden biri olduğu belirtmiş ancak devlet ismi zikretmemiştir. Münîf Doğu Akdeniz diyerek aslında içinde onlarca devleti barındıran bir bölgeyi tarif etmiş ve bu ülkelerdeki siyasi ve toplumsal olaylara dikkat çekmek istemiştir.⁸⁰³ Münîf'in romanlarında görülen özgürlük ve Arap vatandaşların siyasî yıldırma ve sindirmelere karşı duruşu *Şarku'l-mutevassıt*'ta daha yoğun bir şekilde hissettirilmiştir.

Yayımlanmasıyla birlikte Arap okurlar arasında büyük yankı uyandıran *Şarku'l-mutevassıt*, halkı susturmak ve pasifize etmek için diktatörlerin iktidar hırsıyla başvurdukları işkencelerin ne kadar vahşice olduğuna dikkat çekmiştir. Diğer taraftan roman, tüm işkence metotlarına ve ölümlere rağmen Arap insanının özgürlük yolundaki mücadelesini, köleliğe ve aşağılanmaya başkaldırısını göstermesi bakımından önemlidir. Eserin, Arap hapishanelerinin korkunç yüzünü tüm detaylarıyla tasvir etmesi ve XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cezaevlerinde uygulanan çeşitli işkenceleri cesurca göz önüne seren ilk roman olması, ona özel bir önem kazandırmıştır. Ayrıca despot ve baskıcı rejimlerde, siyasi mücadeleler esnasında muhaliflerin uğradıkları işkencelerin boyutlarını ve trajik sonuçlarını ortaya koyması bakımından da modern Arap romanlarının en önemlisi sayılmıştır. Iraklı yazar ve edebiyat eleştirmeni Abdurrahmân Mecîd er-Rubey'î *Şarku'l-mutevassıt*'a ilişkin kanaatini:

“İdeallerine bağlı onurlu insanın, köleliğe, baskıya ve işkenceye karşı duruşunu ortaya koyan bir manifesto olarak kanla yazılmış bir romandır.”

şeklinde özetlemiştir.⁸⁰⁴ Pek çok dile çevrilen *Şarku'l-mutevassıt*,⁸⁰⁵ daha sonraları müstakil bir tür olarak ortaya çıkan *Edebu's-sucûn*'un (Cezaevi edebiyatı) temel taşlarından biri olmuştur. Eser, 1972 yılında kaleme alınmasına rağmen ilk baskısı 1975'te gerçekleşmiş ve şimdiye kadar (2016) 19 baskı yapmıştır.⁸⁰⁶

⁸⁰³ Dureydî, a.g.t., ss. 72-78.

⁸⁰⁴ Ahmed Muhammed ez-Zu'bi, *İşkâliyyetu'l-Mevt fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye ve'l-Garbiyye*, Ürdün, Mektebetu'l-Kettânî, 1994, ss. 59-63.

⁸⁰⁵ Allen, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye*, age., s. 93.

⁸⁰⁶ Münîf, *Şarku'l-mutevassıt*, ss. 7-16.

— *Hîne terakne'l-cisr* (Köprüyü Terkettiğimiz Zaman-1976): 1976 yılında yayımlanan bu roman, Arap-İsrail Savaşı sebebiyle 1967'de yaşanan hezimet (en-Nekse) anlatmakta ve Arap halkların özgürlük arayışlarını sembolik kavramlarla aktarmaktadır.⁸⁰⁷

— *en-Nihâyât* (Sonlar-1977): Sosyal roman kategorisinde yer alan *en-Nihâyât*, yaşamları avcılığa bağlı olan bir halkın, Taybe adı verilen çölde yaşanan uzun kuraklık dönemindeki mücadelelerini ele almaktadır.⁸⁰⁸ Eser, İlknur Emekli tarafından *Sonlar* (2015) adıyla Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.⁸⁰⁹

— *Sibâku'l-mesâfâti't-tavîle* (Maraton Koşusu-1979): Abdurrahmân Münîf'in Türkçeye çevrilen ilk romanı olan *Sibâku'l-mesâfâti't-tavîle*, ABD ve İngiltere gibi Batılı emperyalistlerin Doğu Akdenizi ve Ortadoğu'yu kıskaç içine almaya yönelik faaliyetleri anlatılmakta, 1950'li yıllarda bölgede yürütülen casusluk olaylarına değinmektedir. Ayrıca adı belirtilmeyen bir ülkenin, Batılı ajanlarca "ihtiyar" kod adı verilmiş liderinin entrikalara karşı direnişi ve ülkesinin bağımsızlığını korumaya yönelik çabaları, bölgede görevli bir İngiliz ajanı olan Peter McDonald gözünden aktarılmaktadır.⁸¹⁰ Semih Özal'ın *İhtiyar'a Suikast* adıyla Türkçeye çevirdiği bu eser Aralık-2002'de Yenihayat Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır.⁸¹¹

— *Âlemun bilâ harâit* (Haritasız Dünya-1982): Abdurrahmân Münîf ile Filistinli ünlü edebiyatçı Cebra İbrâhim Cebra'nın (ö. 1994) ortaklaşa kaleme aldıkları bu romanda petrolün bulunması ile beraber sosyal ve siyasal hayat bağlamında, Ortadoğu ülkelerinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm geniş çaplı olarak ele alınmış,⁸¹² Arap toplumunun karmaşık ve çelişkili yaşantısına değinilmiştir.⁸¹³

— *Mudunu'l-milh* (Tuz Kentleri-1984-1989): Abdurrahmân Münîf'in en güzide eserlerinden biri olan ve *et-Tîh* (1984), *el-Uhdûd* (1985), *Tekâsîmu'l-leyli ve'n-nehâr* (1989), *el-Munbet* (1989) ile *Bâdiyetu'z-zulumât* (1989) adlı eserlerden oluşan bu humâsiye (beşleme),⁸¹⁴ Arap Yazarlar Birliği tarafından en seçkin yüz Arap

⁸⁰⁷ Dureydî, a.g.t., s. 79, 85.

⁸⁰⁸ Dureydî, a.g.t., s. 87.

⁸⁰⁹ Abdurrahman Münîf, *Sonlar*, (çev. İlknur Emekli), Erzurum, Fenomen Yayıncılık, 2015.

⁸¹⁰ Abdurrahman Münîf, *Sibaku'l-Mesâfeti't-Tavile*, 4. bs., Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2010.

⁸¹¹ Abdurrahmân Münîf, *İhtiyar'a Suikast* (çev. Semih Özal), İstanbul, Yenihayat Kütüphanesi, 2002.

⁸¹² Arslan, a.g.t., s. 32.

⁸¹³ Dureydî, a.g.t., ss. 100-108.

⁸¹⁴ Dureydî, a.g.t., s. 109.

romanından biri olarak gösterilmiştir.⁸¹⁵ Münîf, Arap edebiyatında yazılmış en uzun romanlarından kabul edilen bu eserinde, geleneksel bedevî toplumunun bir portresini çizmiş ve Ortadoğudaki Moran Sultanlığının ve üstü kapalı bir şekilde Suudi Arabistan Krallığı'nın genel bir tasvirini vermeye çalışmıştır. Tarihi ve sosyolojik açıdan geniş bir panorama olan *Mudunu'l-milh* hakkında Münîf, daha önce yazdığı tüm eserlerin, uzun zamandır yazmayı hayal ettiği bu eserin ön hazırlık safhası niteliğinde olduklarını belirtmiştir.

“Romanda anlatılan olaylar ve etkileri halen gözlerimizin önünde cereyan ettiğinden, *Mudunu'l-milh* bir tarihi roman adlandırmasıyla geçiştirilemez.”⁸¹⁶

diyerek de eserin basit bir tarihi roman olmadığını vurgulamıştır. Petrol'ün sosyal hayattaki rolünün yoğun bir şekilde ele alındığı bu romanla Münîf, 1998 yılında Kahire Arap Romanı Ödülü'ne layık görülmüştür. Aralarında İngilizce, Almanca, İspanyolca ve Norveççe'nin de olduğu birçok dile çevrilen eser,⁸¹⁷ Suudi Arabistan'ın yanı sıra bazı Arap ülkelerinde yasaklanmıştır.⁸¹⁸

— *el-Ân hunâ... ev şarku'l-mutevassıt merraten uhrâ* (Şimdi Burada... Bir Kez Daha Doğu Akdeniz-1991): *Şarku'l-mutevassıt*'ın devamı niteliğinde olan bu eser, kendi ülkelerinde on sene boyunca akıl almaz işkencelere maruz kalan iki Arap aydınının Çekoslovakya'nın başkenti Prag'daki Carlof hastanesinde karşılaşmalarını ve yaşadıkları trajik hayat tecrübelerini anlatmak suretiyle cezaevlerinde yaşanan işkenceleri gözler önüne sermektedir.⁸¹⁹

— *Ardu's-sevâd* (Verimli Ülke-1999): Tarihi roman kategorisinde değerlendirilen bu eser⁸²⁰ her biri gerçek hayattan alınan üç öyküden oluşmaktadır. Eser, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın (ö. 1802) vefatının ardından Irak'ta yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeleri ele almakta, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemlerde, Batılı

⁸¹⁵ ed-Dâvûd, age., C. III, s. 49.

⁸¹⁶ Faysal Derrâc, *er-Rivâyetu ve Te'vilu't-Târih*, Mağrib, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-'Arabî, 2004, s. 211.

⁸¹⁷ Münîf, *Şarku'l-mutevassıt*, s. 244.

⁸¹⁸ Konuya ilişkin yapılan incelemede, aralarında Abdurrahmân Münîf, Gâzî el-Kusaybî, Abduh Hâl, Türkî el-Hamed gibi yazarların olduğu birçok yazarın bazı eserlerinin farklı gerekçelerle yasaklamasına rağmen, daha sonraları söz konusu eserlerin kısmen sansürlenerek ülkede yayım ve satımına izin verildiği tespit edilmiştir.

⁸¹⁹ Abdurrahman Münîf, *el-Ân Hunâ... ev Şarku'l-Mutevassıt Merraten Uhrâ*, 4. bs., Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2001.

⁸²⁰ Arslan, a.g.t., s. 32.

güçlerin bölgedeki emperyalist faaliyetlerine değinmektedir.⁸²¹ Abdurrahmân Münîf'in yazdığı son roman olan bu üçleme yaklaşık 1500 sahifeden oluşmaktadır.

— *Ummu'n-nuzûr* (Adak Ağacı-2005): 1970'te kaleme alınan *Ummu'n-nuzûr*, Abdurrahmân Münîf'in edebiyat alanındaki ilk eseri olmasına rağmen ancak onun ölümünden sonra yayımlanmıştır.⁸²² Adını kutsal olduğuna inanılan bir ağaçtan alan eser, içinde yaşadığı toplumun yanlış gelenek ve görenekleri ile bâtil inançlarına direnen ve duyup gördüklerini sorgulayan küçük bir çocuğun hikâyesini ele almaktadır.⁸²³

⁸²¹ Abdurrahman Munîf, *Ardu's-Sevâd*, C. I-III, 2. bs., Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2000.

⁸²² Dureydî, a.g.t., ss. 159-163.

⁸²³ Abdurrahman Munîf, *Ummu'n-Nuzûr*, Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2005.

3.8. GÂZÎ ABDURRAHMÂN EL-KUSAYBÎ (1940-2010)

Suudi Arabistan edebiyatının en etkin isimlerinden olan Gâzî Abdurrahmân el-Kusaybî, 1940 senesinde Ahsâ'nın Hufûf şehrinde dünyaya geldi.⁸²⁴ Henüz dokuz aylıkken annesi vefat eden el-Kusaybî,⁸²⁵ anneannesi ile iş adamı olan babası (Abdurrahmân) tarafından büyütüldü. Beş yaşında iken ailesiyle birlikte

Gâzî Abdurrahman el-Kusaybî

Bahreyn'in başkenti Manama'ya yerleşen el-Kusaybî, ilköğretim ve lise eğitimini tamamladıktan sonra Kahire Üniversitesi'ne kayıt olur ve 1961'de hukuk alanından mezun olur. 1964'te Güney Kaliforniya Üniversitesi'nden uluslararası ilişkiler alanında yüksek lisansını ve 1970'te de Londra Üniversitesi'nden aynı alanda doktorasını tamamlayarak ülkesine döndü.⁸²⁶ 1971'de Melik Suûd Üniversitesi İdari Bilgiler Fakültesi Dekanı olarak başladığı iş hayatını, 1973 yılında Demir Yolları Genel Müdürü, 1975'te Sanayi ve Elektrik Bakanı, 1982'de Sağlık Bakanı, 1984'te Suudi Arabistan Krallığı Bahreyn Büyükelçisi, 1992'de Suudi Arabistan Krallığı'nın İngiltere Büyükelçisi, 2003'te Su ve Elektrik Bakanı, 2005 yılında da İş Bakanı olarak sürdürdü. Düşünce özgürlüğünü ve insanî değerleri savunan en önemli Suudlu edebiyatçılardan olan el-Kusaybî, *Hayâtun fi'l-idâra* (2003) adlı otobiyografik eserinde yaşam serüvenine ilişkin anılarını ve deneyimlerini detaylı bir şekilde aktarmıştır.⁸²⁷ Genelde Arap edebiyatının özelde ise Suûdî edebiyatının en önemli isimlerinden olan el-Kusaybî, henüz on dört yaşında iken şiir yazmakla başladığı edebî hayatını roman ile sürdürmüştür. Adı Arap hikâyeciliğinin önde gelen yazarlarından Necîb Mahfûz, İhsân Abdulkuddus, Tevfik el-Hâkim, Yûsuf es-Sibâ'î, Servet Ebâza ve Hanna Minâ gibi şahsiyetlerle anılan el-Kusaybî'nin⁸²⁸ eserleri yayımlanmasından itibaren büyük bir heyecanla karşılanmış ancak bazı kesimlerin infialine yol açmıştır. Romancılığından çok şairliğiyle temayüz etmiş olan el-Kusaybî'nin, özel hayatı ilgilendirenler başta olmak üzere birçok eseri Suudi Arabistan içinde yasaklanmış fakat vefatından sonra bu yasak kaldırılmıştır. 2010

⁸²⁴ Muhammed Huseyn Ali, *Murâca 'ât fi'l-Edebi's-Su 'ûdî*, Dâru'l-Vefâ, el-İskenderiyye, 2001, s. 149.

⁸²⁵ Gâzî Abdurrahman el-Kusaybî, *Hayâtun fi'l-Idâra*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 2003, s. 12.

⁸²⁶ Mekkî Muhammed Serhân, *D. Gâzî el-Kusaybî*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 1998, ss. 13-26; Bâselâme, *Udebâ Mâ Be'der-Ruvvâd fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su 'ûdiyye*, s. 193.

⁸²⁷ el-Kusaybî, *Hayâtun fi'l-Idâra*.

⁸²⁸ Serhân, age., s. 57.

yılında vefat eden Gâzî el-Kusaybî'nin, siyasi, sosyal ve kültürel alanda elde ettiği ulusal ve uluslararası deneyimler başarısının önünü açarak, yeni roman denemelerine girişen edebiyatçılardan biri olarak tanınmasını sağlamıştır. Nazım ve nesir alanında onlarca eseri bulunan el-Kusaybî, kendine has üslubuyla kaleme aldığı romanlarında, dünya çapında yaşanan ekonomik, politik ve sosyal değişimler başta olmak üzere Irak'ın Kuveyt'i işgali, 11 Eylül olayları, kadının toplumdaki yeri ve önemi gibi pek çok konuyu detaylı olarak irdelemiş, yaşanan hızlı değişimin toplumdaki yansımalarına ışık tutmuştur. Gâzî el-Kusaybî'nin yayımlanan romanları şunlardır:

— *Şakkatu'l-hurriyye* (Özgürlük Dairesi-1994): Özgün bir üslubun kullanıldığı ilk Suûdî romanlarından olan *Şakkatu'l-hurriyye*, yayımlanır yayımlanmaz büyük bir ses getirmiş ve okurların yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır.⁸²⁹ el-Kusaybî gibi üst düzey bir bürokratin toplumsal olayları son derece gerçekçi bir şekilde ve çekinmeden anlatması pek çok kesim tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır.⁸³⁰ Bahreynli dört gencin eğitim için Kahire'ye gidişlerini ve 1956-1961 yılları arasında⁸³¹ orada yaşadıklarını ele alan *Şakkatu'l-hurriyye*'nin el-Kusaybî'nin otobiyografisi olduğunu savunan pek çok eleştirmen, yazarın eğitim için Kahire'de bulunduğu dönemde Arap dünyasının içinde geçtiği siyasî ve sosyal buhranları bu eserinde yansıttığını belirtmişlerdir.⁸³²

— *el-'Uşfûriyye* (1996): En iyi yüz Arap romanından biri olarak kabul edilen *el-'Uşfûriyye*, yaklaşık 300 sahifeden oluşmaktadır.⁸³³ Mizahî bir üslûba sahip olan eser, Arap dünyasının yaşadığı problemler ve çözüm yollarını ele almıştır.⁸³⁴ Ünü Suudi Arabistanı aşan *el-'Uşfûriyye*'yi değerlendiren Sudanlı edebiyatçı et-Tayyib Sâlih:

“Gâzî el-Kusaybî, Ebu'l-Alâ el-Me'arrî'nin “Risâletu'l-gufran'ı” tarzında zamanımızın Risâletu'l-gufran'ını yazmıştır.”

diyerek esere olan hayranlığını belirtmiştir.⁸³⁵ Kapak sayfasında İspanyol ressam ve heykeltıraş Pablo Picasso'nun (ö. 1973) “Stüdyo” adlı tablosunun kullanıldığı *el-'Uşfûriyye*, 1996 yılında yayımlanmıştır.

⁸²⁹ Su'âd el-Mânî, “Şakkatu'l-Hurriyye”, *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadis*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, 2015, ss. 371.

⁸³⁰ ez-Zehrânî, “Rabi'u'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye”, s. 27.

⁸³¹ el-Ferîdî, *Sûretu's-Şahsiyyetu'l-İnhizâmîyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 83.

⁸³² eş-Şerefât, age., s. 93.

⁸³³ http://www.marefa.org/أفضل_مائة_رواية_عربية (Erişim tarihi: 21.02.2017).

⁸³⁴ Gâzî Abdurrahmân el-Kusaybî, *el-'Uşfûriyye*, 2. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 1996.

⁸³⁵ <http://www.sahafi.jo/arc/art1.php?id=b70313ec9b604aa87f8c67cd6dac0ec6c5b2d33b> (Erişim tarihi: 20.07.2017).

— *el- 'Avdetu sâihan ilâ Kâlifûrniyâ* (Kaliforniya'ya Turist Olarak Dönmek-1997): Gâzî el-Kusâybî, bu eserinde ailesiyle birlikte ABD'nin Kaliforniya şehrine gidişini ve buradaki izlenimlerini ele almakta, zaman zaman da eleştiri ve önerilerini aktarmaktadır.⁸³⁶

— *Seb 'â* (Yedi (7)-1998): Sembolik tasvirlerle dolu olan eser, farklı mesleklere sahip yedi kişinin hayatından kesitler sunmaktadır.⁸³⁷

— *Humâ* (O ikisi-1998): Birçok yönüyle modern tiyatroyu anımsatan *Humâ*, bir erkek ile bir kadın arasındaki diyaloglar çerçevesinde kadın-erkek kimliğini ve bu kimliklerin getirdiği sorumlulukları ele almakta, aralarındaki sorunları ve çözüm yollarını tartışmaktadır.⁸³⁸

— *Denesku* (Denesku-2000): Toplam 10 bölümden oluşan orta hacimli bu eser, kısa adı *Denesko* (*Department Of Archeology, Nature, Sociology Knowledge and Organization*) olan hayalî bir kurumun liderliği için yapılan demokratik seçimi ve seçimdeki adayların tutum ve çabalarını ironik bir üslupla yansıtmıştır.⁸³⁹

— *Ebû Şellâh el-Bermâî* (İki Yüzlü Adam-2000): Toplumun aksayan yönlerini anlatan eserin büyük bir bölümü *Ebû Şellâh el-Bermâî* adlı bencil ve son derece yalancı bir kişi ile Tevfik adlı bir gazeteci arasında geçen diyaloglardan oluşmaktadır. Söz konusu eserde geçen şiir ve diyaloglarda halk dilinin yoğun bir şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir.⁸⁴⁰

— *Hikâyetu hub* (Bir Aşk Hikâyesi-2001): Mısırlı ünlü Şair İbrâhim Nâcî'nin (ö. 1953) *el-Harîf* (Sonbahar) adlı kasidesinden bir kesitle başlayan söz konusu eser, hayat, ölüm, aşk ve ihanet gibi birçok konuya temas etmektedir.⁸⁴¹

— *Selmâ* (Selma-2002): Kadın siyasetçi karakterinin ön plana çıktığı bu eserin önsözünde, Arap yaşantısına ilişkin gerçeklerin tasvir edildiği belirtilmiştir.⁸⁴²

— *Raculun câe.. ve zeheb* (Bir Adam Geldi Geçti- 2002): *Hikayetu hub* adlı eserin bir nevi devamı niteliği taşıyan bu eser, İbrâhim Nâcî'nin "*Bakâya hulm*" (Rüyanın

⁸³⁶ Gâzî Abdurrahmân el-Kusâybî, *el- 'Avdetu Sâihan ilâ Kâlifûrniya*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 1997.

⁸³⁷ Gâzî Abdurrahmân el-Kusâybî, *Seb 'â*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 1998.

⁸³⁸ eş-Şerefât, age., ss. 90-91.

⁸³⁹ Gâzî Abdurrahmân el-Kusâybî, *Denesku*, 2. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2000.

⁸⁴⁰ Gâzî Abdurrahmân el-Kusâybî, *Ebû Şellâh el-Bermâî*, Beyrut, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Diresâti ve'n-Neşr, 2000.

⁸⁴¹ Gâzî Abdurrahmân el-Kusâybî, *Hikâyetu Hub* 7. bs., Beyrut Dâru's-Sâkî, 2011.

⁸⁴² eş-Şerefât, age., ss. 153-154.

kalıntısı) adlı şiirinden bir kesitle başlamıştır. Eser, yaşlı bir adamla evlendirilen Ravda adlı genç bir kızın diliyle aktarılmaktadır.⁸⁴³

— *Se'âdetu's-sefir* (Büyükelçi-2003): Siyasî roman kategorisinde yer alan bu eserde el-Kusaybî, Suudi Arabistan Krallığı'nın İngiltere büyükelçisi olduğu dönemdeki deneyimlerini aktarmış ve diplomatik tavsiyelere yer vermiştir.⁸⁴⁴

— *el-Cinniyye* (Peri-2006): Eser, Dârî Dargam ed-Dubayyî' (DDD) adlı Suudlu bir genç ile cin aleminden olduğu anlaşılan bir genç kız arasındaki duygusal ilişkiyi ele almaktadır.⁸⁴⁵ Kusâybi, eleştirmenlerin tenkidinden sakınma adına *el-Cinniyye*'nin roman değil hikâye olduğunu söylese de, eserin, *Ebû Şellâh el-Bermai*'den daha fazla roman türüne yakın olduğu görülmektedir.⁸⁴⁶ 22 bölümden oluşan *el-Cinniyye*'nin her bölümünü Mısırlı şair İbrâhim Nâcî'nin (ö. 1953) bir şiiriyle başlatan Kusaybî, romanın kaynakça bölümünde referans aldığı eserleri zikretmiş ve bazı yerlerde de dipnot düşmüştür.⁸⁴⁷

— *ez-Zehaymur* (Alzheimer-2010): Kusaybî'nin en kısa romanlarından olan *ez-Zehaymur*, siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel konuları ele almaktadır. Yazarın alzheimer hastalarına ithaf ettiği eser, ölümünden sonra yayımlanmıştır. Yaklaşık 130 sahifeden oluşan *ez-Zehaymur*'da anlatım tekniği olarak mektup kullanılmıştır.⁸⁴⁸

⁸⁴³ Gâzî Abdurrahmân el-Kusâybi, *Raculun Cae ve Zeheb*, Beyrut, Dâru's-Sâki, 2002.

⁸⁴⁴ Gâzî Abdurrahmân el-Kusâybi, *Sa'âdetu's-Sefir*, Amman, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2016.

⁸⁴⁵ el-Mugayrî, a.g.e., s. 20.

⁸⁴⁶ el-Merrî, a.g.t., ss. 15-16.

⁸⁴⁷ Gâzî Abdurrahmân el-Kusaybî, *el-Cinniyye*, Amman, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2016.

⁸⁴⁸ Gâzî Abdurrahmân el-Kusaybî, *ez-Zehaymur*, Beyrut, Bissân li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-Î'lâm, 2010.

3.9. İBRÂHİM EN-NÂSİR (1931-2013)

Suûdî edebiyatının öncü isimlerinden olan İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân, 1931’de Riyad’da doğdu.⁸⁴⁹ Irak’ın Basra vilayetine bağlı ez-Zübeyr şehrinde eğitime başlayan en-Nâsır, ilkokulu tamamladıktan sonra maddi sebeplerden dolayı eğitimini sonlandırmak zorunda kaldı. Aramco şirketinin yanı sıra birçok özel ve resmi kurumda çalıştı. Arap edebiyatının yanı sıra Batı edebiyatını da ilgi duyan en-Nâsır, özellikle toplumsal gerçekçi edebiyatın öncüsü Rus yazar Maksim Gorki’nin (ö. 1936) eserlerine özel bir ilgi göstermiştir. 1958 tarihinden itibaren edebî ve fikrî çalışmalarını çeşitli gazete ve dergilerde yayımlayan en-Nâsır,⁸⁵⁰ 1992’de diğer işlerini bırakarak kendini tamamen yazmaya verir. 2013’te vefat eden İbrâhim en-Nâsır, aralarında Suudi Arabistan’ın en prestijli ödüllerinden olan *Câizetu’l-Muftâhâ*’nın⁸⁵¹ da olduğu birçok ödül ile taltif edildi.⁸⁵²

İbrâhim en-Nâsır

Edebiyat alanındaki deneyimini kesintisiz olarak yarım asırdan fazla devam ettiren tek Suudlu yazar olan en-Nâsır, farklı konularda onlarca eserin yanı sıra radyo ve televizyon senaryosu da yazmıştır. Çevre tasvirleriyle ön plana çıkan özgün eserleriyle tanınan en-Nâsır’ın yayımlanan yedi romanı şunlardır:⁸⁵³

— *Sukbun fî ridâi’l-leyl* (Gece Elbisesindeki Delik-1960): Suûdî romancılığının temel taşlarından olan *Semenu’t-tadhiye*’den sonra yayımlanan en önemli ikinci eser olan *Sukbun fî ridâi’l-leyl*, geleneksel köy yaşamı ve köy halkının kendilerine has gelenek ve görenekleri tasvir edilerek şehir ve köy hayatı karşılaştırılmıştır. Çevre tasvirleri ve mekânın insan hayatı üzerindeki etkisi yönüyle ön plana çıkan eser, Suûdî

⁸⁴⁹ <http://www.kataranovels.com/novelist/ابراهيم-الناصرالحميدان/> (Erişim tarihi: 06.02.2017).

⁸⁵⁰ Bâselâme, *Udebâ Mâ Ba’der-Ruvvâd fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, s. 37.

⁸⁵¹ Suudi Arabistan’ın en prestijli ödüllerinden biri kabul edilen Muftâhâ Ulusal Ödülü, Suudi edebiyatına ve kültürüne katkıda bulunan şahsiyetlere verilmektedir ve her yıl düzenlenmektedir. 2000 yılından itibaren vermeye başlanan söz konusu ödül, adını Suudi Arabistanın Ebhâ şehrine bağlı Antik Muftâhâ köyünden almıştır. <http://www.asir.me/archive/index.php/t-132647.html> (Erişim tarihi: 06.02.2017).

⁸⁵² ed-Dâvûd, age., C. II, s. 10; <http://www.asir.me/archive/index.php/t-132647.html> (Erişim tarihi: 06.02.2017); http://alithnainya.com/tocs/default.asp?toc_id=3214&toc_brother=-1 (Erişim tarihi: 06.02.2017).

⁸⁵³ ed-Dâvûd, age., C. II, ss. 9-10; *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulmaksûd Hoca), C. XX, yy., Cidde, 2003, ss. 166-167; Nûrâ Muhammed el-Merrî, *Melâmihi’l-Bi’eti’s-Su’ûdiyye fî Rivâyâti İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân*, Câmiatu Ummu’l-kurâ Kısmu’d-Dirâsâti’l-‘Ulyâ, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 2001, ss. 11-12.

edebiyatının ilk pastoral romanı olma özelliği taşır. Kapağında “kıssatun tavile” ibaresi yer alan eser, 1960’ta Kahire’de yayımlanmıştır.⁸⁵⁴ Roman mekânının açıkça zikredilmediği eserde, olaylar, II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) cereyan etmektedir.⁸⁵⁵

— *Sefînetu’l-mevtâ* (Ölüler Gemisi-1969): Ülkenin geçirdiği büyük değişimin ele alındığı eserde, 60’lı yılların siyasî ve sosyal yaşantısı anlatılarak, şehir hayatının olumsuz yönleri tasvir edilmiştir. 1960 yılında Riyad’daki Merkez Hastanesinde geçen⁸⁵⁶ eserin ilk baskısı, 1969’da ikinci baskısı ise 1989 yılında *Sefînetu’d-diya* adıyla yapılmıştır.⁸⁵⁷ Birinci baskının tükenmesinden dolayı ikinci baskının gerçekleştiğini belirten en-Nâsır, eser adında yapılan değişikliğin nedenini ise açıklamamıştır.⁸⁵⁸

— *‘Azrâu’l-menfâ* (Sürgündeki Bakire-1977): Suûdî roman tarihinin en önemli ikinci kuşak eserlerinden olan *‘Azrau’l-menfâ*, yenilikçi biçiminin yanı sıra başkalarının açık açık söylemeye cesaret edemediği konuları dile getirmesiyle dikkat çekmiştir. en-Nâsır’ın kendine özgü edebî kişiliğinin şekillendiğini gösteren bu eser, temel olarak kadınların toplumdaki rolüne ve sosyal haklarına değinmektedir.⁸⁵⁹ Ayrıca 1960’lı yıllardaki Suûdî toplumunu tasvir ederek, olumsuz yönlerini eleştirmektedir. 27 bölümden oluşan söz konusu eserin ilk 17 bölümü III. tekil kişi ağzıyla aktarılırken, geri kalan 10 bölümü ise I. tekil kişinin ağzıyla- romanın kadın kahramanı Buseyne’nin diliyle- anlatılmaktadır.⁸⁶⁰ Söz konusu eserde iki farklı anlatım biçimi kullanılmasının romanı zenginleştirdiğini savunan edebiyatçılar, bu durumu Suûdî romanında ciddi bir gelişmenin göstergesi olarak kabul etmişlerdir. Suûdî edebiyat dünyasına yön veren en önemli yazarlardan olan en-Nâsır, gerek tema ve gerekse yöntem açısından bir ilk olan *‘Azrâu’l-menfâ* ile klasik roman anlayışını yıkarak, gelişmekte olan yeni bir dilin ve anlatım şeklinin habercisi olmuştur.⁸⁶¹

⁸⁵⁴ İbrâhim en-Nâsır, *Sukbun fi Ridâi’l-Leyl*, Kahire, Dâru’l-Kavmiyeti’l-‘Arabiyye li’s-Sekâfeti ve’n-Neşr, ty.

⁸⁵⁵ Dîb, age., s. 323.

⁸⁵⁶ İbrâhim en-Nâsır, *Sefînetu’l-Mevtâ*, 1. bs. Riyad, Muessesetu’l-Envâr, 1969.

⁸⁵⁷ el-Kahtânî, age., s. 137.

⁸⁵⁸ el-Kahtânî, age., s. 41.

⁸⁵⁹ el-Kahtânî, age., s. 113, 142.

⁸⁶⁰ İbrâhim en-Nâsır, *‘Azrau’l-menfâ*, Tâif, Nâdi Tâifi’l-Edebî, ty.

⁸⁶¹ İdrîs, age., ss. 414-415.

— *Ğuyûmu 'l-harîf* (Sonbahar Bulutları-1988): 1980'li yılların en başarılı ve en olgun romanlarından biri olarak gösterilen *Ğuyûmu 'l-harîf*,⁸⁶² ülkede gerçekleşen değişim ve reformlar neticesinde yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeleri anlatmaktadır.⁸⁶³

— *Ra 'şetu 'z-zıl* (Titrek Gölge-1994): Eser, köy-kent arasındaki sosyal değişimi ve 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntıları ele almaktadır. Roman, köyden Riyad'a gelerek, zengin bir adamın sarayında kâhya olarak çalışan Rumh adlı genç bir adamın diliyle aktarılmaktadır.⁸⁶⁴

— *el-Ğaceriyye ve 's-su 'bân* (Çingene ve Yılan-2000): Olayları 1970'li yılların başında cereyan eden *el-Ğaceriyye ve 's-su 'bân*, sosyal ve siyasî alanda görülen yeni düşüncelerin toplumdaki yansımalarını ele almaktadır.⁸⁶⁵

— *Demu 'l-berâe* (Masumiyetin Bedeli-2000). Olayları, Osmanlı döneminden kalan efsunlu bir sarayda başlayan *Demu 'l-berâe*, 20 bölümden oluşmaktadır. Eser, genel olarak toplumu tasvir etmekte ve kadının toplumun yanlış tutum ve düşünceleri nedeniyle maruz kaldığı sıkıntıları ele almaktadır.⁸⁶⁶

— *Hîtânu 'r-rîh* (Rüzgâr Duvarları-2004): 1970'li yılların sonlarında yaşanan ekonomik gelişmelerin toplumdaki yansımalarını ele alan eser, maddenin insan yaşamına ve ahlakî değerlere olan olumsuz etkisine değinmektedir.⁸⁶⁷

⁸⁶² el-Kahtânî, age., s. 249.

⁸⁶³ İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân, *Ğuyûmu 'l-Harîf*, Riyad, Nâdi'l-Kıssatı's-Su 'ûdî, 1988.

⁸⁶⁴ el-Merrî, *Melâmihu 'l-Bi'eti 's-Su 'ûdiyye fî Rivâyâti İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân*, ss. 31-32; el-Câsim, age., s. 202.

⁸⁶⁵ Abdülazîz b. Muhammed es-Sibeyyil, "İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân", *Kâmûsu 'l-Edeb ve 'l-Udebâ fî 'l-Memleketi 'l-'Arabiyyeti 's-Su 'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve 'l-İ'lâm, 2013, ss. 419.

⁸⁶⁶ İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân, *Demu 'l-Berâe*, Riyad, *Menşurâtu 'n-Nâdi 'l-Edebî fî Cazân*, 2001.

⁸⁶⁷ Abdülazîz b. Muhammed es-Sibeyyil, "İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân", *Kâmûsu 'l-Edeb ve 'l-Udebâ fî 'l-Memleketi 'l-'Arabiyyeti 's-Su 'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve 'l-İ'lâm, 2013, ss. 419.

3.10. TÜRKÎ EL-HAMED (1952 - ...)

Akademisyen, gazeteci, siyasi analist ve yazar Türkî b. Hamd el-Hamed 10 Mart 1952 tarihinde Kasım bölgesinin Bureyde şehrinde doğdu. Henüz çocuk iken ailesiyle birlikte Suudi Arabistan'ın doğu bölgelerinden olan Demmâm'a taşındı. Arap âleminin siyasî ve fikrî alanda çarpıcı değişimler yaşadığı 1960-1970 yıllarını Demmâm'da yaşayan el-Hamed üniversite öncesi eğitimini burada tamamladı.⁸⁶⁸ Liseden mezun olduktan sonra ikamet ettiği Demmâm'dan Riyad'a taşınan el-Hamed, günümüzde Melik Suûd Üniversitesi olarak adlandırılan Riyad Üniversitesi Ticaret Fakültesine kaydolarak, 1975'te İktisat ve Siyasi Bilgiler bölümünden mezun oldu. Daha sonra eğitim için ABD'ye giden el-Hamed, 1979'da Colorado Üniversitesi'nde yüksek lisansını, 1985'te de Güney Kaliforniya Üniversitesi Siyaset Teorisi alanında doktorasını tamamladı. el-Hamed, 1985-1995 yılları arasında Melik Suûd Üniversitesi İdarî Bilimler Fakültesinde Doçent olarak görev aldı. 1996'da üniversite görevinden ayrılarak, kendini tümüyle edebî ve fikrî çalışmalara verdi.⁸⁶⁹ Yazarlık hayatına 1998'de Riyad gazetesi ile başlayan el-Hamed, 1990'dan günümüze kadar *Şarku'l-avsat* gazetesi bünyesinde kariyerini devam ettirmektedir.

Türkî el-Hamed

Türkî el-Hamed, 50'li ve 60'lı yıllarda Arap dünyasının en popüler siyasi ideolojisi olan Nasırcılık ile başladığı düşünce hayatını, Baasçılık ardından sosyalizm ideolojisiyle devam ettirmiş ve en sonunda liberalizmde karar kılmıştır.⁸⁷⁰ Lise yıllarında Sosyalist Baas Partisi'yle bağı olduğu gerekçesiyle bir buçuk yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra* (Metruk Sokakların Hayaletleri) adlı eserinin, İslâm dininin temel esaslarını hedef aldığı iddia edilerek, Türkî el-Hamed'in küfrüne hükmedilmiş ve öldürülmesinin "dinen caiz" olduğu yönünde üç farklı fetva verilmiştir. Birçok romanı yasaklanan el-Hamed, konuya ilişkin olarak el-'Arabiye televizyon kanalına verdiği demeçte, kitaplarına getirilen yasağın muhtevadan çok yazar isminden kaynaklandığını ve halen bu hususta tehditler aldığını söylemiştir. Ayrıca ölümüne ilişkin yayımlanan fetvaların roman yazma azmini kırmadığını bilakis irade ve azmini daha da

⁸⁶⁸ *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulsûd Hoca), C.XVII, Cidde, yy., 2000, s. 13.

⁸⁶⁹ Mu'cib b. Sa'îd ez-Zehrânî, "Türkî b. Hamd el-Hamed", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hassâ bi Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 390-392.

⁸⁷⁰ http://www.marefa.org/index.php/تركى_الحمد (Erişim tarihi: 23.02.2017).

güçlendirdiğini vurgulamıştır.⁸⁷¹ Beş çocuk babası olan el-Hamed, hâlihazır da Riyad'da ikâmet etmektedir. Siyaset ve edebiyat alanlarında onlarca kitap ve yüzlerce makalesi olan Türkî el-Hamed'in yayımlanmış romanları şunlardır:

— *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra* (Metruk Sokakların Hayaletleri-1996-8):⁸⁷² Türkî el-Hamed'in Üniversite görevinden ayrılmasından sonra kaleme aldığı bu eser, birbirinin devamı niteliğinde olan *el-'Adâme* (1996), *eş-Şimeysî* (1997) ve *el-Kerâdîb* (1998) adlı üç kitaptan oluşmaktadır. Suûdî toplumu açısından tabu kabul edilen din, siyaset ve cinsellik gibi hususlara değindiği için büyük tartışmalara neden olan eserin basım ve yayımı Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt gibi Arap ülkelerinde yasaklanmasına rağmen satış sayısı kısa sürede 20 bini aşmıştır.⁸⁷³ Hira Doğrul tarafından *Adama* adıyla Türkçeye çevrilen bu üçlemenin ilk kitabı 2006'da Kanat Kitap tarafından yayımlanmıştır.⁸⁷⁴ Siyasî roman kategorisinde olan ve akıcı bir dil kullanılan eserde el-Hamed, ironik üslubuyla Demmâm'da yaşayan Hişâm el-'Âbir (Gezgin Hişâm) adlı Arap milliyetçisi bir gencin gözünden dünyayı anlatmaktadır. Eser, bir yandan Arap devletleri ile İsrail arasında gerçekleşen ve Arapların mağlubiyeti ile sonuçlanan Altı Gün Savaşı'nın (1967) yıkıcı yansımalarını aktarıyor diğer yandan kendi düşünce dünyasını oluşturmayı hedefleyen Arap insanının yaşadığı ikilemlere yer veriyor.⁸⁷⁵

Siyasi bir aktivistten ziyade kitaba âşık bir birey imajına sahip olan Hişâm el-'Âbir'in 1967-1975 yıllarındaki hayatının anlatıldığı *Atyâfu'l-ezikkati'l-mehcûra* sanatsal açıdan çok fazla dikkat çekmemekle birlikte toplumun tartışmaktan sakındığı siyaset, cinsellik ve din gibi konuları ele alması bakımından Suûdî edebiyat camiasında

⁸⁷¹ <http://www.alarabiya.net/articles/2006/05/10/23630.html> (Erişim tarihi: 23.02.2017).

⁸⁷² Eser *el-'Adâme*, *eş-Şimeysî* ve *el-Kerâdîb* adlı birbirinin devamı olan üç eserden oluşmaktadır. *el-'Adâme*: Adını Demmâm'ın 'Adâme adlı meşhur bir semtinden alan bu eserde, altmışlı yıllarda sol hareketi açıklamaktadır. Tutuklanmaktan kurtulan Lise son sınıf öğrencisi Hişâm el-'Âbir süratle Demmâm'ı ('Adâme) terk ederek üniversiteye girmek için Riyad'a (eş-Şimeysî) gider. Şimeysî: Adını Riyad'ın meşhur bir semtinden alan bu bölümde, Demmâm'ı terk ederek Riyad'a gelen Hişâm el-'Âbir dava arkadaşlarını unutarak zevk-ü sefaya dalar. Suûdî geleneğinde alışılmamış bir biçimde kadın ile erkek arasındaki ilişkileri ele almaktadır. *el-Kerâdîb*: Cezaevleri anlamına gelen bu romanda siyasî bir mahkûm olan Hişâm el-'Âbir, Cidde cezaevindeki tecrübelerini anlatarak, cezaevi atmosferini detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. (Bkz. Türkî el-Hamed, *el-'Adâme*, 4. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2003; Türkî el-Hamed, *eş-Şimeysî*, 3. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2003; Türkî el-Hamed, *el-Kerâdîb* 3. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2002.).

⁸⁷³ http://www.marefa.org/index.php/تركيب_الحمد (Erişim tarihi: 23.02.2017).

⁸⁷⁴ Türkî el-Hamed, *Adama*, (çev. Hira Doğrul), Kanat Kitap, 2006.

⁸⁷⁵ el-Hamed, *el-'Adâme*.

büyük bir şaşkınlıkla karşılanmış ve ülkede büyük bir infiale neden olmuştur. Yayıldığı diğer Arap ülkelerinde de büyük ilgi ve tepki uyandıran eser, kırmızı çizgiyi ihlal ettiği gerekçesiyle pek çok Arap ülkesinde yasaklanmıştır. Hatta el-Hamed'i bu eserinden dolayı tekfir eden ve katledilmesini salık veren fetvalar verilmiştir. Ancak tüm bu menfi tepkiler, romanın yayılmasını durduramadığı gibi el-Hamed'in daha geniş bir çevrede tanınmasını sağlamış ve eser çoksatanlar arasına girmeyi başarmıştır. Demmâm merkezli *el-Yevm* gazetesi, gizli örgütlere değinen söz konusu eserdeki ana karakterin (Hişâm el-'Abir), gerçek yaşamda Türkî el-Hamed'i temsil ettiğini iddia etmesine rağmen, el-Hamed, *el-'Arabiyye* televizyon kanalına verdiği röportajda söz konusu iddiayı kesin bir dille reddederek, eserin kendisinin otobiyografisi olmadığını, ancak eserin kendi hayatından bazı kesitleri yansıttığını söylemiştir.⁸⁷⁶

— *Şarku'l-vâdî* (Vadi'nin Doğusu-1999): Abdurrahmân Münîf'in *Şarku'l-mutevassıt* adlı eserinden esinlenerek kaleme aldığı *Şarku'l-vâdî*, Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluşundan 1990'a kadar olan tarihinin yanı sıra Necd, Zahrân gibi birçok bölgenin sosyo-kültürel yaşantısını ele almıştır.⁸⁷⁷

— *Curûhu'z-zâkira* (Anıların Acıları-2001): A'râf sûresi'nin: “*De ki: “Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım, daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.*”⁸⁷⁸ meâlindeki 188. âyetiyle başlayan *Curûhu'z-zâkira*, Suûdî toplumunun yaşadığı sosyo-kültürel değişim ve dönüşüm sürecini ele almaktadır.⁸⁷⁹

— *Rihu'l-cenne* (Cennetin Rüzgârı-2004): el-Hamed, 11 Eylül 2001 sonrası meydana gelen terör olaylarını ve radikal dinî grupları irdelediği bu eserine *Cennetin Kokusu* şeklinde ironik bir ad vermiştir. el-Hamed, radikal dinî gruplara ciddi eleştiriler yönelttiği eserin ithaf bölümünde ironik üslubuyla şöyle demektedir:

“*Bu eser cennet yolcularına veya oraya yolculuk yaptıklarına inananlara ithaf edilmiştir. ... Siz nereye doğru gittiğinizi*

⁸⁷⁶ el-Menasra, *Vehecu's-Serd*, s. 210; Mu'cib ez-Zehrânî, “el-Kirâ'atu'l-Hivâriyye li-'Alâkati's-Sîreti'z-Zâtiyye bi'r-Rivâye”, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye*, C. II, Kuveyt, el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûni ve'-Âdâb, 2008, ss. 101-102.

⁸⁷⁷ Türkî el-Hamed, *Şarku'l-Vâdî*, 2. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2000.

⁸⁷⁸ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kuran-ı Kerîm Meâli*, 12. bs, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 189.

⁸⁷⁹ Türkî el-Hamed, *Curûhu'z-zâkira*, 2. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2002, s. 8.

gerçekten biliyor musunuz?...Çantanızı kenara bırakın ve düşünün... Sadece düşünün... Eğer (düşünmeye) fırsat kalmışsa...”⁸⁸⁰

⁸⁸⁰ Türkî el-Hamed, *Rihu'l-cenne*, 4. bs., Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2007.

3.11. HİND BÂGAFFÂR (1954-...)

Suûdî edebiyatının ve gazeteciliğinin öncü isimlerinden olan Hind Sâlih Bâgaffâr 1954'te Cidde'de doğdu.⁸⁸¹ Köklü bir aileye mensup olan Bâgaffâr, lise eğitimini tamamlamasının ardından kayıt olduğu Melik Abdulaziz Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden 1979'da mezun oldu. Eğitim hayatını kesintisiz sürdüren Bâgaffâr, “Suudi

Hind Bâgaffâr

Arabistan'ın Batı bölgesinde evlilik geleneklerinde istikrar ve değişim” adlı çalışmasıyla Kahire Üniversitesi Antropoloji dalında yüksek lisansını,⁸⁸² 2006 yılında da BM'ye bağlı Uluslararası Bilim Akademisi'nden Tarih Felsefesi dalında doktorasını tamamladı.⁸⁸³ Suûdî romancılık serüveninin ilk uzun romanı olan *el-Berâetu'l-mefkûde* (1972) adlı eserin yanı sıra ülkede ilk oyun yazarı da olan Bâgaffâr'ın yazdığı onlarca oyun tiyatrodan sahnelendi. Kadın Yardım Cemiyetlerinin yanı sıra pek çok sivil toplum örgütünün de etkin bir üyesi olan Bâgaffâr, Suudi Arabistan'a özgü el sanatları ve folklorik kıyafetler üreten ilk atölyeyi kurmuş, ülkesinin gelenek, görenek ve el sanatlarını anlatarak ülke kültürünün tanıtılması için ciddi gayret sarfetmiştir. Bu kapsamda Suudi Arabistan'ın yanı sıra Türkiye, Rusya ve İngiltere gibi pek çok ülkede -ülkesinin kültürünü yansıtan- yüzlerce giyim ve sanat sergisi düzenlemiştir. Suudi Arabistan Turizm Bakanlığına bağlı Kültür ve Miras bölümü müsteşarı olmasının yanı sıra *Rus-Arap Bilişim Fonu* gibi pek çok uluslararası kurumun da aktif bir üyesi olan Bâgaffâr, ulusal ve uluslararası alanda pek çok ödül ile taltif edilmiştir.⁸⁸⁴ 1969 yılında yazarlık hayatına atılan Bâgaffâr edebiyat ve tarih alanlarında onlarca kitap ve makale kaleme almıştır.⁸⁸⁵ Yayımlanan birçok eseri İngilizce'ye çevrilmiştir. Suudi Arabistan'ın yanı sıra pek çok Körfez gazetesinde de otuz yılı aşkın bir süre görev alan Bâgaffâr'ın⁸⁸⁶ özellikle “*el-Egâni's-şabiyye fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*” adlı eseri Suudi Arabistan halk sanatlarına ilişkin temel kaynak olarak kabul edilmektedir.

Suûdî kadın romancıların ilk kuşağından olan Hind Bâgaffâr'ın yayımlanmış romanları şunlardır:

⁸⁸¹ Muhammed Altuncî, *Mu'cemu A'lâmi'n-Nisâ*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2001, s. 180.

⁸⁸² http://alithnainya.com/tocs/default.asp?toc_id=21342&toc_brother=-1 (Erişim tarihi: 02.04.2018)

⁸⁸³ <http://www.alriyadh.com/128990> (Erişim tarihi: 28.03.2018)

⁸⁸⁴ http://alithnainya.com/tocs/default.asp?toc_id=21342&toc_brother=-1 (Erişim tarihi: 02.04.2018)

⁸⁸⁵ Altuncî, age., s. 180.

⁸⁸⁶ http://alithnainya.com/tocs/default.asp?toc_id=21342&toc_brother=-1 (Erişim tarihi: 02.04.2018)

— *el-Berâetu'l-mefkûde* (Kayıp Masumiyet-1972): Hind Bâgaffâr'ın henüz on sekiz yaşında iken yayımladığı bu eser Suûdî romancılık serüveninin ilk uzun romanı olmasıyla dikkat çekmiştir.⁸⁸⁷ Suûdî edebiyatında aynı zamanda polisiye roman türünün ilk örneği olan ve sinema üslûbuyla kaleme alınan *el-Berâatu'l-mefkûde*,⁸⁸⁸ yayımlandığı dönemde edebiyat camiasında tam anlamıyla anlaşılammış ve kimi eleştirmenlerce alay konusu edilmiştir.⁸⁸⁹ Kızarkadaşını (Şehrazat) öldürmekle itham edilen “Ğurbet” adlı genç bir kızın öyküsünün anlatıldığı⁸⁹⁰ eserin birinci baskısı 1972’de Beyrut’ta bulunan Dârul-Mısırî’de yapılmıştır. Eser, 1978 yılında gerçekleşen 2. baskısı itibarıyla de bir kadın yazarın Suudi Arabistan içinde yayımladığı ilk roman olması bakımından değer kazanmıştır.⁸⁹¹

— *Ribâtu'l-velâye* (Kadınlar Hanı-1987): Hicaz kadınlarının gelenek ve göreneklerini ele alan bu eserin⁸⁹² ilk baskısı 1987’de yapılmıştır.⁸⁹³

⁸⁸⁷ <http://www.dr-aysha.com/inf/articles.php?action=show&id=3845> (Erişim tarihi: 30.03.2018)

⁸⁸⁸ el-Kahtânî, age., s. 308.

⁸⁸⁹ el-Vehhâbî, , age., s. 170.

⁸⁹⁰ ed-Dâmin, age., s. 169; <https://qafilah.com/ar/رواية-المرأة/> (Erişim tarihi: 02.04.2018)

⁸⁹¹ el-Vehhâbî, age., s. 73.

⁸⁹² http://alithnainya.com/tocs/default.asp?toc_id=21342&toc_brother=-1 (Erişim tarihi: 02.04.2018)

⁸⁹³ <http://www.dr-aysha.com/inf/articles.php?action=show&id=3845> (Erişim tarihi: 30.03.2018)

3.12. ABDUH HÂL (1962-...)

Tam adı Abduh Muhammed Ali Hâl Hamdî olan Abduh Hâl, 1962'de Suudi Arabistan'ın güney illerinden Cazan'a bağlı el-Mecenne köyünde doğdu.⁸⁹⁴ Cidde de bulunan Melik Abdülazîz Üniversitesi Siyasi Bilgiler alanından mezun olan (1987) Abduh Hâl,⁸⁹⁵ aynı üniversitede siyasal bilgiler hocası olarak ders vermesinin yanı sıra 1982 yılından itibaren liberal çizgisiyle bilinen 'Ukâz gazetesinde çalışmaktadır. Evli ve üç çocuk babası olup, gazetecilikle başladığı mesleki hayatını öykücülük ve romancılık ile devam ettirmiştir. Ülkedeki en önemli hikâye ve roman yazarlarından biri olarak edebî çalışmalarını halen sürdüren Hâl'in kaleme aldığı ilk eseri olan *Hivârun 'alâ bevvâbeti'l-ard* adlı hikâye kitabı 1984'te yayımlanmıştır. Roman alanındaki potansiyeli *el-Mevtu yemurru min hüna* (1995) adlı eserini yayımlamasıyla gün yüzüne çıkan Hâl, eserlerinde toplum hayatına önemli etkileri olan birbirinden farklı konuları irdeleyerek, bunları kendine has edebi üslubuyla okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Pek çok ödül ile taltif edilen Hâl'in kaleme aldığı eserleri, aralarında İngilizce, Fransızca ve Almanca'nın da olduğu birçok dile çevrilmiştir.⁸⁹⁶ Hikâye ve roman türünde onlarca eseri bulunan Abduh Hâl'in yayımlanmış romanları şunlardır:

Abduh Hâl

— *el-Mevtu yemurru min hüna* (Ölüm Burdan Geçer-1995): Abduh Hâl'in roman alanındaki ilk eseri olan *el-Mevtu yemurru min hüna*'da es-Sevâdî adlı bir adamın yönetimindeki Suveydâ köyünde yaşanan trajedi anlatılmıştır. Olay zamanını andıracak herhangi bir ipucunun bulunmadığı eserde yaşananların kıtlığın hâkim olduğu bir dönemde vuku bulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹⁷

— *Mudun te'kulu'l-'uşb* (Ot Yiyen Şehirler-1998): Trajedi dolu bir roman olan *Mudun te'kulu'l-'uşb* 'te olaylar Suudi Arabistan'ın güney bölgelerinden olan Necran ve Cazan gibi yerlerde geçmektedir. Eserde tarihleri belirtilerek sekiz defa mektup tekniğine başvurulmuştur.⁸⁹⁸

⁸⁹⁴ el-Meğlûs, age., s.126.

⁸⁹⁵ *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulmaksûd Hoca), C. XIX, Cidde, yy., 2002, s. 49.

⁸⁹⁶ Abduh Hâl, *Termî bi-şerer*, Beyrut, *Menşûrât el-Cemel*, 5. bs., 2011, s. 4.

⁸⁹⁷ Abduh Hâl, *el-Mevtu Yemurru min Hunâ*, Köln, *Menşûrât el-Cemel*, 2004.

⁸⁹⁸ Ahmed Abdurrezzâk Nâsır, *Seceliyetu'l-Kuvveti ve 'd-Da'f: Dirâsetun Simyâiyyetun fî Rivâyât Abdu Hâl*, Riyad, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2015, ss. 73-74, 90-91.

— *el-Eyyâmu lâ tuhbiu ehaden* (Günler Kimseyi Gizlemez-2000): Birbirine geçmiş gizemli olayların anlatıldığı eserde roman mekanı Taif ve Cidde'dir. Realist roman kategorisinde yer alan eserin ilk baskısı, Almanya'nın Köln şehrinde bulunan Menşûrât el-Cemel tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸⁹⁹

— *et-Tin* (Çamur-2002): En ünlü Suûdî romanlarından olan *et-Tin*'da her insanın biri gerçek diğeri hayal olan iki farklı alemde yaşadığı üzerinde durulmuş,⁹⁰⁰ hayat ve ölüm tasvir edilerek ölüm, kendisinden hayatın fişkırdığı çamura benzetilmiştir.⁹⁰¹ Edebiyat eleştirmeni Hasen Ne' mî sözkonusu eserin gerek tema açısından ve gerekse teknik açısından klasik Suûdî romanının sınırlarını aştığını ve sanatsal değer bakımından çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca eserle birlikte Suûdî romancılığının yeni bir evreye geçtiğini dile getirmiştir.⁹⁰²

— *Nubâh* (Havlamak-2003): Sosyal ve siyasi roman özelliklerine sahip bu eserin, Körfez Savaşı yanı sıra Suudi Arabistan'daki Yemenli göçmenlerin sorunlarına değinmesi dikkat çekmektedir. Eserde mekân olarak, Suudi Arabistan'ın Cidde ve Yemen'in Aden ve San'a şehirleri ön plana çıkmıştır. Flashback (geriye dönüş) tekniğinin de kullanıldığı eserde olaylar, I. tekil kişi ağzıyla aktarılmıştır. Abduh Hâl'in diğer eserlerinde olduğu gibi bu eseri de üzücü sonla bitmektedir.⁹⁰³

— *Fusûk* (Kötülük-2005): Felsefi ve psikolojik tahliller ışığında sosyal eleştirinin yapıldığı bu eser, Suûdî edebiyatının en ünlü eserlerinden olup polisiye ve dram kategorisinde zikredilebilir. Birbirinden farklı anlatıcı tipinin kullanıldığı eserde anlatıcı sıklıkla değişmekte ve I. tekil şahıs ile hâkim bakış açısına sahip olan III. tekil kişi arasında gelgitler yaşanmaktadır.⁹⁰⁴

— *Termî bi-şerer* (Kıvılcım Saçıyor-2009): 2010 yılında Uluslararası Arap Roman Ödülü'ne layık görülen eserin⁹⁰⁵ ana teması, toplumun görünmeyen yönüne ışık tutarak, bilinmeyen gerçekleri deşifre etmektir. Cidde şehrindeki bir saray çalışanının itirafları şeklinde kurgulanmış ve zaman olarak son 40 yılı kapsamaktadır.⁹⁰⁶

⁸⁹⁹ Abduh Hâl, *el-Eyyâmu Lâ Tuhbiû Ehaden*, Köln, Menşûrât el-Cemel, 2002.

⁹⁰⁰ Abduh Hâl, *et-Tin*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2002.

⁹⁰¹ 'Âlî el-Kurşî, *Tehavvulâtu'r-Rivâyeti fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Müessesetu'l-İntişârî'l-'Arabî, Beyrut, 2013, ss. 217-222.

⁹⁰² en-Ne' mi, *Rac'u'l-Basar; Kirâ'âtu fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, s. 163,170,

⁹⁰³ Abduh Hâl, *Nubâh*, 2. bs., Beyrut, Menşûrât el-Cemel, 2007, ss. 7, 20, 318; Nâsir, age., ss. 94-95.

⁹⁰⁴ Abduh Hâl, *Fusûk*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2005

⁹⁰⁵ <https://www.arabicfiction.org/ar/2010> (Erişim tarihi: 10.12.2018).

⁹⁰⁶ Abduh Hâl, *Termî bişerer*, Beyrut, Menşûrât el-Cemel, 5. bs., 2011, ss. 255-256, 328.

3.13. RECÂ 'ÂLİM (1956 -...)

Modern Arap edebiyatının en ünlü kadın romancılarından kabul edilen Suudlu yazar Recâ Muhammed 'Âlim, 1956 yılında Mekke'de kültürlü, orta sınıf bir ailede doğdu.⁹⁰⁷ 'Âlim, 1983'te Melik Abdülazîz Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Edebiyatçı yazar olmasının yanı sıra profesyonel resim sanatçısı da olan Recâ 'Âlim aralarında Uluslararası Arap Roman Ödülünün de olduğu ulusal ve uluslararası alanda birçok ödül ile taltif edilmiştir.⁹⁰⁸ Pekçok kültür ve sanat kulübünün etkin üyesi olan 'Âlim, ressam olan kız kardeşi Şâdiya 'Âlem ile birlikte bir kültür kulübü ve rekreasyon merkezi kurarak sponsorluğunu üstlenmiştir. 1980'li yıllarda Arap dünyasını kuşatan modernizm düşüncesinden ciddi anlamda etkilenen Recâ 'Âlim'in bu etkisi bütün eserlerinde açıkça görülmektedir. Sürrealizm üslubunu benimseyen Suudlu tek yazar olan 'Âlim, eserlerinde keşf, tecelli ve gayb gibi mistik, sembolik terimleri yoğun bir şekilde kullanarak şahsına münhasır bir metot geliştirmiştir. Sürrealizm ve sembolizm akımını takip ederek bunları birbirine mezcetmeye çalışması neticesinde eserlerinde anlaşılması güç, ağdalı bir dil ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁹ Hâlihazırda Paris'te yaşayan Recâ 'Âlim, modern Suûdî edebiyatının köşe taşlarından kabul edilmesinin yanı sıra romana getirdiği yeni üslûplarla Arap romancılık tarihinde de önem kazanmıştır.⁹¹⁰ Kaleme aldığı romanlarında kişiler kadrosunun çoğunu kadınlardan oluşturarak kadın problemine güçlü bir şekilde dikkat çekmeye çalışan 'Âlim, eserlerinde olay mekânı olarak genellikle Hicaz'ı tercih etmiştir.⁹¹¹ Farklı alanlarda onlarca eseri bulunan Recâ 'Âlim'in yayımlanmış romanları şunlardır:

Recâ 'Âlim

— *Erba 'a sıfır* (Dört Sıfır-1984): Nâdî Cidde'l-edebî tarafından 1984'te yayımlanan Recâ 'Âlim'in bu ilk romanında, erkeğin dört kadın ile evlenme konusu ironik bir üslupla ele alınmıştır. İspanya-Arap Kültür Enstitüsü tarafından organize edilen

⁹⁰⁷ İbrâhim b. Muhammed, "Recâ Muhammed 'Âlim", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadis*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, 2015, s. 279.

⁹⁰⁸ Ali b. Serhân el-Kureşî, "Recâ Muhammed 'Âlim", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekafeti ve'l'Î'âm, Riyad, 2013, ss. 1001-1003; <http://www.arabicfiction.org/ar/node/643> (Erişim tarihi: 25.02.2017).

⁹⁰⁹ el-Vehhâbî, age., s. 221.

⁹¹⁰ en-Ne'mî, *er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye Vâki'uhâ ve Tehavvulatu'hâ*, s. 109.

⁹¹¹ İbn Muhammed, a.g.md., s. 279.

edebiyat yarışmasında İbn Tufeyl Roman Ödülü'ne layık görülen eser,⁹¹² anlaşılması zor ifadelerle dolu olmasının yanı sıra bölümlerin sıralanışı -soldan sağa doğru yapılması- bakımından bir ilk olmuştur.⁹¹³

— *Tarîku'l-harîr* (İpek Yolu-1995): Recâ 'Âlim'in diğer eserlerinde olduğu gibi çetrefilli bir dil kullandığı bu eseri 1995'te yayımlanmıştır.⁹¹⁴

— *Mesrâ ya rakîb* (1996): Recâ 'Âlim, yeni teknikler denediği *Mesri ya rakîb* adlı eseri kızkardeşi Şadiye 'Âlim ile müştereken kaleme almıştır.⁹¹⁵

— *Seydi vehdâne* (1998): Recâ 'Âlim'in en olgun eserlerinden addedilen ve roman mekânı olarak Mekke'nin tercih edildiği *Seydi vehdâne*, Cemû adlı genç bir kızın hayat hikâyesi çerçevesinde toplum gerçeklerine ışık tutmaktadır.⁹¹⁶

— *Hebâ* (2000): Recâ 'Âlim'in kaleme aldığı dördüncü roman olan bu eser, roman kahramanları şahsiyetinde bir tasavvuf terimi olan *vahdet-i-vücut* (varlık birliği) düşüncesi işlenmiştir.⁹¹⁷

— *Hâtem* (Yüzük-2001): Adını roman kahramanı Hatem'den alan söz konusu eser, geleneklere bağlı muhafazakâr toplumlarda kadının özgürlüğü meselesine ışık tutmaktadır.⁹¹⁸ İspanyolca'ya çevrilen eser, UNESCO'nun gözetiminde organize edilen okumayı teşvik projesinde seçilerek 5 Haziran 2002'de en yüksek tirajlı Arap gazeteleriyle birlikte ücretsiz olarak dağıtılmıştır.⁹¹⁹

— *Mevkudu't-tayr* (Kuş Yuvası-2002): Recâ 'Âlim'in anlaşılması en zor eserlerinden olan *Mevkudu't-tayr*, hayat, ölüm özgürlük gibi pek çok düşüncenin yanı sıra İslâm dininin mefhumlarından olan salât, cennet, cehennem gibi kavramlara değinmiştir.⁹²⁰

⁹¹² Recâ Muhammed 'Âlim, *Erba'a Sıfır*, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekafi, Cidde, 1987.

⁹¹³ eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsir*, s. 417-418.

⁹¹⁴ <https://www.almsal.com/post/479745> (Erişim tarihi: 30.01.2018).

⁹¹⁵ Ali b. Serhân el-Kureşî, "Recâ Muhammed 'Âlim", *Kamusu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013, s. 1003.

⁹¹⁶ 'İzzet Mahmûd Aliyuddîn, "el-Hitâbu'r-Rivâi ve Mudmarâtü'n-Nâs Mukarabât Hevl Bünyeti's-Şekil ve Ab'âdi'l-Mevkîf 'inde Recâ 'Âlim", *el-Mecelletü'l-İlmiyye li'Camiatu Melik Faysal*, S. 1, C. XII, 2011, ss. 141-142.

⁹¹⁷ el-Vehhâbî, age., s. 221.

⁹¹⁸ el-Ferîdî, *Sûretü's-Şahsiyyeti'l-İnhizamiyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, s. 98.

⁹¹⁹ <http://www.narrati.vaarabecontemporanea.net/index.php/aut/3-autoresarabia> (Erişim tarihi: 10.01.2019).

⁹²⁰ <http://aljsad.org/showthread.php?t=52040> (Erişim tarihi: 30.01.2018).

— *Sitr* (Örtü-2005): Pek çok tasavvuf kavramının kullanıldığı eser, evlilik ve boşanma gibi konuların yanı sıra Suûdî toplumunda kadınların yaşadığı problemleri ele almaktadır.⁹²¹

— *Tavku'l-hamâme* (Güvercin Gerdanlığı-2010): Olayları Mekke'de cereyan eden *Tavku'l-hamâme*'nin kahramanlarının çoğu Mekke'deki Ebu'r-Râvs caddesinde ikamet etmektedir. Yaklaşık 600 sahifeden oluşan romanın ilk baskısı 2010'da gerçekleşmiştir.⁹²² Âlim, bu romanıyla 2011 yılında Uluslararası Arap Edebiyatı Ödülüne layık görülmüştür.⁹²³

⁹²¹ Recâ 'Âlim, *Sitr*, el-Merkezu's-Sekâfi'l-'Arabî, Beyrut, 2005.

⁹²² Recâ 'Âlim, *Tavku'l-Hemâme*, 3. bs., el-Merkezu's-Sekâfi'l-'Arabî, Beyrut, 2011.

⁹²³ <http://www.arabicfiction.org/ar/2011> (Erişim tarihi: 25.02.2017).

3.14. BEDRİYE EL-BİŞR (1965-...)

Gazeteci ve araştırmacı yazar Bedriye Abdullah el-Bişr 1965'te Riyad'da doğdu. 1989 yılında Melik Suûd Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezunu olan el-Bişr, 1994'te aynı üniversitede Edebiyat Felsefesi alanında yüksek lisansını ve 2005'te de Lübnan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Edebiyat Felsefesi Dalı'nda doktorasını tamamladı.

Bedriye el-Bişr

Meslek hayatı boyunca çeşitli görevler üstlenen el-Bişr, 1982-1986 yılları arasında Riyad gazetesinde görev aldı. Daha sonraları bir süre Melik Fahd Hastanesinde çalışan el-Bişr, 1996-1999 yılları arasında Riyad'daki Melik Suûd Üniversitesinde, 2010-2011 yılları arasında da Dubai'deki Cezire Üniversitesi'nde akademisyen olarak görev aldı. *el-Yemâme* dergisinin yanı sıra, *el-Yevm*, *er-Riyâd* ve *eş-Şarku'-Avsat* gazetelerinde farklı konularda onlarca makalesi yayımlanmıştır. 2008'den itibaren Londra merkezli *el-Hayât* gazetesinin yazar kadrosunda yer alan el-Bişr,⁹²⁴ Arap dünyasının ünlü komedyen aktör ve yönetmeni Nâsır Kâsım el-Kusabî ile evli olup, 3 çocuk annesidir.⁹²⁵ Sosyoloji ve edebiyat alanlarında onlarca çalışması bulunan el-Bişr, kısasa kasira'dan (kısa öykü) oluşan ilk hikâye serisini 1990'da *Nihâyetu'l-lu'be* (Oyunun Sonu) adıyla yayımlamıştır.⁹²⁶

2011 yılı Medya Başarı Ödülleri kapsamında “*En İyi Köşe Yazarı*” ödülüne layık görülen Bedriye el-Bişr,⁹²⁷ 2014'te de *Garamiyâtu şâri 'i'l-A'şâ* (el-Aşâ Sokağı'nın Aşk Hikâyeleri-2013) adlı romanıyla Arap dünyasının en saygın edebiyat ödülü olan “Uluslararası Arapça Roman Ödülü” finalistleri arasında yer aldı.⁹²⁸ Kaleme aldığı öykü, roman ve makalelerinde başta kadınların sorunları olmak üzere toplumsal yapının değişik yönlerine ayna tutarak, bunları eleştirel bir bakışla irdeleyen el-Bişr, yanlış gördüğü hususları hiç çekinmeden açık bir şekilde dile getirmiş ve geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmuştur. Bedriye el-Bişr'in 2010 yılına kadar yayımlanmış romanları şunlardır:

⁹²⁴ Emel bint Muhaysin el-Kussâmî, “Bedriye bint Abdullah el-Bişr”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013, ss.116-117; <http://www.alriyadh.com/503490> (Erişim tarihi: 17.01.2018).

⁹²⁵ <https://aliqtsadi.com/شخصيات/بدرية-البشر/> (Erişim tarihi: 07.07.2019).

⁹²⁶ İbrâhim b. Muhammed eş-Şetvî, “Bedriye el-Bişr”, *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadis*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 2015, s. 146.

⁹²⁷ <http://www.kataranovels.com/novelist/بدرية-البشر/> (07.07.2019).

⁹²⁸ <https://www.arabicfiction.org/ar/node/184> (07.07.2019).

— *Hind ve'l- 'asker* (Hind ve Asker-2005): Bedriye el-Biştir'in ilk romanı olan *Hind ve'l- 'asker*, hak ve özgürlükten mahrum olarak tasvir ettiği Suudlu kadınların, özgürlük için verdikleri mücadeleyi anlatmakta, toplum geleneklerini, göreneklerini ve inançlarını irdeliyerek, kadınlara yönelik olumsuz bakışı yansıtmaya çalışmaktadır.⁹²⁹ Üslup ve teknik bakımdan zayıf olan eser, yetkili mercilerden satış onayı alabildiyse de, içeriği nedeniyle bazı kesimlerin infialine neden olmuştur. Ayrıca Biştir, toplumun millî ve manevî değerlerine aykırı söylemlere sahip olduğu iddia edilerek, sapkınlıkla suçlanmıştır.⁹³⁰

— *el-Urcûhâ* (Salıncak-2010):⁹³¹ İsviçre'nin Cenevre şehrinde yolları kesişen üç Suudlu kadının öyküsünün anlatıldığı eser, 2010 yılında Dâru's-Sâkî tarafından yayımlanmıştır. Her üçü de üniversite mezunu olan bu kadınların ortak noktası eşlerinden gördükleri şiddet nedeniyle erkeğe olan bakış açılarının olumsuz olmasıdır. Eserde, gelenekçi ataerkil toplumun kadını, erkekler için yaratılmış bir cinsel nesne kabul etme düşüncesi keskin bir dille eleştirilmiştir. Ayrıca alaycı bir yaklaşımla “erdem muhafızları” olarak nitelendirilen hey'etu'l-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî 'ani'l-münker'in baskıcı uygulamalarına dikkat çekilmiştir. Amerika'da ve Avrupa'da gelişen feminist hareketin izlerinin görüldüğü *el-Urcûhâ*'da Bedriye el-Biştir, hem kimlik arayışında olan kadınların yaşadığı trajediyi tasvir etmiş hem de kadının sevgiden mahrum bırakılmasına karşı gösterdiği reaksiyonu, üç farklı sosyal tabakadan olan Meryem Selvâ ve 'Unnâb aracılığıyla anlatmıştır. Sayfa sayısı

⁹²⁹ el-Biştir, *Hind ve'l- 'Asker.*, ss. 1-5, 18-21- 40-43.

⁹³⁰ <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/03/women-writers-top-middle-east-literary-novels.html> (Erişim tarihi: 06.08.2017).

⁹³¹ Romanın özeti kısaca şöyledir: İki çocuğuyla birlikte kocası tarafından terk edilen Meryem, başka kadınlarla birlikte olmak için Riyad'dan İsviçre'nin Cenevre şehrine giden kocası Muşarî'yi aramak amacıyla peşinden gider ve orada on yıl önce mezun olduğu üniversiteden tanıdığı kız arkadaşlarından Selva ile 'Unnâb ile karşılaşır. Zengin bir ailenin kızı olan Selva komşularının oğlu Yûsuf'u sevmesine rağmen zorla Yûsuf'un kardeşi Abdurrahman ile evlendirilir. Ancak Abdurrahman Selva'nın daha önce kardeşi Yûsuf'u sevdiğini öğrenince sürekli ona şiddet uygular. Ailesinin baskısıyla kocasından boşandıktan sonra çok zengin bir Arapla evlendirilen Selva, kocasının zenginliği sayesinde meşru olup olmadığına bakmaksızın hayatın bütün zevklerini yaşamaya başlar. Ancak kardeşlerinin baskısıyla ondan da boşanır. Ve gece kulüplerinde içki, uyuşturucu ve diğer cinsel sapkınlıklara saplanmış bir şekilde hayatına devam eder. Siyah tenli güzel bir kız olan 'Unnâb da henüz on yaşında iken kaldığı ev sahibi tarafından tecavüze uğrar sonra da zorla Yemenli bir sürücü ile evlendirilir. Ancak beş yıl sonra terkedilir bunun üzerine 'Unnâb, din, ahlak ve gelenek adına sahip olduğu bütün değerlerini göz ardı ederek istediği hayatı yaşama uğruna cazibesini pazarlar ve giderek büyük bir bataklığa saplanır. Muhafazakâr bir aileden gelen Meryem ise onu terk eden kocasını bir türlü bulamaz ve hayatının ayakları altından kayıp gittiğini görür ancak arkadaşları Selva ile 'Unnâb'ın yaşadığı tarzda da yaşamaz âdeta bir rüzgârın önündeki yaprak gibi savrulup durur. (Bkz. Şehvânî, age., s. 120-132; el-Menasra, *Mukârabâtun fi 's-Serd*, ss. 49-50; el-Menasra, *Kıra'âtün fi 'l-Menzûri 's-Serdiyyi 'n-Nisvî*, s. 76.)

bakımından orta hacimli olup on yedi bölüme ayrılan eserde, erkeğin özgürlüğün tüm nimetlerinden yararlandığı söylenerek, toplumun kadına olan menfi bakış açısından kesitler sunulmuştur. Kadının geleneğin prangalarına mahkûm edildiğini ve özgürlükten yoksun bırakıldığı söylenerek, nedenleri sorgulanmaktadır. Akıcılığı için sık sık diyaloglara yer verilen eserde, roman mekânı olarak cezaevine benzetilen Riyad ile özgürlüğün simgesi olarak gösterilen Cenevre seçilmiştir. el-Biştir, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserde de, kafasındaki ideal özgür kadın portresini yansıtmayı ve kadın haklarını savunmayı öncelikli hedef olarak benimsediği anlaşılmaktadır. Ancak, eserdeki sahnelerden de anlaşılacağı gibi bu amacını gerçekleştirmek için içinde yaşadığı toplumun millî ve manevî değerlerini gözardı etmekte hiçbir beis görmemiştir.⁹³²

⁹³² Bedriye el-Biştir, *el-Urcûhâ*, Beyrut, Dâru's-Sâkî, 2010, ss. 1-8, 20-25, 120-124, 139-141; el-Menasra, *Kıra'âtun fi'l-Menzûri's-Serdiyyi'n-Nisvî*, ss. 51-52; el-Menasra, *Mukârabâtun fi's-Serd*, ss. 57, 75.

3.15. LEYLÂ EL-CUHENÎ (1969 -...)

1969 yılında, Suudi Arabistan'ın kuzey şehirlerinden Tebuk'te dünyaya gelen Leylâ Sa'îd el-Cuhenî, henüz küçük yaşta iken ailesiyle birlikte Medine'ye yerleşti. 1995'te Melik Abdülazîz Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngilizce Bölümü'nden mezun oldu. 2000 yılında aynı Üniversitenin Eğitim Teknik ve Yöntemleri alanında yüksek lisansını,

Leylâ el-Cuhenî

2009'da da Eğitim Teknikleri Dalında doktorasını tamamladı.⁹³³ Pek çok eseri bulunmasına rağmen *el-Firdevsu'l-yebâb* adlı eseri ile meşhur olan el-Cuhenî, gerek kaleme aldığı hikâye ve romanlarından dolayı ve gerekse akademik başarılarıyla birçok ödüle layık görülmüştür.⁹³⁴ Hâlihazırda Taybe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde akademisyen olarak çalışan el-Cuhenî,⁹³⁵ söz konusu üniversitenin farklı kademelerinde de yönetici olarak görev aldı.⁹³⁶ Kendine has üslubuyla Suûdî romanına yeni bir soluk getiren Leylâ el-Cuhenî, ulusal ve uluslararası düzeyde düzenlenen pek çok kültürel, edebî festival ve konferansa iştirak etmiştir. Kaleme aldığı çalışmaları pek çok dergi ve gazetede yayımlanmıştır.⁹³⁷

Suudi Arabistan edebiyatında cinsellik tabusunu ele alan ilk kadın yazarlardan olan Leylâ el-Cuhenî'nin romanları şunlardır:

— *Dâimen yebka'l-hub* (Sevgi Daima Kalıcıdır-?): Leylâ el-Cuhenî'nin kaleme aldığı ilk romanı olan *Dâimen yebka'l-hub*, 1995'te gerçekleşen Ebhâ Kültür Yarışması'nda en değerli ikinci eser olarak seçilmiştir.⁹³⁸

— *el-Firdevsu'l-yebâb* (Harap Bahçe-1999): Sabâ adlı bir genç kızın yaşadığı yasak aşk ilişkisini ele alan eser, mekân olarak Cidde'de geçmektedir. Eserde anlatım biçimi olarak diyalogların yanı sıra mektup tekniği kullanılmıştır.⁹³⁹ Birleşik Arap Emirlikleri'nde gerçekleştirilen *eş-Şârîka* yarışmasında birinci seçilen eserin, Şârîka Kültür ve Enformasyon dairesince ilk baskısı yapılmıştır. Ayrıca *MBI el-Jaber*

⁹³³ el-Meğlûs, age., ss.165-168.

⁹³⁴ https://www.facebook.com/pg/layla.aljohani/about/?ref=page_internal (Erişim tarihi: 17.01.2018); Seydû ve el-Kaş'emi, age., s. 148.

⁹³⁵ <https://www.taibahu.edu.sa/Pages/AR/Sector/SectorPage.aspx?ID=24&PageId=1194> (Erişim tarihi: 17.01.2018.).

⁹³⁶ <http://www.ahbab-taiba.com/vb/showthread.php?t=33955> (Erişim tarihi: 17.01.2018).

⁹³⁷ 'Alî b. Serhân el-Kureşî, "Leylâ bint Sa'îd el-Cuhenî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 2013, ss. 262-264.

⁹³⁸ el-Meğlûs, age., s. 176.

⁹³⁹ Leylâ el-Cuhenî, *el-Firdevsu'l-Yebâb, Köln, Menşûrâtü'l-Cemel*, 1999, ss. 2-6, 10-20, 60-72.

Foundation (Muhammed b. Îsâ el-Câbir Vakfı) ile *UNESCO* (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) himayesinde Arap ülkelerinde gerçekleşen “*Kitâbun fî Cerîde*” yarışmasında⁹⁴⁰ da finale kalarak pek çok dile çevrilmiştir.⁹⁴¹ Eser, 2007’de İtalyanca’ya çevrilerek İtalya’da yayımlanmıştır.⁹⁴²

— *Câhiliye* (Cehalet-2007): Genel olarak toplumun aksayan yönlerine temas edilen romanda, adalet kaynağı olan dinin insan onurunu ön plana çıkarmasına rağmen, kimi din adamlarının dine değil kabile örf ve âdetlerine boyun eğdikleri vurgulanır. Kabile geleneklerine bağlı aile tipi romandaki iki ana karakter (Lîn ve Hâşim) üzerinden tasvir edilir. Ayrıcalık tanınan erkeğin gayrı meşru yollara tevessül etmesine rağmen görmezden geldiği, ancak değersiz bir varlık olarak algılanan kadının en ufak hatada cezalandırıldığı anlatılır. Ataerkilliği yücelterek, erkeği kutsayan anlayışın kadına yönelik onur kırıcı tavır ve tutumu sert bir dille eleştirilir.⁹⁴³

⁹⁴⁰ <http://www.kitabfjarida.com/project.html> (Erişim tarihi: 23.12.2017).

⁹⁴¹ Mu‘cib ez-Zehrânî, “Leylâ el-Cuhenî”, *Kitâbun fî Cerîde*, Unesco, S. 78, 2005, s. 3; Seydû ve el-Kaş‘emî, age., s. 148;

⁹⁴² el-Kureşî, “Leylâ bint Sa‘îd el-Cuhenî”, s. 263.

⁹⁴³ Leylâ el-Cuhenî, *Câhiliye*, Beyrut, Dâru’l-Âdâb, 2007, ss. 2-4, 35-38, 120-135. el-Menasra, *Mukârebâtun fî’s-Serd*, ss. 42-43.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Suudi Arabistan roman serüvenini irdelediğimiz bu çalışmada ulaştığımız başlıca sonuçlar şunlardır:

Suudi Arabistan'da genelde edebiyat özelde ise roman alanında meydana gelen gelişmeler, ülkedeki siyasî, sosyal ve ekonomik olayların seyrine paralel olarak ilerlemiştir. Muhafazakâr ve dışa kapalı bir toplumda ortaya çıkan ve birçok badireyi atlatarak günümüze ulaşan Suudi Arabistan romanı, Mısır, Suriye ve Lübnan gibi modern Arap edebiyatının öncü ülkelerindeki roman çalışmaları kadar varlığını güçlü bir şekilde hissettirememişse de, Körfez ülkeleri bağlamında düşünüldüğünde köklü bir zemini olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra romancılık sahasında yaşanan hareketlilik, Suudi Arabistan'ın roman yazmaya elverişli bir ülke olmadığını iddia edenlerin ve modern roman türüne ilişkin ciddi bir çalışma yapılmadığını savunanların tezlerini çürütmektedir.

Romanın, toplumun aksayan yönlerini edebi bir üslûpla anlatabilme gücünün farkında olan Suudlu edebiyatçılar, ondan yararlanarak, toplumu aydınlatmaya yönelik çalışmalar yayımlamışlardır. Temel olarak üç aşamadan geçtiği anlaşılan Suudi Arabistan romanı, Abdulkuddüs el-Ensârî'nin 1930'da yayımlanan *et-Tev'emân* adlı eseriyle başlayan doğuş aşaması 1959 yılına kadar devam etmesine rağmen, bu dönemde kaleme alınan eserlerin roman teknikleri bakımından zayıf olması, modern roman ile diğer anlatı türleri arasındaki farkın henüz anlaşılammış olduğunu göstermektedir. Ancak kaleme aldıkları eserlerin tam anlamıyla modern roman standartlarını haiz olmadığının bilincinde olan edebiyatçılar, gerek modern Arap edebiyatının öncü ediplerini ve gerekse Batılı edebiyatçıları takip ederek modern roman tekniklerini daha iyi kavrama çabasına girmişlerdir.

Suûdî romancılığının doğuş evresi olarak kabul edilen 1930-1959 yılları arasında yayımlanan on kadar eser, her ne kadar tam anlamıyla modern roman özelliklerine sahip değilseler de roman türündeki ilk örnekler olmaları bakımından Suûdî romancılığının öncü eserleri olarak edebiyat tarihindeki yerlerini almışlardır.

Eğitim için yurt dışına gönderilen öğrencilerden olan Hâmid Demenhûrî'nin 1959'da yayımladığı *Semenu't-tadhiye* adlı eserle başlayıp 1979 yılına kadar devam eden Suudi Arabistan romancılığının ikinci aşamasında, sıkıştığı dar kalıptan sıyrılıp, özgün olmanın yollarını arayan roman, yapısal bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Ayrıca Semîra Haşıkc'nin 1960'ta yayımlanan *Vedda 'tu ml* adlı eseriyle Suudlu kadın yazarların roman alanındaki varlıkları ilk defa hissedilmiş ve söz konusu eserle birlikte Suudi Arabistan, kadın romancılar bakımından hem Krfezlkelerini hem de birçok Araplkesini geride bırakarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Modern Suûdî romancılığının gerçek anlamda milat noktası olarak kabul edilen bu dönemde, sadece erkek yazarlar değil, kadın yazarlar da roman çalışmalarında aktif olarak yer almışlardır.

Suudi Arabistan romancılığınınnc aşaması olan 1980 ve sonrası, gerek teknik ve gerekse içerik açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1980 yılı itibarıyla rüştünü ispat sürecine giren modern Suûdî romancılığı, roman sanatları bakımından gerçekleştirdiği yeni atılımlar ve kaleme alınan özgün örneklerle, kendi kimliğini oluşturma yönünde ciddi bir mesafe katetmiştir. Modern Suûdî romancılığının belkemiğini oluşturan doksanlı yıllar sonrasında ise hem yazar ve eser sayısı bakımından hem de ele alınan konular ve roman teknikleri bakımından önemli bir ivme kazanan romanın değişim ve dönüşüm süreci, günümüze kadar güçlenerek devam etmiştir.

İçinde buldukları toplumun, sosyo-kültürel yönünün gelişmesini kendine görev edinen birkaç Suudlu yazarın, romandan yararlanmalarıyla başlayan süreçte, okurların yayımlanan eserlere büyük ilgi göstermesi, romancılık faaliyetlerinin hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Kaleme alınan eserlerin zaman zaman farklı yönlerden eleştirilmesi de, romanların daha nitelikli olmasına ciddi anlamda katkı sunmuştur. Bu süreçteki en önemli rolü ise gazete ve dergiler başta olmakzere basın aralarıstlenmiştir.

İlk kuşak Suûdî romancıların, fasih Arapça'yı kullanma hususuna son derece dikkat etmelerine rağmen, daha sonra gelen yazarların bu noktayı pek önemsemedikleri görülmektedir. zelliklenc kuşak yazarlar, yaptıkları dil bilgisi hataları ve yerel lehçeleri sıklıkla kullanmalarıyla dikkat çekmişlerdir.

Sosyal hayatın aksayan yönlerini tasvir ederek, çözüm yolları üretmeyi amaçlayan Suûdî romanı, hedef kitle olarak öncelikle entelektüel kitleyi, ikinci olarak da halk tabakasını seçmiştir. Tema açısından ise sosyal değişimler, eğitim, kadın hakları, gelenek ve görenekler olmak üzere dört ana eksen etrafında gelişmiştir. Suudi romanı, zengin muhtevasıyla bir yandan eğitimin önemi, kadın-erkek eşitliği, sosyal adalet, Doğu-Batı medeniyetleri gibi pek çok konuyu işlerken diğer yandan da vefa, yardımlaşma, diğergamlık gibi erdemlerin yanı sıra korkaklık, bencillik gibi kötü huyları tasvir etmeyi büyük ölçüde başarmıştır. Toplumun genelini ilgilendiren konuları ele almakla yetinmeyen bazı Suudlu yazarlar ise bir adım daha ileri giderek, yasak üçgen olarak ifade edilen din, siyaset ve cinsellik konularına yer vermişlerdir. Suûdî romanının özellikle tabu addedilen hususları ele alması bazı çevrelerde ciddi bir infiale sebep olmuşsa da, ülke içinde ve dışında büyük bir kesim tarafından ilgiyle karşılanmış ve dikkatlerin Suûdî romanına yönelmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak: Suûdî romanı, ele alınan konular bakımından her ne kadar başarılı olmuşsa da, modern roman teknikleri bakımından incelendiğinde, ulusal ve uluslararası düzeyde adını duyuran bazı eserler dışında tam anlamıyla başarılı olduğu söylenemez. Suûdî edebiyatında, modern roman kategorisinde değerlendirilebilecek eserlerin en fazla 100 kadar olduğu eleştirmenlerce dile getirilmesi de, romanlara gösterilen yoğun ilginin teknik yönden ziyade muhtevadan kaynaklandığını teyit etmektedir.

Kaleme aldıkları romanlarla, ulusal ve uluslararası düzeyde kendinden söz ettiren Abdurrahmân Münîf, İbrâhim en-Nâsır, Gâzî el-Kusaybî, Türkî el-Hamed, Abduh Hâl, Yûsuf el-Muhaymîd, Reça Âlim ve Leylâ el-Cuhenî gibi yazarlar, genç edebiyatçılar tarafından rol model olarak benimsenerek, Suudi Arabistan edebiyatına yön vermişlerdir.

Son olarak, yaklaşık bir asır boyunca birçok evreden geçerek yeni mecralar arayan Suudi Arabistan romanı, henüz gelişim ve olgunlaşma sürecini bütünüyle tamamlamamışsa da, özellikle seksenli yıllardan sonra ürettiği eserlerle dünya edebiyatına önemli katkısı olmuştur. Binaenaleyh, sanat ve kültürel hayatın dinamizm kazandığı günümüz Suudi Arabistan'ı gözönünde bulundurulduğunda, önümüzdeki süreçte, modern roman standartlarını hâiz daha nitelikli eserlerin ortaya konacağını ve Suudi Arabistan romanının dünya edebiyatına yönelik katkısını daha güçlü bir şekilde sürdüreceğini söylemek mümkündür.

ÖNERİLER

Suudi Arabistan halkının hayat biçimlerine, tarihlerine, kültürlerine ve ruh dünyalarına, ayna tutan bir edebî tür olan roman çalışmalarına ilişkin karşılaşılan problemlerin giderilmesine ve Suûdî edebiyatının Türkiye’de tanınmasına yardımcı olacağı düşünülen başlıca öneriler şunlardır:

- Suudi Arabistan edebiyatını ele alan kaynaklar gözden geçirilerek, eser ve yazar adları başta olmak üzere romanların basım tarihi vb. hususlara ilişkin bariz hatalar ve çelişkili ifadeler giderilerek bir standart sağlanmalıdır.
- İlk dönem Suûdî edebiyatında, yazılı anlatı türleri arasında net bir ayırım olmadığından modern roman niteliklerine sahip olmayan pek çok eser, roman olarak değerlendirilmiştir. Binaenaleyh modern tenkit usûlleri referans alınarak edebî eserler yeniden tasnif edilmelidir.
- Suudi Arabistan edebiyatı gözden geçirilirken ülkenin dinî bakımdan benimsediği mezhebin değil, dilin ve üretilen edebî ürünlerin önemli olduğu gözardı edilmemeli, önyargılardan uzak durularak, ortaya konan hipotezler derin bir araştırmanın ardından bilimsel verilerle doğrulanmalıdır.
- Suûdî edebiyatının tüm yönlerini yansıtan akademik çalışmalar yapılmalı ve teşvik edilmelidir. Bu minvalde evvela Suudi Arabistan edebiyatı ve ona zemin hazırlayan modern Hicaz edebiyatı Abdurrahmân Münîf ve Türkî el-Hamed gibi birkaç yazarın eserleriyle sınırlı olmaktan çıkartılmalı diğer yazarlar tanıtılarak, eserleri Türkçeye çevrilmelidir.
- Ülkemizde modern Arap edebiyatı üzerine yazılmış birincil kaynaklar başta olmak üzere konuya ilişkin eserleri bir merkezde toplama, yazılı ve görsel eserlerle bir arşiv oluşturma adına *Arap Edebiyatı Kütüphanesi ve Araştırma Merkezi* kurulmalıdır.
- Arap dünyasının klasik ve modern edebi birikimini ülkemiz insanına tanıtma adına çeşitli konferanslar, paneller düzenlenerek bu hususta bir bilinç oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ‘ABBÂS Muhammed, *Sukûtu’t-Tâbu: er-Rivâyetu’s-Siyâsiyye fi’s-Su’ûdiyye*, Cedâvil, Beyrut, 2011.
- ‘ACELÂNÎ Münîr, *Târîhu’l-Bilâdi’l’Arabiyeti’s-Su’ûdiyye*, C. I, 2. bs., Dâru’s-Şıbil, Riyad, 1993.
- ‘AKÎL Abdullah b. ‘Akîl, *Siyâsetu’t-Ta’lîm ve Nizâmuh fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyeti’s-Su’ûdiyye*, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, 2005.
- ‘ALEVÎ Makbûl Musâ, *Fitnetu Cidde*, Dâru Riyâd er-Reyyis li’l-Kutûb ve’n-Neşr, Beyrut, 2010.
- ‘ÂLÎM Recâ Muhammed, *Sitr*, el-Merkezu’s-Sekâfiyyu’l-‘Arabî, Beyrut, 2005.
-, *Erba’a Sifr*, en-Nâdi’l-Edebiyyu’s-Sekâfi, Cidde, 1987.
-, *Tavku’l-Hamâme*, 3. bs., el-Merkezu’s-Sekâfiyyu’l-‘Arabî, Beyrut, 2011.
- ‘ALÎYUDDÎN ‘Îzzed Mahmûd, “el-Hitâbu’r-Rivâi ve Mudmarâtu’n-Nâs Mukarabâtu Havle Bunyeti’s-Şekil ve Ab’adi’l-Mevkîf ‘Înde Recâ ‘Âlim”, *el-Mecelletu’l-‘İlmiyye li-Câmiati Melik Faysal*, Sayı: 1, Cilt: XII, el-Ahsâ, 2011.
- ‘AMRÛ Murtedâ Seyyid, *el-Edebu’s-Su’ûdî fi ‘Uyûni’l-Bâhisîn ve’n-Nukkâdi’r-Rûs*, Câmiatu Melik Suûd li’n-Neşr, Riyad, 2016.
- ‘ÂTÎYYE Ahmed Muhammed, *er-Rivâyetu’s-Siyâsiyye*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, ty.
- ‘ATTÂR Ahmed Abdulgafûr, *el-Beyânu fi’l-Edeb ve’l-Luga ve’n-Nakd ve’l-Funûn*, Sayı:1, Mekke, 1949.
- ‘AVVÂD Muhammed Hasen, *A’mâlu’l-‘Avvâdi’l-Kâmile*, C. I, Dâru’l-Cîl, Kahire, 1981.
- ‘UCEYRÎ Abdullah b. Sâlih, *Min ‘Abesi’r-Rivâye: Nazarâtun min Vaki’ir-Rivâyeti’s-Su’ûdiyye*, yy., ty.
- ‘ULEYYÂN Kumâşe, *Ünsa’l-‘Ankebût*, Dâru’l-Kifâh li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, yy., 2000.
- ‘USFÛR Câbir Ahmed, “İbtidâu Zemânu’r-Rivâye”, *er-Rivâyetu’l-‘Arabiyey*, C. I, el-Meclisu’l-Vatanî li’s-Sekâfeti ve’l-Funûni ve’-Âdâb, Kuveyt, 2008.
- ‘UVEYN Muhammed b. Abdullah, *Kadâya el-Mer’etu’s-Su’ûdiyye min Hilâli’s-Serd*, Matâbî’uş-Şarkî’l-Avsat, Riyad, 2009.
- ABDULMAKSÛD Fâtima, *Eseru’s-Sihâfeti’s-Su’ûdiyye fi’l-Hareketi’l-Edebiyye*, Câmiatu Ummi’l-Kurâ Kulliyetu’l-Lugati’l-‘Arabiyey, Mekke, 1985.
- ABDULMAKSÛD Muhammed Sa’îd, Abdullah ‘Umar BELHEYR, *Vahyu’s-Sahrâ*, Matbaâtu ‘İsa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, h.1355.
- ABDULMELİK Verde, *el-Avbe*, Dâru’s-Sâkî, Beyrut, 2006.
- ABDURRAHMÂN Bedriye, *Medâinu’r-Remâd*, 2. bs., Mektebetu’l-‘Ubeykân, Riyad, 2010.
- AKTAŞ Şerif, Osman GÜNDÜZ, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 3. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- AKTAŞ Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 5. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

- ALEXANDRIAN Sarane, "Satış Garantili" *Altmış Roman Konusu*, (çev. Alev Er), Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- ALÎ Muhammed Huseyn, *Muraca'âtun fi'l-Edebi's-Su'ûdî*, Dâru'l-Vefâ, el-İskenderiyye, 2001.
- ALLEN Roger, "Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı", (çev. Faruk Çiftçi), *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Kahramanmaraş, 2005.
-, "er-Rivâyetu'l-'Arabîyyetu'n-Nâdice Hârîce Mısr", *Târîhu Kembric li'l-el-Edebi'l-'Arabî*, (ed. Muhammed Mustafa Bedevî), en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfî, Cidde, 2002.
-, "Neş'etu'r-Rivâyeti'l-'Arabîyye", *Târîhu Kembric li'l-Edebi'l-'Arabî*, C. I, (ed. Muhammed Mustafa Bedevî), en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfî, Cidde, 2002.
-, *er-Rivâyetu'l-'Arabîyye*, (çev. Hissâ İbrâhim el-Münîf), el-Meclisu'l-Â'lâ li's-Sekâfe, yy., 1997.
-, *The Arabic Novel An Historical And Critical Introduction*, Syracuse University Press, Syracuse, 1982.
- ÂL-SUÛD Seyfu'l-İslâm b. Suûd, *el-Kenzu't-Turkî*, Dâru'l-Fârâbî, Beyrut, 2007.
- ÂL-ŞEYH Abdülmelik b. Abdülazîz b. Hasen, *el-Kiyâmu'l-Hulkiyye fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad, yy., 2008.
- ALTUNTAŞ Halil, Muzaffer ŞAHİN, *Kuran-ı Kerîm Meâli*, 12. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.
- ÂL-ZU'AR Vadhâ bintu Sa'îd, "Hel Kessereti'r-Rivâyetu's-Su'ûdiyye et-Tabû", *el-Cûbâ*, S. 35, el-Cevf, 2012.
- ARSLAN Adnan, Abdurrahmân Münîf'in *Romancılığı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2017.
- AYYILDIZ Erol, "Makâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003.
- AYYILDIZ Mustafa, Hamdi BİRGÖREN, *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.
- AYYILDIZ Mustafa, *Roman, Tanım-Tarihçe-Teknik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- BAHRÂVÎ Seyyid, *el-Envâ'un-Nesriyye fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Mu'âsır*, Mektebetu Enclû el-Mısriyye, Kahire, ty.
- BAKHTİN Mikhail, *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, (çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- BÂSELÂME Fârûk Sâlih, *Min Ruvvâdi'l-Edebi's-Su'ûdî*, Dâru'l-Harfi'l-'Arabî, Beyrut, 2014.
-, *Udebâ Mâ Ba'der-Ruvvâd fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, 2. bs., Dâru'l-Harfi'l-'Arabî, Beyrut, 2014.
- BAYRAV Süheylâ, *Orta Çağ Fransız Edebiyatı*, Multilingual, İstanbul, 2001.
- BAYTÂR Abdurrezzâk, *Hilyetu'l-Beşer fi Târîhi'l-Karni's-Sâlis 'Aşer*, C. II, Dâru Sâdır, Beyrut, 1993.

- BELEYHÎD Hamed b. Suûd, *Cemâliyetu'l-Mekân fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Câmîati'l-Îmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Külliyyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye, Riyad, 2006.
- BENDÂRÎ Muhammed Mübârek, "el-Fushâ ve'l-'Ammiyye fi'l-A'mâli's-Serdiyyeti's-Su'ûdiyye", *es-Serdiyât*, C. I, (ed: Sâlih Mu'ayyid el-Gâmidî ve Huseyn el-Menasra), Dâru Camiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2016.
- BETTÛTÎ Mâhir, *Ruvâtun ve Rivâyyûn mine's-Şark ve'l-Garb*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 2001.
- BİŞR Bedriye, *el-Urcûhâ*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2010.
-, *Hind ve'l-'Asker*, 5. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2013.
- BOSTANCI Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, Ankara, 2014.
-, *Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.
- BÛSEBÎT Behiye, *Durretun mine'l-Ahsâ*, Matâbı'u Müesseseti'l-Cezîre, Riyad, 1987.
- BÛYÛKKARA Mehmet Ali, *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- CÂSİM Nâsır Sâlim, *Sûretu'l-Batal fî Rivâyât İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân*, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2015.
- CEHHÂF Lutfullah b. Ahmed, *Duraru Nuhûri'l-Hûri'l-'În bi-Sîreti'l-Imâmi'l-Mansûr 'Ali ve A'lâm Devletihi'l-Meyâmîn*, (thk: İbrahim Ahmed el-Makhafî), Mektebetu'l-İrşâd, San'a, 2004.
- CEM'ÂN Sâmi, *Hitâbu'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Su'ûdiyye ve Tehavvulâtih*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, Riyad, 2013.
- CEVHERÎ Muhammed Nûr Abdullah, *el-İntikâmu't-Tab'î*, el-Matbaâtu's-Şarkiyye, (Mektebetu Haremi'l-Mekkiyyi's-Şerîf, No: 813-9566- cmm), Cidde, 1935.
- CUBRÂN Halîl Cubrân, *el-Ecnihatu'l-Mutekessire*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 2005.
- CU'EYDÎ Sa'îd Ali Ahmed, *Ahmed es-Sibâ'î Edîben*, Müessesetu'l-İntişârî'l-'Arabî, Beyrut, 2015.
- CUHENÎ Leylâ, *Câhiliye*, Dâru'l-Âdâb, Beyrut, 2007.
-, *el-Firdevsu'l-Yebâb*, Menşûrâtu'l-Cemel, Köln, 1999.
- CUNDÎ Ahmed, "er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye Lem Telka Terhiben fi's-Sittînât", *Ceridetu'n-Nehâr*, Kuveyt, 16 Şubat 2015.
- CÛNEYD Yahyâ Mahmûd, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, 2. bs., Mektebetu Melik Fahd el-Vatâniyye, Riyad, 2010.
- ÇETİN Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitabevi, Ankara, 2013.
- ÇETİŞLİ İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, 12. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
-, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- ÇORAKLI Şahbender, "Pikaresk Roman ve "Pikaro" "Jokab", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 28-29, Erzurum, 2002.

- DÂMÎN Semâhir, *Nisâ Bilâ Ummehât*, Müessesetu'l-İntişârî'l-'Arabî, Beyrut, 2010.
- DÂVÛD Abdullah Nâsır, *Tukûsu'r-Rivâiyyîn*, C. I, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Riyad, 2010.
- DAYF Şevkî, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-Mu'âsir fî Mısır*, 12. bs., Dâru'l-Maârif, Kahire, 1961
- DEFOE Daniel, *Robinson Crusoe*, Karanfil Yayınları, İstanbul, 2016.
- DEMENHÛRÎ Hâmid, *Semenu't-Tadhiye*, 2. bs., en-Nâdi'l-Edebî, Riyad, 1980.
....., *Ve Merrati'l-Eyyâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1963.
- DERRÂC Faysal, *er-Rivâyetu ve Te'vilu't-Târîh*, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-'Arabî, Magrib, 2004.
- DERVÎŞ Fadîla Fâtîma, *Sûsyûlûciyyu'l-Edeb ve'r-Rivâye*, Dâru Usâme li'n-Neşr ve't-Tevzî', Amman, 2013.
- DERVÎŞ Medihe Ahmed, *Târîhu'd-Devleti's-Su'ûdiyye*, Dâru's-Şurûk, Cidde, 1980.
- DÎB es-Seyyid Muhammed, *Fennu'r-Rivâye fî'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye Beyne'n-Neş'eti ve't-Tetavvur*, 2. bs., el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire, 1995.
- DUHÛN İbrâhim, "el-Mekân fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye: Ru'ya ve Nemâzic", *el-Cûbâ*, Sayı:35, el-Cevf, 2012.
- DUMAS Alexandre, *Monte Cristo*, (çev. Ali Çankırılı), Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- DUREYDÎ Muhammed Rüşdî 'Abdulcebbâr, *en-Nassu'l-Muvâzî fî A'mâlî Abdurrahmân Munîfi'l-Edebiyye*, Câmîiatu'n-Necâhi'l-Vataniyye Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nablûs, 2010.
- EBÂZA Nizâr, Muhammed Riyâd El-MÂLÎH, *İtmâmu'l-A'lâm*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1999.
- DUSÛKÎ 'Umar, *Fi'l-Edebi'l-Hadîs*, C. I, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, ty.
- 'ECLÂN Heyfâ Ali, *Binâu's-Şahsiyye fî Nemâzici mine'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2016.
- EĞİLMEZ Mahfî, *Değişim Sürecinde Türkiye*, 8. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.
- EMEKLİ İlknur, Abdurrahmân Munîf (*Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve en-Nihâyât Adli Romanının İncelenmesi*), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006.
- EMÎN Bekrî Şeyh, *el-Hareketu'l-Edebiyye fî'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, 5. bs., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1986.
- ENSÂRÎ Abdulkuddûs, *et-Tev'emân*, Matbaâtu't-Terakkî, Dimaşk, 1930.
- ER Rahmi, "Roman", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2008.
....., *Modern Mısır Romanı-I*, Hece Yayınları, Ankara, 2015.
- ERDOĞAN Tuba, *Modern Suudi Arabistan Devleti'nin Doğuşu (1914-1932)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2006.
- FÂDİL Cihâd, *el-Edebu ve'l-Endiyetu'l-Edebiyye fî'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru'l-Cedîd, Lübnan, 1998.

- FAYSAL Semer Rûhi, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve Mesâdiru Dirâsetihâ ve Nakdihâ*, Menşûrâtü'l-Hey'etu'l-'Amme es-Suriyye li'l-Kitâb, Dımaşk, 2009.
- FAZLIOĞLU Şükran, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
- FEREC Abdullatîf Hasen, *Nizâmu't-Terbiyye ve't-Tâ'lim fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru Vâil li'n-Neşr ve't-Tevzî', Amman, 2009.
- FERÎDÎ Bedriye Abdullah, *Binâu'z-Zemân ve Teşkilü'l-Hitâb fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'l-Mu'âsırâ*, Dârû Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2016.
-, *Sûretu's-Şahsiyyeti'l-İnhizâmiyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Dârû Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2017.
- FEVZÂN İbrâhim b. Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs Beynet-Taklîdi ve't-Tecdîd*, C. I, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1981.
- FİLÂLÎ İbrâhim Hâşim, *el-Mirsâd*, 3. bs., en-Nâdi'l-Edebî, Riyad, 1980.
- FORSTER E. M., *Roman Sanatı*, (çev. Ünal Aytür), Milenyum Yayınları, İstanbul, 2014.
- GÂMİDÎ Nûrâ, *Veçetu'l-Bûsula*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 2002.
- GÂMİDÎ Sâlih Mu'ayyid, *Mukârabâtun fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Su'ûdiyye*, Dârû Câmiatu'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2017.
- GEYTERÎ Kerime, *Tedâhulu'l-Envâ'i'l-Edebiyye fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsira: Kiraâtun fî Nemâzic*, Câmiatu Ebî Bekr Belkayd Külliyyetu'l-Âdâbi ve'l-Lugât, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Tilimsân, 2017.
- GEZZÂMÎ Abdullah Muhammed, *Mine'l-Haymeti ila'l-Vatan*, en-Naşir Ali Muhammed el-'Umeyr, Cidde, 2004.
- HÂCİRÎ Sehmî Macid, "Ahmed b. Sa'îd Ebû Dehmân" *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
- HÂCİRÎ Sehmî Mâcid, *Cedeliyyetu'l-Metn ve't-Teşkil*, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, Beyrut, 2009.
- HÂCİRÎ Sehmî Mâcid, *el-Kıssatu'l-Kasîrâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, Riyad, 1987.
- HADDÂD Necîb, *Rivâyetu'l-Fursâni's-Selâse*, 3. bs., Matbaâtu'l-Hilâl, Mısır, 1913.
- HÂL Abduh, *el-Eyyâmu Lâ Tuhbiû Ehaden*, Menşûrâtü el-Cemel, Köln, 2002.
-, *el-Mevtu Yemurru min Hunâ*, Menşûrâtü el-Cemel, Köln, 2004.
-, *et-Tın*, Dârû's-Sâkî, Beyrut 2002.
-, *Fusûk*, Dârû's-Sâkî, Beyrut, 2005.
-, *Nubâh*, 2. bs., Menşûrâtü el-Cemel, Beyrut, 2007.
-, *Termî Bişerer*, 5. bs., Menşûrâtü el-Cemel, Beyrut, 2011.
- HAMED Abdulkerîm, *Mu'cemu'l-Muerrihîne's-Su'ûdiyyîn*, Matbaâtu Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad, 2001.
- HAMED Türkî, *Adama*, (çev. Hira Doğrul), Kanat Kitap, İstanbul, 2006.
-, *Atyâfu'l-Ezikkati'l-Mehcûra: el-'Adâme*, 4. bs., Dârû's-Sâkî, Beyrut, 2003,
-, *Curûhu'z-Zâkira*, 2. bs., Dârû's-Sâkî, Beyrut, 2002.
-, *el-Kerâdîb* 3. bs., Dârû's-Sâkî, Beyrut, 2002.

-, *Rîhu'l-Cenne*, 4. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2007.
-, *Şarku'l-Vâdî*, 2. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2000.
-, *eş-Şimeysi*, 3. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2003.
- HAMMÛD Ali b. Muhammed, *el-İtticâhu'l-İslâmî fi'r-Rivâye fi'd-Duveli't-Te'âvuni'l-Halicî*, Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2010.
- HAMZA Fuâd, *el-Bilâdu'l-'Arabiyyetu's-Su'ûdiyye*, Mektebetu'n-Nasri'l-Hadîse, Riyad, 1968.
- HÂNÎ Ahmed, *es-Salûnâtu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Matâbi'u'l-Humaydî, Riyad, 2006.
- HÂRİSÎ Halûd Sefer, *Mekketu'l-Mukerreme fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, Beyrut, 2016.
- HÂRİSÎ Hilâle Bintu Sâ'd, *et-Turâsu's-Serdiyyu'l-'Arabî fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru Câmiatu'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2014.
- HÂRİSÎ Muhammed b. Mureysî, "Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
-, "Abdulkuddûs Kâsım el-Ensârî", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
- HÂRİSÎ Semîra Redde, *Sûretu'l-Batal fi Rivâyât Yûsuf el-Muhaymîd*, Dâru Câmiatu'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2017.
- HARMANCI Hasan, Abdurrahmân Munîf'in *el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013.
- HAŞR 'Aişe Abdülazîz, *Sakar*, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, Beyrut, 2008.
- HAYDERÎ Abdullah b. Abdurrahmân, "es-Sîretu'z-Zâtiyye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
-, "Eyyâmî", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
-, *es-Sîretu'z-Zâtiyye fi'l-Edebi's-Su'ûdî*, Dâru'l-Mi'râc, er-Rabât, 1998.
- HÂZİMÎ Hasen Hicâb, *el-Batal fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, 2. bs., Dâru'l-Cenâdiriyye, Amman, 2008.
- HÂZİMÎ Hasen Hicâb, Hâlid Ahmed EL-YÛSUF, *Mu'cemu'l-İbdâ'i'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Nâdî Bâha'l-Edebî, el-Bâha, 2008.
- HÂZİMÎ Mansûr İbrâhim "Hâmid b. Huseyn Demenhûrî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
-, "Hamza b. Muhammed Bûkârî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.

-, “Me’âlimu’t-Tecdîd fi’l-Edebi’s-Su’ûdî Beyne’l-Harbeyni’l-‘Alemyeteyn”, *Mecelletu’d-Dârâ*, Sayı: 2, Riyad, 1975.
-, “Sakîfetu’s-Safâ”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. II, Tab’a Hassa bi-Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-Î’lam, Riyad, 2013.
-, *el-Vehmu ve Mehâviru’r-Rû’ya*, Dâru’l-Müfredât li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, 2000.
-, *Fennu’l-Kıssa fi’l-Edebi’s-Su’ûdiyyi’l-Hadîs*, Dâru’l-‘Ulûm, Riyad, 1981.
-, *Mevsû’atu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’s-Su’ûdiyyi’l-Hadîs*, C. V, Dâru’l-Müfredât li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, 2001.
-, *Mu’cemu’l-Mesâdiri’s-Sihâfiyye-Cerîdetu Savtu’l-Hicâz*, Dâru’l-Müfredât li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, 2005.
- HELLÂC Tayf, *el-Kirânu’l-Mukaddes*, Dâru Leylâ, li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Katar, ty.
- HEMEDÂNÎ Ebu’l-Fadl Ahmed b. Huseyn Bedüzzamân, *Makâmâtu Bedi’uzzemân el-Hemedânî*, (thk: Muhammed Abduh), 3. bs., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Lübnan, 2005.
- HEYET, “er-Rivâyetu’l-Hadîse fi’l-Karni’l-‘İşrîn”, *el-Mevsû’atu’l-‘Arabiyyetu’l-‘Alemye*, 2. bs., C. XI, Müessesetu A’mâli’l-Mevsû’â li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, 1999.
- HEZLÛL Elâ, *el-İntihâru’l-Me’cûr*, Dâru’s-Sâkî, Beyrut, 2004.
- HIDIR Abdulazîz, *es-Su’ûdiyye: Sîretu Devletin ve Mucteme’*, 2. bs., eş-Şebeketu’l-‘Arabiyye li’l-Ebhâs ve’n-Neşr, Beyrut, 2011.
- HOURANI Albert, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, (çev. Lâtif Boyacı, Hüseyin Yılmaz), İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.
- HUNEYF Abdullah ‘Umar, *Şahsiyyetu’z-Zevc fi Rivâyât Emel Şetâ*, Riyad, 2017.
- HÛR’ÂN Sultân b. Muhammed, Menâhîcu Nakdi’-r-Rivâyeti’s-Su’ûdiyye, Dâru Câmiati’l-Melik Suûd li’n-Neşr, Riyad, 2016.
- HUVEYMİL Hasen b. Fahd, “Mansûr b. İbrâhim el-Hâzimî”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. I, Tab’a Hassa bi-Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-Î’lâm, Riyad, 2013.
- İBN DUHEYŞ Abdullatîf b. Abdullah “el-Ma’hedu’l-‘İlmiyyu’s-Su’ûdî bi-Mekketu’l-Mükerreme”, *ed-Dir’iyye*, Yıl: 9, Sayı: 34-35, 2006.
-, *el-Mektebâtu’l-Hâssa fi Mekketu’l-Mükerreme*, Mektebetu’n-Nahdati’l-Hadîse, Mekke, 1988.
- İBN HALLİKÂN, Ebu’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâ’u Ebnâ’i’z-Zemân*, (thk. İhsân ‘Abbâs), C. VIII, Dâru Sâdir, Beyrut, ty.
- İBN Muhammed İbrâhîm, “Recâ Muhammed ‘Âlim”, *Kâmûsu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), Kahire, el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-‘Amme li’l-Kitâb, 2015.

- İBN ŞEYH Cemâluddîn, *Mu‘cemu Âdâbi‘l-Lugati‘l-‘Arabiyye ve‘l-Edebi‘l-Frenkfûni‘l-Megâribî*, (çev. Misbâh es-Samed), el-Müessesetu‘l-Câmi‘iyye li‘d-Dirâseti ve‘n-Neşr ve‘t-Tevzî‘, Beyrut, 2008.
- İBNU‘N-NEDÎM Ebu‘l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist li-İbni‘n-Nedîm*, Dâru‘l-Ma‘rife, Beyrut, ty.
- İDRÎS Muhammed Celâ, *el-Edebu‘s-Su‘ûdiyyu‘l-Hadîs*, Mektebetu‘r-Rüşd, Riyad, 2006.
- İDRÎSÎ Rağde Sâlih, *Sûretu‘l-Batle fi‘r-Rivâyeti‘s-Su‘ûdiyye*, Dâru Câmiati‘l-Melik Suûd li‘n-Neşr, Riyad, 2014.
- İMANQULİYEVA Aida, *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri*, (çev. Reşad İlyasov ve Qiyas Şükürov), Iq Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- İSMÂ‘İL ‘İzzuddîn, *el-Edebu ve Funûnuh*, Dâru‘l-Fikri‘l-‘Arabî, Kahire, 2004.
- KABBÂ‘ Abdullah Suûd, *el-Memleketu‘l-‘Arabiyyetu‘s-Su‘ûdiyye ve‘l-Munazzamâti‘d-Devliyye*, Mektebetu‘ Ukâz, Riyad, 1980.
- KABBÂNÎ Munzir, *Hukümetu‘z-zıl*, 2. bs., ed-Dâru‘l-‘Arabiyye li‘l-‘Ulûm Nâşirûn, Beyrut, 2007.
- KÂDÎ Kevser Muhammed, “Dirâsâtu Nakdi‘r-Rivâye fi‘l-Edebi‘s-Su‘ûdî: Tetavvur ve Tarih”, *Multeka‘n-Nakdi‘l-Edebî ed-Devratu‘l-Hâmise: el-Hareketu‘n-Nakdiyyetu‘s-Su‘ûdiyye Havle‘r-Rivâye*, en-Nâdi‘l-Edebî bi‘r-Riyad, Riyad, 2015.
- KÂDÎ Muhammed vdğ., *Mu‘cemu‘s-Serdiyât*, Dâru Muhammed Ali li‘n-Neşr, Tunus, 2010.
- KAHTÂNÎ Sultân Sa‘d, *er-Rivâyetu fi‘l-Memleketi‘l-‘Arabiyyeti‘s-Su‘ûdiyye: Neş‘etuhâ ve Tetavvuruhâ 1930-1989 m.*, 2. bs., Nâdi‘l-Kâsîmi‘l-Edebî, Bureyde, 2009.
-, “Kumâşe bint Abdurrahmân el-‘Uleyyân”, *Kâmûsu‘l-Edebî ve‘l-Udebâ fi‘l-Memleketi‘l-‘Arabiyyeti‘s-Su‘ûdiyye*, C. II, Tab‘a Hassa bi-Vizâreti‘s-Sekâfeti ve‘l-İ‘lâm, Riyad, 2013.
- KALIN İbrahim, *İslâm ve Batu*, İsam Yayınları, İstanbul, 2013.
- KAM Ferid, “*Arap Romanları*”, *Mahfil*, S: 2., Matbaâ-i Osmaniyye, İstanbul, 1920.
- KARABELA Nevin, Feyzettin EKŞİ, “Arap Edebiyatında Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, *S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, 2015/2, Isparta, 2015.
- KARABULUT Mustafa, “*Yûsuf Atilgan‘in "Aylak Adam" Romanında Anlatım Teknikleri*”, *Turkish Studies*, C. 7/1, 2012.
- KAŞ‘EMÎ Muhammed Abdurrezzak, “er-Rivâyetu‘l-‘Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi‘l-Memleke.. Ve Hiddetu Nakdi‘t-Tev‘emân ve Merhemi‘t-Tenasî li‘l-Ensarî ve Fikreti‘s-Siba‘î Nemuzecen”, *Multeka‘n-Nakdi‘l-Edebî ed-Davratu‘l-Hâmise: el-Hareketu‘n-Nakdiyyetu‘s-Su‘ûdiyye Havle‘r-Rivâye*, en-Nâdi‘l-Edebî bi‘r-Riyad, Riyad, 2015.
-, “er-Rivâyetu‘l-‘Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi‘l-Memleke”, *el-Cûbâ*, Sayı: 35, el-Cevf, 2012.
-, *Tirhâlu‘t-Tâiru‘n-Nebîl*, Dâru‘l-Kunûzi‘l-Edebiyye, Beyrut, 2003.
- KA‘ÛD Hilmi Muhammed, *Edvâ ‘Ala‘r-Rivâyeti‘l-İslâmiyyeti‘l-Mu‘âsıra*, Ravâfid, Kuveyt, 2009.

- KEFELİ Emel, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.
 , *Metinlerle Batı Edebiyatı Akımları*, 2. bs., Akademik Kitaplar, İstanbul, 2009.
- KOLCU Ali İhsan, *Türk Romanı El Kitabı*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2013.
- KOMİSYON, “Roman”, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. XVIII, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- KOMİSYON, “Roman”, *Gelişim Hachette*, C. IX, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- KOMİSYON, “Roman”, *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, C. XVII, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1992.
- KOMİSYON, “Roman”, *Temel Britannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- KOMİSYON, “Roman”, *Yeni Kültür Ansiklopedisi*, C. VIII, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- KOMİSYON, *A Glossary Of Literary Terms*, (ed. M.H. Abrams), 7. bs., Earl McPeck, ABD, 1999.
- KOMİSYON, *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulsûd Hoca), C. I-XXII, yy., Cidde, 1992.
- KUREŞÎ Ali b. Serhân, “en-Nakdu fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye”, *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
 , “Leylâ bint Sa'id el-Cuhenî”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
 , “Recâ Muhammed Âlim”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
 , *Tehavvulâtu'r-Rivâye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, Beyrut, 2013.
- KUREYRÎ Nâyif b. İbrâhim, “el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Su'ûdiyye li'r-Rivâyeti fi'l-Î'lâmî's-Sekâfi”, *Multeka'n-Nakdi'l-Edebî ed-Devretu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Su'ûdiyye Havle'r-Rivâye*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, Riyad, 2015.
- KURŞUN Zekeriya, “Suudi Arabistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009.
 , “Suûdîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009.
- KURT Halil, “Suudi Arabistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İstanbul, 2009.
- KUSÂYBÎ Gâzî Abdurrahmân, *Raculun Cae. ve Zeheb*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2002.
 , *Denesko*, 2. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2000.
 , *Ebû Şellâh el-Bermâi*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirasâti ve'n-Neşr, Beyrut, 2000.
 , *el-'Uşûriyye*, 2. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 1996.
 , *el-'Avdetu Sâihan İlâ Kâlîfûrniya*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 1997.

-, *el-Cinniyye*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Amman, 2016.
-, *ez-Zehaymır*, Bissan li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lâm, Beyrut, 2010.
-, *Hayâtun fi'l-İdâra*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 2003.
-, *Hikâyetu Hub* 7. bs., Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2011.
-, *Se'âdetu's-sefir*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Amman, 2016.
-, *Seb'â*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 1998.
- KUSSÂMÎ Emel bint Muhaysin, "Bedriye bint Abdullah el-Bişr", *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013.
- LACROIX Stéphane, *Zemânu's-Sahve el-Hareketu'l-İslâmiyyetu'l-Mu'âsıra fi's-Su'ûdiyye*, eş-Şebeketu'l-'Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, Beyrut, 2012.
- LANDAU Jacop M., *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. Yüzyıl)*, (çev. Bedrettin Aytaç), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- LASS Abraham H., *Dünya Edebiyatının Şahaserleri 100 Büyük Romanı I*, (çev. Nejat Muallimoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- MAĞRİBÎ Muhammed Ali, *A'lâmu'l-Hicâz fi'l-Karni'r-Râbi' 'Aşer li'l-Hicre*, Cidde, Tihâme li'n-Neşr, 1981.
- MAĞRİBÎ Muhammed Ali, *Melâmihu'l-Hayâti'l-İctimâ'iyye fi'l-Hicâz fi'l-Karni'r-Râbi' 'Aşer li'l-Hicre*, Cidde, Tihâme, 1982.
-, *el-Bâ's*, 2. bs., Tihâme, yy., 1983.
-, *el-Bâ's*, Matbaâtu Mısır Şirketu Musâhime Mısriyye, yy., 1948.
- MÂNÎ' Su'âd bint Abdülazîz, "el-İntikâmu't-Tab'î", *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013.
-, "Semîra Hâşıkî", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
-, "Şakkatu'l-Hurriyye", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
- MEĞLÛS Abdullah, *es-Sundûku'l-Esved: Hikayât Musekkefîn Su'ûdiyyîn*, 2. bs., Medârik, Beyrut, 2011.
- MENASRA Huseyn, "Şi'riyetu'l-Mer'a fi's-Sekâfeti's-Şa'biyye", *es-Serdiyât*, C. I, (ed. Sâlih Mu'ayyid el-Ğâmidî, Huseyn el-Menasra), Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2016.
-, *Kiraâtun fi'l-Menzûri's-Serdiyyi'n-Nisvî*, 'Alemu'l-Kutubi'l-Hadîs, Ürdün, 2013.
-, *Mukârebetun fi's-Serd*, 'Alemu'l-Kutubi'l-Hadîs, Ürdün, 2012.
-, *Tecelliyâtun fi'n-Nâs*, Matbaâtu'l-Kitâbi'l-'Arabî, Riyad, 2015.
-, *Vehecu's-Serd*, 'Alemu'l-Kutubi'l-Hadîs, Ürdün, 2010.

-, *Zâkiratu Rivâyetu't-Tis'iniyyât*, Dâru'l-Farâbî, Beyrut, 2008.
- MENDELSON Daniel vdğ., *Kadâyâ Edebiyye: Nihâyetu'r-Rivâye ve Bidâyetu's-Sîretu'z-Zâtiyye*, (çev. Hamed el-'Isa), ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, Beyrut, 2011.
- MER'ASLÎ Yûsuf Abdurrahmân, *Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer fî 'Ulemâ'i'l-Karni'r-Rabi' 'Aşer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2006.
- MERİÇ Cemil, *Kırk Ambar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- MERRÎ Nûrâ Muhammed, *el-Bunyetu's-Serdiyye fî'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Câmiatu Ümmi'l-kurâ Külliyyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mekke, 2008.
- MES'ÛDÎ Ebu'l-Hasen Alî b. el-Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2005.
- MEŞRÎ Abdülazîz, *el-Âsâru'l-Kâmile li-Abdülazîz Meşrî: Fî 'Işkı Hettâ*, C. III, Dâru'l-Ard, el-Hey'etu'l-'Arabiyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, yy., 1996.
-, *el-Ğuyûm... ve Menâbitu's-Şecer*, 2. bs., Dâru's-Sâfi, Riyad, 1990.
-, *el-Husûn*, Dâru'l-Ard, Riyad, 1992.
-, *el-Vesmiyye*, Dâru Şehdî li'n-Neşr, Kahire, 1985.
-, *Sâliha*, el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, Kahire, 1997.
- MUBÂRAKÎ Cemâl, *el-Garbu fî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse*, Câmiatu'l-Hâc li-Hıdır Betna Külliyyetu'l-Edebi ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cezayir, 2009.
- MUBEDDEL Munîrâ Nâsır, *Ünsa's-Serd*, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, Beyrut, 2015.
- MUDEYHİŞ Munâ, *Lugatu'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, 2009.
- MUGANNEM Ali b. Sâlih, *Vizâretu'l-Maârif fî 'Ahd Melik Suûd*, yy., Riyad, 2009.
- MUGAYRÎ Muş'ıl Fâdî, *Binâuş-Şahsiyye fî A'mâlî Gâzî el-Kusaybî el-Kasâsiyye: el-Cinniyye ve'l-Zehaymur Nemûzecen*, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd Lin-Neşr, Riyad, 2017.
- MUHÂDÎN Abdulhâmîd, *et-Tikniyyâtu's-Serdiyye fî Rivâyâti Abdurrahmân Munîf*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 1999.
- MUHARİB Sâ'd b. Muharib, *er-Rivâyetu'l-Cemâhiriyye*, Cedâvîl, Beyrut, 2011.
- MUHAVVÎS Mansûr Abdulaziz, *el-Merviyyu leh fî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra*, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2017.
-, *Sûretu'r-Racul fî Rivâyeti'n-Nisviyyeti's-Su'ûdiyye*, Müessesetu'l-Yemâmete's-Sihâfiyye, Riyad, 2008.
- MUHAYMÎD Yûsuf, *el-Hamâmu lâ Yetîru fî Bureyde*, 4. bs., el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-'Arabî, Mağrib, 2011.
-, *el-Karûrâ*, el-Hey'etu'l-'Amme li-Kusûri's-Sekâfe, Kahire, 2010.
- MUHEYYİŞ Nebîle b. Abdurrahmân, “es-Salûnâtu's-Sekâfiyye”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lam, Riyad, 2013.
- MUKRÎN Semr, *Nisâu'l-Munker*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2008.

- MURSÎ Sâmiye Hamdî Sâdik, “Te’nisu’n-Nâs Beyne’l-Mevrûsâtî’s-Şa’biyye ve’s-Sûsyûlûciyye”, *es-Serdiyât*, C. I, (ed. Sâlih Mu’ayyid el-Gâmidî, Huseyn el-Menasra), Dâru Câmîati’l-Melik Suûd li’n-Neşr, Riyad, 2016.
- MURTÂD Abdulmelik, *Fî Nazariyyeti’r-Rivâyeye*, el-Meclisu’l-Vatanî li’s-Sekâfeti ve’l-Funûni ve’l-Âdâb, Kuveyt, 1998.
- MÜNÎF Abdurrahmân, Mervân KASSÂB BÂŞÎ, *Fî Edebi’s-Sadâka*, (der: Fevâz Trablûsî), Beyrut, el-Müessesetu’l-‘Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, 2012.
- MÜNÎF Abdurrahmân, *Ağaçlar ve Merzuk Cinayeti*, (çev. İbrahim Demirci, Hasan Harmanç), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
-, *Ardu’s-Sevâd*, C. I-III, 2. bs., el-Müessesetu’l-‘Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, Beyrut, 2000.
-, Cebra İbrâhim CEBRA, *Âlemun bilâ Harâit*, 2. bs., el-Müessesetu’l-Arabiyye li’d-Dirâseti ve’n-Neşr, Beyrut, 1992.
-, *el-Ân Hunâ... ev Şarku’l-Mutevassıt Merraten Uhrâ*, 4. bs., el-Müessesetu’l-‘Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, Beyrut, 2001.
-, *İhtiyar’a Suikast* (çev. Semih Özal), Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2002.
-, *Mudunu’l-Milh: el-Münbet*, 11. bs., el-Müessesetu’l-Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, Beyrut, 2005.
-, *Mudunu’l-Milh: Uhdûd*, 11. bs., Beyrut, el-Müessesetu’l-Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, 2005.
-, *Sibâku’l-Mesâfâti-Tavîle*, 4. bs., el-Müessesetu’l-Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, Beyrut, 1990.
-, *Sonlar*, (çev. İlknur Emekli), Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2015.
-, *Şarku’l-Mutevassıt*, 19. bs., el-Müessesetu’l-‘Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, Beyrut, 2016.
-, *Ummu’n-Nuzûr*, el-Müessesetu’l-‘Arabiyye li’d-Dirâsâtî ve’n-Neşr, Beyrut, 2005.
- NAKŞEBENDÎ Hânî, *İhtilâs*, Dâru Sâki, Beyrut, 2007.
- NARLI Mehmet, “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 7, Balıkesir, 2002.
- NÂSİR Ahmed Abdurrezzâk, *Seceliyetu’l-Kuvveti ve’d-Da’f: Dirâsetun Simyâiyyetun fî Rivâyâti Abduh Hâl*, Dâru Câmîati’l-Melik Suûd li’n-Neşr, Riyad, 2015.
- NÂSİR İbrâhim el-Humeydân, *Demu’l-Berâe*, Menşurâtu’n-Nâdi’l-Edebî fî Cazan, Riyad, 2001.
-, *Ğuyûmu’l-Harîf*, Nâdi’l-Kıssatı’s-Su’ûdî, Riyad, 1988.
-, *‘Azrâu’l-Menfâ*, Nâdi Tâifi’l-Edebî, Tâif, ty.
-, *Sefînetu’l-Mevtâ*, 1. bs., Müessesetu’l-Envâr, Riyad, 1969.
-, *Sukbun fî Ridâi’l-Leyl*, Dâru’l-Kavmiyyeti’l-‘Arabiyye li’s-Sekâfeti ve’n-Neşr, Kahire, h.1371.
- NASSÂR Nevâf, “Sâlûn Edebî”, *el-Mu’cemu’l-Edebî*, Dâru Verd li’n-Neşr, Amman, 2007.
-, “Hivâr-Dialogue”, *el-Mu’cemu’l-Edebî*, Dâru Verd li’n-Neşr, Amman, 2007.

- NEKİDÂN Mansûr, *el-Mulûku'l-Muhtesibûn: el-Emr bi'l-Ma'rûf ve'n-nehy 'anil-Munker fi's-Su'ûdiyye (1927-2007)*, Merkezu'l-Misbâr li'd-Dirâsâti ve'l-Buhûs, Dubai, 2012.
- NE'MÎ Hasen b. Muhammed, "Muhammed Surûr es-Sabbân", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
-, "Yûsuf b. İbrâhim el-Muhaymîd", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
-, "el-Hitâbu'd-Dinî fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye Kırââtun fi Selâse Rivayât", *el-Cûbâ*, Sayı: 35, el-Cevf, 2012.
-, *er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye Vaki'uhâ ve Tehavvulâtuhâ*, Vizâretu's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, 2009, Riyad.
-, *Rec'u'l-Basar; Kırââtun fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfi, Cidde, 2004.
- NESSÂC Seyyid Hâmid, *Banûrama'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse*, Dâru'l-Maârîf, Kahire, 1980.
- NUVEYSİR Müfid, *el-Vad ve'l'em*, ed-Dâru'l-'Arabîyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, Beyrut, 2007.
- OKAY M. Orhan, Âlim KAHRAMAN, "Roman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2008.
- ORWELL George, *Hayvan Çiftliği*, (çev. Celâl Üster), 27. bs., Can Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÖZDEMİR Emin, *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
-, *Türk ve Dünya Edebiyatı*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1980.
-, *Yazınsal Türler*, 5. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.
- ÖZEY Ramazan, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1997.
- PEHLİVANOĞLU A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.
- PRİNCE Gerald, *Kâmûsu's-Serdiyât*, (çev. es-Seyyid İmâm), Mîrit li'n-Neşr ve'l-Ma'lûmât, Kahire, 2003.
- REŞİD Abdullah b. Selim, "Muhammed Ali el-Mağribî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
- RUBAYYÎ Muhammed b. Abdurrahmân, "el-Endiyetu'l-Edebiyye", *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
- RUFÂÎ Hâlid b. Ahmed, "Nesrîn bint Abdilhâmid Ğendûrâ", *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*, C. II, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.

-,“Rîm bint Muhammed el-Cuhenî”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. I, Tab’a Hassa bi-Vizâreti’s-Sekafeti ve’l-Î’lâm, Riyad, 2013.
-,“Safiye bint Abdulhamit ‘Amber”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Ûdebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. II, Tab’a Hassa bi-Vizâreti’s-Sekafeti ve’l-Î’lâm, Riyad, 2013.
-,“Semîra Hâşıkî: Bi-vasfihâ Râidetun li’r-Rivâyeti’n-Nisâiyyeti’s-Su’ûdiyye”, *Cerîdetu’l-Cezîre*, Riyad, 05/11/2009.
-, *er-Rivâyetu’n-Nisâiyyetu’s-Su’ûdiyye*, en-Nâdi’l-Edebî bi’r-Riyâd, Riyad, 2009.
- RUHEYLÎ Mâhir b. Mehl, “Nakdu’r-Rivâye Leda’r-Rivâiyyine’s-Su’ûdiyyîn Makâyisihi ve Semâtihi”, *Multeka’n-Nakdi’l-Edebî ed-Devratu’l-Hâmise: el-Hareketu’n-Nakdiyyetu’s-Su’ûdiyye Havle’r-Rivâye*, en-Nâdi’l-Edebî bi’r-Riyad, Riyad, 2015.
- SABBÂN Muhammed Surûr, *el-Me’rad*, el-Matbaâtu’l-‘Arabiyye bi-Mısır, Mısır, 1926.
- SÂBÎT Abdullah, *el-Îrhâbî 20*, 4. bs., Dâru’s-Sâkî, Beyrut, 2011.
- SALÎHOĞLU Huseyn, *20. Yüzyıl Edebiyat Sanatı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- SÂNÎ’ Recâ Abdullah, *Benâtu’-r-Riyad*, Dâru’s-Sâkî, Beyrut, 2005.
- SAPAN Süheyl, “Tâlim ve Terbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010.
- SÂSÎ ‘Umar et-Tayyib, *el-Mûcez fî Târîhi’l-Edebî’l-‘Arabiyyi’s-Su’ûdî*, Tihâme, Cidde, 1986.
- SAZYEK Hakan, *Roman Terimleri Sözlüğü*, Hece Yayınları, İstanbul, 2013.
- SEKKÛT Hamdî, *The Arabic Novel*, The American University in Cairo Press, Kahire, 2000.
- SEMÂRÎ Fahd b. Abdullah, “Mektebetu ‘Arif Hikmet”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. III, Tab’a Hassa bi-Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-Î’lâm, Riyad, 2013.
-, “Mektebetu Mescidi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. III, Tab’a Hassa bi-Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-Î’lâm, Riyad, 2013.
-, “Mektebetu’l-Haremi’l-Mekkiyyi’ş-Şerîf”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye*, C. III, Tab’a Hâssa bi-Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-Î’lâm, Riyad, 2013.
- SERHÂN Mekkî Muhammed, *D. Gâzî el-Kusaybî*, el-Müessesetu’l-‘Arabiyye li’d-Dirâsâti ve’n-Neşr, Beyrut, 1998.
- SEYDÛ Emin Süleymân, Muhammed b. Abdurrezzâk EL-KAŞ’EMÎ, *Mevsû’atu’l-Edebî’l-‘Arabiyyi’s-Su’ûdiyyi’l-Hadîs*, C. IX, Dâru’l-Müfredât li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, 2001.
- SEYYÎD Muhammed b. ‘Adil, *Efnânu’s-Serd*, Dâru Câmiati’l-Melik Suûd li’n-Neşr, Riyad, 2017.
- SEYYÎD YÛSUF Âmal Yûsuf, *Fi’l-Edebî’l-‘Arabiyyi’s-Su’ûdî*, Mektebetu’l-Mütenebbî, ed-Demâm, 2012.

- SİBÂ'Î Ahmed, *Eyyâmî*, Matabı' Kureyş, Mekke, h.1390.
, *Târîhu Mekke: Dirâsetun fi's-Siyâseti ve'l-İlmi ve'l-İctimâi ve'l-Umrân*, C. II, Dâretu Melik Abdulaziz, Riyad. 1999.
- SOYDAŞ Hakan, "Orta Çağ Romanı "Tristan'la Iseut'de" Mimetik Arzu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 32, Samsun, 2014.
- STEVICK Philip, *Roman Teorisi*, 3. bs., (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- SUBEYTÎ Kuleyyil b. Muhammed, "Târîhu'r-Rivâye fi'n-Nakdi's-Su'ûdî", *Multeka'n-Nakdi'l-Edebî ed-Devratu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Su'ûdiyye Havle'r-Rivâye*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, Riyad, 2015.
- SUBEYYİL Abdülazîz b. Muhammed "Muhammed Nûr el-Cevherî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekafeti ve'l-İ'lam, Riyad, 2013.
, "el-İntikam et-Tab'î", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Ûdebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013.
, "İbrâhim en-Nâsır el-Humeydân", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekafeti ve'l-İ'lam, Riyad, 2013.
- SUÇİN Mehmet Hakkı, *Yahya Hakkı ve Kisasuhu'l-Kasîra*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara, 1998.
- SUHEYBÂNÎ Mehâ, *et-Tikniyyâtu's-Serdiyye fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'l-Mu'âsıra*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, Riyad, 2013.
- SUHEYMÎ Muhammed b. Ruveyşid, "el-Mesrahu's-Su'ûdî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Ûdebâ fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013.
- ŞÂMÎH Muhammed Abdurrahmân, *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye: min 1900-1945*, 3. bs. Dâru'l-'Ulûm, Riyad, 1983.
, *et-Ta'lîmu fî Mekkete ve'l-Medine Âhire'l-'Ahdi'l-'Usmânî*, Dâru'l-'Ulûm, Riyad, 1973.
, *Neş'etu's-Sihâfe fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru'l-'Ulûm, Riyad, 1982.
- ŞANTÎ Muhammed Sâlih, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Su'ûdiyyi'l-Mu'âsır*, 2. bs., Dâru'l-Endelus li'n-Neşr ve't-Tevzî', Hâil, 2003.
, *Fi'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzî', Hâil, 2013.
- ŞEHVÂNÎ Heyâ Nâsır, *Sûretu'r-Racul fi'l-Mutehayyili'n-Nisâvî fi'r-Rivâyeti'l-Haliciyye*, Câmîatu Katar Külliyyetu'l-Edebi ve'l-'Ulûm, Doha, 2014.
- ŞELEBÎ Hayrî ve dğr., "es-Sâlûnâtu'l-Edebiyye", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
- ŞEMMERÎ Abdulhafiz, *Feydatu'r-Râ'd*, Dâru'l-Kunûzi'l-Edebiyye, Beyrut, 2001.

- ŞEREFÂT Humeydân Aktîş, *Şahsiyyetu'l-Mer'e fî Rivâyâti Gâzî el-Kusaybî*, Câmîiatu'l-Yemâme, Kursî Gâzî el-Kusaybî li'd-Dirasâti't-Tenmeviyye ve's-Sekâfiyye, Riyad, 2016.
- ŞERÎF Fahd b. Muhammed, *el-Hareketu'n-Nakdiyye fî's-Sihâfeti's-Su'ûdiyye min 1343 h. ilâ 1383*, Câmîiatu Ummi'l-Kurâ Külliyyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye, (Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 2002.
-, "Gâlib Hamza Ebu'l-Ferec", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's Su'ûdiyye*, C. III, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-Î'lâm, Riyad, 2013.
- ŞETVÎ İbrâhîm b. Muhammed, "Bedriye el-Bişr", *Kâmûsu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
- ŞEYH EMÎN Bekrî, *el-Hâreketu'l-Edebiyye fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, 5. bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1972.
- ŞEYHO Luis, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye fî'l-Karni't-Tâsi' 'Aşer ve'r-Rub'i'l-Evvel mine'l-Karni'l-'İsrîn*, 3. bs., C. III, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1991.
- ŞUBEYLÎ Abdurrahmân b. Sâlih, *A'lâmun Bilâ'Î'lâm*, C. I, Matbaâtu Sefîr, Riyad, 2007.
- TÂHİR Ali Cevâd, *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-'Arabiyye fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, 2. bs., C. I, Dâru'l-Yemâme, Riyad, 1997.
- TAKKÛŞ Muhammed Süheyl, *Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2009.
- TARRÂZÎ Filib, *Târîhu's-Sihâfa'l-'Arabiyye*, C. IV, el-Matbaâtu'l-Amîrîkiyye, Beyrut, 1933.
- TE'ZA Abdullah, *el-Hefâiru Teteneffes*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2002.
- TEKİN Mehmet, *Roman Sanatı*, 9. bs., Ötüken Neşriyat, Ankara, 2011.
- TERAVRÎ Mahmûd, *Meymûne*, Dâru'l-Medâ li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 2. bs., Beyrut, 2007.
- TEYHÂNÎ Ahmed Abdullah, *Neş'etu ve Tetavvur Funûnu'l-Edeb fî Mintikati 'Asîr, Müessesetü'l-İntişâri'l-'Arabî*, Beyrut, 2015.
- TUĞLUK Abdulhakim, *Servet-i Fünûn Romanında Mekân*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2012.
- TÛRKÎ Abdullah b. Abdulmuhsin, *el-İmâmu Muhammed b. Suûd Devletü'd-Da've ve'd-Du'ât*, Matâbı'u Câmîiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 1982.
- ÛRÎSÎ Rahmetullâh, *el-Mer'e Tektubu Zâtehe*, Dâru Câmîiatı'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2015.
- ÛRÛN Ahmed Kâzım, *Modern Arap Edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.
-, *Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.
- VALETTE Bernard, *er-Rivâye*, (çev. Abdulhâmid Buvrayu), Dâru'l-Hikme, Cezair, 2002.
- VEHBE Hâfız, *Cezîretü'l-'Arab fî'l-Karni'l-'İsrîn*, 2. bs., Matbaâtu Lecneti't-Te'lifi ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire, 1946.

- VEHHÂBÎ Abdurrahmân b. Muhammed, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Su'ûdiyye ve'l-Mutegayyirati's-Sekâfiyye en-Neş'etu ve'l-Kadâya ve't-Tetavvur*, 3. bs., Kunûzu'l-Ma'rife li'n-Neşr ve't-Tevzî', Cidde, 2015.
- YALAR Mehmet, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa, 2009.
-, *Modern Arap Şiiri*, Arasta Yayınları, Bursa, 2003.
- YAYLA Yıldızhan, "Anayasa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1991.
- YAZICI Hüseyin, "Hikâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998.
- YESÛ'Î Robert b. Campbell, *A'lâmu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Mu'âsir*, C. I, eş-Şirketu'l-Muttehide li't-Tevzî', Beyrut, 1996.
- YILDIZ Hakkı Dursun, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1991,
- YÛSUF Hâlid Ahmed, "er-Rivâyetu's-Su'ûdiyye fî Te'ellikiha Beyne'l-Hebke ve'l-Cûde ve't-Tehalik ve'd-Da'f", *el-Cûbâ*, S. 35, el-Cevf, 2012.
- YÛSUF Şevkî Bedr, *er-Rivâyetu ve'r-Rivâiyyûn*, Müessesetu Huvrusi'd-Devliyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', İskenderiyye, 2006.
- ZEHRÂNÎ Mu'cib b. Sa'îd, "Abdülazîz Sâlih Meşrî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. III, Tab'a Hassa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013.
-, "Sâ'd b. Abdullah ed-Dûvserî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Ûdebâ fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013.
-, "Türkî b. Hamd el-Hamed", *Kâmûsu'l-Edebi ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Riyad, 2013.
-, "Abdülazîz Sâlih Meşrî", *Kâmûsu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
-, "el-Kiraâtu'l-Hivâriyye li-'Alakati's-Sîreti'z-Zâtiyye bi'r-Rivâye", *er-Rivâyetu'l-Arabiyye "Mümkinâtu's-Serd"*, C. II, el-Meclisu'l-Vatani li's-Sekâfeti ve'l-Funûni ve'-Âdâb, Kuveyt, 2008.
-, "Leylâ el-Cuhenî", *Kitâbun fî Cerîde*, Unesco, Sayı: 78, 2005.
-, "Rabî'u'r-Rivâyeti's-Su'ûdiyye", *el-Cûbâ*, Sayı: 35, el-Cevf, 2012.
-, "Türkî el-Hamed", *Kâmûsu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, (ed: Hamdî es-Sekkût), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, Kahire, 2015.
- ZEHRÂNÎ Mu'cib, *Mukarebâtun Hivâriyye*, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arâbî, Beyrut, 2013.
- ZE'LE Ali, *el-Hitâbu's-Serdî fî Rivâyâti Abdullah el-Cefrî*, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arâbî, Beyrut, 2015.

- ZEVBE' Hâlid Abdülazîz b. İbrâhim, *el-İnhirâfâtu's-Şer'iyye ve'l-Ahlâkiyye fi'r Rivâyeti's-Su'ûdiyyeti'n-Nisâiyye m. 2000-m. 2010*, el-Merkezu'l-'Arabî li'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye, Kahire, 2012.
- ZEYDÂN Corci, *Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-'Arabiyye*, C. IV, Dâru'l-Hilâl, Kahire, ty.
- ZEYTÛNÎ Latîf, *Mu'cemu Mustalahâti Nakdi'r-Rivâye*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn-Dâru'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut, 2002.
- ZİRİKLÎ Hayreddin, *el-A'lâm*, C.II, 15 bs. Dâru'l- 'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.
- ZU'BÎ Ahmed Muhammed, *İşkâliyyetu'l-Mevt fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye ve'l-Garbiyye*, Mektebetu'l-Kettânî, Ürdün, 1994.

İNTERNET VE DİĞER KAYNAKLAR

- http://archive.aawsat.com/details.asp?section=19&article=485477&issueno=10873#.V_dbDyQ2XIV (06.10.2016).
- <http://archive.aawsat.com/details.asp?section=19&article=720314&issueno=12521> (06.02.2017).
- <http://nashiri.net/articles/general-articles/3597.html?task=view> (02.10.2016).
- <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-Suûdi-arabistan> (16.06.2016).
- <http://www.kataranovels.com/novelist/ابراهيم-الناصرالحميدان/> (06.02.2017).
- <http://www.mofa.gov.sa/ServicesAndInformation/aboutKingDom/SaudiGovernment/Pages/BasicSystemOfGovernance24887.aspx> (15.06.2016).
- http://www.mohamoonksa.com/Default.aspx?Action=preview_content&DirID=14034&Status=4&Page=1 (15.03.2017).
- <http://www.riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121147> (24.05.2016).
- <http://www.sahafi.jo/arc/art1.php?id=b70313ec9b604aa87f8c67cd6dac0ec6c5b2d33b> (20.07.2017).
- <http://www.saudi.gov.sa/wps/portal/saudi/aboutKingdom/electionsSaudi> (16.06.2016).
- <http://www.saudi.gov.sa/wps/portal/saudi/aboutKingdom/employment> (16.06.2016).
- <http://www.saudi.gov.sa/wps/portal/saudi/aboutKingdom/factsKingdom> (16.06.2016).
- <http://www.saudiaffairs.net/webpage/sa/issue13/article13l/issue13lt9.htm> (Erişim tarihi: 05.10.2018).
- https://www.facebook.com/pg/layla.aljohani/about/?ref=page_internal (17.01.2018).
- <https://www.moe.gov.sa/ar/HighEducation/Government-Universities/Pages/default.aspx> (23.11.2017).
- <https://www.moj.gov.sa/ar/Ministry/Courts/Pages/default.aspx> (16.06.2016).
- https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1982/marquez-facts.html (10.11.2017).
- <https://www.taibahu.edu.sa/Pages/AR/Sector/SectorPage.aspx?ID=24&PageId=1194> (17.01.2018.)
- <http://wmn.gov.sa/index.cfm?do=cms.catarticle&categoryid=11> (09.02.2019).
- <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121147> (24.05.2016).
- <http://www.alarabiya.net/articles/2013/01/11/259877.html> (20.12.2016).
- <http://www.kingsaud.net/art/news/147/article/1458/2012-12-25.html> (07.10.2016).

<http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/03/women-writers-top-middle-east-literary-novels.html> (06.08.2017).

http://www.marefa.org/index.php/كربتيان_ده_تروا/ (11.03.2016).

http://www.arab-ency.com/_/details.php?full=1&nid=808 (04.04.2016).

<http://www.marefa.org/index.php/السعودية> (23.05.2016).

<http://www.stats.gov.sa/ar> (23.05.2016).

<http://www.riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx> (14.06.2016).

<http://www.arabicstory.net/?p=author&aid=111> (21.09.2016).

<http://www.alriyadh.com/779124> (24.09.2016).

<http://www.alwahamag.com/?act=artc&id=6> (05.10.2016).

<http://www.alittihad.ae/details.php?id=43356&y=2010> (24.10.2016).

<http://www.alsharq.net.sa/2012/07/18/400425> (26.10.2016).

<http://www.saudizoom.com/f2/t11412.html> (28.11.2016).

<http://www.asir.me/archive/index.php/t-132647.html> (06.02.2017).

<http://arabicfiction.org/ar/about-the-prize> (17.02.2017).

http://www.marefa.org/أفضل_مائة_رواية_عربية/ (21.02.2017).

http://www.marefa.org/index.php/الحمدي_تركي (23.02.2017).

<http://www.arabicfiction.org/ar/2011> (25.02.2017).

<http://www.arabicfiction.org/ar/node/643> (25.02.2017).

<http://www.alsharq.net.sa/2012/03/21/176199> (06.03.2017).

<http://www.al-jazirah.com/2006/20060725/lp6.htm> (21.04.2017).

<http://www.7lakuwait.com/vb/showthread.php?t=97326> (18.07.2017).

<http://www.djelfa.info/vb/showthread.php?t=2009218> (18.07.2017).

<http://sauress.com/albilad/10524> (25.07.2017).

<http://sauress.com/anbacom/334> (25.07.2017).

<http://khashoggifamily.blogspot.com.tr> (19.09.2017).

<http://www.kataranovels.com/novelist/سميرة-خاشقجي/> (19.09.2017).

<https://ar.wikipedia.org/wiki/سميرة-خاشقجي> (19.09.2017).

<http://makkahnewspaper.com/article/614228> (27.09.2017).

<http://aljsad.org/showthread.php?t=3731024> (07.10.2017).

https://www.unicef.org/turkey/cedaw/_gi18.html (27.10.2017).

<http://www.christianarabwriters.com/node/156> (10.11.2017).

<http://aljsad.org/showthread.php?t=3715373> (18.12.2017).
<http://www.kitabfijarida.com/project.html> (23.12.2017).
<http://www.ahbab-taiba.com/vb/showthread.php?t=33955> (17.01.2018).
<http://www.alriyadh.com/503490> (17.01.2018).
<http://aljsad.org/showthread.php?t=52040> (30.01.2018).
<https://www.almrsal.com/post/479745> (30.01.2018).
<http://www.arabicstory.net/forum/index.php?showtopic=5065> (17.01.2018).
<https://gaca.gov.sa/web/ar-sa/page/airports> (Erişim tarihi: 05.02.2019).
<https://kfnl.gov.sa/Ar/About/Pages/Vision.aspx> (09.02.2019).
<http://mafhome.com/ال-مملكة-العربية-ال-كم-عدد-المحافظات-في-المملكة-العربية-ال-> (10.08.2017).
<https://www.turkedebiyati.org/roman-turleri-ve-ozellikleri> (30.12.2017).
<http://www.readingroompdf.com/2015/09/hokomataldel.html> (21.02.2017)
<http://www.alarabiya.net/articles/2006/05/10/23630.html> (23.02.2017).
<http://www.izafet.net/threads/chanson-de-geste.707123/>, (11.03.2016).
Prof. Dr. Sâlih b. Mu'ayyid el-Gâmidî ile Melik Suûd Üniversitesi'ndeki ofisinde
23.07.2017 tarihinde yapılan mülakat.
Huseyn el-Menasra, Melik Suûd Üniversitesi'ndeki ofisinde 27.07.2017 tarihinde yapılan
mülakat.

EKLER

Ek 1: Suûdî Edebiyatının Gelişmesine Katkıda Bulunan Gazete, Dergi ve Edebî Meclisler

Bu listede XIX. asrın sonlarından itibaren Suudî Arabistan edebiyatının gelişimine ve olgunlaşmasına katkı sağlayan gazete, dergi ve edebiyat salon ve kulüplerine yer verilmiştir. Mekke, Medine, Cidde, Riyad, Zahrân ve Tâif gibi şehirlerde oluşturulan bu gazete, dergi ve edebiyat meclislerinin pek çoğunun günümüzde varlığını sürdürmediği görülmektedir. Listedeki gazete ve dergilerin çoğunun her ne kadar sadece edebiyatla ilgili değilseler de, edebiyat örneklerine yer vererek, modern Suûdî edebiyatının oluşmasına zemin hazırlayan edebî çalışmaları yaymaları, edebiyatçıları ve çalışmalarını tanımamızı sağlamaları bakımından önemlidirler. Gazete ve dergiler, 1908-1960 yılları arasındaki süreçte, edebiyatın gelişimine katkıda bulunan yayımlarla sınırlandırılmış, edebî meclisler de 1900-1975 tarihleri arasında kurulmuş olanlara yer verilmiştir.

Bu listenin hazırlanmasında İbrâhim el-Fevzân'ın *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-hadîs beyne-taklîdî ve't-tecdîd*, Muhammed Abdurrahmân Şâmih'in *Neş'etu's-sihâfe fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Lübnanlı Arap basın tarihçisi ve kütüphaneci Filib dî Tarrâzî'nin (ö.1956) *Târîhu's-Sihâfa'l-'Arabiyye*, Muhammed Celâ İdris'in, *el-Edebu's-Su'ûdiyyu'l-hadîs*, Ahmed el-Hânî'nin *es-Salûnâtu'l-edebiyye fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Abdülazîz el-Hıdır'ın *es-Su'ûdiyye: Sîretu Devletin ve Mucteme'* adlı eserleri ile *Kâmûsu'l-edeb ve'l-udebâ fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* ile *el-İsneyniyye* edebiyat cemiyetinin faaliyetlerine ilişkin Abdulsûd Hoca tarafından neşredilen çalışmalardan ve Suûdî basın-yayın tarihini ele alan internet sitelerinden yararlanılmıştır.

Adı	Türü	Y. Yer/K. Yer	Y. Yıl/K. Yıl	AÇIKLAMA
نادي جماعة المسامرات الأدبية	Kulüp	Mekke	?	Suûdî devrinde Mekke'de kuruldu. Üyelerinin edebi birikimi derlenerek müstakil olarak basılmıştır.
المحفل الأدبي	Kulüp	Medine	?	Başkanlığını <i>el-Menhel</i> dergisi başkanı Abdulkuddüs el-Ensarî yapmaktaydı.
جماعة المحاضرات	Kulüp	Medine	?	Kulübün üyeleri kaside ve hutbelerini <i>el-Medine</i> gazetesinde yayımlamaktaydılar.
نادي الأباريه	Kulüp	Medine	?	Medine'de kurulan ilk edebiyat kulübü. Katılımcıları açısından en geniş olan bu kulübün sahibi Medineli edebiyatçı şair Abdulcelîl Berrâde'dir.
نادي الروضة	Kulüp	Medine	?	Medine'de kurulan ilk edebiyat kulüplerinden biridir. Kulübün sahibi Medine Belediye reisliği de yapmış olan edebiyatçı şair Enver 'Aşkî'dir.
حجاز	Gazete	Mekke	1908	Hicaz'da basımı gerçekleşen ilk gazete (3 Kasım 1908) Arap yarımadasındaki ikinci gazete unvanına sahip olan bu gazete, resmi statüde olup Arapça ve Türkçe olmak üzere iki dilde yayımlanmıştır.
الإصلاح الحجازي	Gazete	Cidde	1909	Osmanlının Hicaz hâkimiyeti döneminde Cidde'de 17 Mayıs 1909 tarihi itibarıyla haftalık olarak yayımlanan bir gazete olup yayımlandıktan altı ay sonra yayın hayatı sona ermiştir.
الرقيب	Gazete	Medine	1909	Osmanlının Hicaz hâkimiyeti yıllarında Ocak 1909'da Medine'de yayın hayatına girmiştir.
شمس الحقيقة	Gazete	Mekke	1909	Osmanlının Hicaz hâkimiyeti yıllarında 16 Şubat 1909'Mekke'de Arapça ve Türkçe olarak yayın hayatına giren bu haftalık gazetenin basımı birkaç ay sonra sona ermiştir.
صفا الحجاز	Gazete	Mekke	1909	Osmanlının Hicaz hâkimiyeti yıllarında Mekke'de yayın hayatına başlamış (29 Ağustos 1909), siyasî, edebî, ticarî bir hüviyete sahip olan gazete 6 Eylül 1909 tarihli ikinci sayısıyla sona ermiştir.
الحجاز	Gazete	Medine	1916	Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşı yıllarında Medine'de yayımladığı gazetedir (7 Ekim 1916).
القبلة	Gazete	Mekke	1916	Şerîf Hüseyin'in Hicaz hâkimiyeti döneminde Mekke'de yayın hayatına girmiştir (15 Ağustos 1916). Resmi hüviyete sahip olan <i>el-Kible</i> gazetesi yaklaşık dokuz yıl devam ettikten sonra, Mekke'nin Suûdî yönetimine geçtiği tarihte <i>Ummu'l-Kura</i> adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

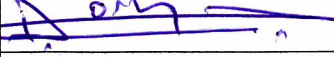
المدينة المنورة	Gazete	Medine	1916	Medine’de muhasara altında olan Osmanlı ordusu tarafından yayınlanmış, Medine işgalinden sonra sona ermiştir. Medine’de yayımlanan ilk gazete olma özelliği taşımaktadır (16 Kasım 1909).
الفلاح	Gazete	Mekke	1920	Fransız ihtilalinden önce Suriye’de yayımlanan gazete, işgal ile birlikte Mekke’ye taşınarak yayın hayatına devam etmiştir. (26 Eylül 1920).
جمعية الأدب الحديث	Kulüp	Mekke	1922	Mekke’de kurulan bu kulüp Cidde ve Mekkeli edebiyatçıları buluşturmuştur.
نادي الحفل والمحاضرات	Kulüp	Medine	1923	
أم القرى	Gazete	Mekke	1924	Suûdî döneminde çıkarılan ilk gazete olma özelliği taşıyan <i>Ummu’l-Kura</i> Haşimî döneminde yayın yapan el-Kıble gazetesinin devamıdır. 12 Aralık 1924 tarihinde yayımlanmaya başlayan gazete 1932’ye kadar Suudî döneminde yayımlanan tek gazete olma özelliğini muhafaza etmiştir. Gazete “و كذاك اوحينا إليك قرآنً عربياً لتتذّر أم القرى ومن” حولها” ayetini slogan olarak kullanmıştır.
بريد الحجاز	Gazete	Cidde	1924	Haşimîler ile Suûdîler arasındaki savaş döneminde Cidde’de yayımlanan bu gazetenin (26 Kasım 1924), yayın hayatı yaklaşık bir yıl sürmüştür. Haşimîler döneminde yayımlanan son gazetedir.
الإصلاح	Dergi	Mekke	1928	Dinî, ilmî, edebî, ictima’î hüviyetli bir dergi olup, 1 Ağustos 1928 tarihinde ilk sayısı yayımlanmıştır.
الحرم	Gazete	Kahire	1930	Haftalık bir gazete olup genel sorumlusu ve sahibi Fûâd Şâkir idi. İlk sayısı 13 Recep 1949 (4 Aralık 1930) tarihinde Kahire’de basılmış ve dört yıl devam etmiştir.
صوت الحجاز	Gazete	Mekke	1932	4 Nisan 1932 tarihinde Mekke’de yayımlanan haftalık bir gazetedir. Edebî bir hüviyet taşıyan bu gazete döneminin edebî hayatının en somut şahidi olmuş ancak 21 Temmuz 1941 tarihinde basılan 592. sayısından sonra beş yıl ara vermek zorunda kalmıştır. 4 Mart 1946’da <i>el-Biladu’s-Su’ûdiyye</i> adıyla yayın hayatına devam eden bu gazete 1952’de günlük olarak yayınına devam etmesiyle Suûdî döneminin ilk günlük gazetesi olarak basım tarihindeki yerini almıştır. Gazetenin ilk editörü Suûdî edebiyatının öncü isimlerinden olan Abdulvahâb Âşî’dir.
جمعية الاسعاف الخيري	Topluluk	Mekke	1936	İlk edebî kulüplerden olan bu cemiyet üyelerinin edebî birikimi ve bazı dersleri müstakil olarak basılmıştır. Bu cemiyet hizmetlerini daha sonraları kulüp olarak devam ettirmiştir.
المدينة المنورة	Gazete	Medine	1937	Haftalık kültürel bir gazete olan <i>el-Medinetu’l-Münevvera</i> Medine de yayımlanmıştır (8 Nisan 1937).

المنهل	Dergi	Medine	1937	Ayda bir düzenli olarak yayınlanan kültürel bir dergi olan <i>el-Menhel</i> Şubat-1937'de Medine'de yayın hayatına başlamıştır. Suûdî edebiyatında ilk dergi olma özelliği taşıyan <i>el-Menhel</i> 'in imtiyaz sahibi, Suudi Arabistan'ın ilk romanı kabul edilen <i>et-Tev'emân</i> yazarı Abdulkuddûs el-Ensârî'dir. Suudi Arabistan'da bir kadına ait ilk makale 1956'da bu dergide yayımlanmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde kâğıt krizi nedeniyle yayımı bir müddet askıya alınan söz konusu dergi halen düzenli olarak yayın hayatını sürdürmektedir.
النداء الإسلامي	Dergi	Mekke	1937	Haziran, 1937'de Mekke de yayın hayatına başlayan bu derginin yayın hayatı yaklaşık bir buçuk yıl sürmüştür ve bazı sayıları Endonezya'da basılmıştır. Dini, ictimai, tarihi bir hüviyete sahip olan <i>en-Nidâu'l-İslâmî</i> dergisi Arapça ve Malayca olarak iki dilde yayımlanmaktaydı.
البلاد السعودية	Gazete	Cidde	1946	<i>Savtu'l-Hicâz gazetesinin</i> devamı olan bu gazete İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından yayın hayatına başlamıştır (4 Mart 1946). Önceleri haftalık olarak çıkan gazete 07 Aralık 1952 tarihi itibarıyla günlük olarak çıkmaya başlamıştır.
الشمس والوهج	Gazete	Zahrân	1946	İngilizcesi <i>Sun and Flare</i> olan haftalık bu gazete Aramco şirketi tarafından tarihinde Suudi Arabistan'ın doğu bölgelerinden olan Zehran'da çıkarılan ilk gazetedir (2 Haziran 1946). Suudi Arabistan'da İngilizce yayınlanan ilk gazete özelliğini de taşıyan gazete daha sonraları <i>eş-Şemsu'l-Arabiyye</i> adını almıştır.
الحج	Dergi	Mekke	1947	Suûdî edebiyatının en önemli edebiyat kaynaklarından biridir.
قافلة الزيت	Dergi	Zahrân	1951	İlmî-edebî bir hüviyete sahip olan bu dergi, Aramco tarafından Ekim 1951'de Zehran'da yayımlanmıştır. İlk yıllarda Lübnan'da basılmıştır. Aylık olan bu derginin adı 1983 yılında <i>el-Kâfile</i> olarak değiştirilmiştir.
أسرة الوادي المبارك	Kulüp	Medine	1951	Nâdi'l-Medine tesis edildikten sonra faaliyetlerine onun çatısı altında devam etmiştir.
اليمامة	Dergi	Riyad	1953	Necd bölgesinde yayımlanan ilk dergi olma özelliğine sahip olan bu derginin ilk sayıları, Mısır, Mekke Cidde daha sonra Lübnan'da basılmış Riyad'da matbaalar tesis edildikten sonra aylık bir dergi olmaktan çıkarak haftalık bir gazete olarak Riyad'da basımına devam edilmiştir. 1961 yılının son haftasından itibaren gazetenin bir sahifesi kadınlara tahsis edilmiştir.
أخبار الظهران	Gazete	ed-Demâm	1954	Haftalık olan bu gazete Demmâm'da yayımlanan ilk gazetedir (Aralık-1954).
الفجر الجديد	Gazete	ed-Demâm	1954	Haftalık edebî bir dergi olup 3. sayıdan sonra yayın hayatı sona ermiştir.

الإشعاع	Dergi	el-Huber	1955	Eylül 1955'de Sa'd Baverdî tarafından yayımlanan aylık edebî bir dergi olup iki yıl dolmadan yayın hayatı sona ermiştir.
الخليج العربي	Gazete	el-Huber	1955	el-Huber'de yayımlanan ilk gazete olan <i>el-Halicu'l-'Arabi</i> , 2. sayısının ardından durdurulur ertesi yıl aylık dergi olarak devam eder. 4. sayıdan sonra (1958) tekrar haftalık gazete olarak yayın hayatına devam etse de 1962'de yayın hayatı sona erer.
حراء	Gazete	Mekke	1956	8 Aralık 1956 tarihinde Mekke de çıkan gazete, 68. sayıya kadar haftalık olarak kalmış, 1957 senesinden itibaren günlük olarak yayın hayatına devam etmiş, 1959 yılında <i>en-Nedve</i> gazetesiyle birleşmiştir.
الأضواء	Gazete	Cidde	1957	Suûdî döneminde Cidde'de yayımlanan ilk gazetedir (4 Haziran 1957). 1959'da yayın hayatı sona ermiştir.
عرفات	Dergi	Cidde	1957	Haftalık olan bu dergi, 19 Ocak 1959'da yayımlanan sayısından sonra <i>el-Biladu's-Su'ûdiyye</i> gazetesi ile birleştirilerek yayın hayatına devam etmiştir. Sosyolojik sorunları karikatürle anlatan bir dergidir.
هجر	Dergi	el-Ahsa	1957	Ağustos 1957'de el-Ahsa'da yayımlanan ilk dergi olup <i>en-Nâdi 'l-Edebî</i> tarafından çıkarılmıştır.
الندوة	Gazete	Mekke	1958	Ahmed es-Sibâ'î tarafından Mekke'de yayımlanmış yaklaşık 11 ay devam ettikten sonra Hıra gazetesiyle birleşmiştir.
البلاد	Gazete	Cidde	1959	<i>el-Bilâdu's-Su'ûdiyye</i> ve <i>'Arafat</i> gazetesinin birleştirilerek <i>el-Bilâd</i> adıyla yayımlanmıştır.
راية الاسلام	Dergi	Riyad	1959	Aylık bir dergi olup 1959'da Riyad'da çıkarılmıştır.
الرائد	Gazete	Cidde	1959	Haftalık olarak yayımlanmış, yaklaşık dört yıl sonra durmuştur.
قريش	Gazete	Mekke	1959	Kasım, 1959'da Ahmed es-Sibâ'î tarafından Mekke'de çıkarılmış, 4 yıl altı ay devam etmiştir.
القصيم	Gazete	Bureyde	1959	Bureyde'de haftalık yayımlanan ilk gazete olma özelliğine sahip olup, ticari, içtimaî, zirai, kültürel bir hüviyete sahip olan bu gazete kısa bir süre sonra sona erdi.
عكاظ	Gazete	Tâif	1959	Taif'te yayımlanan ilk gazetedir. Ahmed Abdulgafûr 'Attâr (ö. 1991) tarafından 1959'da tesis edilen bu gazete ilk dönemlerde haftalık ardından günlük yayımlanmıştır.
الجزيرة	Dergi	Riyad	1960	Nisan 1960'ta Riyad'ta yayın hayatına başlayan aylık bir dergi olup 1963 yılında haftalık gazeteye dönüşmüştür.
خميسية	Edebiyat Salonu	Riyad	1963	Abdülazîz er-Rufâ'î tarafından düzenlenmiştir.
النابى الأءبى بالرىاض	Kulüp	Riyad	1975	Bu kulübün ilk başkanı Ebû Abdurrahmân b. 'Akîl'dir.
نادى مكة الثقفى الأءبى	Kulüp	Mekke	1975	Bu kulübün ilk başkanı İbrâhim Fûde'dir. (ö. 1994).

ندوة الثلاثاء	Edebiyat Salonu	Medine	1975	Nâyîf ed-De'is tarafından düzenlenmiştir.
النادي الأدبي الثقافي بجدة	Kulüp	Cidde	1975	Kulübün ilk başkanı Muhammed Hasen 'Avvâd'tır.
نادي جازان الأدبي	Kulüp	Cazan	1975	İlk başkanı Muhammed b. Ahmed el-'Ukeyli'dir.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Davut ORHAN		
Doğum Yeri ve Yılı	Midyat-1983		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça / A-seviyesi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2002	2005	Açık Öğretim Lisesi
Lisans	2005	2009	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2012	2014	Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2014	2019	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010	2013	Diyanet İşleri Başkanlığı
3.	2013	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:	<ul style="list-style-type: none">• <i>Midyat Yöresel Arapçası (Muhallemi) ve Sözlü Edebiyatı.</i> (Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2015).• <i>Türkiye’de Konuşulan Arap Dialektleri.</i> (Akdem Yayınları, İstanbul, 2018). (Bölüm yazarlığı).• <i>Midyat'ta Konuşulan Muhallemi Lehçesi; Arapça-Türkçe Sözlük.</i> (Mevsimler Kitap, İstanbul, 2018.) (Heyet).• <i>İbn Side ve el-Muhassas Adlı Eseri.</i> (derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2015, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:5, 3:64-79).• <i>Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-‘Arab Adlı Kasidesi.</i> (derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2016, Cilt:4, Sayı:8, 4:104-117).• <i>Suûdi Arabistan Edebiyatında Kadın Romancılar.</i> Social Sciences Studies Journal, Vol:4, Issue:15-2018).• <i>Arap Edebiyatında Ninniler ve Dil-Toplum Işığındaki Yansımaları.</i> (D. Orhan ve M. Abazoğlu), (K.S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi-12/2018).		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	arapedebiyati@hotmail.com		
	Tarih:	09.08.2019	
	İmza:		
	Adı Soyadı:	Davut Orhan	

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Davut ORHAN
Tez Adı	Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan Romancılığı
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Mehmet YALAR
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 09/08/2019

İmza:

